

**«ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΝΟΜΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ FREDERICK 2021»
«ΔΗΜΩΝΑΣΣΑ»**

**Επιμέλεια: Καθηγητής Χρίστος Κληρίδης, Πρόεδρος Τμήματος
Νομικής Πανεπιστημίου Frederick**

Φωτογραφία Ανωτάτου Δικαστηρίου Κύπρου από Ηλία Λάμπρου.

Copyright © 2022, FREDERICK UNIVERSITY

ISSN 2672-7730

Λευκωσία – Λεμεσός 2021

**«ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΝΟΜΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ FREDERICK 2021»
«ΔΗΜΩΝΑΣΣΑ»**

Επιμέλεια: Καθηγητής Χρίστος Κληρίδης

Η Δημόνασσα υπήρξε κατά το μύθο ή την ιστορία στην αρχαιότητα, Κύπρια βασίλισσα.

Παραθέτω πιο κάτω απόσπασμα από το βιβλίο μου «Το Κυπριακό Νομικό Σύστημα 2017, Νομική Βιβλιοθήκη, σελίδες 23-24.

*«Η θυγάτηρ της Δημονάσσης¹,
Διαπράξασα μοιχεία, εκάρη
την κόμην και ενεγράφη μεταξύ
Των μοιχαλίδων, εκ δε των
Δυο αυτής υιών ο μεν, επειδή
εφόνευσεν βουν αροτήρα, κατεδικάσθη
εις θάνατον, ο δε αυτοκτονήσας
εστερήθη της κηδεύσεων.»*

Είναι χαρακτηριστικό το απόσπασμα από τη Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια «Κύπρος», Πυρσός, σελίδα 452, ανάτυπο 64 (αυτούσιο):

«Νόμοι Ατελείς είναι αι υπάρχουσαι πληροφορίες περί της νομοθεσίας της Κύπρου κατά τās διαφόρους περιόδους της ιστορίας της. Εις τον Δίωνα τον Χρυσόστομον (Λογ. 64) οφείλομεν την πληροφορίαν ότι κατά τους αρχαίους χρόνους ίσχυον, εν τοίς άλλοις, εν τη νήσω οι ακόλουθοι νόμοι:

α) «Την μοιχευθείσαν χειρομένων πορνεύεσθαι» Ο νόμος ούτος είχεν ως σκοπόν την εξασφάλισιν της ιερότητας του γάμου.

β) «Τον αυτόν αποκτείναντα άταφον ρίπτεσθαι» Ουδαμού εν τοις ελληνικοίς νόμοις υπάρχει τοσούτον απόλυτος καταδίκη της αυτοκτονίας. Εν Αθήναις απεκόπτετο ή χείρ του αυτοκτονούντος και εθάπτετο μακράν, το δε σώμα ενεταφιάζετο το πρόσωπον έχον εστραμμένον προς δυσμάς.

¹ Στη Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια «Κύπρος», από όπου τα αποσπάσματα, η Δημόνασσα αναγράφεται με «ο»

γ) «Μη αποκτείναι βούν αροτήρα.» Ο νόμος ούτος επέβαλλε ποινήν θανάτου εις τους φονεύοντας αροτήρας βούς, προασπίζων ούτω το τόσον χρήσιμω βοηθούν τον άνθρωπον εις τα έργα του ζώον. Αλλ' εις μόνον τούς Κυπρίου και τούς Φρύγας εύρηται τοσούτον αυστηρά ποινή.

Η υπό του Δίωνος μαρτυρουμένη παράδοσις αποδίδει την θέσπισιν των τριών τούτων νόμων εις τινα Κυπρίαν, Δημόνασαν καλουμένην, πρόσωπον μυθολογικόν μάλλον ή ιστορικόν, ήτις επέβαλε πρώτη αυτούς εις τά ίδια της τέκνα. Η θυγατήρ δηλαδή της Δημονάσης, διαπράξασα μοιχείαν, εκάρη την κόμην και ενεγράφη μεταξύ των μοιχαλίδων, εκ δε των δύο αυτής υιών ο μέν, επειδή εφόνευσε βούν αροτήρα, κατεδικάσθη εις θάνατον, ο δε, αυτοκτονήσας, εστερήθη τής κηδεύσεως.»

Η παρούσα έκδοση συμπεριλαμβάνει πλούσιο υλικό από ορισμένες από τις πολυάριθμες δραστηριότητες του Τμήματος Νομικής και μελών του το έτος της Πανδημίας 2020 και 2021 αλλά και άλλων νομικών συνεργατών του Τμήματος. Καλύπτει θέματα του Κυπριακού Δικαίου, Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Ευρωπαϊκού Δικαίου, Δημόσιου Δικαίου και βιβλιοπαρουσιάσεις, συνεντεύξεις, νομολογία, γνωματεύσεις.

Μέσα από την Επετηρίδα, αναδύονται οι σύγχρονες τάσεις, εξελίξεις και προοπτικές στο δίκαιο. Θα ήθελα να ευχαριστήσω υπό την ιδιότητά μου σαν Πρόεδρος του Τμήματος, τους συντάκτες των διαφόρων κειμένων αλλά και το διδακτικό προσωπικό του Τμήματος το οποίο συνέδραμε στην υλοποίηση της δημοσίευσης της Επετηρίδας Δημόνασσα 2021. Είναι η τρίτη πλέον έκδοση.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες στην Δρ. Ηλιάνα Νικολάου του Τμήματος, για τη συνεισφορά και συμβολή της στο όλο έργο.

Καθηγητής Χρίστος Κληρίδης
Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής
Πανεπιστημίου Frederick

Λευκωσία – Λεμεσός 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. ΜΕΛΕΤΕΣ- ΑΡΘΡΑ

01. «The Aviation Law Review - Edition 9 - Cyprus»,
Δρ. Χρίστος Κληρίδης, Άντρεα Νικολάου 7
02. «Η δεχτότητα και αξιολόγηση μαρτυρίας εμπειρογνομόνων
σε υποθέσεις Οικογενειακού Δικαίου», Δρ. Χρίστος Κληρίδης 26
03. «Ο ρόλος του Δικαστηρίου της Ε.Ε. στη φορολόγηση των
Διασυνοριακών κληρονομιών και δωρεών»,
Δρ. Μαρία Στυλιανίδου 34
04. «Η ποινική ευθύνη των ειδικευόμενων ιατρών»,
Αικατερίνη Συκιώτη, Επικ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής
Παν/μιου Frederick Κύπρου 48
05. «Η νομοπαρασκευαστική επιτροπή για τον εκσυγχρονισμό
του Οικογενειακού Δικαίου 1983. Σημασία και διδάγματα»,
Δρ. Χρίστος Κληρίδης 59
06. «Προβληματισμοί επί επίκαιρων νομικών ζητημάτων περί
Εμβολιασμού και προστασίας της δημόσιας υγείας»,
Δρ. Κωνσταντίνος Κουρούπης 66
07. «Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών: Προστασία της
πολιτικής ελευθερίας, Σωτήρης Δράκος 81
08. «Νομική αρωγή και ανθρώπινα δικαιώματα»
Αλέξανδρος Κληρίδης 128
09. «Η υποχρεωτικότητα εμβολιασμού και ΕΣΔΑ: Εξέταση,
Ανάλυση και νομικές προεκτάσεις»,
Έλενα Ιωάννου, Ιωάννης Ιωάννου, Ντέμης Ιωάννου 130
10. «Αποζημίωση για κράτηση υποδίκων μετά από αθώωση»,
Αλέξανδρος Κληρίδης 144
11. Γυναικοκτονία - Προσφώνηση
Δρ. Χρίστος Κληρίδης 149
12. Ο σεβασμός των δικαιωμάτων των παιδιών κατά τη λήψη
μέτρων αντιμετώπισης απειλής για τη δημόσια υγεία,
Βασιλική Καραγκούννη 155

B. ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

01. «Έρχονται δραστικές αλλαγές στο χώρο της δικαιοσύνης»
Δρ. Χρίστος Κληρίδης 163
02. «Modernising the Civil Procedure Rules in Cyprus»,
Δρ. Χρίστος Κληρίδης 166
03. «The new Cyprus Civil Procedure Rules on interlocutory
injunctions», Δρ. Χρίστος Κληρίδης 168
04. «Η Μεταρρύθμιση της Δικαιοσύνης»,
Δρ. Χρίστος Κληρίδης 175

Γ. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

01. «Η απόφαση του Δικαστηρίου και η «απόφαση» της Βουλής των
Αντιπροσώπων στην Προσφυγή 4/2021 Γενικός Εισαγγελέας της
Δημοκρατίας και Βουλή των Αντιπροσώπων,
Δρ. Ηλιάνα Νικολάου 181

Δ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

01. «Δικαιοσύνη και Δικηγορικά Γραφεία»
Συνέντευξη Προέδρου Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου
Δρ. Χρίστου Κληρίδη στο Περιοδικό Forbes εφημερίδας
«Φιλελεύθερος» 187
02. «Πανδημία, δίκαιο και κράτος. Η συνεχής μετάλλαξη των
τιθέμενων ζητημάτων. Μία συζήτηση για τα ζητήματα της
πανδημίας», Παναγιώτη Δέγλερη στο Portnet.gr 196

Ε. ΓΝΩΜΑΤΕΥΣΕΙΣ – ΜΕΛΕΤΕΣ – ΕΡΕΥΝΑ

01. «Ευθανασία», Αλέξανδρος Κληρίδης 211

A. ΜΕΛΕΤΕΣ – ΑΡΘΡΑ**1. «AVIATION LAW – CYPRUS»,¹**

Christos Clerides and Andrea Nicolaou²

I INTRODUCTION

Air transport is the main mode of transport to and from Cyprus carrying almost the entire passenger traffic. Airport passenger numbers have been consistently growing, despite the adverse market conditions, while in 2019 a record number of 11 million passengers were handled by the island's two airports, Larnaca and Paphos.³ Evidently, the COVID-19 pandemic has gravely affected the aviation industry and the economy, but the restrictions have been gradually eased, the island's air connectivity is being restored and the situation appears to be improving. The growth in the aviation sector has been and will remain a global phenomenon and Cyprus is considered a viable alternative for the creation of ownership, leasing and finance structures.

Following Cyprus' accession to the European Union, the status of the operation of flights within the EU has been liberalised resulting in an increase in competition. The government has advanced the modernisation process of the two airports by selecting the private consortium Hermes Airports to undertake the construction and modernisation of new facilities.

To achieve an optimised use of airport capacity and to avoid congestion on the premises of the airports, slot allocation, as provided by EU Regulation No. 95/93,⁴ is in force. Moreover, as regards allocation of scarce traffic rights, Ministerial Decree 208 was published, aiming to determine the procedure and criteria for granting access licences to Community carriers established in the Republic.

The legal framework for air transport in Cyprus is governed by EU legislation and international conventions and agreements on air transport

¹ Ανατύπωση από το "Aviation Law: Chapter 13-Cyprus"

² Christos Clerides is the managing partner at Phoebus Christos Clerides & Associates LLC and Andrea Nicolaou is a Registrar at the Supreme Court of Cyprus.

³ <https://www.financialmirror.com/2019/12/20/cyprus-airports-hit-record-high-of-11-million-passengers/>.

⁴ As amended. Also, the IATA Worldwide Slot Guidelines and the best practices of the European Airport Coordinators' Association (EUACA) are applied.

and the Civil Aviation Law No. 213(I)/2002 (the Civil Aviation Law).

The competent authority on aviation matters is the Department of Civil Aviation (DCA), which is responsible, inter alia, for the supervision and operation of the country's airports, the development of air links between Cyprus and other countries, the provision and regulation of air traffic services, the development, design and supervision of the aviation security system, and the issuing and update of licences to Cypriot or foreign air carriers. Safety and security regulation and the implementation of Community legislation on air transport, including EU restrictive measures, are also among the DCA's main activities. The DCA also remains in continuous coordination with other governmental departments, bodies as well as international organisations of which Cyprus is a member.

II LEGAL FRAMEWORK FOR LIABILITY

The key legislation in Cyprus is the Civil Aviation Law, which is fully harmonised and aligned with the *acquis communautaire* on air transport. The implementation of the *acquis* is a dynamic process and the DCA is continuously monitoring and following the new developments.

In accordance with the established principle of the Supreme Court's case law,⁵ Community law is superior to the national law. Furthermore, international treaties to which the Republic has acceded, have increased force over any other domestic law, but not over Community law.⁶ Cyprus has implemented most international law instruments, which are applied as part of the Cypriot legal order.

i International carriage

The key treaties on international air carriage that Cyprus has embodied are: set out below:

The Convention for the Unification of certain rules relating to international carriage by air, commonly known as the Warsaw Convention 1929, was ratified by the 1953 Decree on Air Carriage.

Law No. 66/1970 ratifies the Hague Protocol 1955 and the Guadalajara

⁵ As incorporated into Article 1A of the Cyprus Constitution.

⁶ Article 169.3 of the Constitution.

Convention 1961, which amend and supplement the Warsaw Convention.

Law No. 173/1988 implements the Protocol of Guatemala 1971 and Protocols of Montreal 1975, amending the Warsaw Convention.

Law No. 213/1988 applies the Convention on International Civil Aviation signed in Chicago in 1944 and its Thirteen Protocols of 1947–1984.

The Convention for the Unification of certain rules for international carriage by air, known as the Montreal Convention 1999 has become a part of the Cyprus legal order through Law No. 2(III)/2002.

Law No. 30/1972 implements the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft (Hague Convention 1970).

Law No. 31/1972 embodies the Convention on Offences and Certain other acts committed on board aircraft (Tokyo Convention 1963).

The Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation (Montreal Convention 1973) was ratified by Law No. 37/1973.

Law No. 15/1990 ratifies the EUROCONTROL Convention on Aviation Security 1960 and later, Law No. 22(III)/2000 adopts the Brussels Convention 1997 amending the EUROCONTROL Convention.

Law No. 33(III)/2001 adopts the 1988 Protocol relating to suppression of unlawful acts against the safety of civil aviation.

Law No. 10(III)/2018 ratifies the Convention on the suppression of unlawful acts relating to international civil aviation.

ii Internal and other non-convention carriage

Article 285 of the Civil Aviation Law stipulates that the scope of application in the Republic of the provisions of the Conventions of Chicago 1944, Tokyo 1963, Hague 1970 and Montreal 1973 are extended so that they apply not only to international flights but also to domestic flights. Further, Article 231(2) of the said Law underlines that the provisions of the Montreal Convention 1999 also cover the internal air carriage.

iii General aviation regulation

The Civil Aviation Law regulates all relevant matters, including aircraft registration, airworthiness, maintenance and other safety rules, training of the aircraft crew, responsibilities and liability of the captain, airports' operation and fees, ground handling, landing and takeoff rules, air carriers, environmental protection, civil liability of air carriers and protection of the civil aviation. Each section is also governed and supplemented by the corresponding Regulatory Administrative Acts (RAA) as well as the relevant EU and international instruments.

The term 'aircraft' under the ambit of the Civil Aviation Law, implies any device capable of flying at least 30 metres above the ground and includes balloons, airships, gliders, kites, landplanes, seaplanes, amphibian aeroplanes, propeller driven aeroplanes, jet powered aeroplanes, helicopters and gyroplanes.⁷ The provisions relating to liability apply to all aircraft under the Civil Aviation Law's meaning.

iv Passenger rights

The Flight Compensation Regulation No. 261/2004 relating to denied boarding, flight cancellations, or long delays of flights is applied in Cyprus through RAA No. 283/2005. Moreover, Regulation No. 2111/2005 on the establishment of a Community list of air carriers subject to an operating ban within the Community and on informing air transport passengers of the identity of the operating air carrier is embodied by RAA No. 541/2007. Regarding the rights of disabled persons and persons with reduced mobility when travelling by air, Regulation No. 1107/2006 is applied through RAA No. 287/2008.

The DPA is responsible for implementing the above Regulations in a case where the passenger departs from Larnaca or Paphos Airport or from a third-country airport to those airports and the air carrier is a Community carrier.

Passengers have the right to lodge a complaint to the DPA in the case of an alleged violation. If a violation is found, the passenger is entitled to the compensation provided. Also, the offender is subject to administrative

⁷ Article 2.

sanctions.⁸ Such a sanction may result in the imposition of a fine⁹ or the suspension or revocation of a licence.¹⁰

Interestingly, in the course of Action No. 189/2016 between *DZ v. Blue Air Management Solutions SRL*, the District Court of Larnaca requested for a preliminary ruling under Article 267 TFEU on issues relating to denied boarding, passengers' rights and the responsibility of the air carrier that arose. The CJEU gave its ruling on 30 April 2020 in case C-584/18, holding that an air carrier's refusal of boarding based on the allegedly inadequate nature of travel documentation does not deprive, *per se*, the passenger from protection under Regulation 261/2004. Accordingly, in the event of challenge, it is for the competent court to assess whether the denied boarding is reasonably justified or not. In this regard, Regulation 261/2004 precludes a provision, included in the air carrier's general terms, which limits or excludes its liability in the event of denied boarding for reasons relating to the allegedly inadequate nature of the passenger's travel documentation and thus deprives the passenger of any right to compensation he or she may have. Subsequent to the CJEU's ruling, the District Court of Larnaca in its decision dated 20 May 2020, awarded in favour of the claimant the amount of €300 as general compensation for the pain, upset and distress suffered, as a result of the defendant's refusal to board. Special damages were also awarded, including *inter alia* the total cost of the airline ticket and the hotel's cancellation fees.

v Other legislation

Regarding employment law, the Organisation of Working Time of Flying Personnel of the Civil Aviation Law No. 12(I)/2004 is relevant. The said Law lays down the minimum health and safety requirements and covers issues such as annual leave, working rates, maximum working time, medical examinations, and the role and powers of inspectors.

Moreover, Chapter 24 of the Civil Aviation Law makes provision as to the protection of the environment. In particular, Article 190 confers an obligation upon airport operators, aircraft owners and captains to avoid and reduce environmental pollution caused by the emission of inevitable

⁸ Articles 243, 245 and 246 of the Civil Aviation Law.

⁹ The fine shall not exceed the amount of €8,543 or 10 per cent of the annual turnover in the field of activity of the affected company – Article 246.

¹⁰ Article 245 of the Civil Aviation Law.

noises, vibrations or gases. In this area, the Evaluation and Management of Environmental Noise Law No. 224(I)/2004 requires, inter alia, the determination of exposure to noise emitted by means of air traffic through noise mapping.

Competition law issues are analysed in Section VI.

III LICENSING OF OPERATIONS

i Licensed activities

According to Regulation (EC) No. 1008/2008, the air operator is required to obtain an operating licence and an air operator certificate (AOC). The licensing of air carriers falls under the responsibility of the Air Transport Licensing Authority (ATLA). An air carrier is licensed after securing an AOC from the DPA, which in fact certifies that the air carrier has the professional capacity and organisation to ensure the safe operation of aircraft for the aviation activities mentioned in it.¹¹ The conditions and procedure for issuing, suspending and withdrawing an AOC are defined in the JCAA Regulations, which are in force in the Republic.¹²

Once the AOC has been issued, the applicant must also acquire an operating licence, which allows the air carrier to provide air transport services as specified in it. Article 113 of the Civil Aviation Law provides that the operating licence is issued, suspended and revoked in accordance with the provisions of Regulation (EEC) No. 2407/92.

The air carrier's operating licence may be suspended or revoked if the operator is committing serious or repeated breaches of its obligations under the Civil Aviation Law or EU law.¹³

ii Ownership rules

Registration, transfer and deletion of the aircraft and of its rights, as well as every modification of the submitted data, are recorded in the Cyprus Aircraft Register, which is kept by the DCA.

¹¹ *ibid.* Articles 2 and 123.

¹² *ibid.* Article 123(4). For the steps to be followed by applicants for an AOC see the DPA's website: http://www.mcw.gov.cy/mcw/dca/dca.nsf/DMLSafety_en/DMLSafety_en?OpenDocument. The relevant applicable fees are recorded under Civil Aviation Fees Regulations No. 458/2004.

¹³ Article 247(4) of the Civil Aviation Law.

The conditions under which an aircraft can be registered in the Cyprus Registry are specified under Section 11 of the 2002 Law, as follows:

the aircraft must not be registered in a foreign registry;
the aircraft has a valid certificate of airworthiness;
the aircraft's environmental compliance is attested by noise certification;
and

the aircraft's owner with a stake greater than 50 per cent or holder of the rights to acquire them is a natural person of Cypriot nationality, or an EU national, even if not residing or staying in the Republic; or a body corporate that has been incorporated under Cyprus law or a Member State law; has its registered office and main place of business in Cyprus or Member State territory; and of which more than 50 per cent of the assets and capital are held by Cypriot or EU nationals.

The registration procedure is contained in Aeronautical Circular (AIC) No. C004/2010. Persons wishing to register an aircraft in Cyprus should submit an application at least three weeks in advance, accompanied by the documents listed in the Circular. Applicable registration and certification fees are specified in the Civil Aviation Fees Regulations No. 458/2004.

iii Foreign carriers

The Cypriot national procedure and criteria for the allocation of limited air traffic rights is included in Ministerial Decree No. 406/2008.¹⁴ Any Community carrier with an AOC and a valid operating licence issued by a Member State under Regulation (EEC) No. 2407/92, which is established in Cyprus, may apply to the DCA for an access licence for available commercial rights and any new commercial rights granted under the relevant bilateral aviation safety agreements.¹⁵

The ATLA is responsible for granting commercial rights to foreign airlines to perform flights to and from Cyprus. In the case of third countries that have accepted the right of other Community air carriers to operate routes from Cyprus, a recommendation is made by an evaluation committee to the Minister of Communications and Works for granting permission to access such commercial rights.

¹⁴ OJ EU 10 March 2009 C56/37.

¹⁵ Article 5 of the 2008 Decree.

IV SAFETY

Under Articles 23 and 28 of the Civil Aviation Law, only persons who have successfully completed initial and periodic recurrent training may be employed as cabin crew members of an aircraft carrying passengers. Such training shall be provided by the aircraft operator after approval by the DCA and necessarily includes flight safety and first aid tasks. For flight crew and aircraft maintenance engineers licensing, the owner must contact the Licensing Section of the DCA's Safety Regulation Unit.¹⁶ All procedures regarding pilots' licensing and approved training organisations' approval are in accordance with Regulation (EC) No. 1178/2011. The applicable registration and certification fees are specified in Civil Aviation Fees Regulations No. 458/2004. Organisations involved in the training of such personnel (ATOs) shall be approved in accordance with the above Regulation. ATOs are issued with an approval certificate displayed at their offices, detailing the approved courses, which may include flight training for both the pilot and commercial pilot qualifications. Chapters 5 and 6 of the Civil Aviation Law include detailed provisions for the aircraft crew licences and training requirements.

As regards aircraft maintenance engineers' licensing, the applicable procedures and required qualifications are in accordance with Commission Regulation (EC) No. 1321/2014. AIC C009/15 contains the policy details followed by the DCA.

Furthermore, an aircraft may operate only if it is equipped with a valid certificate of airworthiness issued, extended, renewed, validated or recognised under the civil aviation law of the country in which that aircraft is registered and complies with the conditions under which the certificate of airworthiness was issued. The certificate of airworthiness is governed by Article 16 of the Civil Aviation Law and the EASA Regulations. The aircraft owner must contact the Airworthiness Section of the DCA. An airworthiness inspector will be assigned, who will be in charge of the certification process.¹⁷

Following its most recent amendment in 2020,¹⁸ the Civil Aviation Law provides for an Aeromedical National Supervisory Authority under the DCA, which shall exercise its powers impartially and transparently, and

¹⁶ http://www.mcw.gov.cy/mcw/dca/dca.nsf/DMLairsafety4_en/DMLairsafety4_en?OpenDocument.

¹⁷ AIC 004/10, Section 2.

¹⁸ Law N.106(I)/2020, amending the Civil Aviation Law.

in accordance with the applicable EU and national laws, ensuring a high and uniform level of civil aviation safety.

Everyone involved with aviation in any capacity, including owners and operators, has a duty to report incidents and occurrences that could affect flight safety. The DCA operates a system for collecting occurrence reports in accordance with Civil Aviation (Incident Reporting) Regulations No. 334/2005. To that end, the Aircraft Accident and Incident Investigation Board (AAIIB) has been appointed as the appropriate official authority for the evaluation and analysis of the incidents that are mentioned in the Regulation and recommending the implementation of any preventive actions it considers necessary to be taken promptly to enhance aviation safety. It operates under Annex 13 to the Chicago Convention, EU Regulation No. 996/2010 and the Cyprus Aircraft Accident and Incident Investigation Law No. 73(I)/2015. The AAIIB, as the official investigation body, is obliged by the Regulation to publish a safety review annually in order to inform the public of the general aviation safety level at national level.

V INSURANCE

Under Article 121 of the Civil Aviation Law, an air carrier shall be fully insured against risks for which it is liable in the event of accidents. This insurance obligation must be interpreted as meaning that every air carrier is required to be sufficiently insured so that all natural persons entitled to compensation receive the full amount they are entitled to.¹⁹

Each air carrier is required, upon request by the competent authority, to produce at any time an insurance document showing that the required insurance cover is complete and valid.²⁰ Those responsible for the construction, reconstruction or extension of airports, as well as the ground handling service provider, have an obligation to insure.²¹

Insurance requirements for air carriers and aircraft operations are contained in AIC No. 13/2005. In particular, Regulation (EC) No. 784/2004 applies, which defines the minimum insurance requirements to cover passengers, baggage, cargo and third parties. For liability in respect

¹⁹ Article 241(1) of the Civil Aviation Law.

²⁰ *ibid.* Article 241(2).

²¹ *ibid.* Article 241.

of passengers, the minimum insurance cover shall be 250,000 special drawing rights (SDR)²² per passenger. In respect of liability of third parties, the Circular also states the minimum insurance cover per accident for each aircraft.

VI COMPETITION

As regards the application of competition law and state aid laws, the competent authority in Cyprus is the Commission for the Protection of Competition (CPC). The relevant provisions are included in the Protection of Competition Law No. 13(I)/2008. Articles 101, 102, 107 and 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) are also applicable.

Given the liberalisation of air transport, fresh opportunities continuously arise for air carriers to take a stand in the competitive Cypriot air transport market. Notably, the European Commission in its Decision 2015/1073 found that Cyprus illegally granted state aid to Cyprus Airways (€66,090,000 in total) in breach of Article 108(3) TFEU, distorting the free competition in the market of air transport in Cyprus and the EU. Given that Cyprus Airways was unable to return the illegal state aid, it eventually went bankrupt.

Moreover, the European Commission underlines that ‘the availability of competitive airport services, including runways, passenger terminals and groundhandling, is critical for the continued success of EU aviation.’²³ Hermes Airports Ltd (Hermes) has the exclusive management rights of Larnaca and Pafos Airports, under a concession agreement with the Republic. Remarkably, following complaints by a private company against Hermes, the CPC decided²⁴ that Hermes breached Article 6(1)(a) of Law No. 13(I)/2008 due to abuse of its dominant position regarding parking facilities at Larnaca Airport. The Commission considered the nature and gravity of the infringement and decided to impose an administrative fine of €1,193,864.

²² The currency value of the SDR is determined by totalling the values in US dollars, based on market exchange rates, of a basket of major currencies. The SDR currency value is calculated daily and the valuation basket is reviewed and adjusted every five years (https://www.imf.org/external/np/fin/data/rms_sdrv.aspx).

²³ https://ec.europa.eu/transport/modes/air/airports_en.

²⁴ The full judgment is available on the CPS’s website in Greek (dated 16 May 2018).

VII WRONGFUL DEATH

An air operator has the obligation to make, without delay, and in any event within 15 days of the identification of the person who is entitled to claim compensation, the necessary advance payment to meet the immediate economic needs, depending on the suffering of the injured person.²⁵ In the case of aircraft resulting in death of passengers, the deposit shall not be less than the equivalent amount of 15,000 SDR per passenger. Nevertheless, the advance payment does not necessarily constitute a recognition of liability and may be offset against any amounts subsequently paid as damages by the carrier, who is subsequently found liable. The advance payment shall not be reimbursed except in circumstances where it is subsequently established that the person who received the payment caused or negligently contributed to the damage or was not entitled to compensation.

In August 2005, an aircraft operated by Helios Airways Ltd, which was scheduled to fly from Larnaca to Athens, crashed near Athens. In *Omiros Christodoulou a.o. v. A.G. of the Republic of Cyprus*,²⁶ the children of two of the passengers killed brought an action against the Republic claiming damages for bereavement.²⁷ In July 2007, the claimants received from the airline’s insurance company a total amount of €1,778,585 due to their parents’ death. Given that, the District Court preliminarily rejected their action, since it found that the claimants, by receiving the said amount as compensation in full and final settlement of all and any claims in respect of their parents’ death, were estopped from claiming damages for the same rights for which they had already been compensated.

VIII ESTABLISHING LIABILITY AND SETTLEMENT

i Procedure

The passenger can bring an action before the competent Cyprus courts based on the breach of contractual obligations under Contract Law, Cap. 149 or for the breach of duty (torts) under Civil Wrongs Law, Cap. 148. A recent case is that of *Cyprus Airways Ltd v. Stelios Kourouklides*.²⁸ In this case, the Supreme Court of Cyprus concluded that Cyprus Airways had

²⁵ Article 240.

²⁶ Action Nos. 8641-42/2007, dated 4 March 2016.

²⁷ Article 58, Cap. 148.

²⁸ Civil Appeal No. 336/2010, 25 October 2016.

breached its contract with the claimant, regarding his return from London to Larnaca, since the captain of the aircraft unjustifiably and wrongfully denied them boarding on the aircraft. The Court awarded the amount of €350 as general damages, because of the inconvenience, discomfort, frustration and distress suffered as a result of the breach of contract. The Supreme Court also considered that Regulation No. 261/2004 was applicable and awarded the amount of €600 as compensation.

Another possible way to resolve disputes regarding air carrier liability is the procedure provided for under Regulation (EC) No. 861/2007 establishing a European Small Claims Procedure, provided that certain conditions are met. This procedure was applied in *Constantinos Papaleontiou v. LOT POLISH AIRLINES*²⁹ and was conducted based on both parties' written proposals and the Court's decision was handed down within 30 days. In this case, the claimant concluded a contract with the defendant for the transfer of his family and himself from Cyprus to France. When they arrived in France, it was found that their luggage had not arrived. The Court examined the provisions of the Montreal Convention, which affected the parties' contractual relationship, and found the air carrier liable for the damage occasioned by the delay in the carriage by air of the claimant's baggage under Article 19. The District Court awarded the amount of €924.74 as compensation for the costs incurred due to the delay in the baggage arrival, including the costs for buying a phone charger. However, the Court refused to award compensation regarding the costs of renting a navigational device because his own device was in the luggage, on the ground that the claimant had contractually assumed that such an electronic device would not be carried in his luggage, therefore not complying with that term of the contract contributed to his loss.³⁰

In Cyprus, the limitation periods for actionable claims are regulated by the Limitation of Actionable Rights Law No. 66(I)/2012. For instance, the default limitation period for tort claims is six years from the completion of the cause of action, but exceptions do apply. If the claim is related to personal injury or death, the court has discretion to extend the relevant limitation period, under certain conditions.

Article 35 of the Montreal Convention provides that any court action to claim damages must be brought within two years of the date (or expected

²⁹ Action No. 1/2017, dated 26 April 2017.

³⁰ Article 20 of the Montreal Convention.

day) of arrival of the aircraft. As decided by the ECJ,³¹ the national law of the Member States on the limitation of actionable rights applies, instead of Article 35 of the Montreal Convention, only when the nature of the claimant's claim for compensation does not fall within the scope of the Regulation (EC) No. 2027/97 and the Montreal Convention or when there is no provision on the limitation period. Hence, given the hierarchy of the rules of law in Cyprus, where the EU Regulation or the Montreal Convention, or both, do apply, the Article 35 provision on limitation of actions outweighs the relevant provisions under national legislation.

A relevant case on the matter is that of *Leontiou Papamina v. 1. Swissport Cyprus Ltd and 2. Cyprus Airways Public Co Ltd*.³² In this case, the claimant asked for damages for personal injuries suffered due to the defendant's alleged negligence, while he was embarking on an aircraft owned by Cyprus Airways. Following an objection raised by the defendants, the Court considered that the claim falls within the scope of Regulation (EC) No. 2027/97 and the Montreal Convention and thus it should have been filed within the two-year limitation period set out in Article 35. The claimant failed to comply with the above provisions, and thus the proceedings in respect of Cyprus Airways were dismissed.

According to Article 239 of the Civil Aviation Law, it does not follow that the air carrier is the only one liable for compensation. Article 17 of the Montreal Convention also states that it is the carrier who has tortious liability for the damages sustained under the conditions specified in it. Nevertheless, as Article 30 of the Montreal Convention stipulates, if an action is brought against a servant or agent of the carrier arising out of damage to which the Convention relates, such servant or agent, if they prove that they acted within the scope of their employment, shall be entitled to avail themselves of the conditions and limits of liability which the carrier itself is entitled to invoke under the Convention. Although the provisions of the Montreal Convention may limit the nature of the claim that may be made against a servant or agent of the air carrier, the question of their liability is a matter decided under the provisions of national law and as reported by the UK Supreme Court in *Western Digital Corporation a.o. v. British Airways plc*,³³ such persons do not enjoy the protection of the provisions under the Montreal Convention beyond that under Article 30.

³¹ *Joan Cuadrench Moré v. Koninklijke Luchtvaart Maatschappij NV*, 22 November 2012.

³² Action No. 424/2012, 23 June 2017.

³³ [2001] QB 733.

ii Carriers' liability towards passengers and third parties

According to the general rule, as under Article 232(1) of the Civil Aviation Law, each air carrier shall be liable for compensation for a passenger's death or personal injury caused by an air accident, provided that the accident causing death or injury occurs onboard the aircraft or in the course of any of the operations of embarking or disembarking;³⁴ for damage sustained by delay;³⁵ and for destruction, loss of, damage to or delay caused during the carriage of checked baggage.³⁶

It is further specified that in the event of damage sustained by delay as well as liability for baggage, the air carrier is required to notify the passenger as to the receipt and examination of the complaint within 14 days. Within a further 30 days, the air carrier shall notify the passenger of its final decision and, upon acceptance of liability, proceed to the corresponding payment.³⁷

As stipulated by Article 233, the carriers' liability is strict, hence not based on fault. It is further mentioned³⁸ that the carriers shall be wholly or partly exonerated from their liability to the claimant, in the event it is proved that the damage was caused or contributed to by a wrongful or negligent act on behalf of the latter.³⁹

Article 104 provides for the right to claim compensation when a person suffers loss or damage, caused by forced landing, re-takeoff or removal from an aircraft. The Act's provisions relation to aircraft liability are applied *mutatis mutandis*.

The 2002 Law states that the Criminal Code also applies in the field of civil aviation.⁴⁰ The relevant provision for criminal liability is Article 250, which states that the person who commits one of the offences listed within it shall be punished by imprisonment for a period not exceeding two years or a fine not exceeding €2,600, or both. When a pilot is punished for one of the offences stated, the owner and operator of the aircraft shall

³⁴ Governed by the provisions of Articles 17,20 and 21 of the Montreal Convention (Article 236 of the Civil Aviation Law).

³⁵ Articles 19, 20, 22(1), (5) and (6) and Article 31 of the Montreal Convention apply (Article 237 of the Civil Aviation Law).

³⁶ Governed by the provisions of Articles 19, 20, 22(2), (5) and (6) and Article 31 of the Montreal Convention (Article 238 of the Civil Aviation Law).

³⁷ Article 237(2) and 238(2) of the Civil Aviation Law.

³⁸ Article 234 of the Civil Aviation Law.

³⁹ Article 20 of the Montreal Convention.

⁴⁰ Article 27(4).

be punished with the same penalties, provided they tolerated the pilot's criminal conduct.

iii Compensation

Under Article 21 of the Montreal Convention, the carrier is strictly liable without proof of fault for passenger injury or death up to provable damages of 100,000 SDR. If damages exceed 100,000 SDR, the carrier can excuse its liability by proving such damage was not due to the negligence of the carrier or its agents, or that it was due to a third party's negligence.

Importantly, a contractual clause that relieves the air carrier or its agents of liability or fixes a lower limit of compensation than that which is laid down in the Montreal Convention is null and void.⁴¹

The court will assess whether damages can be recovered for loss of earning capacity, pain and suffering, loss of expectation of happiness, etc. As regards the Cyprus courts' approach, the modern tendency is to increase the amount of compensation awarded, ensuring a fairer and more liberal assessment of human pain. The courts have the power to award general damages, whose purpose is to safeguard justice and compensate the inconvenience and discomfort experienced by the innocent party without, however, placing an excessive burden on the wrongdoer.⁴² The compensation should be fair, reasonable and socially acceptable. Based on the established case law, in the event of a breach of contract, the courts can award damages for mental distress due to discomfort, inconvenience or any other damage caused to the claimant. For instance, in *Marcos Pantelides a.o. v. Aerotrence Aviation & Tours Ltd a.o.*,⁴³ the District Court awarded the amount of €1,000 to each claimant for the psychological distress and physical inconvenience caused to them during a flight operated by the defendants. This kind of compensation should not be too remote a consequence of the defendant's breach and has been characterised by common law as 'modest compensation'.⁴⁴

Moreover, punitive damages may also be claimed, but they can only be awarded where the defendant's conduct is so reprehensible that it is appropriate to be punished by a civil court. Such conduct is accompanied

⁴¹ Article 235.

⁴² *Ioannou a.o. v. Kapsis Travel and Trade Ltd* (2003) 1 AAD 52.

⁴³ Action No. 914/04.

⁴⁴ *Jarvis v. Swans Tours Ltd* [1973] 1 All E.R. 71, *Watts v. Morrow* (1991) All ER 937 and *Vera Litvinyuk v. Hawaii Hotels Limited (Hawaii Grand Hotel Resort)*, Action No. 5382/07, 29 November 2013.

by strong elements of arrogance and tends to humiliate the victim.⁴⁵

IX DRONES

The use and operation of unmanned aircraft (drones) in the airspace of the Republic of Cyprus is governed by the Civil Aviation Law, Ministerial Decree No. 402/2015⁴⁶ and Civil Aviation Decision No. 403/2015,⁴⁷ which aims to ensure the safety of flights within Cypriot airspace. Drone owners are expected to register, with no charge, their aircraft with the DCA through the website www.drones.gov.cy.

The use of drones for recreational purposes is allowed without authorisation from the DCA, while the commercial use of drones requires, under certain circumstances, the securing of an operating licence and that the operator hold a pilot licence,⁴⁸ both issued by the DCA. For this purpose, the legislation distinguishes between open and special category drones.

For safety purposes, all flight operations of such aircraft shall be carried out in accordance with the conditions defined under Section 6(3)(i) to (xvi) of Decree No. 402/2015. Among others, a safety distance of at least eight 8 kilometres from an airport or landing strip shall be maintained, while flights above, within, or in proximity to military installations, public utility installations, archaeological sites and public or private facilities, are not permitted.

The pilot licence requires that the owner or operator provides for insurance cover against death, personal injury and damages, caused to third parties, for the minimum amount of €1 million.⁴⁹ Currently, the DCA does not recognise drone pilot licences of other countries and the process of issuing a commercial drone licence is currently taking up to one year.

Owners and operators of drones who fail to comply with the provisions of the applicable legislation are committing an administrative offence and will be subject to penalties in accordance with Articles 245 to 247 of the

⁴⁵ *Rookes v. Barnard* (1964) 1 All E.R. 367 and *Papakokkinou v. Municipality of Paphos* (1998) 1 (B) AAD 634.

⁴⁶ Conditions for the Operation of Unmanned Aerial Vehicles in the Republic.

⁴⁷ Exemption of Unmanned Aerial Vehicles from Obligatory Registration.

⁴⁸ Section 7(2) and (4).

⁴⁹ Section 9.

Civil Aviation Law.⁵⁰

X VOLUNTARY REPORTING

Besides the mandatory reporting system, Regulation No. 334/2005 sets up a voluntary reporting system for collecting and analysing information on observed deficiencies in air transport, for which reporting is not required on the basis of the mandatory reporting system, which, however, are considered to be dangerous or potentially dangerous.⁵¹ The procedures governing the voluntary reporting system are the same as those governing the mandatory reporting system. As underlined in the AIC C03/2003, it is legitimate for an organisation or individual to report voluntarily any defects on equipment fitted to aircraft types not subject to mandatory reporting.

The Regulation also states that an employee who reports an incident should not suffer any harm or consequence from his or her employer regarding his or her employment status.⁵² Moreover, under Article 22(1) of Law No. 73(I)/2015, any person involved in the investigation of accidents is obliged to treat any information as confidential, otherwise they will be guilty of an offence and punished with imprisonment of no more than two years, a financial penalty not exceeding €20,000, or both.

XI THE YEAR IN REVIEW

In response to the coronavirus outbreak around the beginning of 2020, the Minister of Transport issued several Orders,⁵³ under the Civil Aviation Law, imposing flight restrictions in the name of protecting public health and the national health system. Hence, Cyprus has introduced a colour-coded country categorisation based on each country's epidemiological data, setting the prerequisites for entering the country. Regardless of the category, all passengers are obliged to acquire the said "Cyprus Flight Pass".

Inevitably, in the wake of the COVID-19 pandemic, the survivability

⁵⁰ Section 8.

⁵¹ Article 9.

⁵² Article 8(4).

⁵³ Dated 20.3.2020, 2.4.20, 15.4.20, 11.5.20, 25.5.20.

of the nation's airlines has been severely impacted. In parallel, the demise of state-owned Cyprus Airways and the closure of other Cypriot firms, such as Cobalt Air, has revived the debate of Cyprus' air connectivity with the rest of the world. In the meantime, an application to the DCA for the establishment of a new Cypriot airline company is pending, aiming to fill the 'travel gap' left by Cyprus Airways. Importantly, in June 2020, the European Commission approved a €6.3 million Cypriot incentive scheme to support airlines affected by the coronavirus pandemic, in a comprehensive and non-discriminatory manner.⁵⁴

It is also notable that the Cyprus Parliament passed the new Law on the Provision of Aeronautical Services (Law No. 114(I)/2019), which provides that a state-owned company, instead of the DCA, is now in charge of air traffic management and the provision of aeronautical services. Such a company, which exists in most EU countries in collaboration with Eurocontrol, is expected to provide more flexibility in managing air traffic today, while increasing the state's revenues and reducing flight delays. The said state-owned air navigation company is expected to fully operate in 2021.

XII OUTLOOK

Undoubtedly, Cyprus' aviation law reflects and incorporates entirely the EU and international civil aviation legal regime. Cyprus, through the DCA, closely follows new developments so as to comply with the new regulations and directions effectively and expediently.

Currently, in the midst of the COVID-19 pandemic, 28 airlines fly from Cyprus to 34 countries and 72 destinations, which are considerably reduced compared to previous years. Regardless, in view of the gradual recovery, normality will be restored, air routes to and from Cyprus will be re-established and even new routes are anticipated to be added. The liberalisation of air transport, in combination with the development of the new airports, is expected to create the potential for Cyprus to become a regional transit hub between Europe and the Middle East. Nevertheless, public concerns remain regarding high airfares, given that the latter negatively affect the island's connectivity.

In an intervention at the EU Transport and Telecoms Council that took

⁵⁴ https://ec.europa.eu/cyprus/news/20200702_3_en.

place in Luxembourg in June 2019, the Cyprus Minister of Transport raised the issue of air pollution and warned her counterparts that efforts to reduce greenhouse gas emissions from the aviation industry should not make prices prohibitive, since air transport is indeed the only means for Cyprus residents to connect with Europe and the rest of the world. She also underlined that any effort to reduce emissions should be based on ensuring the international competitiveness of the EU aviation sector and considering the particularities of all Member States.⁵⁵

Meanwhile, the Ministry of Transport, in cooperation with Hermes Airports, has already proceeded with the incentive programmes aimed at strengthening connectivity. In parallel, the regulatory framework applied in the EU as well as the 'open skies' policy, as implemented by the Cyprus government in its relations with third countries (for instance the bilateral agreements with Egypt, Lebanon, Australia, Kuwait and Saudi Arabia) have also contributed to the development of air transport.

⁵⁵ <https://cyprus-mail.com/2019/06/07/reducing-aviation-emissions-mustnt-undermine-cyprus-connectivity-minister-warns/>.

2.«Η ΔΕΧΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑΣ ΕΜΠΕΙΡΟΓΝΩΜΟΝΩΝ ΣΕ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ»

Δρ. Χρίστου Κληρίδη⁵⁶

1. Η αξιοποίηση εμπειρογνομόνων στα Οικογενειακά Δικαστήρια της Κύπρου είναι πλέον ευρέως διαδεδομένη.

2. Σήμερα εμπειρογνώμονες κρίνονται απαραίτητοι για έλεγχο λογαριασμών/περιουσιακών στοιχείων (forensic accountants, για εκτιμήσεις ακίνητης ιδιοκτησίας ή επιχειρήσεων – Property or business Valuation Experts), ψυχολόγοι (Psychological Experts), εμπειρογνώμονες για εργασιακά (Employment Experts), ιατροί (Medical Experts).

3. Στην Κύπρο οι υφιστάμενοι θεσμοί Πολιτικής Δικονομίας και Οικογενειακού Δικαστηρίου δεν προνοούν για το θέμα. Πρόνοια γίνεται στους νέους θεσμούς (Lord Dyson) οι οποίοι υιοθετήθηκαν από το Ανώτατο Δικαστήριο αλλά δεν ισχύουν ακόμη. Αυτούς θα δούμε στη συνέχεια.

4. Οι νέοι κανόνες Dyson όταν τεθούν σε εφαρμογή διέπουν τα θέματα πλέον σε μεγάλο βαθμό. Θα εισάξουν ένα νέο καθεστώς για τους εμπειρογνώμονες σε αστικές υποθέσεις. Με βάση το νέο Μέρος 34 το αντίστοιχο CPR Part 35 οι δέκα βασικές αρχές είναι οι πιο κάτω:

(1) Η μαρτυρία τους σε αυτήν που “εύλογα απαιτείται” περιορίζεται σε αυτή.

(2) Το καθήκον τους είναι προς το δικαστήριο – 34.3

(3) Η μαρτυρία τους είναι ανεξάρτητη και ανεπηρέαστη - 34.4 και αποκαλύπτεται σαν προϋπόθεση δεχτότητας της – 34.14.

(4) Χρειάζεται άδεια του δικαστηρίου για την μαρτυρία τους και το διάταγμα περιορίζει τη μαρτυρία και έξοδα – 34.5.

⁵⁶ Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Πρόεδρος Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου

(5) Η μαρτυρία δίδεται σε γραπτή έκθεση και οι διάδικοι εντός 28 ημερών δύναται να θέσουν διευκρινιστικές ερωτήσεις – 34.7

(6) Το δικαστήριο δύναται να διατάξει κοινό εμπειρογνώμονα – 34.8, 34.9.

(7) Το δικαστήριο δύναται να δώσει οδηγίες σε διάδικο να παράσχει πληροφορίες για πηγή εμπειρογνωμοσύνης η οποία δεν είναι εύλογα διαθέσιμη σε άλλο διάδικο - 34.10.

(8) Δίδεται λεπτομερής περιγραφή για το περιεχόμενο της έκθεσης – 34.11.

(9) Γίνεται πρόνοια για συζητήσεις μεταξύ πραγματογνομόνων για καθορισμένα θέματα και αποτύπωση συμφωνίας διαφωνίας – 34.13, οι δε πραγματογνώμονες δύναται να ζητήσουν οδηγίες από το δικαστήριο – 34.15.

(10) Με οδηγίες του δικαστηρίου δύναται να καταθέσουν ταυτόχρονα. Το δικαστήριο ενεργεί σαν συντονιστής και οι δικηγόροι υποβοηθούν να θέσουν τις ερωτήσεις του.

5. Όπως προκύπτει από τα πιο πάνω πρόκειται για καθαρά διαδικαστικές αρχές ενώ οι ουσιαστικές βασικές αρχές δεν αλλοιώνονται εκτός όπως από την “**αναγκαιότητα**” η οποία επανακαθορίζεται σε “**εύλογα απαιτείται**”.

6. Στην Αγγλία γίνονται ανάλογες πρόνοιες στα Family Rules, Part 25, Experts and Assessors για εφαρμογή στο Οικογενειακό Δικαστήριο Αγγλίας. Η μαρτυρία τους όμως πρέπει να κριθεί από το δικαστήριο ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ.

7. Το Υπουργείο Δικαιοσύνης Αγγλίας δημοσίευσε έκθεση με τίτλο “The use of experts in family law” το 2015. Για την σύνταξη της καθηγητές Πανεπιστημίου του Coventry, λειτουργοί του Υπουργείου και άλλοι ειδικοί συνέδραμαν.

8. Ο Πρόεδρος του Τμήματος Οικογενειακού Δικαστηρίου Sir James Manby σχολίασε ως εξής:

“The Family Justice Review identified the excessive use of expert evidence, where it was adding little or no value, as a major cause of delay in many public law cases. It is, therefore, important for there to be clarity on when expert evidence is needed and greater assurance that it is provided by an expert, of the appropriate discipline, with appropriate professional qualifications and experience.”

The draft standards set out in this document will make a valuable contribution to identifying appropriate expertise and promoting the more effective and intelligent use of expert evidence in family proceedings.”

9. Προηγούμενη έκθεση, Family Justice Review του 2011, διαπίστωσε “routine acceptance” of the need for experts και ότι το Οικογενειακό Δικαστήριο κατέστη “over-reliant on experts”, προ της τροποποίησης των κανονισμών. Οι νέοι κανονισμοί του Οικογενειακού Δικαστηρίου (Family Procedure Rules and Practice Direction 2013) προνοούν ότι η μαρτυρία εμπειρογνομόνων πρέπει **«να είναι απαραίτητη»** για την δίκαιη επίλυση της διαφοράς και όχι **«λογικά απαραίτητη» “reasonably required”**.

10. Η έκθεση του 2015 διαπίστωσε την αναγκαιότητα εφαρμογής καλών πρακτικών στην διαδικασία παρουσίας μαρτυρίας εμπειρογνομόνων. Αυτό προϋποθέτει επτά στάδια:

(1) Δικαστική απόφαση αν είναι απαραίτητη η μαρτυρία αφού ακουστούν οι απόψεις όχι μόνο των διαδίκων.

(2) Σωστή επιλογή εμπειρογνομόνων οι οποίοι να είναι ικανοί να παρουσιάσουν την έκθεσή τους **εμπρόθεσμα**.

(3) Καθαρές οδηγίες καθοδηγητικής φύσης που διαλαμβάνουν 6-8 ερωτήσεις αλλά δυνατόν να ζητούν τυχόν άλλα σχόλια γενικά εντός του πεδίου γνώσεων του εμπειρογνομόνα. Οι διευθύνσεις των διαδίκων να παρέχονται στις οδηγίες.

(4) Οι εκθέσεις να μην υπερβαίνουν τις 20 σελίδες με περιεχόμενο και περίληψη των ευρημάτων και συστάσεων.

(5) Ενώπιον δικαστηρίου να ισχύει η αρχή του “hot tubbing”. Δηλαδή η μαρτυρία να δίδεται ταυτόχρονα (concurrently) ούτως ώστε να υπάρχει

διάλογος:- μειώνεται η αντεξέταση ή δεν υπάρχει νόημα για αυτή.

(6) Αναγκαιότητα οι λειτουργοί Γραφείου Ευημερίας να υπόκεινται σε συνεχιζόμενη εκπαίδευση.

(7) Οι εμπειρογνόμονες να τροφοδοτούνται με ενημέρωση επί των εκθέσεων τους και επί του αποτελέσματος και να γίνεται peer review των εκθέσεων για βελτίωση του επιπέδου των εμπειρογνομόνων.

11. Στην Καλιφόρνια, σε υποθέσεις φύλαξης, το Δικαστήριο εκδίδει διάταγμα **«αποτίμησης της φύλαξης»** δυνάμει του άρθρου 730, California Evidence Code Section 730. Δύναται να προνοεί για τον διορισμό από το δικαστήριο εμπειρογνόμονα.

12. Στις ΗΠΑ το Ανώτατο Δικαστήριο απεφάσισε ότι η μαρτυρία του εμπειρογνομόνα δίδεται για να βοηθηθεί ο δικαστής των γεγονότων να επιλύσει τη διαφορά (“assist the trier of fact” in resolving the case”) Ικανοποιείται μόνον αν η γνώμη έχει “a valid scientific connection to the pertinent inquiry”. ***Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, 509 U.S. 579 (1993).***

13. Στην Αγγλία δημοσιεύθηκαν “standards for Expert Witnesses in Family Courts in England and Wales”. Τα standards επεξεργάστηκαν εμπειρογνόμονες (Experts Working Group of the Family Justice Council) <https://consult.justice.gov.uk/digital-communications/expert-witnesses>. Έχουν δημοσιευθεί από το Υπουργείο Δικαιοσύνης της Αγγλίας:

“The parties or their representatives should assure themselves of the expert’s suitability by making appropriate enquiries and provide information to the court, to satisfy the judge that an expert demonstrates they can comply with the standards prior to instruction in a case relating to children. The evidence required can be provided in a CV, which when appended to the expert’s report is guaranteed by the statement of truth.

1.1 The expert’s area of competence is appropriate to the issue(s) upon which the court has identified that an opinion is required, and relevant experience is evidenced in their Curriculum Vitae (CV).

1.2 The expert has been active in the area of work or practice, (as a practitioner or academic and subject to peer appraisal), has sufficient ex-

perience of the issues relevant to the instant case, and is familiar with the breadth of current practice or opinion.

1.3 The expert has working knowledge of the social, developmental, cultural norms and accepted legal principles applicable to the case presented at initial enquiry, and has the cultural competence skills to deal with the circumstances of the case.

1.4 The expert is up-to-date with Continuing Professional Development appropriate to their discipline and expertise, and is in continued engagement with accepted supervisory mechanisms relevant to their practice.

1.5 If the expert's current professional practice is regulated by a UK statutory body (See Appendix 1) and they are in possession of a current licence to practise or equivalent.

1.6 If the expert's area of professional practice is not subject to statutory registration (e.g. child psychotherapy, systemic family therapy, mediation, and experts in exclusively academic appointments) the expert would be expected to demonstrate appropriate qualifications and/or registration with a relevant professional body on a case by case basis. Registering bodies usually provide a code of conduct and professional standards and may be accredited by the Professional Standards Authority for Health and Social Care (See Appendix 2). If the expertise is academic in nature (e.g. regarding evidence of cultural influences) then no statutory registration is required (even if this includes direct contact or interviews with individuals) but consideration should be given to appropriate professional accountability.

1.7 The expert is compliant with any necessary safeguarding requirements, information security expectations, and carries professional indemnity. 6 The main body of this response refers to the standards which were subject to consultation and references are made accordingly. The final standards are on pages 35 and 36. 11

1.8 If the expert's current professional practice is outside the UK they can demonstrate that they are compliant with the FJC 'Guidelines for the instruction of medical experts from overseas in family cases' 7.

1.9 The expert has undertaken appropriate training, updating or quality assurance activity relevant to the role of an expert in the family courts in England and Wales within the last year.

1.10 The expert has a working knowledge of, and complies with, the requirements of Practice Directions relevant to providing reports for and giving evidence to the family courts in England and Wales. This includes compliance with the requirement to identify where their opinion on the instant case lies in relation to other accepted mainstream views and the overall spectrum of opinion in the UK. Expectations in relation to experts' fees

1.11 The expert should state their hourly rate in advance of agreeing to accept instruction, and give an estimate of the number of hours the report is likely to take. This will assist the legal representative to apply expeditiously to the Legal Aid Agency if prior authority is to be sought in a publicly funded case. Feedback for expert witnesses in the family justice system

1.12 The expert should seek appropriate feedback from the legal representative regarding the outcome of the case, and the value and weight placed on the expert's own evidence. Where a party is not represented, the expert should seek feedback on the outcome of the case, and consider seeking other feedback bearing in mind that a litigant in person is likely to have limited experience of court processes. This is an essential part of the overall quality assurance of expert witness practice, for individual professional reflection and development."

14. Στη Κύπρο η νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου είναι καθοριστική για την δεχτότητα και σημασία μαρτυρίας εμπειρογνώμονα. Καθοριστικής σημασίας είναι η απόφαση *Genzyme Corporation Ltd v. Kafat Trading (2005) 1 AAD 757* όπου ο δικαστής Παρπαρίνος, προβαίνει σε μία ιστορική επισκόπηση του θέματος. Οι βασικές αρχές είναι οι εξής: (Ιδε Χ. Κληρίδη: Δικηγορία στην Κύπρο, Κεφ. IV, σελ. 389)

(α) Η μαρτυρία του εμπειρογνώμονα πρέπει να κριθεί αναγκαία.

(β) Εκφέρει γνώμη επί των γεγονότων και/ή διαθέτει τα προσόντα (γνώση ή εμπειρία).

(γ) Δίδει στο δικαστήριο τα αναγκαία επιστημονικά κριτήρια για να ελέγξει την ακρίβεια των συμπερασμάτων του και να σχηματίσει την δική του ανεξάρτητη κρίση.

(δ) Το δικαστήριο δεν ενεργεί από μόνο του σαν εμπειρογνώμονας.

(ε) Η μαρτυρία του δεν ενισχύεται από μάρτυρες άλλους μη εμπειρογνώμονες αλλά χρησιμοποιείται σαν μέτρα αξιολόγησης άλλων μαρτύρων.

(στ) Οι εκθέσεις εμπειρογνομόνων πρέπει να ανταλλάσσονται.

(ζ) Οι εμπειρογνώμονες μπορούν να φρεσκάρουν/στηρίζουν την μαρτυρία τους σε συγγράμματα, αυθεντίες.

(η) Δεν αποφασίζει την επίδικη διαφορά αυτή.

(θ) Δεν αποφασίζει την αξιοπιστία των υπόλοιπων μαρτύρων.

15. Τελικές παρατηρήσεις:

1. Το νέο δικονομικό πλαίσιο Dyson θα πρέπει να προσαρμοστεί στους δικονομικούς κανονισμούς Οικογενειακού Δικαστηρίου στην Κύπρο. Υπάρχει ο κίνδυνος κατάχρησης της διαδικασίας με κλήτευση εμπειρογνομόνων οι οποίοι θα πρέπει να κλητεύονται μόνο με την άδεια του δικαστηρίου όπου η μαρτυρία τους είναι **“necessary”** απαραίτητη και όχι απλώς λογικά απαραίτητη **“reasonable required”**. Το πρότυπο των Αγγλικών θεσμών Family Procedure Rules και Practice Direction 2013 προτιμητέο κατά την γνώμη μου.

2. Πρέπει να γίνεται σωστή επιλογή εμπειρογνομόνων οι οποίοι να είναι ικανοί να δώσουν εμπρόθεσμα την έκθεσή τους. Θα πρέπει να δίδονται συγκεκριμένες και σαφείς οδηγίες στους εμπειρογνώμονες, οι δε εκθέσεις τους να είναι περιορισμένης έκτασης. Τα πρότυπα εμπειρογνομόνων που υιοθετήθηκαν στα αγγλικά για τα Οικογενειακά Δικαστήρια θα μπορούσαν να προσαρμοστούν και για την Κύπρο.

3. Η αρχή του **“Hot-tubbing”**, ταυτόχρονη μαρτυρία εμπειρογνομόνων θα αποτελέσει επαναστατική μεθοδολογία δίκαιης παραθέσεως εκθέσεως θεμάτων στα Οικογενειακά Δικαστήρια και γόνιμης συζήτησης και διαλόγου.

4. Αναγκαιότητα ενίσχυσης συνεχόμενης εκπαίδευσης λειτουργών γραφείου ευημερίας. Η μαρτυρία τους σε ορισμένες περιπτώσεις όπως γονικής μέριμνας, *Λιασίδης «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου»*, σελ. 89-90, ή υιοθεσία, *ίδε Λιασίδης «Το Δίκαιο της Υιοθεσίας»*, 1^η έκδοση, σελ. 172-173 και *Παπαϊωάννου ν. Παλαιολόγου (2002) 1 A44* ή για διεθνείς απαγωγές, *ίδε Λιασίδης «Απαγωγή Παιδιών»* σελ. 285-287, επιβαλλόμενη δια νόμου/νομολογίας ή επιθυμητή. Όμως, το δικαστήριο

πρέπει να είναι πολύ προσεκτικό στην αξιολόγηση της μαρτυρίας τους, ιδιαίτερα όπου δεν προσφέρεται επιπρόσθετη πραγματωμοσύνη.

5. Η αλλαγή του δικονομικού πλαισίου θα βοηθήσει, όμως, οι βασικές αρχές, όπως καθορίστηκαν από τη νομολογία, θα παραμείνουν σε ισχύ. Αναμφίβολα, με την εξέλιξη της νομολογίας θα προσαρμοστούν στις σύγχρονες ανάγκες ούτως ώστε το δικαστήριο να καθοδηγήσει πάντοτε στη λήψη μίας δίκαιης απόφασης προς το συμφέρον όλων στο πλαίσιο του οικογενειακού δικαίου.

6. Υπάρχει ανάγκη θεσμοθέτησης καλών πρακτικών στο τομέα όπως έγινε και εισήγηση στην Αγγλία και επεξηγώ πιο πάνω.

3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ Ε.Ε. ΣΤΗ ΦΟΡΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΣΥΝΟΡΙΑΚΩΝ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΩΝ ΚΑΙ ΔΩΡΕΩΝ

*Δρ. Μαρία Στυλιανίδου*⁵⁷

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι φόροι κληρονομιών και δωρεών, ως άμεσοι φόροι, εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, παραμένοντας εκτός του ρυθμιστικού πεδίου του ευρωπαϊκού δικαίου, σε αντίθεση με τους έμμεσους φόρους που έχουν σχεδόν πλήρως εναρμονιστεί με την εφαρμογή του άρθρου 93 της ΣΛΕΕ⁵⁸. Ειδικότερα οι φόροι κληρονομιών και δωρεών παραμένουν πεδίο όπου κάθε κράτος μπορεί να ασκήσει τη φορολογική του εξουσία με βάση τις εκάστοτε κρατούσες δημοσιονομικές, κοινωνικές και αναπτυξιακές προτεραιότητες με ελάχιστη επιρροή από υπερεθνικούς περιορισμούς (διεθνείς συμβάσεις ή κοινοτικό δίκαιο). Αυτό εξηγεί τις μεγάλες αποκλίσεις κατά την εφαρμογή του φόρου αυτού από κράτος σε κράτος⁵⁹.

Για την εναρμόνιση σε επίπεδο άμεσης φορολογίας δεν υπάρχει ειδική πρόβλεψη⁶⁰. Τη νομική βάση για την εναρμόνιση των άμεσων φόρων παρέχει το άρθρο 115 της ΣΛΕΕ(πρώην 94ΣυνθΕΚ), που αφορά την προσέγγιση των νομοθεσιών⁶¹.

Συγκεκριμένα, το άρθρο αυτό επιτρέπει την έκδοση οδηγιών από το Συμβούλιο, μετά από πρόταση της Επιτροπής και διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανο-

⁵⁷ Δ.Ν., Μέλος της Ενιαίας Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Συμβάσεων (Ε.Α.Α.ΔΗ.ΣΥ.).

⁵⁸ Συνθήκη της Λισσαβώνας για την Τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (2007/С 306/01).

⁵⁹ Για μια συνοπτική παρουσίαση των φορολογικών συστημάτων ευρωπαϊκών χωρών, βλ. GlobalIndividualTaxHandbook 2019, IBFD.

⁶⁰ Η πρόθεση επέμβασης του Ευρωπαϊκού Νομοθέτη στο χώρο της άμεσης φορολογίας διαφάνηκε ήδη με την πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όταν συστήθηκε η Επιτροπή Ruding, τα πορίσματα της οποίας έθεσαν τη βάση στην προοπτική εναρμόνισης των άμεσων φόρων και οι προτάσεις της υιοθετήθηκαν από το Συμβούλιο την 23.7.1990. Βλ. σχετικά Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Συμπεράσματα και Συστάσεις της Ομάδας σκέψης ανεξάρτητων Εμπειρογνομόνων επί της φορολογίας, SEC92/1992.

⁶¹ Βλ. Κ. Φινοκαλιώτη, Φορολογικό Δίκαιο, Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2014,σελ.255, Θ. Φορτσάκη, Αικ. Σαββαΐδου, Φορολογικό Δίκαιο, Δ' Έκδοση, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2013,σελ.439, Δ. Αναγνωστοπούλου-Γιαννακού, σε Β. Σκουρή, Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2004, σελ. 834-836.

νιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών, οι οποίες έχουν άμεση επίπτωση στην εγκαθίδρυση ή τη λειτουργία της κοινής αγοράς.

Επομένως, δεν υπάρχει συγκεκριμένη νομική βάση για την έκδοση οδηγιών με αντικείμενο την άμεση φορολογία⁶², αλλά υπάρχει αρμοδιότητα για κοινή νομοθετική δράση όταν διαπιστώνεται άμεσος σύνδεσμος με τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Δεδομένου ότι τα θέματα της άμεσης φορολογίας εύκολα μπορούν να συνδεθούν με τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, η αδράνεια του κοινοτικού νομοθέτη δεν οφείλεται τόσο στην έλλειψη ρητής νομικής βάσης⁶³ όσο στην αδυναμία επίτευξης ομοφωνίας στο Συμβούλιο καθώς οι εθνικές κυβερνήσεις δεν είναι ποτέ πρόθυμες να παραχωρήσουν τη φορολογική τους εξουσία στα κοινοτικά όργανα⁶⁴.

Επιπλέον, καθώς το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο δεν προβλέπει αποκλειστική αρμοδιότητα της Κοινότητας στον τομέα της άμεσης φορολογίας⁶⁵, υφίσταται μόνο συντρέχουσα αρμοδιότητα, η άσκηση της οποίας οφείλει να σέβεται την αρχή της επικουρικότητας.

Σύμφωνα με το άρθρο 3βπαρ.3 ΣΛΕΕ(πρώην 5 παρ. 2 ΣυνθΕΚ)⁶⁶,

⁶² Βλ. αντί για πολλούς Γ. Φουφόπουλο, Η θεμελίωση και οι συνέπειες των αρχών του ευρωπαϊκού δικαίου της άμεσης φορολογίας, ΔΦΝ 2004, σελ. 1182 επ.,1260 επ.

⁶³ Βλ. F. Vanistendael, How nice was Nice to European Taxation? ECTR 2001,σελ.2, F. Vanistendael, Memorandum on the axing powers of the European Union, ECTax Review 2002, σελ.120 επ.

⁶⁴ Βλ. Hamaekers, Fiscal Sovereignty and Tax Harmonization in the EC, European Taxation 1993, σελ. 25 επ.

⁶⁵ Η μόνη εξαίρεση, πριν την τροποποίηση της Συνθήκης της Λισσαβώνας, ήταν το άρθρο 293 ΣυνθΕΚ (πρώην 220).Το άρθρο 293 όριζε στην περ. β' ότι «τα κράτη μέλη, εφόσον είναι αναγκαίο, διεξάγουν μεταξύ τους διαπραγματεύσεις, για να εξασφαλίσουν προς όφελος των υπηκόων τους (...) την κατάργηση της διπλής φορολογίας εντός της Κοινότητας». Μετά την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας, η υποχρέωση των κρατών μελών να εξασφαλίσουν την κατάργηση της διπλής φορολογίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση προκύπτει άμεσα από την αρχή που διατυπώνεται στο άρθρο 3^α, παρ. 3 ΣΛΕΕ, σύμφωνα με την οποία «τα κράτη μέλη διευκολύνουν την Ένωση στην εκπλήρωση της αποστολής της και απέχουν από τη λήψη οποιουδήποτε μέτρου ικανού να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της Ένωσης».Βλ. M. Nieminen, Abolition of DoubleTaxation in theTreaty of Lisbon, IBFD, 2010, σελ. 330 επ. Βλ. επίσης για την επίδραση του κοινοτικού δικαίου στους φόρους κληρονομιών σε Μαρία Στυλιανίδου, Η αποφυγή της διπλής φορολογίας κληρονομιών –Η συμβολή του ελληνικού δικαίου στην επίλυση του προβλήματος(διδασκαρική διατριβή), Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2011,σελ 51 επ.

⁶⁶ Η αρχή της επικουρικότητας διατυπώθηκε για πρώτη φορά ως γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992 (άρθρο 3B ΣυνθΕΚ). Η προαναφερόμενη αρχή είχε αρχικά θεσπιστεί μόνο στον τομέα του περιβάλλοντος με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, βλ. σχετικά Α. Ράντου, Η έννοια της αρχής της επικουρικότητας κατά τη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής

«στους τομείς οι οποίοι δεν υπάγονται στην αποκλειστική της αρμοδιότητα, η Ένωση παρεμβαίνει μόνο εφόσον και κατά τον βαθμό που οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης δεν μπορούν να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη μέλη, τόσο σε κεντρικό όσο και σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, μπορούν όμως, λόγω της κλίμακας ή των αποτελεσμάτων της προβλεπόμενης δράσης, να επιτευχθούν καλύτερα στο επίπεδο της Ένωσης». Η αρχή της επικουρικότητας σε συνδυασμό με την απαίτηση της ομόφωνης έγκρισης των οδηγιών με αντικείμενο την άμεση φορολογία, συνιστούν πραγματικό εμπόδιο στη διαδικασία εναρμόνισης⁶⁷.

Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τα προβλήματα φορολογικής διάκρισης που αφορούν διασυνοριακές κληρονομίες και δωρεές, αυτά καθίστανται όλο και πιο εμφανή στη διάρκεια των τελευταίων ετών,

Ωστόσο, μόλις το 2011, κατόπιν μιας διαδικασίας διαβούλευσης που αφορούσε το θέμα της διπλής φορολόγησης των διασυνοριακών κληρονομιών η Επιτροπή πρότεινε μέτρα με τα οποία θα αντιμετωπιστεί το εν λόγω ζήτημα. Εξέδωσε Σύσταση⁶⁸ για ένα ολοκληρωμένο σύστημα απαλλαγής από τη διπλή φορολογία των διασυνοριακών κληρονομιών εντός της ΕΕ, και ανακοίνωσε⁶⁹ την έναρξη συζητήσεων με τα κράτη μέλη προκειμένου να εξασφαλιστεί η κατάλληλη συνέχεια της. Αυτή η πρωτοβουλία, δεν έθεσε υπό αμφισβήτηση την ύπαρξη φόρων κληρονομίας, αλλά επικεντρώθηκε στις δυσχέρειες τις οποίες μπορεί να αντιμετωπίζουν οι πολίτες της Ένωσης όταν κληρονομούν διασυνοριακά.

Σκοπός των προτεινόμενων μέτρων είναι η διευθέτηση των περιπτώσεων διπλής φορολογίας, έτσι ώστε το συνολικό επίπεδο του φόρου για μια δεδομένη κληρονομία να μην είναι υψηλότερο από το επίπεδο που θα εφαρμοζόταν εάν μόνον το κράτος μέλος με το υψηλότερο επίπεδο φορολογίας μεταξύ των ενδιαφερόμενων κρατών μελών είχε φορολογική δικαιοδοσία για την κληρονομία σε όλα τα μέρη της⁷⁰.

Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1995, σελ. 25 επ., Π. Στάγκο σε Π. Στάγκο, Ε. Σαχπεκίδου, Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 92 επ., Ε. Σαχπεκίδου, Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και η πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ένωση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 153 επ.

⁶⁷ Βλ. Κ. Φινοκαλιώτη, ό.π., σελ. 255.

⁶⁸ Βλ. Σύσταση της Επιτροπής της 15ης Δεκεμβρίου 2011 για την απαλλαγή των κληρονομιών από τη διπλή φορολογία (2011/856/ΕΕ), L 336/81. Ανάλυση σχετική σε Μαρία Στυλιανίδου, Προτάσεις της Επιτροπής για την αντιμετώπιση της διπλής φορολογίας κληρονομιών, ΔΕΕ 3/2012, σελ. 219 επ.

⁶⁹ Ανακοίνωση της 15.12.2011, COM(2011) 864, η οποία παραπέμπει στην Εκτίμηση επιπτώσεων των λύσεων φορολογικών προβλημάτων διασυνοριακών κληρονομιών.

⁷⁰ Βλ. Σύσταση, ό.π., Γενικός Στόχος(3), σελ. 83.

Ιδιαίτερα καθοριστική⁷¹ στην ερμηνεία και εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου είναι η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁷², στο εξής το Δικαστήριο, η οποία προσέδωσε φορολογική διάσταση⁷³ στις «θεμελιώδεις κοινοτικές ελευθερίες» των άρθρων 45-75ΣΛΕΕ⁷⁴. Θεμέλιο αυτής της νομολογίας αποτελεί η υποχρέωση των κρατών μελών να τηρούν το κοινοτικό δίκαιο ακόμα και σε τομείς που δε ρυθμίζονται άμεσα από αυτό⁷⁵.

Ωστόσο, για πολλά χρόνια οι φόροι κληρονομιών και δωρεών δεν ήταν θέμα προς εξέταση από το Δικαστήριο. Μόλις το 2003, μετά από χρόνια κριτικής από τη διεθνή θεωρία⁷⁶ σχετικά με τη συμβατότητα εθνικών ρυθμίσεων που αφορούσαν τη φορολογία κληρονομιών με τις διατάξεις για τις θεμελιώδεις κοινοτικές ελευθερίες, το Δικαστήριο έπρεπε να αποφασίσει για την πρώτη του υπόθεση φόρου κληρονομίας (υπόθεση Barbier⁷⁷).

Έκτοτε, το Δικαστήριο χρειάστηκε να εκδώσει αποφάσεις σε αρκετές τέτοιες υποθέσεις⁷⁸. Σημειώνεται ότι η νομολογία του Δικαστηρίου

⁷¹ Βλ. Γ. Πιτσιλή, Εξελίξεις στη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων: το Δικαστήριο συνεχίζει το «καταστροφικό» του έργο, ΧρΙΔ Δ/2004, σελ. 77 επ., 459 επ.

⁷² Βλ. P. Cusson, M. Frankland, Why the ECJ is the most powerful tax force in Europe, International Tax Review, 2003, σελ. 39.

⁷³ Βλ. Γ. Πιτσιλή, Η φορολογική διάσταση των θεμελιωδών ελευθεριών του Κοινοτικού Δικαίου: 15 έτη νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΧρΙΔ Α/2001, σελ. 545, Β. Βύζα, Οι εθνικοί κανόνες άμεσης φορολογίας υπό το πρίσμα του Κοινοτικού Δικαίου, Η συμβολή της νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και άλλες πρόσφατες εξελίξεις στην κατεύθυνση της εναρμόνισης των φορολογικών κανόνων των κρατών μελών, ΔΕΕ 3/2002, σελ. 241 επ.

⁷⁴ Βλ. αντί για πολλούς, Λ. Κοτσίρη, Ευρωπαϊκό Εμπορικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 184-337, Ι.Γ. Φωτόπουλο, Φορολογία Κληρονομιών, δωρεών & Γονικών Παροχών, Αθήνα 2013, Τόμος Α' σελ. 19 επ. .

⁷⁵ Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης επαναλαμβάνει σταθερά στο αιτιολογικό των αποφάσεων του ότι «καίτοι η άμεση φορολογία εμπίπτει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, τα εν λόγω κράτη πρέπει πάντως να ασκούν την αρμοδιότητα αυτή τηρώντας το κοινοτικό δίκαιο». Βλ. τις αποφάσεις 4-10-1991, υπόθ. C-246/89, Επιτροπή κατά Ην. Βασιλείου, Συλλ. 1995, σ.Ι-4585 επ., σκέψη 12, 14-2-1995, υπόθ. C-279/93, Schumacker, Συλλ. 1995, σ. Ι-225 επ., σκέψη 21, 11-8-1995, υπόθ. C-80/94, Wielockx, Συλλ. 1995, σ.Ι-2493 επ., σκέψη 16, 27-6-1996, υπόθ. C-107/94, Asscher, Συλλ. 1996, σ.Ι-3089 επ., σκέψη 36, 29-4-1999, υπόθ. C-311/97, Royal Bank of Scotland, Συλλ. 1999, σ. Ι-2651 επ., σκέψη 19, 13-4-2000, υπόθ. C-251/98, Baars, Συλλ. 2000, σ.Ι-2787, σκέψη 17.

⁷⁶ Βλ. E. Burgstaller, K. Haslinger, Inheritance and Gift Tax and EC Fundamental Freedoms - German Federal Tax Court Rules on Different Valuation Methods for Foreign and Domestic Real Estate, European Taxation 2005, σελ. 315.

⁷⁷ Απόφαση 11-12-2003, υπόθ. C-364/01, Κληρονόμοι Barbier κατά Inspecteur van de Belastingdienst/Particulieren/Ondernemingen/Buitenland/Heerlen, Συλλ. 2003, σ. Ι-15013.

⁷⁸ Βλ. αναλυτικά σε Μαρία Στυλιανίδου, Η φορολόγηση των διασυνοριακών κληρονομιών και δωρεών μέσα από τις αποφάσεις του δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης,

εφαρμόζει τα ίδια κριτήρια για τον φόρο κληρονομιών και για τον φόρο δωρεών, καθώς σε πολλά κράτη μέλη οι δωρεές φορολογούνται σύμφωνα με τις ίδιες διατάξεις όπως και οι κληρονομίες.

Ο πραγματικός βέβαια αριθμός υποθέσεων που θα μπορούσε να έχει εισαχθεί ενώπιον του Δικαστηρίου για το συγκεκριμένο αντικείμενο είναι στην πραγματικότητα πολύ μεγαλύτερος. Εκτιμάται, ωστόσο, ότι το υψηλό κόστος δικαστικών εξόδων σε συνδυασμό με την άγνοια των πολιτών γύρω από τα δικαιώματά τους εντός της ΕΕ, αποτελούν τους κύριους παράγοντες που αποτρέπουν τους πολίτες να απευθυνθούν στο Δικαστήριο⁷⁹.

Η ανάπτυξη που ακολουθεί θα επικεντρωθεί στην συμβολή των αποφάσεων του Δικαστηρίου που ερμήνευσαν την φορολόγηση των διασυνοριακών κληρονομιών και δωρεών υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου.

1. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει σταθερά στο αιτιολογικό των αποφάσεών του ότι «καίτοι η άμεση φορολογία εμπίπτει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, τα εν λόγω κράτη πρέπει πάντως να ασκούν την αρμοδιότητα αυτή τηρώντας το κοινοτικό δίκαιο». Αυτό σημαίνει ότι τα φορολογικά συστήματα των κρατών μελών πρέπει να σέβονται τις θεμελιώδεις ελευθερίες και ιδίως τους κανόνες σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, των εργαζομένων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων και την ελευθερία εγκατάστασης (άρθρα 21, 45, 56, 63 και 49, αντίστοιχα, της ΣΛΕΕ) καθώς και τη γενική αρχή της μη διάκρισης λόγω ιθαγένειας (άρθρο 18 της ΣΛΕΕ)⁸⁰.

Σύμφωνα με το άρθρο 21 της ΣΛΕΕ, κάθε πολίτης της Ένωσης έχει δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών. Με την ευρεία έννοια, αυτή η ελευθερία επιτρέπει στους πολίτες ενός κράτους μέλους (ανεξάρτητα από το αν ασκούν οικονομική δραστηριότητα ή όχι) να μεταβούν σε άλλο κράτος μέλος και να διαμένουν εκεί μόνιμα ή προσωρινά. Το άρθρο 18 της ΣΛΕΕ διασφαλίζει

Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 2019.

⁷⁹ Βλ. «Tackling EU cross-border inheritance tax obstacles-Frequently Asked Questions», MEMO/, Brussels, 10 April 2014, σελ. 2.

⁸⁰ Επιπλέον, τυχόν επιλεκτικό πλεονέκτημα, με τη μορφή διαφοροποίησης στη φορολογική μεταχείριση, για επιχειρηματικά περιουσιακά στοιχεία που αποτελούν τμήμα κληρονομιάς, πρέπει να ευθυγραμμίζεται με τους ενωσιακούς κανόνες περί ανταγωνισμού.

ότι οι πολίτες που ασκούν αυτό το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας δεν μπορεί να υφίστανται δυσμενείς διακρίσεις εκ μόνου του λόγου της ιθαγένειάς τους.

Η αρχή της ελευθερίας εγκατάστασης έχει τη βάση της στα άρθρα 49 έως 55 της ΣΛΕΕ. Οι διατάξεις αυτές επιτρέπουν σε οικονομικό φορέα, είτε φυσικό πρόσωπο είτε νομικό πρόσωπο, να ασκεί οικονομική δραστηριότητα σε σταθερή και συνεχή βάση, σε ένα ή περισσότερα κράτη μέλη. Οι διατάξεις εφαρμόζονται επίσης στην περίπτωση που το φυσικό πρόσωπο διαθέτει σημαντικό μερίδιο μετοχών που έχουν ως αποτέλεσμα το δικαίωμα ελέγχου της δραστηριότητας του νομικού προσώπου.

Για την εσωτερική αγορά είναι εξαιρετικά σημαντικό τα κράτη μέλη να μη δημιουργούν εμπόδια στην άσκηση των θεμελιωδών ελευθεριών, αντιμετωπίζοντας διαφορετικά τις διασυνοριακές υποθέσεις κληρονομιών ή δωρεών από τις εγχώριες υποθέσεις. Η αρχή της μη διάκρισης αποτελεί κεντρικό στοιχείο των ελευθεριών της Συνθήκης⁸¹. Σύμφωνα με πάγια νομολογία, η διάκριση μπορεί να προκύψει σε περίπτωση διαφορετικής αντιμετώπισης καταστάσεων οι οποίες είναι συγκρίσιμες ή αντιμετώπισης διαφορετικών καταστάσεων με τον ίδιο τρόπο⁸². Ένα εθνικό καθεστώς που προβλέπει διαφορετική μεταχείριση, για να είναι συμβατό με τις ελευθερίες της Συνθήκης, θα πρέπει να αφορά καταστάσεις που δεν είναι αντικειμενικά συγκρίσιμες ή τούτο θα πρέπει να δικαιολογείται από επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος.

Επιπλέον, αυτό το εθνικό σύστημα δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να είναι περισσότερο περιοριστικό από ό,τι είναι αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού· με άλλα λόγια πρέπει να είναι αναλογικό.

2. Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΙΝΗΣΕΩΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΩΣ Η ΠΙΟ ΣΥΧΝΑ ΕΦΑΡΜΟΣΤΕΑ ΑΡΧΗ

Η ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, όπως ορίζεται στο άρθρο

⁸¹ Βλ. Αποφάσεις της 11 Αυγούστου 1995, Wielockx, (C-80/94), παρ. 16, Συλλ. 1995, σ. I-2508 επ., της 16 Ιουλίου 1998 ICI, (C-264/96), παρ. 19, Συλλ. 1998, σ. I-4711 επ., της 29 Απριλίου 1999, Royal Bank of Scotland, (C-311/97), παρ. 19, Συλλ. 1999, σ. I-2664 επ., της 6 Μαρτίου 2007, Meilicke and Others, (C-292/04), Συλλ. 2007, σ. I-1872, παρ. 19, και της 24 Μαΐου 2007, Holböck, (C-157/05), παρ. 21, Συλλ. 2007, σ. I-4054 επ.,.

⁸² Βλ. Αποφάσεις της 14 Φεβρουαρίου 1995, Schumacker, (C-279/93), Συλλ. 1995, σ. I-249 επ., παρ. 30, της 29 Απριλίου 1999, Royal Bank of Scotland, (C-311/97), Συλλ. 1999, σ. I-2665, παρ. 26, της 14 Σεπτεμβρίου 1999, Geschwind, (C-391/97), Συλλ. 1999, σ. I-5451 επ., παρ. 21, της 27 Μαρτίου 2007, Talotta, (C-383/05), Συλλ. 2007, I-2575, παρ. 18.

63ΣΛΕΕ είναι πιο συχνά εφαρμοστέα αρχή στον τομέα της φορολογίας των κληρονομιών και δωρεών. Συγκεκριμένα, καταρχήν σύμφωνα με το άρθρο 63 ΣΛΕΕ (πρώην 56 ΣυνθΕΚ), απαγορεύεται οποιοσδήποτε περιορισμός των κινήσεων κεφαλαίων και πληρωμών μεταξύ κρατών μελών και μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών.

Τα κράτη μέλη διατηρούν το δικαίωμα βάσει του άρθρου 65ΣΛΕΕ (πρώην 58 ΣυνθΕΚ) να εφαρμόζουν τις διατάξεις της φορολογικής τους νομοθεσίας, οι οποίες διακρίνουν μεταξύ φορολογουμένων ανάλογα με την κατοικία τους ή τον τόπο όπου είναι επενδεδυμένα τα κεφάλαιά τους και να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την αποφυγή παραβάσεων της φορολογικής νομοθεσίας.

Ωστόσο αυτό το δικαίωμα δεν είναι απεριόριστο, καθώς, σύμφωνα με την παρ. 3 του ίδιου άρθρου, τα μέτρα αυτά δεν μπορούν να αποτελούν ούτε μέσο αυθαίρετων διακρίσεων ούτε συγκεκριμένο περιορισμό της ελεύθερης κίνησης των κεφαλαίων και των πληρωμών.

Το άρθρο 63 ΣΛΕΕ (πρώην 56 ΣυνθΕΚ) θέτει σε εφαρμογή την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων μεταξύ των κρατών μελών και των τρίτων κρατών. Προς τούτο, ορίζει στο πλαίσιο των διατάξεων του κεφαλαίου της Συνθήκης το οποίο επιγράφεται «Κεφάλαια και πληρωμές» ότι απαγορεύονται όλοι οι περιορισμοί⁸³ για τις κινήσεις κεφαλαίων μεταξύ των κρατών μελών και των τρίτων κρατών.

Η Συνθήκη δεν ορίζει τις έννοιες των «κινήσεων κεφαλαίων» και των «πληρωμών». Ωστόσο, κατά πάγια νομολογία⁸⁴ του Δικαστηρίου, εφόσον το άρθρο 63ΣΛΕΕ (πρώην 56 ΣυνθΕΚ) στην ουσία επαναλαμβάνει το περιεχόμενο του άρθρου 1 της Οδηγίας 88/361⁸⁵, έστω και αν η οδηγία αυτή εκδόθηκε βάσει των άρθρων 69 και 70, παρ. 1 της Συνθήκης ΕΟΚ, η

⁸³ Από τη νομολογία προκύπτει ότι το άρθρο 18ΣΛΕΕ(πρώην 12 ΣυνθΕΚ) μπορεί να εφαρμοστεί αυτοτελώς μόνο σε καταστάσεις διεπόμενες από το κοινοτικό δίκαιο, για τις οποίες η Συνθήκη δεν προβλέπει ειδική απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων (βλ. μεταξύ άλλων, τις αποφάσεις της 8.3.2001, C-397/1998 και C-410/1998, Metallgesellschaft κ.λπ., Συλλ. 2001, σ. I-1727, σκέψη 38 και της 26.6.2003, C-422/2001, Skandia και Ramsstedt, Συλλ. 2003, σ. I-6817, σκέψη 61. Πάντως, όσον αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, η Συνθήκη επιβάλλει, ιδίως με το άρθρο 63 ΣΛΕΕ (πρώην 56 ΣυνθΕΚ), ειδική απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων (απόφαση της 10.1.2006, C-222/2004, Cassa di Risparmio di Firenze, Συλλ. 2006, σ. I-289, σκέψη 99).

⁸⁴ Βλ. μεταξύ άλλων αποφάσεων, τις αποφάσεις της 16.3.1999, C-222/1997, Trummer και Mayer, Συλλ. 1999, σ. I-1661, σκέψη 21 και της 5.3.2002, C-515/1999 έως C-524/1999 και C-526/1999 έως 540/1999, Reisch κ.λπ., Συλλ. 2002, σ. I-2157, σκέψη 30.

⁸⁵ OJ 1988 L178/5 (8 Ιουλίου 1988).

ονοματολογία των «κινήσεων κεφαλαίων», η οποία αποτελεί παράρτημα της πιο πάνω Οδηγίας, διατηρεί την ενδεικτική αξία που είχε, πριν από τη θέση τους σε ισχύ, για τον ορισμό των κινήσεων κεφαλαίων, σημειούμενου ότι, σύμφωνα με το εισαγωγικό μέρος της ονοματολογίας, στον κατάλογο τον οποίο η ίδια περιέχει, δε γίνεται αποκλειστική απαρίθμηση.

Πάντως, οι κληρονομίες εμφανίζονται στο μέρος XI του παραρτήματος I της Οδηγίας 88/361, μέρος το οποίο επιγράφεται «Κινήσεις κεφαλαίων προσωπικού χαρακτήρα». Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι κληρονομίες αποτελούν κινήσεις κεφαλαίων υπό την έννοια του άρθρου 63 ΣΛΕΕ (πρώην 56 της Συνθήκης) εξαιρουμένων των περιπτώσεων που τα συστατικά τους στοιχεία περιορίζονται στο εσωτερικό ενός μόνο κράτους μέλους.

Για το αν μια εθνική ρύθμιση συνιστά περιορισμό των κινήσεων κεφαλαίων είναι αντικείμενο εξέτασης κάθε φορά στην επίδικη υπόθεση. Από τη νομολογία προκύπτει ότι τα μέτρα που ως περιορισμοί για τις κινήσεις κεφαλαίων απαγορεύονται από το άρθρο 63 ΣΛΕΕ (πρώην 56 της ΣυνθΕΚ) περιλαμβάνουν εκείνα που μπορούν να αποτρέψουν τους κατοίκους της αλλοδαπής να πραγματοποιήσουν επενδύσεις σε κράτος μέλος ή να αποτρέψουν τους κατοίκους του σχετικού κράτους μέλους να πραγματοποιήσουν επενδύσεις σε άλλα κράτη ή, σε περίπτωση κληρονομίας, εκείνα που έχουν ως αποτέλεσμα να μειώσουν την αξία της κληρονομίας του κατοίκου ενός κράτους άλλου από το κράτος μέλος στο οποίο βρίσκονται τα σχετικά αγαθά και το οποίο φορολογεί την κληρονομία των αγαθών αυτών.

Όπως ήδη αναφέραμε, το άρθρο 63 ΣΛΕΕ(πρώην 56 της ΣυνθΕΚ) θέτει σε εφαρμογή την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων μεταξύ των κρατών μελών και μεταξύ των κρατών μελών και των τρίτων κρατών. Σε αυτή την περίπτωση οι κινήσεις κεφαλαίων πρέπει να είναι συμβατές με τις διατάξεις της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τη Συμφωνία του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου. Κατά συνέπεια, π.χ. οι διαφορετικές μέθοδοι εκτίμησης της αξίας ακινήτων αποτελούν παράβαση της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων, εκτός αν υπάρχει δικαιολόγηση για τη διαφορετική μεταχείριση.

Η ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων είναι δυνατόν να υπόκειται σε περιορισμούς⁸⁶. Σύμφωνα με το άρθρο 65 ΣΛΕΕ (πρώην 58 ΣυνθΕΚ)

⁸⁶ Από τη νομολογία συνάγεται ότι η ανάγκη διατήρησης της συνοχής του φορολογικού συστήματος μπορεί να δικαιολογήσει περιορισμό στην άσκηση των θεμελιωδών ελευθεριών που κατοχυρώνει η Συνθήκη (βλ. αποφάσεις της 28.1.1992, C-204/1990, Bachmann, Συλλ. 1992, σ. I-249, σκέψη 28, C-300/1990, Επιτροπή κατά Βελγίου, Συλλ.

τα κράτη μέλη διατηρούν το δικαίωμα να εφαρμόζουν τις διατάξεις της φορολογικής τους νομοθεσίας, οι οποίες διακρίνουν μεταξύ φορολογούμενων ανάλογα με την κατοικία τους ή τον τόπο όπου είναι επενδεδυμένα τα κεφάλαιά τους και να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την αποφυγή παραβάσεων της φορολογικής νομοθεσίας. Ωστόσο το δικαίωμα αυτό δεν είναι απεριόριστο, καθώς σύμφωνα με την παρ. 3 του ίδιου άρθρου, τα μέτρα αυτά δεν μπορούν να αποτελούν ούτε μέσο αυθαίρετων διακρίσεων⁸⁷ ούτε συγκεκριμένο περιορισμό της ελεύθερης κίνησης των κεφαλαίων και των πληρωμών. Αυτή είναι και η θέση του Δικαστηρίου, το οποίο πολλές φορές έχει ερμηνεύσει στενά τη συγκεκριμένη διάταξη. Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε ότι «οποιαδήποτε διάταξη εσωτερικής φορολογικής νομοθεσίας διακρίνει μεταξύ φορολογουμένων ανάλογα με τον τόπο όπου είναι επενδεδυμένα τα κεφάλαιά τους δεν είναι οπωσδήποτε συμβατή με τη Συνθήκη». Προκειμένου να είναι συμβατή με το ενωσιακό δίκαιο, είτε η διαφορετική μεταχείριση πρέπει να σχετίζεται με καταστάσεις αντικειμενικά συγκρίσιμες ή η διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται από λόγους γενικότερου συμφέροντος⁸⁸, όπως είναι η ανάγκη διασφάλισης της συνοχής του φορολογικού συστήματος και της αποτελεσματικότητας των φορολογικών ελέγχων. Ωστόσο, για να είναι δικαιολογημένη η διαφορετική μεταχείριση των φορολογουμένων ανάλογα με τον τόπο όπου έχουν επενδύσει τα κεφάλαιά τους δεν πρέπει να υπερβαίνει το μέτρο αυτό που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού που επιδιώκει η οικεία ρύθμιση⁸⁹.

3. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

1992, σ. I-305, σκέψη 21). Ωστόσο, για να ευδοκιμήσει ένα επιχείρημα στηριζόμενο στη δικαιολογία αυτή, πρέπει να αποδεικνύεται ότι υπάρχει άμεσος σύνδεσμος μεταξύ του οικείου φορολογικού πλεονεκτήματος και της αντιστάθμισής του από συγκεκριμένη φορολογική επιβάρυνση (αποφάσεις της 23.2.2006, C-471/2004, *Keller Holding*, Συλλ. 2006, σ. I-2107, σκέψη 40).

⁸⁷ Μολονότι είναι αληθές ότι τα άρθρα 63 ΣΛΕΕ (πρώην 56 ΣυνθΕΚ) και 65 (πρώην 58 ΣυνθΕΚ) αποκλείουν τις αδικαιολόγητες διαφορές ως προς τη μεταχείριση, τούτο γίνεται υπό την προϋπόθεση ότι οι συγκεκριμένες διαφορές είναι αρνητικές, δηλαδή συνεπάγονται ζημία για το θιγόμενο πρόσωπο. Οι θετικές διαφορές μεταχείρισης, οι οποίες προωθούν τις επενδύσεις στην αλλοδαπή καθώς και την κυκλοφορία των κεφαλαίων, πρέπει να αναγνωρίζονται και να ενθαρρύνονται.

⁸⁸ Βλ. Απόφαση της 7.9.2004, C-319/2002, *Manninen*, Συλλ. 2004, σ. I-7477, σκέψεις 28 και 29, Απόφαση της 8.9.2005, C-512/2003, *Blanckaert*, Συλλ. 2005, σ. I-7685, σκέψη 42 και Απόφαση της 19.1.2006, C265/2004, *Bouanich*, Συλλ. 2006, σ. I-923, σκέψη 38.

⁸⁹ Βλ. συναφώς την προπαρατεθείσα απόφαση *Manninen*, σκέψη 29, καθώς και τις αποφάσεις *Verkooijen*, Συλλ. 2000, σI-04071 σκέψη 43, και *Centro di musicologica Stauffer*, ECLI:EU:C:2006:568, σκέψη 32.

Ο όρος της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων συμπεριλαμβάνει δύο επιμέρους ελευθερίες: α) την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων (άρθρο 45 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρο 39 ΣυνθΕΚ) και β) το δικαίωμα εγκατάστασης των υπηκόων άλλων κρατών μελών, φυσικών ή νομικών προσώπων, στο έδαφος ενός κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο 49 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρο 43 ΣυνθΕΚ).

Η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης διακηρύσσει την απόλυτη προστασία της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων. Συγκεκριμένα, το άρθρο 45 ΣΛΕΕ ορίζει ότι η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων συνεπάγεται την κατάργηση κάθε διάκρισης λόγω ιθαγένειας μεταξύ των εργαζομένων των κρατών μελών, όσον αφορά την απασχόληση, την αμοιβή και τους άλλους όρους εργασίας. Το δικαίωμα της ελεύθερης εγκατάστασης διακηρύσσεται στο άρθρο 49 της Συνθήκης. Ειδικότερα, το άρθρο 49 παρ. 1 ΣΛΕΕ απαγορεύει κάθε περιορισμό της ελεύθερης εγκατάστασης των υπηκόων ενός κράτους μέλους στην επικράτεια ενός άλλου κράτους μέλους.

Η διαπίστωση μιας διαφορετικής φορολογικής μεταχείρισης δεν αρκεί για να χαρακτηριστεί μια εθνική διάταξη αντιβαίνουσα στις κοινοτικές ελευθερίες⁹⁰. Πρέπει περαιτέρω αυτή να συνιστά απαγορευμένη διάκριση κατά την έννοια της Συνθήκης. Προκειμένου να διαπιστωθεί αυτό, πρέπει να ελεγχθεί η ενωσιακή νομιμότητα των κριτηρίων που χρησιμοποιεί η εθνική νομοθεσία⁹¹.

Ο κανόνας της ίσης μεταχείρισης απαγορεύει όχι μόνο τις εμφανείς δυσμενείς διακρίσεις, που στηρίζονται στην ιθαγένεια, αλλά και όλες τις συγκεκριμένες μορφές δυσμενούς διάκρισης οι οποίες, με την εφαρμογή άλλων κριτηρίων, όπως η κατά τεκμήριο κατοικία⁹² και η πραγματική κατοικία, καταλήγουν στην πράξη στο ίδιο αποτέλεσμα. Και αυτό διότι, ακόμη και αν μία διάταξη εφαρμόζεται ανεξάρτητα από την ιθαγένεια του φορολογούμενου, το κριτήριο της φορολογικής κατοικίας λειτουργεί

⁹⁰ Για παράδειγμα, τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν έχουν ενιαία αντίληψη σχετικά με την αλλοδαπή περιουσία. Αν ένα από τα κράτη μέλη επιδιώκει να επεκτείνει τη φορολογική του αρμοδιότητα σε περιουσιακά στοιχεία που δεν έχουν κανένα αντικειμενικό σύνδεσμο με την επικράτειά του, το κοινοτικό δίκαιο δεν υποχρεώνει τα λοιπά κράτη μέλη να προσαρμόσουν ανάλογα τη φορολογική τους νομοθεσία. Σε τέτοια προσαρμογή ενδεχομένως θα έπρεπε να προβεί το κράτος μέλος που προβάλλει την υπερβολικά ευρεία αξίωση φορολόγησης. Βλ. σκεπτικό της απόφασης της 20.2.2008, *Margarete Block Finanzamt Kaufbeuren*, υπόθ. C-67/2008, EEL190, σελ. 1.

⁹¹ Βλ. αποφάσεις της 28.1.1992, υπόθ. C-204/1990, *Bachmann*, Συλλ. 1992, σ. I-249 επ., υπόθ. C-80/1994, *Wielockx*, Συλλ. 1995, σ. I-2493 επ.

⁹² Βλ. R. Betten, *Inheritance Tax Solely on the Basis of Nationality*, *European Taxation*, 1993, σελ. 384.

κυρίως εις βάρος των υπηκόων άλλων κρατών μελών, αφού κατά κανόνα οι μη υπήκοοι ενός κράτους είναι και μη κάτοικοί του⁹³.

Η απαγορευμένη διάκριση συνίσταται είτε στην εφαρμογή διαφορετικών κανόνων σε παρόμοιες καταστάσεις είτε στην εφαρμογή του ίδιου κανόνα σε

διαφορετικές καταστάσεις. Πρέπει να υπομνησθεί ότι η μείωση των φορολογικών εσόδων δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των λόγων που διαλαμβάνονται στο άρθρο 52 ΣΛΕΕ (πρώην 46 ΕΚ) και δεν μπορεί να θεωρηθεί επιτακτικός λόγος γενικού συμφέροντος δυνάμενος να προβληθεί για να δικαιολογηθεί μια άνιση μεταχείριση ασύμβατη κατ' αρχήν προς το άρθρο 49 ΣΛΕΕ (πρώην 43 ΕΚ)⁹⁴. Συγκεκριμένα, ο σκοπός αυτός είναι αμιγώς οικονομικής φύσεως και δεν μπορεί συνεπώς, σύμφωνα με πάγια νομολογία, να αποτελέσει λόγο επιτακτικού γενικού συμφέροντος

Μεταξύ των διατάξεων που αφορούν την ελευθερία εγκατάστασης και εκείνων της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων υφίσταται στενή σχέση, η οποία προκύπτει και από τις αμοιβαίες επιφυλάξεις στην παρ. 2 του άρθρου 65 ΣΛΕΕ (πρώην 58 ΣυνθΕΚ) και στην παρ. 2 του άρθρου 49 ΣΛΕΕ (πρώην 43 ΣυνθΕΚ).

Η οριοθέτηση των δύο θεμελιωδών ελευθεριών απασχόλησε το Δικαστήριο σε σειρά αποφάσεων. Στη μέχρι τώρα νομολογία του δέχεται ως αφετηρία την παράλληλη εφαρμογή της ελευθερίας εγκατάστασης, αφενός, και της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων, αφετέρου. Η νομολογία αυτή στηρίζεται στην αρχή ότι οι διατάξεις για την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων αποκλείουν την παράλληλη εφαρμογή άλλων θεμελιωδών ελευθεριών μόνο στις περιπτώσεις που πρόκειται για μέτρα, τα οποία ρυθμίζουν με ειδικό τρόπο τις ροές κεφαλαίων. Εάν όμως οι ροές κεφαλαίων επηρεάζονται έμμεσα, λόγω του ότι δυσχεραίνεται η άσκηση οικονομικής δραστηριότητας σε άλλο κράτος μέλος, τότε είναι σε κάθε περίπτωση κρίσιμη και η ισχύουσα για την εκάστοτε δραστηριότητα θεμελιώδης ελευθερία⁹⁵.

⁹³ Στον τομέα της άμεσης φορολογίας το ΔΕΚ προσανατολίζεται στη στενή ερμηνεία του όρου «διάκριση». Όταν αυτή η στενή ερμηνεία δεν προσιδιάζει στον έλεγχο της αντίθεσης μιας διάταξης στις κοινοτικές διατάξεις τότε προσφεύγει στη διεύρυνση των κριτηρίων διάκρισης. Βλ. σχετικά J. F. Avery Jones, στο «Carry on Discriminating», European Taxation 1996, σελ. 46.

⁹⁴ Βλ., μεταξύ άλλων, τις αποφάσεις ICI, σκέψη 28· Metallgesellschaft κ.λπ., σκέψη 59, και Saint-Gobain ZN, σκέψη 51.

⁹⁵ Βλ. την προαναφερόμενη απόφαση Bachmann, σκέψη 34 και την απόφαση της 14.11.1995, C-484/93, Svensson και Gustavsson, Συλλογή 1995, σ. I-3955.

Επικαλύψεις μεταξύ της ελευθερίας κίνησης κεφαλαίων και της ελευθερίας εγκατάστασης υφίστανται ιδίως όταν διατάξεις ενός κράτους μέλους αφορούν άμεσες επενδύσεις, π.χ. με τη μορφή συμμετοχών⁹⁶ ή αφορούν την απόκτηση ακινήτων για την άσκηση διασυνοριακής κερδοσκοπικής δραστηριότητας⁹⁷.

Από το άρθρο 50 ΣΛΕΕ (πρώην 44), παρ. 2, στοιχείο ε' ΣυνθΕΚ συνάγεται, αφενός, ότι η ελευθερία εγκατάστασης καλύπτει και την απόκτηση των απαραίτητων για το σκοπό αυτό επαγγελματικής χρήσης ακινήτων, αφετέρου οι επενδύσεις σε ακίνητα αποτελούν κινήσεις κεφαλαίων και γι' αυτό εμπίπτουν συγχρόνως στο πεδίο εφαρμογής της ελεύθερης κίνησης κεφαλαίων.

Όσον αφορά την ενδεχόμενη σχέση συρροής μεταξύ της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων και της ελευθερίας εγκατάστασης, τα κριτήρια οριοθέτησης που έχει επεξεργαστεί το Δικαστήριο μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

– Η απόκτηση ακινήτου σε άλλο κράτος μέλος συνιστά κατ' αρχήν πάντοτε επένδυση σε ακίνητο, η οποία προστατεύεται επομένως ανεξαρτήτως των λόγων για τους οποίους πραγματοποιείται κατά τις διατάξεις της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων⁹⁸. Η λειτουργικότητα της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων δε συνδέεται με το πρόσωπο των ενδιαφερομένων.

– Στο μέτρο που η απόκτηση ακινήτου είναι απαραίτητη για την άσκηση διαρκούς οικονομικής δραστηριότητας σε άλλο κράτος μέλος, η απόκτηση αυτή καλύπτεται συγχρόνως από την αρχή της ελευθερίας εγκατάστασης⁹⁹.

⁹⁶ Βλ. τις αποφάσεις Verkooijen, ό.π. και της 13.4.2000, C-251/1998, Baars, Συλλογή 2000, σ. I-2787

⁹⁷ Βλ. την απόφαση της 1.6.1999, C-302/97, Konle, Συλλογή 1999, σ. I-3099, Απόφαση 13 Ιουλίου 2000, C-423/1998, Albore, Συλλογή 2000, σ. I-5965

⁹⁸ Βλ. την προαναφερόμενη απόφαση Albore.

⁹⁹ Βλ. την προαναφερόμενη απόφαση Konle, σκέψεις 16 και 22. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο γενικός εισαγγελέας Alber, στις προτάσεις του στην υπόθεση Baars, αρ. 26 έως 30, όπου εξετάζει από κοινού τις άμεσες επενδύσεις και τις επενδύσεις σε ακίνητα και συνεπώς εισάγει το κριτήριο της αμεσότητας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι φόροι κληρονομιών και δωρεών ως άμεσοι φόροι συνιστούν σημαντικό εργαλείο άσκησης της δημοσιονομικής πολιτικής των κρατών μελών. Ο τομέας της άμεσης φορολογίας, σε αντίθεση με αυτόν της έμμεσης φορολογίας, εμπίπτει καταρχήν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, λόγος για τον οποίο η Συνθήκη της Ε.Ε. δεν περιλαμβάνει κανόνες άμεσης φορολογίας. Αυτό όμως, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, δεν απαλλάσσει τα κράτη μέλη από την υποχρέωση τήρησης του κοινοτικού δικαίου κατά την άσκηση της φορολογικής τους εξουσίας στο πεδίο της άμεσης φορολογίας. Κατά συνέπεια, ο τρόπος με τον οποίο τα κράτη μέλη ασκούν τη φορολογική τους πολιτική επηρεάζεται τόσο από τις διατάξεις της ενωσιακής νομοθεσίας όσο και από την εφαρμογή από το Δικαστήριο της αρχής της απαγόρευσης κάθε δυσμενούς διάκρισης και κάθε περιορισμού στην άσκηση των θεμελιωδών ελευθεριών τις οποίες εγγυάται η Συνθήκη.

Η νομολογία του Δικαστηρίου έχει ήδη καθορίσει ένα αρκετά οργανωμένο πλέγμα αρχών που αφορούν την απαγόρευση των διακρίσεων στον τομέα της φορολογίας κληρονομιών και δωρεών, παρά το μικρό αριθμό σχετικών αποφάσεων.

Το Δικαστήριο προβαίνει σε διάκριση μεταξύ αμιγώς εθνικών και διασυνοριακών περιπτώσεων, τις οποίες προσπαθεί να αντιμετωπίσει, και εξετάζει τη συμβατότητα εθνικών διατάξεων με το ευρωπαϊκό δίκαιο, υπό την προϋπόθεση ότι δεν υπάρχει οποιαδήποτε αντικειμενικά σημαντική διαφορά μεταξύ αυτών ή ειδικός λόγος που να αιτιολογεί την ασυμβατότητα και συνδέεται με επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος. Έτσι, σε μια σειρά αποφάσεων, με πρώτη την απόφαση Barbier, το Δικαστήριο κατέληξε ότι οι θεμελιώδεις ελευθερίες τυγχάνουν εφαρμογής στον τομέα της φορολογίας των κληρονομιών και δωρεών, διακηρύσσοντας την απόλυτη προστασία τους.

Χωρίς να αγνοείται η συμβολή του Δικαστηρίου από τη νομολογία του οποίου, όπως έγινε και με τους άλλους άμεσους φόρους, έχει δημιουργηθεί μια ευρωπαϊκή φορολογική τάξη προς την οποία οφείλουν να συμμορφώνονται τα κράτη μέλη. Ωστόσο, η συνδυασμένη δράση της Επιτροπής, του Συμβουλίου και των κυβερνήσεων των κρατών μελών, είναι περισσότερο αποτελεσματική, απ' ό,τι μια αποσπασματική δράση του Δικαστηρίου.

Η Επιτροπή έκανε το πρώτο βήμα εκδίδοντας τη Σύσταση για ένα ολο-

κληρωμένο σύστημα απαλλαγής από τη διπλή φορολογία των διασυνοριακών κληρονομιών εντός της ΕΕ, με την προοπτική έναρξης συζητήσεων με τα κράτη μέλη προκειμένου να εξασφαλιστεί η κατάλληλη συνέχεια της σύστασης αυτής.

Επομένως, ως κατακλείδα σημειώνουμε το εξής: όλα τα εμπλεκόμενα μέρη έχουν συνειδητοποιήσει τη δυναμική της νομολογίας του Δικαστηρίου και στον τομέα της φορολογίας κληρονομιών και δωρεών. Ωστόσο το Δικαστήριο δεν πρέπει και δε μπορεί να υποκαταστήσει τον εθνικό και ευρωπαϊό φορολογικό νομοθέτη. Το γεγονός ότι ο αριθμός των προδικαστικών ερωτημάτων που αποστέλλονται στο Δικαστήριο από τους εθνικούς δικαστές σε θέματα φορολογίας κληρονομιών και δωρεών παρουσιάζει αύξηση τα τελευταία χρόνια, σε συνδυασμό με τη δράση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς την κατεύθυνση καταπολέμησης της διπλής φορολογίας συνιστούν επαρκείς λόγους για τις κυβερνήσεις των κρατών μελών προκειμένου να προχωρήσουν στην τροποποίηση των σχετικών νομοθεσιών τους με στόχο τη συμβατότητα τους με το ενωσιακό δίκαιο.

4. Η ΠΟΙΝΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΤΩΝ ΕΙΔΙΚΕΥΟΜΕΝΩΝ ΙΑΤΡΩΝ

Δρ. Αικατερίνη Συκιώτη¹⁰⁰

Η ποινική ευθύνη των ιατρών απορρέει από τον συνδυασμό των διατάξεων των άρθρ. 314 παρ. 1α ΠΚ και 28 ΠΚ, ως προς την σωματική βλάβη από αμέλεια, και από το συνδυασμό των διατάξεων άρθρ. 302 παρ.1 ΠΚ και 28 ΠΚ ως προς την ανθρωποκτονία από αμέλεια.

Ειδικά ως προς την τέλεση των ως άνω αξιοποιώνων πράξεων από αμέλεια ιατρού, αυτή θεμελιώνεται όταν το ζημιολόγο αποτέλεσμα οφείλεται σε παράβαση εκ μέρους του των κοινώς αναγνωρισμένων κανόνων της ιατρικής επιστήμης για τους οποίους δεν μπορεί να γεννηθεί αμφισβήτηση, εφόσον η αντίστοιχη ενέργεια ή παράλειψή του δεν ήταν σύμφωνη με το αντικειμενικά επιβαλλόμενο καθήκον επιμέλειας, που απορρέει από την άσκηση του επαγγέλματός του και ανάγεται σε νομική υποχρέωσή του με επιτακτικούς κανόνες καθώς και από την εγγυητική του θέση απέναντι στην ασφάλεια της ζωής ή της υγείας του ασθενούς, η οποία δημιουργείται κατά την εκτέλεση της ιατρικής πράξης.

Η ιδιαίτερη νομική υποχρέωση του ιατρού να αποτρέψει το αξιόποιο αποτέλεσμα του θανάτου ή της σωματικής βλάβης του ασθενούς, απορρέει από τον κώδικα περί ασκήσεως του ιατρικού επαγγέλματος αρθρ. 24, α.ν. 1565/1939 που διατηρήθηκε σε ισχύ και μετά την εισαγωγή του ΑΚ και ορίζεται ότι *ο ιατρός οφείλει να παρέχει με ζήλο, ευσυνειδησία και αφοσίωση την ιατρική συνδρομή του σύμφωνα με τις θεμελιώδεις αρχές της ιατρικής επιστήμης και της πείρας που έχει αποκτήσει τηρώντας τις ισχύουσες διατάξεις για τη διαφύλαξη των ασθενών και την προστασία των υγιών και από τον κώδικα ιατρικής δεοντολογίας ν. 3418/2005, αλλά και από την εγγυητική θέση του απέναντι στην ασφάλεια της ζωής ή της υγείας του ασθενούς που δημιουργείται, όπως είπαμε, κατά την εκτέλεση της ιατρικής πράξης.*

Η αδυναμία πρόβλεψης του ενδεχόμενου αξιόποινου αποτελέσματος είναι υποκειμενικά κολάσιμη εφόσον ο ιατρός όφειλε αντικειμενικά κατά τις περιστάσεις και μπορούσε υποκειμενικά, με βάση τις προσωπικές του ικανότητες να προβλέψει ως δυνατό το αποτέλεσμα και να το αποφύγει. Η οφειλόμενη από τον ιατρό προσοχή, κρίνεται σε συνάρτηση με τις αντικειμενικές και υποκειμενικές συνθήκες και περιστάσεις της συγκεκριμένης περίπτωσης.

Γιατί, Κάθε ιατρικό περιστατικό είναι μοναδικό και η αξιολόγηση των αντικειμενικών δεδομένων εξαρτάται από τις γνώσεις και την εμπειρία του ιατρού που επιλαμβάνεται. Αν και γενικά το μέτρο της οφειλόμενης από τις περιστάσεις προσοχής, πρέπει να είναι η προσοχή που δείχνει κάθε μέσος ιατρός, αν βρεθεί σε παρόμοιες συνθήκες, ωστόσο λαμβάνονται υπόψη και οι προσωπικές περιστάσεις, ιδιαίτερες ικανότητες και γνώσεις του ιατρού, έτσι **ώστε να διαφοροποιείται η προσοχή μεταξύ ειδικών και μη ειδικών (ειδικευόμενων) ιατρών.**

Ειδικότερα από τη διάταξη του άρθρου 3 παρ.2 του κωδικα ιατρικής δεοντολογίας, σύμφωνα με την οποία, *ο ιατρός ενεργεί με βάση την εκπαίδευση που του έχει παρασχεθεί κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών σπουδών, την άσκηση για την απόκτηση τίτλου ειδικότητας και τη συνεχιζόμενη ιατρική εκπαίδευση, την πείρα και τις δεξιότητες που αποκτά κατά την άσκηση της ιατρικής, τους κανόνες της τεκμηριωμένης και βασισμένης σε ενδείξεις ιατρικής επιστήμης,* προκύπτει η ιδιαίτερη σημασία στις γνώσεις και ικανότητες του γιατρού

II. ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΥΘΥΝΗ ΤΩΝ ΕΙΔΙΚΕΥΟΜΕΝΩΝ ΙΑΤΡΩΝ

Ως ειδικευόμενος ιατρός νοείται ο πτυχιούχος ιατρικής σχολής που βρίσκεται στο στάδιο της εξειδικευμένης εκπαίδευσης και πρακτικής εφαρμογής των πανεπιστημιακών γνώσεων, προκειμένου να αποκτήσει ιατρική ειδικότητα.

Κάθε ειδικευόμενος ιατρός πρέπει να χρησιμοποιεί όλα τα διαγνωστικά και θεραπευτικά μέσα για τους ασθενείς που παρακολουθεί, πάντα με τη συμβουλή και τη συναίνεση του προϊσταμένου του ειδικού ιατρού. Ως μέρος της εκπαίδευσης αυτής ο ειδικευόμενος ιατρός συμμετέχει στις εσωτερικές και εξωτερικές εφημερίες, διεκπεραιώνει πλήρως τα περιστατικά, δίνει τις σχετικές οδηγίες για την φροντίδα των ασθενών και γενικά προβαίνει σε κάθε συναφή και απαραίτητη ιατρική πράξη.

Αν και ο ειδικός ιατρός είναι αρμόδιος να αναλάβει την περίθαλψη και τη νοσηλεία του ασθενή, στην πράξη στα νοσοκομεία η πρώτη αντιμετώπιση κατά την παραλαβή των ασθενών γίνεται από τους εφημερεύοντες ειδικευόμενους ιατρούς, όπου ειδικά σε κατεπείγουσες περιπτώσεις παρέχουν τις υπηρεσίες για να διατηρήσουν στη ζωή τον ασθενή, οπότε η προσοχή που αντικειμενικά επιβάλλεται να δείξουν αλλά και που μπορούν σύμφωνα με τις προσωπικές τους δυνατότητες θα εκτιμηθεί με βάση τα

¹⁰⁰ Επικ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Παν/μιου Frederick Κύπρου

συγκεκριμένα περιστατικά, ώστε να κριθεί κατά πόσον υπάρχει αμέλεια.

Στις περιπτώσεις αυτές, με δεδομένο ότι οι ειδικευόμενοι έχουν μειωμένη εμπειρία, αφού προβούν στην κλινική εξέταση του ασθενούς και την αξιολόγηση των συμπτωμάτων του, πριν χορηγήσουν φαρμακευτική αγωγή, οφείλουν να ενημερώσουν τον αρμόδιο ειδικό ιατρό ο οποίος φέρει την ευθύνη της αγωγής του ασθενούς.

Από τη στιγμή που τη θεραπεία του ασθενούς θα την αναλάβει ο ειδικός ιατρός, παύει, κατά κανόνα, η όποια ευθύνη του ειδικευόμενου εκτός αν συνεχίσει να συμπράτει με τον ειδικό ιατρό και προχωρήσει αυτογνώνως σε εσφαλμένη θεραπευτική πράξη.

Οπότε, Αμέλεια του ειδικευόμενου, στην πρώτη φάση της αντιμετώπισης του ασθενούς υπάρχει όταν ενδεικτικά

1. αυτός παραλείπει να δώσει εντολή για τη διενέργεια των απαραίτητων διαγνωστικών εξετάσεων
2. παραλείπει να προβεί σε διενέργεια κλινικής εξέτασης και αξιολόγησης των συμπτωμάτων, απαραίτητων για την εκτίμηση του περιστατικού,
3. προβαίνει σε λανθασμένη ερμηνεία των ευρημάτων της κλινικής και εργαστηριακής εξέτασης υπό την προϋπόθεση ότι η διάγνωση και ορθή ερμηνεία των συμπτωμάτων είναι προφανής ακόμη και για έναν μη ειδικό ιατρό,
4. παραλείπει να παράσχει ή παρέχει κατά τρόπο εσφαλμένο και πλημμελή τις πρώτες βοήθειες ή άλλες στοιχειώδεις ιατρικές πράξεις που δεν απαιτούν εξειδικευμένη γνώση ή εμπειρία και μπορούν να διενεργηθούν από ένα ειδικευόμενο ιατρό, χωρίς την εποπτεία ειδικού,
5. παραλείπει ή καθυστερεί να ειδοποιήσει τον ειδικό
6. τέλος αναλαμβάνει μόνος του την διεξαγωγή διαγνωστικού ή θεραπευτικού εγχειρήματος χωρίς να παραπέμψει το περιστατικό σε ειδικό ιατρό, κρίνοντας εσφαλμένα ότι οι γνώσεις και ικανότητές του επαρκούν για την αντιμετώπιση της συγκεκριμένης περίπτωσης.

Στην πράξη, βέβαια, και όπως προκύπτει από τα νομολογιακά δεδομένα, συντρέχουν στο αυτό επίδικο περιστατικό περισσότερες από μία από τις παραπάνω περιπτώσεις (π.χ. ο ειδικευόμενος ιατρός προβαίνει σε εσφαλμένη διάγνωση, υπολαμβάνοντας έτσι ότι διαθέτει τις γνώσεις και

ικανότητες να αναλάβει το περιστατικό και ταυτόχρονα παραλείπει να ενημερώσει τον ειδικό ιατρό ή άλλης ειδικότητας ειδικό ιατρό, προβαίνοντας ο ίδιος σε εφαρμογή εσφαλμένης θεραπευτικής αγωγής).

III. Η ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΤΩΝ ΕΙΔΙΚΕΥΟΜΕΝΩΝ ΙΑΤΡΩΝ.

Αν και συνεχώς αυξάνονται οι περιπτώσεις που απασχολούν τα δικαστήρια, από τη νομολογία δεν έχουν προκύψει ακόμα ασφαλή κριτήρια της ποινικής ευθύνης των ειδικευόμενων. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι, ενώ σύμφωνα με τα παλαιότερα νομολογιακά δεδομένα η ποινική ευθύνη από αμέλεια των ειδικευόμενων ιατρών ήταν η εξαίρεση και η έκταση της περιοριζόταν συγκριτικά με την ευθύνη του επιβλέποντος ειδικού ιατρού, ήδη τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μεταστροφή της νομολογίας προς την κατεύθυνση διεύρυνσης των περιπτώσεων κατάγνωσης ευθύνης από αμέλεια των ειδικευόμενων ιατρών.

Πρόσφατο νομολογιακό παράδειγμα σ' αυτή την κατεύθυνση αποτελεί η ΑΠ 122/2019 στην οποία και το μέτρο της επιμέλειας των ειδικευόμενων ιατρών. Η απόφαση αυτή αναίρεσε αθωωτική απόφαση για ανθρωποκτονία από αμέλεια για πράξη από δύο κατηγορούμενες ιατρούς παιδιατρικής κλινικής νοσοκομείου, ειδικευόμενη ιατρό και εφημερεύουσα ειδικευμένη ιατρό η οποία είχε την εποπτεία της πρώτης. Σύμφωνα με το σκεπτικό της απόφασης αυτής, η οφειλόμενη προσοχή πρέπει να καταφάσκει και στην περίπτωση του ανειδίκευτου ιατρού, όταν η διάγνωση του ανακλύπτοντος προβλήματος δεν προϋποθέτει ειδικές ή επιπλέον ιατρικές γνώσεις που προσδίδει στον ιατρό η απόκτηση μιας ειδικότητας αλλά μπορεί να επιτευχθεί και με τις βασικές γνώσεις της ιατρικής επιστήμης που κάθε ιατρός πρέπει να διαθέτει. Ειδικά όσον αφορά στους ειδικευόμενους ιατρούς, αυτοί ενεργούν ιατρικές πράξεις υπό την εποπτεία και την καθοδήγηση των ειδικευμένων ιατρών. Ο σκοπός εξάλλου της απασχόλησής τους ως «ειδικευόμενων» είναι, μέσα από την πρακτική εξάσκηση, να αποκομίσουν την απαραίτητη γνώση και εμπειρία ούτως ώστε να καταστούν και οι ίδιοι «ειδικευμένοι». Πλην όμως και λαμβανομένου υπόψη κατά περίπτωση και του χρονικού διαστήματος της εξειδίκευσης που έχει περάσει, οι ειδικευόμενοι ιατροί μπορούν να διενεργούν ιατρικές πράξεις για τις οποίες δεν απαιτούνται ιδιαίτερες ιατρικές γνώσεις (π.χ. αιμοληψία) ευθύνονται δε, αν δεν παράσχουν ή παράσχουν

πλημμελώς ιατρική αρωγή (π.χ. μη διενέργεια ιατρικών πράξεων, ή διενέργεια αυτών κατά τρόπο εσφαλμένο, όπως πρώτες βοήθειες, εντολή διενέργειας εξετάσεων, αξιολόγηση συμπτωμάτων και αποτελεσμάτων εξετάσεων) για τις οποίες δεν απαιτούνται εξειδικευμένες γνώσεις. Για τις ιατρικές πράξεις που απαιτούνται εξειδικευμένες γνώσεις οφείλουν να ενημερώσουν άμεσα και χωρίς καθυστέρηση τους ειδικευμένους ιατρούς άλλως βαρύνονται με «σφάλμα περί την ανάληψη». Επίσης ευθύνονται και αν ενεργούν κατά παράβαση των οδηγιών και των υποδείξεων των ειδικευμένων ιατρών.

Από την παλαιότερη νομολογία, θα παραθέσουμε ενδεικτικά ορισμένες αποφάσεις που ασχολήθηκαν με το ζήτημα της ευθύνης των ειδικευόμενων ιατρών.

Ως προς την υποχρέωση του ειδικευόμενου ιατρού να ειδοποιήσει τον εφημερεύοντα ή επιβλέποντα ειδικό ιατρό και να τον πληροφορήσει για τη φύση και τη σοβαρότητα της πάθησης, έχουν γίνει δεκτά τα εξής:

1. Δεν θεωρήθηκε υπαίτια σε περίπτωση εξωτερικά αμελούς συμπεριφοράς ειδικευόμενη ιατρός, όταν αναγκάστηκε, λόγω αδικαιολόγητης απουσίας του εφημερεύοντος ειδικού, να προβεί σε επείγουσες ιατρικές πράξεις προς το συμφέρον της ζωής του ασθενούς, εφόσον εξάντλησε τις δυνατότητες αναζήτησης του ειδικού ιατρού, χαρακτηριστική εδώ η **ΑΠ 1063/2000** που δέχτηκε ότι ο κατηγορούμενος με την ιδιότητα του εφημερεύοντος ειδικευμένου ιατρού είχε ιδιαίτερη νομική υποχρέωση να προσέλθει στο νοσοκομείο και να προβεί σε εξέταση ασθενούς αμέσως μόλις ειδοποιήθηκε από την εφημερεύουσα, πλην όμως ειδικευόμενη ιατρός, η οποία παρέλαβε την ασθενή κατά την προσέλευσή της στην κλινική. Ο ΑΠ αναγνώρισε την ύπαρξη ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης των ειδικευμένων ιατρών που πραγματοποιούν εφημερία –στο συγκεκριμένο ήταν γενική όχι on call - να προσέρχονται προς εξέταση ευθύς μόλις ειδοποιηθούν για έκτακτο περιστατικό, η παράβαση της οποίας πραγματώνει την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος της ανθρωποκτονίας). Όταν εξάντλησε ο ειδικευόμενος τις προσπάθειες και τις δυνατότητες αναζήτησης του ειδικού, δεν θεωρείται υπαίτιος εξωτερικά αμελούς συμπεριφοράς.

. Ομοίως Η **ΑΠ 1384/2001** απάλλαξε τους κατηγορουμένους ειδικευ-

όμενους ιατρούς, Η απόφαση αυτή δεν αναγνώρισε καμία αμέλεια στους ειδικευόμενους ούτε για το γεγονός ότι ειδοποίησαν τους εφημερεύοντες ιατρούς μόλις ο ασθενής έπεσε σε κόμα αφού προηγουμένως δεν είχαν κανένα άλλο ερέθισμα ή ένδειξη για την ανάγκη ειδοποίησής τους (είχαν σαφείς οδηγίες για την αντιμετώπιση κρίσεων επιληψίας ασθενούς από τις οποίες δεν μπορούσαν να αποστασιοποιηθούν).

Ως προς την ευθύνη ειδικευόμενων ιατρών λόγω εσφαλμένης διάγνωσης και θεραπείας (στις περισσότερες περιπτώσεις σε συνδυασμό με παράλειψη ειδοποίησης του ειδικού ιατρού), έχουν γίνει δεκτά τα εξής:

Με την **ΑΠ 797/2002**, κρίθηκε ορθή και αιτιολογημένη η καταδίκη του εκτελούντος καθήκοντα ιατρού μονάδας, ο οποίος εξέτασε στρατιώτη ασθενή που παραπονείται για πόνους στο στομάχι και στο στέρνο και του χορήγησε DEPON συνιστώντας ξεκούραση και, όταν ο παθών συνέχισε να παραπονείται, τότε ζήτησε τη μεταφορά του στο Νοσοκομείο, οπότε κατά τη διαδρομή απεβίωσε. Το σκεπτικό της απόφασης για την ορθή καταδίκη του σε ανθρωποκτονία από (ασυνείδητη) αμέλεια είναι ότι θα μπορούσε να προβλέψει και να αποφύγει το αποτέλεσμα, αν κατέβαλε την προσοχή που όφειλε και μπορούσε στις συγκεκριμένες περιστάσεις λόγω της ιδιότητας και της θέσης του, ότι θα μπορούσε να διαγνώσει την ύπαρξη καρδιολογικού προβλήματος στον ασθενή στρατιώτη και να διατάξει την άμεση μεταγωγή του στο κοντινότερο νοσοκομείο.

Ακολούθως Η **ΑΠ 607/2010**, έκρινε αιτιολογημένη την καταδίκη ειδικευόμενης ιατρού για ανθρωποκτονία ασθενούς από αμέλεια. Η ιατρός εκτελούσε χρέη εφημερίας στα εξωτερικά ιατρεία δημοσίου νοσοκομείου. Η κατηγορούμενη εξετίμησε μόνη της το περιστατικό και διέγνωσε εσφαλμένα, αφού προέβη μόνο σε καρδιογράφημα και αιματολογικές εξετάσεις, ότι ο ασθενής είχε κάποιο μυοσκελετικό πόνο, συστήνοντάς του να αποχωρήσει από το νοσοκομείο να μεταβεί στην οικία του, να λάβει κάποιο αναλγητικό χάπι και να βάλει θερμαντική αλοιφή. Ο ασθενής απεβίωσε λίγες ώρες αργότερα από οξύ έμφραγμα του μυοκαρδίου. Η ειδικευόμενη ιατρός έπρεπε να ενημερώσει και να ζητήσει την συνδρομή του ειδικού ιατρού καρδιολόγου που εφημέρευε, διότι τα συμπτώματα που περιέγραψε ο ασθενής σε αυτήν από έναν μέσο συνετό ιατρό θα εκλαμβάνονταν ως ενδεχόμενα συμπτώματα εμφράγματος του μυοκαρδίου.

ου ενόψει της ηλικίας του και της κληρονομικής του επιβάρυνσης, και συνεπώς ήταν αναγκαία η εισαγωγή του σε θάλαμο βραχείας νοσηλείας, ώστε να παρακολουθηθεί για μικρό χρονικό διάστημα από τους ιατρούς. Η ειδικευόμενη, σύμφωνα με το δικαστήριο, μπορούσε να διακρίνει τα συμπτώματα του εμφράγματος και επομένως πληρούνται το προσωπικό κριτήριο της αμέλειας.

Το αυτό και με την απόφαση υπ' αριθ. **1108/2011 του Αρείου Πάγου** κρίθηκε ορθή και αιτιολογημένη απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Λαμίας για καταδίκη αγροτικού ιατρού, ο οποίος παράλληλα πραγματοποιούσε εφημερίες σε νοσοκομείο, για ανθρωποκτονία από μη συνειδητή αμέλεια κατ' άρθρο 302 ΠΚ (σε συνδυασμό με το άρθρο 15 ΠΚ), λόγω μη διάγνωσης του προβλήματος υγείας του ασθενούς (ανεύρυσμα και ρήξη κοιλιακής αορτής), μη διενέργειας των ενδεδειγμένων εξετάσεων και μη παραπομπής του σε ειδικευμένους ιατρούς (καρδιολόγο και ορθοπεδικό) του ιδίου νοσοκομείου.

Ομοίως και η **ΑΠ 675/2014** έκρινε ορθή την καταδίκη από αμέλεια των κατηγορούμενων ιατρών εκ των οποίων οι δύο πρώτοι ειδικευόμενοι ιατροί, αν και διέθεταν πανεπιστημιακή παιδεία και εμπειρία, δεν αντιμετώπισαν με προσοχή ανήλικη ασθενή με συμπτώματα οξείας σκωληκοειδίτιδας με αποτέλεσμα να οδηγηθούν σε λάθος διάγνωση (γαστρεντερίτιδα) να χορηγήσουν λάθος αγωγή και να τη στείλουν σπίτι της για ανάρρωση, ούτε ενημέρωσαν τους εφημερεύοντες οι οποίοι απουσίαζαν αδικαιολόγητα από την εφημερία τους.

Αξίζει να γίνει και ειδική μνεία σε περιπτώσεις που η **εσφαλμένη διάγνωση και θεραπευτική αντιμετώπιση οφείλεται και σε πλημμελή λήψη του ιατρικού** από την πλευρά του ειδικευόμενου ιατρού.

Χαρακτηριστική είναι η **ΑΠ 2183/2008** που έκρινε την περίπτωση ασθενούς που διεκομίσθη με ασθενοφόρο στο Τ.Ε.Π. δημοσίου νοσοκομείου, που είχε γενική εφημερία, επειδή αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει με λήψη οκτώ (8) κουτιών ασπιρίνων, δηλαδή 160 δισκίων. Η διακομιδή της ως άνω ασθενούς στο εφημερεύον νοσοκομείο συνοδευόταν με ενημερωτικό σημείωμα που έγραφε “φαρμακευτική δηλητηρίαση με σκοπό την αυτοκαταστροφή (8 κουτιά ασπιρίνες)”, Όταν η δηλητηριασθείσα έφθασε στο εφημερεύον νοσοκομείο, εξετάστηκε από την ειδικευόμενη ιατρό παθολόγο, η οποία σε πρόχειρο σημείωμα που τοποθέτησε στο φά-

κελο της ως άνω δηλητηριασθείσας ασθενούς, από έλλειψη της προσοχής που όφειλε και που μπορούσε να καταβάλει κατά τη λήψη του ιστορικού της και τη μελέτη του ενημερωτικού σημειώματος που τη συνόδευε, όπως έγινε δεκτό με την ως άνω απόφαση, ανέγραψε ότι η δηλητηριασθείσα είχε λάβει 8 δισκία ασπιρίνης. Εάν όμως ελάμβανε το ιστορικό της ασθενούς με την προσοχή που όφειλε και που μπορούσε να καταβάλει ως ιατρός, θα είχε σημειώσει στο ιστορικό της και στο πρόχειρο σημείωμα που τοποθέτησε στο φάκελό της, ότι αυτή είχε λάβει οκτώ (8) κουτιά ασπιρίνες, δηλαδή εκατόν εξήντα (160) ασπιρίνες και όχι οκτώ (8) ασπιρίνες. Η ειδικευόμενη ιατρός δεν φρόντισε να ενημερώσει και τον ειδικευμένο παθολόγο ιατρό που εφημέρευε, ήτοι τον επίσης κατηγορούμενο και επιμελητή της παθολογικής κλινικής του ως άνω νοσοκομείου, παρά μόνον εισήγαγε την δηλητηριασθείσα ασθενή στην παθολογική κλινική. Με την ως άνω απόφαση κρίθηκε επίσης ότι ο ειδικός ιατρός παθολόγος, επιμελητής Α', υπεύθυνος εφημερίας, αν και είχε ιδιαίτερη νομική υποχρέωση, ως ιατρός ειδικευμένος και υπεύθυνος της παθολογικής κλινικής, να διαπιστώσει την εγκυρότητα της διάγνωσης της ειδικευόμενης ιατρού, να διαβάσει το φάκελο που συνόδευε την εισαγωγή της ασθενούς στην κλινική, να επισκεφθεί αυτή και να διενεργήσει τον δικό του ιατρικό έλεγχο, εντούτοις βασίστηκε στην εσφαλμένη εκτίμηση της κατάστασης της ασθενούς από την ειδικευόμενη ιατρό και δεν την εξέτασε ο ίδιος, ούτε διάβασε τον ιατρικό φάκελό της που συνόδευε την εισαγωγή της στην κλινική.

. Ομοίως, η **ΠλημΡοδ 3016/2003** καταλόγισε αμέλεια στον ειδικευόμενο ιατρό, διότι αυτός κατά την διάρκεια εφημερίας του στο τμήμα επειγόντων περιστατικών του νοσοκομείου, λαμβάνοντας πλημμελώς το ιστορικό του τραυματισμού του ασθενούς, παρέλειψε να παρακολουθεί συνεχώς την πορεία του ασθενούς, ώστε να εφαρμόσει έγκαιρα την κατάλληλη θεραπευτική αγωγή, και παρέπεμψε αυτόν στην ορθοπεδική κλινική αμέσως μετά τις πρώτες εξετάσεις ούτε επανεξέτασε την διάγνωσή του, αφού, διαρκούς της θεραπείας του, παρουσιάστηκαν στον ασθενή συμπτώματα που σχετίζονταν προς άλλη ασθένεια ούτε κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να ενημερωθεί ακριβέστερα για τις συνθήκες τραυματισμού του παθόντος.

Η απόφαση, μάλιστα, αυτή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί μεταπηδά από την περίπτωση της αμέλειας σε κάποιο εξωτερικό σφάλμα στην *αμέλεια του αναλαμβάνειν*, αφού στο σκεπτικό της προσπαθεί να στηρίξει την αμέλεια της συμπεριφοράς του ειδικευόμενου στο ότι αυτός δέχτηκε να

υπηρετήσει σ' αυτή τη νευραλγική θέση του νοσοκομείου, αν και γνώριζε ότι δεν διαθέτει τις απαιτούμενες γνώσεις και ικανότητες ως ειδικευόμενος ιατρός. Παρατηρείται, δηλαδή, μια σύγχυση ανάμεσα στην επιστημονική και επαγγελματική ανεπάρκεια του ειδικευόμενου, με την εν γένει υπηρεσιακή του κατάσταση και τοποθέτηση σε κρατικό νοσοκομείο, για την οποία, ασφαλώς, κανείς δεν θα μπορούσε να προσάψει στον ιατρό αυτό, ότι στερείται των απαραίτητων ουσιαστικών προσόντων ή, έστω, ότι όφειλε να αρνηθεί την τοποθέτησή του στη θέση αυτή.

ΤΕΛΟΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΥΜΠΡΑΞΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΩΝ ΙΑΤΡΩΝ

Ο ειδικευόμενος φέρει την ποινική ευθύνη των ιατρικών πράξεων που διενήργησε, για την ανάθεση όμως και την επίβλεψη την ευθύνη φέρει ο ειδικευμένος γιατρός. Και τούτο συμβαίνει τις περιπτώσεις που στον ειδικευόμενο ανατίθενται πράξεις που ξεπερνούν τις ικανότητές του ή τις αρμοδιότητές του και εκείνος ανέλαβε τα καθήκοντα αυτά ή τα διεκπεραίωσε πλημμελώς, με την προϋπόθεση βέβαια ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις της εσωτερικής αμέλειας στο πρόσωπό του.

Σύμφωνα με την νομολογία, δεν απαιτείται υποχρέωση του ειδικευόμενου σε εναντίωση στις οδηγίες των ειδικευμένων (ΑΠ 1384/2001 αντιμετώπιση επιληπτικού ασθενούς με εσωτερικό αιμάτωμα – στην οποία αναφερθήκαμε και ανωτέρω). Η απόφαση δεν αναγνώρισε καμία ευθύνη στους ειδικευόμενους με βάση τις γνώσεις που είχαν τα μέσα, τις οδηγίες, ούτε για το γεγονός ότι ειδοποίησαν τους ειδικούς όταν ο ασθενής έπεσε σε κώμα αφού προηγουμένως δεν είχαν κανένα ερέθισμα ή ένδειξη για την ανάγκη ειδοποίησής τους.

Στη δε περίπτωση **συμμετοχής σε χειρουργική ομάδα** καταλογίζονται ευθύνες στον ειδικευόμενο ιατρό, όταν αυτός ενεργεί η παραλείπει ενάντια στις υποδείξεις των ειδικών. Αν οι οδηγίες του επιβλέποντος (που σε πολλές περιπτώσεις είναι καθηγητής, τηρηθούν, επειδή οι ενέργειες των ειδικευόμενων είναι υπό την εποπτεία και καθοδήγησή του, τότε απαλλάσσονται από οποιαδήποτε ευθύνη (έτσι η ΑΠ 1659/2003). Αν όμως η απόκλιση από τις οδηγίες του επιβλέποντος ιατρού ήταν ιατρικά δικαιολογημένη ή επιβεβλημένη, τότε δεν υπάρχει εξωτερικά αμελής συμπεριφορά του ειδικευόμενου.

Ομοίως, στην περίπτωση που συμπράττουν ο ειδικευόμενος και ο ειδικός ιατρός, από τη στιγμή που τη θεραπεία του ασθενούς θα την αναλάβει

ο ειδικός ιατρός σύμφωνα με την **ΣυμβΠλημΣάμου 19/2001**, δεν μπορεί να καταλογιστεί αντικειμενικά το αξιόποινο αποτέλεσμα στον ειδικευόμενο, όταν παρίσταται και αντιμετωπίζει με βάση τις ειδικές του γνώσεις, το ιατρικό περιστατικό ειδικός ιατρός που υπηρετεί στο νοσοκομείο ή όταν ανέλαβαν να αντιμετωπίσουν το περιστατικό οι αρμόδιοι σύμφωνα με τον κανονισμό λειτουργίας του νοσοκομείου, επειδή τότε το ιστορικό συμβάν έχει υπαχθεί στον τομέα ευθύνης του ειδικού ιατρού ή των αρμοδίων ιατρών **εκτός αν βέβαια αυτοί ολοφάνερα παραβαίνουν τους κοινώς αναγνωρισμένους κανόνες της ιατρικής επιστήμης** και τούτο υποπίπτει στην αντίληψη του ειδικευόμενου οπότε ο ειδικευόμενος θα υποχρεούται με την παρέμβασή του να ενεργήσει ό,τι επιτάσσει το καθήκον ιατρικής μέριμνας και επιμέλειας (αυτό φαίνεται να συνέβη στη συγκεκριμένη περίπτωση, η ειδικευόμενη προσδιόρισε μαζί με την ειδικό ιατρό αναπληρώτρια διευθύντρια του παιδιατρικού τμήματος, εσφαλμένη δόση αντιβιοτικού φαρμάκου που έπρεπε να χορηγηθεί στο παιδί, και όπως τονίζει και η Καϊάφα – Γκμπάντι, η ειδικευόμενη συνδιαμόρφωσε, ως ισοδύναμος παράγοντας, την πρόκληση του αποτελέσματος, συγκαθορίζοντας μαζί με τη δική της συμπεριφορά την δυσμενή εξέλιξη της πορείας της ασθενούς).

Οι περιπτώσεις σύμπραξης ειδικευόμενου με τον ειδικό, μπορούν να υπαχθούν και κάτω από το πρίσμα της «υπαγωγής σε ξένο τομέα ευθύνης». Χαρακτηριστική είναι η ΑΠ 32/2017 που θεώρησε αιτιολογημένη την καταδίκη της αναρρεσείουσας ιατρού γυναικολόγου για σωματική βλάβη από αμέλεια παρ' υπόχρεου. Αυτή βρισκόταν σε γενική εφημερία σε Γενικό Νοσοκομείο, ανέθεσε τη διενέργεια τοκετού σε ειδικευόμενο ιατρό, χωρίς να βρίσκεται η ίδια στην αίθουσα, με αποτέλεσμα την μη ομαλή εξέλιξη του τοκετού και τη γέννηση του νεογνού με παράλυση βραχιόνιου πλέγματος με συνέπεια την υποχρεωτική υποβολή του σε φυσικοθεραπείες και εργοθεραπείες προς αποκατάσταση της βλάβης.

Συμπερασματικά, από τη στιγμή που τη θεραπεία του ασθενούς θα την αναλάβει ο ειδικός ιατρός, παύει, κατά κανόνα, η όποια ευθύνη του ειδικευόμενου εκτός αν συνεχίσει να συμπράτει με τον ειδικό ιατρό και προχωρήσει αυτογνωμόνως σε εσφαλμένη θεραπευτική πράξη.

Αμέλεια του ειδικευόμενου, στην πρώτη φάση της αντιμετώπισης του ασθενούς υπάρχει όταν

αυτός παραλείπει να δώσει εντολή για τη διενέργεια των απαραίτητων διαγνωστικών εξετάσεων,

7. είτε παραλείπει να προβεί σε διενέργεια κλινικής εξέτασης και αξιολόγησης των συμπτωμάτων, απαραίτητων για την εκτίμηση του περιστατικού,

8. είτε προβαίνει σε λανθασμένη ερμηνεία των ευρημάτων της κλινικής και εργαστηριακής εξέτασης υπό την προϋπόθεση ότι η διάγνωση και ορθή ερμηνεία των συμπτωμάτων είναι προφανής ακόμη και για έναν μη ειδικό ιατρό,

9. είτε παραλείπει να παράσχει ή παρέχει κατά τρόπο εσφαλμένο και πλημμελή τις πρώτες βοήθειες ή άλλες στοιχειώδεις ιατρικές πράξεις που δεν απαιτούν εξειδικευμένη γνώση ή εμπειρία και μπορούν να διενεργηθούν από ένα ειδικευόμενο ιατρό, χωρίς την εποπτεία ειδικού,

10. είτε παραλείπει ή καθυστερεί να ειδοποιήσει τον ειδικό

11. είτε τέλος αναλαμβάνει μόνος του την διεξαγωγή διαγνωστικού ή θεραπευτικού εγχειρήματος χωρίς να παραπέμψει το περιστατικό σε ειδικό ιατρό, κρίνοντας εσφαλμένα ότι οι γνώσεις και ικανότητές του επαρκούν για την αντιμετώπιση της συγκεκριμένης περίπτωσης.

5. «Η ΝΟΜΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟ ΤΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ 1983. ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ».

Δρ. Χρίστου Κληρίδη¹⁰¹

Η Επιτροπή για τον Εκσυγχρονισμό του Οικογενειακού Δικαίου συστάθηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο τον Απρίλη του 1983 με σκοπό την αναθεώρηση και τον εκσυγχρονισμό του Οικογενειακού Δικαίου.

Για την σύστασή της, καθοριστικό ρόλο είχε διαδραματίσει ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης και πατέρας μου, Φοίβος Κληρίδης. Οι όροι εντολής της συμπεριλάμβαναν την μελέτη της υφιστάμενης νομοθεσίας, την διακρίβωση των ελλείψεών της, την ανάγκη για αναθεώρηση και συμπλήρωσή της και γενικά τον εκσυγχρονισμό της με γνώμονα την εξάλειψη κάθε δυσμενούς διάκρισης ανάμεσα στα δύο φύλα.

Όπως αναφέρεται στην έκθεση του Προέδρου της Επιτροπής του αείμνηστου Λουκή Σαββίδη, πρώην Δικαστή του Ανωτάτου Δικαστηρίου, Ιανουάριο του 1987, «το έργο της επιτροπής ήταν αρκετά δύσκολο γιατί στην σφαίρα του Οικογενειακού Δικαίου, η νομοθεσία μας είναι τόσο ελλιπής και απηρχαιωμένη και σε πλείστα θέματα ανύπαρκτη και με βασικά κενά αλλά και σε θέματα που υπάρχουν κάποιες σχετικές πρόνοιες, πρόκειται για πρόνοιες που υφίσταντο στην διάρκεια της αποικιοκρατίας με βάση τα δεδομένα και τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Κύπρο πριν 30 και πλέον χρόνια χωρίς καμία βασική μεταβολή ή προσπάθεια για εκσυγχρονισμό».

Δεν θα ήταν υπερβολή να εισηγηθούμε ότι, το Οικογενειακό Δίκαιο στην Κύπρο, το οποίο ίσχυε μέχρι την αναθεώρηση με την πρώτη τροποποίηση του Συντάγματος το 1989 και την θέσπιση της νομοθεσίας για την λειτουργία των Οικογενειακών Δικαστηρίων το 1991, εκτός του ότι ήταν απηρχαιωμένο ήταν και διάσπαρτο σε διάφορες νομοθετικές ρυθμίσεις οι οποίες κάθε άλλο παρά μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποτελούσαν ένα νομικό πλαίσιο οικογενειακού δικαίου. Να υπενθυμίσω, για τους παλαιό-

¹⁰¹ Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Πρόεδρος Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου

τερούς μας ότι, για θέματα κηδεμονίας των ανηλίκων ίσχυε το Κεφ. 277, ο περί Κηδεμονίας Ανηλίκων και Ασώτων Νόμος, με την επικρατούσα τότε άποψη του Πάτερ Φαμίλιας. Ο νόμιμος πατέρας του ανηλίκου ήταν ο κηδεμόνας του με την μητέρα να γίνεται κηδεμόνας όταν το παιδί δεν είχε πατέρα που να βρίσκεται στη ζωή.

Σχετικές ήταν και οι πρόνοιες του περί Γάμου Νόμου, Κεφ. 279, σύμφωνα με το άρθρο 12 του οποίου για την τέλεση του γάμου έπρεπε να υπάρχει έγγραφη συγκατάθεση του πατέρα.

Είχαμε σε ισχύ το Κεφ. 278, επίσης, περί Εξώγαμων Τέκνων Νόμος, και για τα θέματα υιοθεσίας τον περί Υιοθεσίας Νόμο, Κεφ. 274.

Για τις περιουσιακές σχέσεις των συζύγων και των γονέων με τα τέκνα τους οι πρόνοιες ήταν σχεδόν ανύπαρκτες. Για δε θέματα διατροφής υπήρχε το άρθρο 40 μόνο του περί Δικαστηρίων Νόμου το οποίο προνοούσε για την δυνατότητα όπως ερμηνεύθηκε αιτήσεων στα Επαρχιακά Δικαστήρια για καθορισμό θεμάτων διατροφής. Ανασταλτικός παράγων στην διαμόρφωση ενός σύγχρονου και ενιαίου οικογενειακού δικαίου ήταν το άρθρο 111 του Συντάγματος σύμφωνα με το οποίο, για θέματα αρραβώνα, γάμου, διαζυγίου, το κύρος του γάμου, το διαζύγιο και τις οικογενειακές σχέσεις, εκτός για θέματα νομιμοποίησης και υιοθεσίας, διέπετο από το Εκκλησιαστικό Δίκαιο.

Σαν αποτέλεσμα του μωσαϊκού αυτού και οι αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου δεν είχαν την απαραίτητη συνοχή.

Θέματα που απασχόλησαν κατά καιρούς τότε το Ανώτατο Δικαστήριο, αφορούσαν την εγκυρότητα μικτών γάμων, δωρεές μεταξύ συζύγων και κοινούς τραπεζικούς λογαριασμούς. Την αναγνώριση νόθων τέκνων, όπως τότε ονομάζονταν, θέματα δικαιοδοσίας των δικαστηρίων σε αιτήσεις για διαζύγια μεταξύ μη ορθοδόξων χριστιανών, θέματα διατροφής στη βάση του άρθρου 40 του περί Δικαστηρίων Νόμου και συνταγματικότητα της πρόνοιας αυτής.

Ένα μεγάλο μέρος της νομολογίας αφορά την εφαρμογή του Marriage Law Cap 279 και ιδιαίτερα την εγκυρότητα γάμων πολίτη της Κυπριακής Δημοκρατίας και Μέλους της Ελληνικής Ορθοδόξου Εκκλησίας με αλλοδαπούς. Προβλήματα είχαμε επίσης τα οποία κλήθηκε να αντιμετωπίσει η νομολογία σε σχέση με αναγνώριση πολιτικών γάμων στην αλλοδαπή και για τους λόγους διαζυγίων μεταξύ μη Ελλήνων ορθοδόξων χριστιανών.

Στα θέματα περιουσιακών σχέσεων το θέμα καθοριζόταν κατ' αποκλειστικότητα από τις αρχές του κοινοδικαίου και της επιείκειας κατ' εφαρμογή του άρθρου 29 του Νόμου 14/60. Δεν υπήρχε συγκεκριμένη νομοθετική πρόνοια σε σχέση με τις περιουσιακές σχέσεις των συζύγων. Πολλά προβλήματα είχαν δημιουργηθεί επίσης με θέματα φροντίδας και επιμέλειας ανηλίκων και για το ποιος εκ των δύο θα είχε την φύλαξη του ανηλίκου και τους όρους πρόσβασης αλλά και πάλιν τα θέματα αυτά στο πλαίσιο απηρχαιωμένης νομοθεσίας που ήταν το Κεφ. 277, Άρθρο 24.

Θέματα διατροφής μεταξύ συζύγων απασχόλησαν επίσης τα δικαστήρια όπως και συμφωνίες για διατροφή και δια χωρισμό.

Ελλείπει συγκεκριμένης νομοθετικής καθοδήγησης το θέμα πολλές φορές αφήνετο στην διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου με αποτέλεσμα να μην είχαμε πάντοτε σταθερή νομολογία.

Το σίγουρο είναι ότι, δεν μπορούσαμε πριν την μεταρρύθμιση και τον εκσυγχρονισμό του δικαίου να μιλούμε για ενιαίο Οικογενειακό Δίκαιο. Θα έλεγα ότι είχαμε μωσαϊκό Οικογενειακού Δικαίου με διαφορετικές πρόνοιες σε βασικές πτυχές του για τους ελληνορθόδοξους χριστιανούς πολίτες της κυπριακής δημοκρατίας, άλλες για μικτούς γάμους, άλλους για γάμους μεταξύ αλλοδαπών, άλλους για Μαρωνίτες και Αρμένιους, μια πανσπερμία δικαίου και αποφάσεων των δικαστηρίων. Διερωτάται κανείς πως αναπτύχθηκε αυτή η κοινωνία.

Επανερχόμενος στη Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή και το έργο της, για σκοπούς ιστορίας, να αναφέρω ότι, μέλη της ήταν ο Χριστόφορος Χατζητσαγγάρης, Πρόεδρος Επαρχιακού Δικαστηρίου Λεμεσού, η Έφη Παπαδοπούλου, Επαρχιακός Δικαστής, ο γνωστός συνάδελφος, Αντώνης Γεωργιάδης, ο οποίος τότε είχε την θέση του Ανώτερου Λειτουργού Νομικών Ερευνών του Υπουργείου Δικαιοσύνης, η κα Μαλάμω Νεοφύτου, Ανώτερος Λειτουργός Ενημερίας, τρεις δικηγόροι, ο Αντρέας Λαδάς, ο υποφαινόμενος και η Αγνή Τιμόθη, ένας νομικός βοηθός του Ανωτάτου Δικαστηρίου, η Ηλιάνα Νικολάου, και δύο νομικοί βοηθοί του γραφείου του Γενικού Εισαγγελέα, η Βούλα Φράγκου και η Ελένη Λοιζίδου.

Η Επιτροπή απαρτιζόταν από 10 μέλη ουσιαστικά με εκπροσώπηση από το Δικαστικό σώμα, το Υπουργείο Δικαιοσύνης, τους δικηγόρους,

και το Ανώτατο Δικαστήριο με Πρόεδρο, όπως ανέφερα, τον δικαστή του Ανωτάτου Δικαστηρίου, αείμνηστο Λουκή Σαββίδη.

Η έκθεση της Επιτροπής εκδόθηκε μετά από την συμπλήρωση των εργασιών της που διήρκεσαν τέσσερα χρόνια. Εισηγήσεις έγιναν με σχέδια Νόμου για την υιοθεσία, συγγένεια και νομική υπόσταση των τέκνων, σχέσεις γονέων και τέκνων, για θέματα διατροφής και περιουσιακές σχέσεις των συζύγων. Για τον γάμο και διαζύγιο υπεβλήθη μία προκαταρκτική μελέτη.

Η πείρα μου, από τις εργασίες της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής με οδηγεί εκ των υστέρων, 36 τόσα χρόνια μετά, σε κάποια συμπεράσματα και επισημάνσεις οι οποίες θεωρώ θα ήταν χρήσιμο να καταγραφούν:

1. Στην Κύπρο έχουμε πρόβλημα γενικότερα για θέματα εκσυγχρονισμού του δικαίου με αποτέλεσμα βασικές νομοθεσίες να παραμένουν απηρχαιωμένες εκτός από κάποιες ad hoc ρυθμίσεις οι οποίες κρίθηκαν αναγκαίες. Σαν αποτέλεσμα, εφαρμόζουμε ακόμα αποικιακούς νόμους στον τομέα των αστικών αδικημάτων, των συμβάσεων, του εταιρικού δικαίου με κάποιες εκσυγχρονιστικές πρόνοιες λόγω της ένταξής μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, του Ποινικού Δικαίου, της Ποινικής Δικονομίας, των Θεσμών Πολιτικής Δικονομίας, του περί Ακίνητης Ιδιοκτησίας και του περί Κληρονομιών και Διαδοχής Νόμου. Είναι παραδεκτό κατά την γνώμη μου ότι, βασικές πτυχές του Κυπριακού Δικαίου κάθε άλλο παρά σύγχρονες είναι.

Ευτυχώς, στο τομέα του Οικογενειακού Δικαίου, υπήρξε το πρώτο βήμα, ο πρώτος εκσυγχρονισμός και τώρα ως γνωστό εκκρεμεί η δεύτερη φάση αυτού.

Η μέθοδος της σύστασης της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής απεδείχθη επιτυχής και ελλείπει μόνιμης και επαρκώς στελεχωμένης υπηρεσίας στο πρότυπο των Law Commissions στην Αγγλία ίσως να πρέπει, στους πιο πάνω τομείς, να ακολουθήσουμε το πρότυπο της δημιουργίας Νομοπαρασκευαστικών Επιτροπών με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου μετά από εισήγηση του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Διαζευκτικά ή παράλληλα θα πρέπει να ενισχυθεί και ανεξαρτητοποιηθεί το Γραφείο της Επιτροπής Νομοθεσίας.

Ο ΠΔΣ βεβαίως ξεκίνησε ένα επίδοξο έργο μέσα από τις Επιτροπές του για την αναμόρφωση και εκσυγχρονισμό του δικαίου σε συγκεκριμένους τομείς. Όμως, πιστεύω ότι, με την εμπλοκή των Επιτροπών αυτών και διεύρυνσή τους στο πλαίσιο Νομοπαρασκευαστικών Επιτροπών μπορούμε να έχουμε αποτελέσματα

2. Από την πείρα μου, δεν χρειάζεται να έχουμε δεκαμελείς επιτροπές. Το Έργο στην πραγματικότητα έγινε με τα μισά περίπου μέλη και σε αυτού του είδους της επιτροπής χρειάζεται η συμβολή τριών, τεσσάρων νομικών με την συνδρομή της δικαστικής εξουσίας και του ΠΔΣ. Τα υπόλοιπα μέλη θα μπορούσαν από άλλους φορείς να συνδράμουν συμβουλευτικά αλλά το «donkey work» σε αυτού του είδους τις δουλειές συνήθως γίνεται από 2-3 άτομα το πολύ.

3. Για τον εκσυγχρονισμό του Οικογενειακού Δικαίου αντλήσαμε από τις εμπειρίες στην Ελλάδα, η οποία είχε τότε προβεί στον εκσυγχρονισμό του Οικογενειακού Δικαίου με την βοήθεια πανεπιστημιακών θυμούμαι, τον ρόλο τον οποίο διαδραμάτισε ο αείμνηστος Καθηγητής Οικογενειακού Δικαίου, Γιώργος Κουμάντος ο οποίος επισκέφθηκε στην Κύπρο και μίλησε για τα θέματα αυτά αλλά και είχε επαφές μαζί με μέλη της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής.

4. Μπορεί να γίνει αξιοποίηση την σήμερα ημέρα και των Νομικών Σχολών/Τμημάτων των Κυπριακών Πανεπιστημίων. Δυνατόν να βοηθήσουν μέσα στο πλαίσιο συγκεκριμένων Νομοπαρασκευαστικών Επιτροπών αξιοποιώντας την ακαδημαϊκή γνώση τους η οποία, με την εμπειρία δικαστών και δικηγόρων και την σωστή ώσμωση θα φέρει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα.

5. Δυστυχώς, τα σχέδια νόμου που ετοίμασε η Νομοπαρασκευαστική επιτροπή δεν υιοθετήθηκαν αυτούσια και ως συνήθως η Βουλή έβαλε «το χεράκι της» την τελευταία στιγμή για να επιφέρει διαφόρων ειδών αλλαγές. Μέσα στην Επιτροπή Νομικών της Βουλής των Αντιπροσώπων, τότε πρόεδρός της ήταν ο Μανώλης Χριστοφίδης, αν δεν με απατά η μνήμη μου. Πάντοτε καταβάλλεται μία προσπάθεια εκ μέρους των κομμάτων να «βελτιώσουν» προτάσεις Νόμου εμπειρογνομόνων όχι πάντοτε με επιτυχία. Καταβάλλονται επίσης προσπάθειες συμβιβασμού. Εισακούονται

πολλές φορές ομάδες πίεσης, pressure groups, ή και απόψεις άλλων όπως π.χ. στη συγκεκριμένη περίπτωση της Εκκλησίας της Κύπρου. Καταβλήθηκε μία προσπάθεια εκ μέρους του Μανώλη Χριστοφίδη τότε, να βρεθεί ένας συμβιβασμός μεταξύ των απαιτήσεων της Εκκλησίας και την άρνησή της και τις θέσεις της πολιτείας. Ήταν αναπόφευκτο ότι η εκκλησία δεν θα έδιδε την συγκατάθεσή της στον πολιτικό γάμο και την έκδοση διαζυγίων από τα Οικογενειακά Δικαστήρια. Η πολιτεία όμως όφειλε να παραμείνει σταθερή στις θέσεις και απόψεις της. Στα Εκκλησιαστικά Δικαστήρια, επικρατούσε, όπως είχε αναφέρει και ο Καθηγητής Κουμάντος, η «αρχή της λασπολογίας» και «υποκρισίας». Για να αποδειχθεί υπόθεση διαζυγίου για τους περιορισμένους και αυστηρούς λόγους που προνοούσε ο Καταστατικός Χάρτης της Παναγιωτάτης Εκκλησίας της Κύπρου έπρεπε ο ένας διάδικος που ζητούσε το διαζύγιο να δείξει τόνους από λάσπη στη σύζυγό ή σύζυγο και περαιτέρω επικρατούσε και η αρχή της υποκρισίας γιατί γνώριζαν τα Εκκλησιαστικά Δικαστήρια ότι πολλοί από τους ισχυρισμούς ήταν ψευδείς και ανυπόστατοι όμως υποκρίνονταν όλοι με στόχο να εκδοθεί ένα διαζύγιο ότι δεν γνώριζαν την πραγματικότητα. Αυτή η απαράδεκτη κατάσταση των πραγμάτων έπρεπε να τερματισθεί. Εξάλλου, το διαζύγιο δεν ήταν ποτέ ένα από τα μυστήρια της ορθοδοξίας. Επιπρόσθετα, η ανάγκη θέσπισης του πολιτικού γάμου ήταν απαίτηση της κοινωνίας και των εξελίξεων και θα ήταν αδιανόητο να υπάρξει εκσυγχρονισμός του Οικογενειακού Δικαίου χωρίς την εισαγωγή του πολιτικού γάμου.

Όμως, με στόχο να εξασφαλιστεί η συναίνεση της εκκλησίας στα τεκταινόμενα, επιχειρήθηκε τροποποίηση του άρθρου 111 του Συντάγματος, με την οποία, ουσιαστικά η Εκκλησία θα είχε εμπλοκή δια μελών της στη σύνθεση των Οικογενειακών Δικαστηρίων στα θέματα διαζυγίου, κάτι το οποίο ήταν απαράδεκτο κατά την γνώμη μου, και περαιτέρω εισήχθησαν πρόνοιες για την πνευματική λύση του γάμου οι οποίες ουδέποτε στην πραγματικότητα λειτούργησαν με εκσυγχρονιστικό τρόπο.

Το μάθημα το οποίο θα πρέπει να έχει πάρει η πολιτεία είναι ότι, στα θέματα για τα οποία έχει καθήκον και υποχρέωση να επέμβει πρέπει να το πράττει χωρίς συμβιβασμούς οι οποίοι θυσιάζουν στον βωμό των πολιτικών σκοπιμοτήτων κοινωνικά δικαιώματα.

Από τους υπόλοιπους ομιλητές μας θα ακούσουμε βεβαίως την πρακτική και εξέλιξη της μεταρρύθμισης του Οικογενειακού Δικαίου με την συμπλήρωση των 30 χρόνων από την ίδρυση του Οικογενειακού Δικαστηρίου.

Είμαι σίγουρος ότι, αυτή η εκδήλωση με την πρωτοβουλία Προέδρου και Μελών της Επιτροπής Οικογενειακού Δικαίου του ΠΔΣ, θα στεφθεί με επιτυχία και θα συμβάλει τα μέγιστα στην προώθηση και ψήφιση το συντομότερο δυνατόν της δεύτερης φάση της μεταρρύθμισης του Οικογενειακού Δικαίου.

Σχετική εκδήλωση στις 15.9.2021 διαφώτισε τα μέλη μας με τις εξελίξεις και ελπίζουμε ότι πολύ σύντομα θα έχουμε ακριβώς ένα νέο και πιο σύγχρονο Οικογενειακό Δίκαιο.

6. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΕΠΙ ΕΠΙΚΑΙΡΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΠΕΡΙ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΥΓΕΙΑΣ

Δρ. Κουρούπης Κωνσταντίνος¹⁰²

Σημείωση: οι εν λόγω σχολιασμοί έχουν δημοσιευτεί στην επίσημη ιστοσελίδα www.syntagmawatch.gr και αφορούν νομοθετικά μέτρα που έχουν υιοθετηθεί στην Ελλάδα.

Σχόλιο Ι. Υποχρεωτικός εμβολιασμός πολιτών άνω των 60 ετών: σχολιασμός των επίμαχων μέτρων.

Με στόχο την καταπολέμηση της πανδημίας και την αναχαίτιση διασποράς της ο Έλληνας Πρωθυπουργός ανακοίνωσε πρόσφατα έκτακτα μέτρα με κύριους αποδέκτες τους πολίτες άνω των 60 ετών. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις εξαγγελίες του Πρωθυπουργού, ο εμβολιασμός τους καθίσταται πλέον υποχρεωτικός και σε όσους δεν θα έχουν κλείσει ραντεβού για εμβολιασμό μέχρι 16 Ιανουαρίου θα επιβάλλεται διοικητικό πρόστιμο 100 ευρώ, ποσό το οποίο θα συγκεντρώνεται, βάσει νόμου σε ειδικό ταμείο για τα νοσοκομεία. Ως δικαιολογητικός λόγος επιβολής αυτού του μέτρου προβλήθηκε το γεγονός ότι «από τους 350.000 συμπολίτες μας άνω των 60 ετών μόνο 60.000 έσπευσαν να εμβολιαστούν. Στην Ελλάδα το ποσοστό εμβολιασμού σε αυτές τις ηλικίες κινείται ακόμα στο 83%».

Η τροπολογία για τον υποχρεωτικό εμβολιασμό για τους άνω των 60 ετών κατατέθηκε στο νομοσχέδιο του υπουργείου Υγείας με τίτλο «Σύσταση και Οργάνωση νομικού προσώπου ιδιωτικού δικαίου επωνυμίας «Εθνική Κεντρική Αρχή Προμηθειών Υγείας», στρατηγική κεντρικών προμηθειών προϊόντων και υπηρεσιών υγείας»¹⁰³. Όπως σημειώνεται, εξαιρούνται από την υποχρέωση εμβολιασμού: (α) όσοι έχουν νοσήσει και για διάστημα εκατόν ογδόντα (180) ημερών από τη νόσηση και (β) όσοι έχουν αποδεδειγμένους λόγους υγείας που εμποδίζουν τη διενέργεια του εμβολίου. Στην τροπολογία αναφέρεται επίσης ότι στην περίπτωση μη τήρησης της υποχρέωσης παρ. 1 επιβάλλεται διοικητικό πρόστιμο 100 ευρώ μηνιαίως. Στην περίπτωση διενέργειας της πρώτης έως και τη 15η μέρα του μήνα και ολοκλήρωσης του εμβολιαστικού κύκλου σύμφωνα τις

¹⁰² Επίκουρος Καθηγητής Ευρωπαϊκού Δικαίου και Δικαίου Προσωπικών Δεδομένων, Τμήμα Νομικής, Πανεπιστήμιο Frederick.

¹⁰³ Ολόκληρο το κείμενο της τροπολογίας εδώ: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/bbb19498-1ec8-431f-82e6-023bb91713a9/11798907.pdf>.

προβλεπόμενες διαδικασίες και στον προβλεπόμενο χρόνο, ειδικώς για μήνα αυτό, επιβάλλεται διοικητικό πρόστιμο 50 ευρώ.

Η εν λόγω διάταξη βρίσκεται στο στόχαστρο κριτικής αρκετών ακαδημαϊκών και έχουν εκφραστεί δύο τάσεις στην επιστημονική κοινότητα με κριτήριο τη συνταγματικότητά της¹⁰⁴. Παραθέτοντας την προσωπική άποψη επί του θέματος μπορούμε να σημειώσουμε τα ακόλουθα στοιχεία:

- Ως προς το ζήτημα της υποχρεωτικότητας του εμβολιασμού, η οποία αναπόφευκτα εισάγεται μέσω της συγκεκριμένης διάταξης, έχει αναπτυχθεί πλούσια επιστημονική βιβλιογραφία στη βάση διεθνούς και ευρωπαϊκής νομοθεσίας ενώ υπάρχει και αντίστοιχη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹⁰⁵. Εκείνο που διαφαίνεται ως κοινή συνιστώσα είναι ότι ο υποχρεωτικός εμβολιασμός καταρχήν απαγορεύεται εφόσον πρόκειται για ιατρική πράξη που υπόκειται στην εξασφάλιση προηγούμενης κατάλληλης και αντικειμενικής ενημέρωσης

¹⁰⁴ Υπέρ της συνταγματικότητας του μέτρου έχουν τοποθετηθεί οι Α. Μανιτάκης, Συνταγματικός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός στους άνω των 60, σε: ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 30.11.2021, διαθέσιμο σε: Μανιτάκης: Συνταγματικός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός στους άνω των 60 | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (kathimerini.gr), Φ. Παναγοπούλου-Κουντατζή, Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στην ηλικιακή ομάδα άνω των 60 ετών (Άποψη Ι), σε: SyntagmaWatch.gr 1.12.2021, διαθέσιμο σε: Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στην ηλικιακή ομάδα άνω των εξήντα ετών (Άποψη Ι) – Syntagma Watch X. Τσιλιώτης, Υποχρεωτικός εμβολιασμός: Διχασμένοι οι συνταγματολόγοι – Η συνταγματικότητα του μέτρου και η αντίδραση για το πρόστιμο, συνέντευξη σε: ethnos.gr 1.12.2021, διαθέσιμο σε: Υποχρεωτικός εμβολιασμός: Διχασμένοι οι συνταγματολόγοι – Η συνταγματικότητα του μέτρου και η αντίδραση για το πρόστιμο | Έθνος (ethnos.gr), ενώ εναντίον οι Ξ. Κοντιάδης/Α. Φωτιάδου, Υποχρεωτικότητα του εμβολίου και διοικητικά πρόστιμα με ηλικιακό κριτήριο (Άποψη ΙΙ), σε: SyntagmaWatch.gr 1.12.2021, διαθέσιμο σε: Υποχρεωτικότητα του εμβολίου και διοικητικά πρόστιμα με ηλικιακό κριτήριο (Άποψη ΙΙ) – Syntagma Watch, Κ. Χρυσόγονος, Η υποχρεωτικότητα των εμβολιασμών προσκρούει στο Σύνταγμα, συνέντευξη CNN Greece, 30.11.2021, διαθέσιμο σε: <https://www.cnn.gr/ellada/story/291502/xrysogonos-sto-cnn-greece-syntagma-tiko-provlma-logo-tis-ypoxreotikotitas-ton-emvoliasmon>

¹⁰⁵ Βλ. ενδεικτικά Κ.Κουρούπη, Δικαίωμα στην υγεία και Covid19, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, του ιδίου, Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, 22.4.2020 και Υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στο πλαίσιο ιδιωτικών δραστηριοτήτων, 9.12.2020, syntagmawatch.gr, Ξ. Κοντιάδης, Υποχρεωτικός Εμβολιασμός και Σύνταγμα, 21.9.2020 και Είναι συνταγματικά ανεκτός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός;, 4.12.2020, syntagmawatch.gr, Φ. Παναγοπούλου, Βιοηθικοί προβληματισμοί σε περίοδο πανδημίας, 1.4.2020, syntagmawatch.gr, Τ. Βιδάλη, Είναι υποχρεωτικός ο εμβολιασμός, ώστε να μην κινδυνεύει η δημόσια υγεία;, 15.4.2019, syntagmawatch.gr. Ως προς νομοθετικό υπόβαθρο για τη δυνατότητα υποχρεωτικού εμβολιασμού μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα άρθρα 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και παρ. 5 του Συντάγματος, 8 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., 3 παρ. 2 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. και 5 της Σύμβασης του Οβιέδο ενώ ιδιαίτερα σημαντικές θεωρούνται οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ στις υποθέσεις Solomakhin v. Ukraine, 24.9.2012, Vavricka and others v. Czech Republic, 8.4.2021, όπου κρίθηκε δυνατή η επιβολή εμβολιασμού υπό συγκεκριμένες περιστάσεις και συνθήκες.

καθώς και ελεύθερης και ρητής συναίνεσης. Ωστόσο, δύναται να επιβληθεί ad hoc υπό τον απαραίτητο σεβασμό αρχών νομιμότητας, αναγκαιότητας και αναλογικότητας, με γνώμονα την προστασία της δημόσιας υγείας. Ως εκ τούτου, η υποχρεωτικότητα εμβολιασμού μπορεί να συναντήσει νομικό έρεισμα.

- Στην Ελλάδα έχει ψηφιστεί και δημοσιευτεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ο νόμος 4675/2020 περί «*πρόληψης, προστασίας και προαγωγής της υγείας και ανάπτυξης των υπηρεσιών δημόσιας υγείας*». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο 3 του Νόμου όπου προβλέπεται ρητά ότι «*Σε περιπτώσεις εμφάνισης κινδύνου διάδοσης μεταδοτικού νοσήματος, που ενδέχεται να έχει σοβαρές επιπτώσεις στη δημόσια υγεία, μπορεί να επιβάλλεται, με απόφαση του Υπουργού Υγείας, μετά από γνώμη της ΕΕΔΥ, υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού με σκοπό την αποτροπή της διάδοσης της νόσου*».

Με την ανωτέρω απόφαση ορίζονται η ομάδα του πληθυσμού ως προς την οποία καθίσταται υποχρεωτικός ο εμβολιασμός με καθορισμένο εμβόλιο, η τυχόν καθορισμένη περιοχή υπαγωγής στην υποχρεωτικότητα, το χρονικό διάστημα ισχύος της υποχρεωτικότητας του εμβολιασμού, το οποίο πρέπει πάντοτε να αποφασίζεται ως έκτακτο και προσωρινό μέτρο προστασίας της δημόσιας υγείας για συγκεκριμένη ομάδα του πληθυσμού, η ρύθμιση της διαδικασίας του εμβολιασμού και κάθε άλλη σχετική λεπτομέρεια». Επομένως, ο αναγκαστικός εμβολιασμός θα πρέπει να υπακούει σε αυστηρές νομοθετικές επιταγές, οι οποίες λειτουργούν ως ασπίδα προστασίας για τα ανθρώπινα δικαιώματα και αποτροπή αυθαίρετης επιβολής εξουσίας. Τέτοιες επιταγές ορίζονται η έκδοση υπουργικής απόφασης που να καθορίζει τις συγκεκριμένες ομάδες και κατηγορίες πληθυσμού που υπόκεινται σε υποχρεωτικό εμβολιασμό και η αιτιολογημένη γνώμη της ΕΕΔΥ. Έτσι εξυπηρετούνται οι αρχές της νομιμότητας και αναγκαιότητας. Επιπρόσθετα, πρέπει να τονιστεί ο καθορισμός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος ισχύος της απόφασης περί υποχρεωτικότητας εμβολιασμού καθώς συνιστά έκτακτο και προσωρινό μέτρο.

Με βάση την ανωτέρω νομοθετική διάταξη μπορεί να ειπωθεί ότι ο καθορισμός της ηλικιακής ομάδας των άνω των 60 ετών αντιστοιχεί στην ομάδα του πληθυσμού ως προς την οποία καθίσταται υποχρεωτικός ο εμβολιασμός. Ωστόσο, αμφισβητούμενο θα

πρέπει να θεωρείται το καθολικό πεδίο εφαρμογής της διάταξης, δηλαδή εάν στην έννοια της «ομάδας του πληθυσμού» εντάσσεται μια ολόκληρη ηλικιακή τάξη σε καθολικό πεδίο. Επιπλέον, απουσιάζει πρόβλεψη συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος εφαρμογής του υποχρεωτικού εμβολιασμού αλλά αντίθετα παρατηρείται μια αοριστία και ασάφεια, χωρίς τον καθορισμό οποιασδήποτε χρονικής περιόδου επανεξέτασης των μέτρων¹⁰⁶. Επιπρόσθετα, ως προς την ικανοποίηση του κριτηρίου αναγκαιότητας και αιτιολόγησης επιβολής του μέτρου, προκύπτουν συναφή ερωτηματικά. Ειδικότερα, παρόλο που δικαιολογητικός λόγος εμφανίζεται το χαμηλό ποσοστό εμβολιασμού στην υπό αναφορά ηλικιακή ομάδα, δεν δίνονται σαφείς απαντήσεις ούτε τεκμηριώνεται επαρκώς εάν οι πολίτες άνω των 60 ετών ευθύνονται για τη διασπορά της πανδημίας ώστε να ληφθούν αναλόγως τέτοιες αυστηρές αποφάσεις. Σύμφωνα με τις δηλώσεις του Έλληνα Πρωθυπουργού εκείνο το οποίο διεμνήθη είναι η ανάγκη αποσυμφόρησης της κατάστασης στις ΜΕΘ και στα νοσοκομεία. Ωστόσο, αυτό δεν ισοδυναμεί με το ότι θωρακίζεται ή ενισχύεται η δημόσια υγεία με τη στοχοποίηση των πολιτών άνω των 60 ετών από τη στιγμή που η εξάπλωση της πανδημίας γίνεται από οποιαδήποτε ηλικιακή ομάδα. Συνεπώς, προκύπτει εύλογα το ακόλουθο ερώτημα: στόχος είναι η αποσυμφόρηση των νοσοκομείων ή ο περιορισμός της διασποράς του ιού;

- Αναμφίβολα, η μεγαλύτερη κριτική εστιάζεται στην επιβολή διοικητικού προστίμου σε περίπτωση μη υπακοής στην εν λόγω απόφαση. Κάτι τέτοιο κρίνεται ενάντιο στην αρχή της αναλογικότητας. Αφενός, γεννά κοινωνικές διακρίσεις και μπορεί να διασπάσει την κοινωνική συνοχή, στοχοποιώντας συγκεκριμένη ηλικιακή τάξη και καθιστώντας την ουσιαστικά υπόλογη για την αντικειμενικά πολύ δύσκολη κατάσταση στον τομέα της υγείας εξαιτίας της εξάπλωσης της πανδημίας. Αφετέρου, προσκρούει στην αρχή της αυτονομίας, ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και ισότητας καθώς δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη η οικονομική κατάσταση πολιτών. Η καθολική και αδιάκριτη στέρηση

¹⁰⁶ Σε αντίθεση για παράδειγμα με την τροπολογία περί υποχρεωτικού εμβολιασμού σε ορισμένες κατηγορίες εργαζομένων, η οποία κρίνεται συνταγματική καθώς, σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις της τροπολογίας, η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού δεν επιβάλλεται αόριστα αλλά μπορεί να διαρκέσει έως 3 μήνες, το αργότερο έως την 31^η Οκτωβρίου 2021, οπότε επαναξιολογείται η εφαρμογή του υποχρεωτικού εμβολιασμού. Βλ. Κ.Κουρούπη, Η συνταγματικότητα της διάταξης για τον υποχρεωτικό εμβολιασμό υγειονομικού προσωπικού, 27.7.2021, syntagmawatch.

του ποσού των 100 ευρώ, χωρίς καμία προηγούμενη εξέταση και χωρίς κανένα υποκειμενικό ή αντικειμενικό κριτήριο, όπως για παράδειγμα τόπο διαμονής ενός πολίτη άνω των 60 ετών ή οικονομική κατάσταση, μπορεί να θεωρηθεί ως κατάφωρη παραβίαση της προσωπικής ελευθερίας, υπέρμετρη επέμβαση στον ιδιωτικό βίο και παράγοντας υποβάθμισης του βιοτικού του επιπέδου. Προχωρώντας ακόμα ένα βήμα περισσότερο, μπορεί να ειπωθεί κάλλιστα ότι η επιβολή του διοικητικού προστίμου, υπό τις συνθήκες κάτω από τις οποίες επιβάλλεται και ελλείπει άλλων αντιμέτρων, όπως αυστηροποίηση περιορισμού μετακινήσεων, συνιστά παραβίαση της θεμελιώδους αρχής του κράτους δικαίου, η οποία υπηρετεί αρχές δικαιοσύνης, εμπεριέχει την ασφάλεια δικαίου και εξασφαλίζει την εμπιστοσύνη του πολίτη στη διοίκηση¹⁰⁷.

Συνοψίζοντας, για όλους τους ανωτέρω λόγους μπορεί να υποστηριχτεί ότι η τροπολογία περί υποχρεωτικού εμβολιασμού των πολιτών άνω των 60 ετών και η επιβολή διοικητικού προστίμου σε περίπτωση ανυπακοής, κινείται σε γραμμές αντισυνταγματικότητας, προσβάλλοντας τόσο νομικά κριτήρια όσο και θεμελιώδεις αρχές. Αναμφίβολα, η πολιτεία έχει και οφείλει να διαθέτει τα μέσα και την εξουσία επιβολής κυρώσεων και αυστηρών μέτρων για την προάσπιση του κοινωνικού συμφέροντος. Σε κάθε περίπτωση όμως πρέπει πρωτίστως να λειτουργεί ως κράτος δικαίου και πρόνοιας, κάτι που ισοδυναμεί όχι μόνο με τη λήψη κατάλληλων και ενδεδειγμένων μέτρων αλλά και με την αποχή από τη λήψη αποφάσεων που θα μπορούσαν να διασπάρουν την κοινωνική συνοχή. Εξάλλου, οι ίδιοι Ευρωπαϊκοί και Διεθνείς Οργανισμοί με ψηφίσματα και αποφάσεις απαγορεύουν κατηγορηματικά τον διαχωρισμό πολιτών με κριτήριο τον προηγούμενο εμβολιασμό τους, καθιστώντας αμφιλεγόμενα συναφή μέτρα που (δύνανται να) προκαλούν κοινωνικές ανισότητες. Σε εποχές κρίσης όπως σίγουρα είναι η σημερινή, το μεγαλύτερο ίσως ζητούμενο είναι η διαφύλαξη αξιών και ιδανικών. Αναντίρρητα, μπροστά στην μεγαλύτερη υγειονομική (και ανθρωπιστική) κρίση μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο απαιτούνται μέτρα δραστικά, ενδεχομένως και αρκετά παρεμβατικά και αυστηρά. Εντούτοις, οι όποιες αυστηρές αποφάσεις πρέπει περισσότερο να είναι σωφρονιστικές και όχι τιμωρητικές. Διαφορετικά, όχι μόνο δεν επιτυγχάνεται ο στόχος ορθολογικής αντιμετώπισης κρίσης

¹⁰⁷ Βλ. εκτεταμένη ανάλυση για αρχή κράτους δικαίου και αλληλεγγύης σε Μ.Χρυσομάλλη, Η αρχή του Κράτους Δικαίου στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018.

και προστασίας της δημόσιας υγείας αλλά χαλαρώνει ο συνεκτικός δεσμός στις σχέσεις πολίτη και κράτους, κάτι που σίγουρα μπορεί να οδηγήσει σε πολύ δυσμενέστερες καταστάσεις.

Σχόλιο II. Η συνταγματικότητα της διάταξης για τον υποχρεωτικό εμβολιασμό υγειονομικού προσωπικού.

Στις 22/7/2021 ψηφίστηκε από τη Βουλή η τροπολογία για τον υποχρεωτικό εμβολιασμό σε κατηγορίες εργαζομένων. Πρόκειται για την πρώτη νομοθετική πράξη που καθιερώνει την υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού ενώ ήδη σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως σε Ιταλία και Γαλλία, έχει επιβληθεί ο εμβολιασμός για τους εργαζομένους στον στενό και ευρύτερο τομέα της υγείας¹⁰⁸. Πρόκειται για ένα ζήτημα με ποικίλες διαστάσεις, νομικές, ιατρικές, κοινωνικές και πολιτικές και ως εκ τούτου συγκεντρώνει ιδιαίτερο προβληματισμό ως προς τη συνταγματική του νομιμοποίηση.

Η δυνατότητα υποχρεωτικού εμβολιασμού έχει αναλυθεί εκτενώς στην επιστημονική βιβλιογραφία και αρθρογραφία¹⁰⁹. Κοινή συνισταμένη αποτελεί η διαπίστωση ότι η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού εν καιρώ πανδημίας μπορεί να γίνει δεκτή ως αναγκαίο και απαραίτητο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία, μόνο κατόπιν προσεκτικής και ενδελεχούς στάθμισης των συγκρουόμενων αγαθών, δηλαδή της προστασίας της ιδιωτικής ζωής και της δημόσιας υγείας. Υπό το πρίσμα της αναλογικότητας θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού και σε ορισμένα επαγγελματικά περιβάλλοντα, λόγω του αντικειμενικά αυξημένου κινδύνου βλάβης της δημόσιας υγείας. Εξάλλου, έχει ήδη ψηφιστεί και δημοσιευτεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ο νόμος 4675/2020 περί «*πρόληψης,*

¹⁰⁸ <https://www.dw.com/el/ιταλία-υποχρεωτικός-εμβολιασμός-για-τους-υγειονομικούς/a-57039521>, <https://www.cbc.ca/news/world/france-covid-mandatory-vaccination-health-workers-1.6099589>.

¹⁰⁹ Βλ. Κ.Κουρούπη, <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-yopoxreotikotita-tou-smvoliasmou-se-diethnes-kai-evropaiko-epipedo/>, <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-yopoxrewtikothta-emvoliasmou-twn-swmatwn-ths-emak-sto-stoxastro-tou-ste/>, Χ.Τσιλιώτη, <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/syntagmatikos-o-yopochreotikos-emvoliasmos-scholio-stin-ste-d-tinima-2387-2020/>, Ε.Κοντιάδης, Α.Φωτιάδου, <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ergasiaka-dikaiwmata-kai-yopoxrewtikos-emvoliasmos/>, Τ.Βιδάλη, <https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution/ine-opochreotikos-o-emvoliasmos-oste-na-min-kindinevi-i-dimosia-ygeia/>, Κ.Κουρούπη, «Το δικαίωμα στην υγεία και COVID-19», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2021 καθώς και την εκδοθείσα γνώμη του Εργαστηρίου Μελέτης Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής του ΑΠΘ για την υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού κατά της COVID-19.

προστασίας και προαγωγής της υγείας και ανάπτυξης των υπηρεσιών δημόσιας υγείας». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο 3 του Νόμου όπου προβλέπεται ρητά ότι «Σε περιπτώσεις εμφάνισης κινδύνου διάδοσης μεταδοτικού νοσήματος, που ενδέχεται να έχει σοβαρές επιπτώσεις στη δημόσια υγεία, μπορεί να επιβάλλεται, με απόφαση του Υπουργού Υγείας, μετά από γνώμη της ΕΕΔΥ, υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού με σκοπό την αποτροπή της διάδοσης της νόσου.

Με την ανωτέρω απόφαση ορίζονται η ομάδα του πληθυσμού ως προς την οποία καθίσταται υποχρεωτικός ο εμβολιασμός με καθορισμένο εμβόλιο, η τυχόν καθορισμένη περιοχή υπαγωγής στην υποχρεωτικότητα, το χρονικό διάστημα ισχύος της υποχρεωτικότητας του εμβολιασμού, το οποίο πρέπει πάντοτε να αποφασίζεται ως έκτακτο και προσωρινό μέτρο προστασίας της δημόσιας υγείας για συγκεκριμένη ομάδα του πληθυσμού, η ρύθμιση της διαδικασίας του εμβολιασμού και κάθε άλλη σχετική λεπτομέρεια». Επομένως, ο αναγκαστικός εμβολιασμός θα πρέπει να υπακούει σε αυστηρές νομοθετικές επιταγές, οι οποίες λειτουργούν ως ασπίδα προστασίας για τα ανθρώπινα δικαιώματα και αποτροπή αυθαίρετης επιβολής εξουσίας. Τέτοιες επιταγές ορίζονται η έκδοση υπουργικής απόφασης που να καθορίζει τις συγκεκριμένες ομάδες και κατηγορίες πληθυσμού που υπόκεινται σε υποχρεωτικό εμβολιασμό και η αιτιολογημένη γνώμη της ΕΕΔΥ. Έτσι εξυπηρετούνται οι αρχές της νομιμότητας και αναγκαιότητας. Επιπρόσθετα, πρέπει να τονιστεί ο καθορισμός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος ισχύος της απόφασης περί υποχρεωτικότητας εμβολιασμού καθώς συνιστά έκτακτο και προσωρινό μέτρο. Συνεπώς με την εξάλειψη της πανδημίας ή με την αλλαγή των επιδημιολογικών συνθηκών, σύμφωνα με τη γνώμη των ειδικών επιστημόνων, παύει αυτόματα να ισχύει η εν λόγω απόφαση.

Τα όσα ανωτέρω επισημάνθηκαν οριοθετούν το περίγραμμα των προϋποθέσεων από τις οποίες εξαρτάται η συνταγματικότητα της υπό κρίση νομοθετικής διάταξης. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το κείμενο της τροπολογίας (άρθρο 2), αποδέκτες της πράξης ορίζεται «όλο το προσωπικό των ιδιωτικών, δημόσιων και δημοτικών μονάδων φροντίδας ηλικιωμένων και φροντίδας ατόμων με αναπηρία (ιατρικό, παραϊατρικό, νοσηλευτικό, διοικητικό και υποστηρικτικό προσωπικό), καθώς και όλο το προσωπικό σε ιδιωτικές, δημόσιες και δημοτικές δομές υγείας». Εξαιρούνται από την υποχρεωτικότητα όσοι έχουν νοσήσει και για διάστημα έξι μηνών από τη νόσηση και όσοι έχουν αποδε-

δειγμένους λόγους υγείας που εμποδίζουν τη διενέργεια του εμβολίου.

Στην περίπτωση μη τήρησης της υποχρέωσης οι συνέπειες που επέρχονται περιλαμβάνουν το ειδικό διοικητικό μέτρο της αναστολής καθηκόντων για επιτακτικούς λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας. Ο χρόνος αναστολής δεν λογίζεται ως χρόνος πραγματικής δημόσιας υπηρεσίας, συνεπώς δεν καταβάλλονται αποδοχές. Αντιστοίχως, δεν καταβάλλονται ασφαλιστικές εισφορές, όμως η υγειονομική κάλυψη του υποκειμένου προστατεύεται στο ακέραιο.

Σε περίπτωση διαπίστωσης παράβασης επιβάλλονται υψηλά διοικητικά πρόστιμα. Ως αντιστάθμισμα σε περίπτωση που τεθεί πρόσωπο σε αναστολή λόγω άρνησης υποβολής σε εμβολιασμό, προσλαμβάνεται προσωπικό με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου ορισμένου χρόνου αντίστοιχων προσόντων, κατηγορίας/εκπαιδευτικής βαθμίδας, κλάδου/ειδικότητας του προσωπικού που έχει τεθεί σε αναστολή καθηκόντων. Ο ανώτατος αριθμός του προς πρόσληψη προσωπικού δεν δύναται να υπερβαίνει τον αριθμό του προσωπικού που έχει τεθεί σε αναστολή, το προσωπικό οφείλει δε να προσκομίζει ψηφιακό πιστοποιητικό εμβολιασμού ενώ οι σχετικές συναπτόμενες συμβάσεις ιδιωτικού δικαίου δεν μπορούν να διαρκούν περισσότερο από τρεις μήνες.

Αξίζει να τονιστεί ιδιαίτερα το γεγονός ότι στο κείμενο της νομοθετικής διάταξης ορίζεται ρητά ότι «επαναξιολογείται η εφαρμογή του υποχρεωτικού εμβολιασμού έως τις 31/10/2021», συνεπώς καθορίζεται συγκεκριμένη χρονική διάρκεια εφαρμογής του μέτρου.

Ενόψει της ανάλυσης και περιγραφής του βασικού περιεχομένου των διατάξεων της νομοθετικής διάταξης, προκύπτουν τα ακόλουθα:

- **Αρχή αναλογικότητας:** διαπιστώνεται πλήρης σεβασμός καθώς οι συνέπειες σε περίπτωση άρνησης υποβολής σε εμβολιασμό εκ μέρους του υποκειμένου καταλήγουν έως την αναστολή καθηκόντων και όχι την απόλυση, πράγμα που θα θεωρούνταν ευθέως δυσανάλογη συνέπεια και θα έθετε τον βασικό πυρήνα του δικαιώματος στην εργασία. Συναφώς, δεν προβλέπεται παραπομπή στο πειθαρχικό ούτε και καμία ποινική κύρωση. Επίσης, σε περίπτωση που το πρόσωπο υποβληθεί σε εμβολιασμό αυτομάτως αίρεται η αναστολή καθηκόντων του και επανέρχεται στην εργασία του. Ως προς την επιλογή της επαγγελματικής κατηγορίας που υπόκειται σε υποχρεωτικό εμβολιασμό, αυτή έγινε με κριτήριο τη

στάθμιση ιδιωτικού και δημοσίου συμφέροντος. Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην αρχή, στο υγειονομικό περιβάλλον παρατηρείται αυξημένος κίνδυνος μετάδοσης ασθενειών ενώ η παροχή ιατρικών υπηρεσιών γίνεται αποκλειστικά από αρμόδιο υγειονομικό προσωπικό, συνεπώς τυχόν ιδιωτικό συμφέρον άρνησης εμβολιασμού υποχωρεί μπροστά στην αντικειμενική ανάγκη ιατρικής φροντίδας του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

- **Αρχή νομιμότητας :** εξασφαλίζεται στο ακέραιο καθώς η τροπολογία του Υπουργού Υγείας εγκρίθηκε με ευρύτερη πλειοψηφία από την Ολομέλεια της Βουλής, συνεπώς τηρήθηκε η σχετική διαδικασία και οι όροι που έθετε το άρθρο 3 του ν.4675/2020. Επίσης, ορίστηκε συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα/ επαγγελματική κατηγορία που υπόκειται σε υποχρεωτικό εμβολιασμό. Παράλληλα, με το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο από το οποίο πηγάζει η ψήφιση της εν λόγω νομοθετικής διάταξης, νομικό έρεισμα συναντάται τόσο στο διεθνές όσο και στο ευρωπαϊκό επίπεδο, με σχετική νομοθεσία και νομολογία, όπως ενδεικτικά στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη όπως επίσης και σε αποφάσεις Δικαστηρίου της Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Όλο το ανωτέρω νομοθετικό οπλοστάσιο προνοεί την δυνατότητα περιορισμού απόλαυσης δικαιωμάτων χάριν προστασίας της δημόσιας υγείας.

- **Αρχή αναγκαιότητας/σκοπού :** και εδώ παρατηρείται απόλυτος σεβασμός καθώς η συνεχιζόμενη πανδημία και οι επιπτώσεις της στην ανθρώπινη ζωή και αξιοπρέπεια καθιστούν επιτακτική την ανάγκη ουσιαστών μέτρων αντιμετώπισης και περιορισμού διασποράς της νόσου.

- **Επιπρόσθετα, πρέπει να υπογραμμιστεί το σαφές χρονικό περίγραμμα εφαρμογής του μέτρου.** Πιο συγκεκριμένα, η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού δεν επιβάλλεται αόριστα αλλά μπορεί να διαρκέσει έως 3 μήνες, το αργότερο έως την 31^η Οκτωβρίου 2021, οπότε επαναξιολογείται η εφαρμογή του υποχρεωτικού εμβολιασμού.

Για όλους τους παραπάνω λόγους επομένως κρίνουμε τη σχετική νομοθετική διάταξη απόλυτα συνταγματική και ευθυγραμμισμένη με θεμελιώδεις αρχές ενωσιακού δικαίου. Παράλληλα, εξυπηρετούνται οι αρχές του κράτους δικαίου, πρόνοιας και ισότητας, έτσι όπως δια-

τυπώνονται και διαπερνούν τον πυρήνα βασικών συνταγματικών διατάξεων.

Σχόλιο III. Απόφαση ΣτΕ για αποζημίωση από το Δημόσιο για βλάβες στην υγεία από τα εμβόλια: νομική ανάλυση και σχολιασμός.

Στις 10 Μαΐου το Α' Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας δημοσίευσε μια σημαντική απόφαση για ζητήματα αποζημίωσης από πιθανές παρενέργειες εμβολίων στην υγεία των πολιτών, η οποία χρίζει ιδιαίτερης ερμηνείας και ανάλυσης καθώς συμπίπτει χρονικά με τον εμβολιασμό κατά του κορωνοϊού και τα συναφή νομικά ζητήματα που έχουν ανακύψει.

Σύμφωνα με το ιστορικό της υπόθεσης, ένα κοριτσάκι, ηλικίας 7 ετών, μαθήτρια της Ε' Δημοτικού, μετά από τον εμβολιασμό του με το εμβόλιο MMR II (τριδύναμο εμβόλιο ιλαράς, παρωτίτιδας και ερυθράς) παρουσίασε πανεγκεφαλίτιδα, σπανιότατη νόσο (1:1.000.000 δόσεων εμβολίου) ως ανεπιθύμητη παρενέργεια του εμβολίου αυτού, έμεινε κλινικά νεκρή και απεβίωσε μετά από εννέα έτη. Η μητέρα της προσέφυγε δικαστικά, ως μόνη της κληρονόμος, ζητώντας αποζημίωση για υλική και ηθική βλάβη εξαιτίας της βλάβης που προκλήθηκε στην υγεία της κόρης της από τον εμβολιασμό, η οποία και τελικά την οδήγησε στο θάνατο. Ισχυρίστηκε ότι ο υποχρεωτικός εμβολιασμός όχι μόνον δεν την προστάτευσε, αλλά, αντίθετα, μία παρενέργεια αυτού της προκάλεσε αρχικώς ιλαρά, η οποία ραγδαία και ταχύτατα επεπλάκη με την ανίατη πάθηση της σκληρυντικής πανεγκεφαλίτιδας, που τελικώς, την οδήγησε στο θάνατο. Ακόμη, η μητέρα της μικρής που έχασε την ζωή της, στην αγωγή της υποστήριξε ότι συνέτρεχε ευθύνη του Ελληνικού Δημοσίου και του επίμαχου Δήμου, στα ιατρεία του οποίου έγινε ο εμβολιασμός, κατά τα άρθρα 105, 106 ΕισΝΑΚ, λόγω παρανόμων πράξεων των οργάνων τους και, ειδικότερα: α) λόγω αντιθέσεως προς το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ και προς τον Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας του επιβαλλομένου για την φοίτηση των μαθητών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση εμβολιασμού και β) λόγω της κατά παράβαση του Συντάγματος και της Διεθνούς Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Παιδιού παραλείψεως να θεσπισθεί νομοθετικά σύστημα αποζημίωσης για βλάβη ή θάνατο από εμβολιασμό. Από το Διοικητικό Πρωτοδικείο επιδικάστηκε στην μητέρα της άτυχης κοπέλας αποζημίωση 200.000 ευρώ, όμως ασκήθηκε αναίρεση κατά της πρωτόδικης απόφασης η οποία απορρίφθηκε από το Διοικητικό Εφε-

τείο. Κατόπιν έφεσης, το Α΄ Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας με την υπ΄ αριθμ. 622/2021 απόφασή του, διεμήνυσε τα ακόλουθα:

«Σε περίπτωση, που επέλθει ευθέως βλάβη της υγείας προσώπου συνεπεία της συνταγματικώς θεμιτής και νομίμου πραγματοποιήσεως εμβολιασμού (δηλαδή εμβολιασμού διενεργούμενου με σκοπό την προστασία της δημόσιας υγείας συλλογικώς και ατομικώς και προβλεπόμενου από ειδική νομοθεσία, υιοθετούσα έγκυρα και τεκμηριωμένα επιστημονικά, ιατρικά και επιδημιολογικά πορίσματα στον αντίστοιχο τομέα, με δυνατότητα εξαιρέσεως από αυτόν σε ειδικές ατομικές περιπτώσεις, για τις οποίες αυτός αντενδείκνυται), ήτοι βλάβη, μη οφειλομένη σε παρεμβαλλομένη παράνομη πράξη ή παράλειψη (όπως π.χ. χορήγηση ελαττωματικού ή ακαταλλήλου σκευάσματος ή πλημμέλειες κατά την διενέργεια του εμβολιασμού), ανακύπτει ευθέως εκ του άρθρου 4 παρ. 5 σε συνδυασμό και με το άρθρο 25 παρ 4 του Συντάγματος ευθύνη του κράτους προς εύλογη αποκατάσταση της ζημίας του παθόντος, υπό την έννοια της αποκαταστάσεως τόσο της τυχόν υλικής όσον και, κατ΄ ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 932 ΑΚ, της ηθικής βλάβης του. Στις περιπτώσεις αυτές, η προκαλούμενη από την πραγματοποίηση του εμβολιασμού βλάβη συνιστά υπέρμετρη θυσία για τον παθόντα (βλάβη υγείας και προσβολή προσωπικότητος), χάριν του συμφέροντος του κοινωνικού συνόλου».

Μάλιστα, το ΣτΕ υπογραμμίζει, ότι «εκ του Συντάγματος και των άρθρων 19, 23, 24, 26 και 39 της κυρωθείσης με τον ν. 2101/1992 Διεθνούς Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Παιδιού δεν επιτάσσεται η πρόβλεψη ειδικού αποζημιωτικού καθεστώτος για τις περιπτώσεις βλάβης συνεπεία εμβολιασμού. Η μη πρόβλεψη δε τέτοιου ειδικού καθεστώτος δεν συνιστά παράλειψη νομοθετήσεως, δυναμένη να στοιχειοθετήσει αξίωση αποζημιώσεως κατά το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ».

Τελικά, το ΣτΕ αναίρεσε την απόφαση του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών.

Ερμηνεύοντας την εν λόγω απόφαση μπορούμε να προβούμε στις ακόλουθες κρίσιμες διαπιστώσεις και σκέψεις:

α) η απόφαση του Στε αφορά στον τομέα υγείας και ειδικότερα στην εμβολιαστική πολιτική, η οποία, όπως θεμελιώνεται μέσα από συγκεκριμένη διάταξη του ενωσιακού δικαίου¹¹⁰, εμπίπτει στις συντρέχουσες αρμοδιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ως εκ τούτου, η

οργάνωση και χάραξη της πολιτικής της υγείας ανήκει πρωταρχικά στην εθνική σφαίρα, με την Ένωση να ασκεί συντονιστικό και υποστηρικτικό ρόλο.

β) Με δεδομένο ότι ο εμβολιασμός που πραγματοποιήθηκε στο επτάχρονο κορίτσι είναι νόμιμος ως διενεργούμενος υπό την αιγίδα της πολιτείας στη βάση ειδικής νομοθεσίας και με σκοπό την προστασία της δημόσιας υγείας, θεμελιώνεται ευθύνη του κράτους για αποζημίωση πολιτών σε βλάβες που επήλθαν στην υγεία τους. Αιτιολογική βάση της κρατικής ευθύνης ορίζονται τα άρθρα 4παρ.5 και 25.5 του Συντάγματος, τα οποία συνίστανται στο χρέος της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης, μιας γενικής in abstracto υποχρέωσης των Ελλήνων πολιτών στην οποία είναι δυνατόν να υπαχθούν και να δικαιολογηθούν, ειδικά μέτρα που λαμβάνει το κράτος και εφόσον τα μέτρα αυτά κρίνονται αναλογικά, κατόπιν στάθμισης αγαθών¹¹¹. Η ευθύνη αποζημίωσης του κράτους στηρίζεται επιπρόσθετα στο άρθρο 932 ΑΚ.

γ) Απαραίτητη προϋπόθεση για τη θεμελίωση της κρατικής ευθύνης ορίζεται η αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στη βλάβη της υγείας που επέρχεται και στη χορήγηση του εμβολίου. Με άλλα λόγια, πρέπει απαραίτητως να αποδεικνύεται η ζημία στην υγεία λόγω του εμβολιασμού που νομίμως χορηγήθηκε. Οποιαδήποτε βλάβη που οφείλεται σε παρεμβαλλόμενη παράνομη πράξη ή παράλειψη (όπως π.χ. χορήγηση ελαττωματικού ή ακατάλληλου σκευάσματος ή πλημμέλειες κατά την διενέργεια του εμβολιασμού) δεν στοιχειοθετεί αξίωση προς αποζημίωση, επομένως λειτουργεί αποτρεπτικά για την επίκληση κρατικής ευθύνης.

δ) Οι ανωτέρω διαπιστώσεις αποτυπώνουν ανάγλυφα την έννοια της «αρχής του κράτους δικαίου», η οποία κατέχει ξεχωριστή θέση τόσο σε εθνικό συνταγματικό επίπεδο όσο και στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η έννοια και το περιεχόμενο της αρχής λαμβάνουν ευρείες και ποικιλόμορφες διαστάσεις, με κυρίαρχη απαίτηση ύπαρξης επαρκούς συστήματος δικαστικής προστασίας. Ο χαρακτήρας της αρχής είναι πολυσχιδής και διαπερνά όλα τα ενωσιακά κείμενα. Συνίσταται όχι μόνο στην απαίτηση τήρησης ενός συστήματος τυπικών αρχών αλλά εξίσου στο σεβασμό αρχών που πηγάζουν από θεμελιώδη δικαιώματα, όπως είναι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η αλλη-

¹¹⁰ Άρθρο 4 ΣΛΕΕ.

¹¹¹ Π.Παραράς, Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, δεύτερη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σελ. 39-40, 159-164.

λεγγύη, η ισότητα και η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του ιδιώτη. Κατά συνέπεια, η ανάληψη ευθύνης της πολιτείας σε πράξεις που διενεργούνται υπό την αιγίδα της προκύπτει και ως εφαρμογή της αρχής του κράτους δικαίου και αλληλεγγύης¹¹².

ε) Επιχειρώντας την αναλογική εφαρμογή της απόφασης του ΣτΕ στο πεδίο του εμβολιασμού κατά του κορωνοϊού, πρέπει να υπογραμμίσουμε μια βασική και ουσιώδη διαφορά με το ιστορικό της υπόθεσης. Στην υπό κρίση υπόθεση ο εμβολιασμός που διενεργήθηκε στο κοριτσάκι ήταν νόμιμος και υποχρεωτικός, σύμφωνα με ειδική νομοθεσία και όσα εκτέθηκαν παραπάνω. Ωστόσο, υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού για την αντιμετώπιση της τωρινής πανδημίας δεν έχει (μέχρι σήμερα) επιβληθεί καθολικά. Συνεπώς, οι αντικειμενικές προϋποθέσεις για την τεκμηρίωση της ευθύνης της πολιτείας σε περίπτωση πρόκλησης ανεπιθύμητων βλαβών στην υγεία εξαιτίας του εμβολιασμού διαφέρουν και καταρχήν δεν μπορεί να εφαρμοστεί αναλογικά το διατακτικό της απόφασης του ΣτΕ. Η απουσία νομοθετικής θέσπισης υποχρεωτικότητας εμβολιασμού κρίνεται καθοριστικής σημασίας.

στ) Εντούτοις, βάσει της αρχής του κράτους δικαίου που αναλύθηκε ανωτέρω, θα μπορούσε, έμμεσα, να υποστηριχτεί και η άποψη ότι το κράτος, οργανώνοντας, υποστηρίζοντας και προβάλλοντας μεθοδικά και συντονισμένα την πολιτική εμβολιασμού ως αντίδοτο καταπολέμησης του κορωνοϊού, αναλαμβάνει υποχρεώσεις και οφείλει να λειτουργήσει ως κράτος δικαίου. Εξάλλου, δεν πρέπει να λησμονείται ο ν. 4675/2020 (ΦΕΚ 54Α/11.3.2020), που ορίζει ρητά ότι: «Σε περιπτώσεις εμφάνισης κινδύνου διάδοσης μεταδοτικού νοσήματος, που ενδέχεται να έχει σοβαρές επιπτώσεις στη δημόσια υγεία, μπορεί να επιβάλλεται, με απόφαση του Υπουργού Υγείας μετά από γνώμη της ΕΕΔΥ (Επιτροπή Εμπειρογνομόνων Δημόσιας Υγείας), υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού με σκοπό την αποτροπή της διάδοσης της νόσου. Με την ανωτέρω απόφαση ορίζονται η ομάδα του πληθυσμού ως προς την οποία καθίσταται υποχρεωτικός ο εμβολιασμός με καθορισμένο εμβόλιο, η τυχόν καθορισμένη περιοχή υπαγωγής στην υποχρεωτικότητα, το χρονικό διάστημα ισχύος της υποχρεωτικότητας του εμβολιασμού, το οποίο πρέπει πάντοτε να αποφασίζεται ως

έκτακτο και προσωρινό μέτρο προστασίας της δημόσιας υγείας για συγκεκριμένη ομάδα του πληθυσμού, η ρύθμιση της διαδικασίας του εμβολιασμού και κάθε άλλη σχετική λεπτομέρεια». Ως εκ τούτου, η απόφαση του ΣτΕ δύναται να εφαρμοστεί εφόσον πληρούνται σωρευτικά οι προϋποθέσεις που ο νόμος 4675/2020 ορίζει.

ζ) Επιπρόσθετα, το ζήτημα της αποζημίωσης για βλάβες που προκλήθηκαν από ελαττωματικά εμβόλια έχει απασχολήσει και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο έκρινε με την απόφαση C 621/15 της 21ης Ιουνίου 2017 ότι ο παραγωγός ελαττωματικού εμβολίου ευθύνεται προς αποζημίωση σε περίπτωση εκδήλωσης ασθένειας στον εμβολιαζόμενο. Ωστόσο, θα πρέπει απαραίτητα να αποδειχτεί η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ του εμβολιασμού και της ασθένειας. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 1 της Οδηγίας 85/374/ΕΟΚ καθιερώνεται η αρχή ευθύνης παραγωγού για τη ζημία που οφείλεται σε ελάττωμα του προϊόντος του. Ωστόσο, δεδομένου ότι το άρθρο 4 της ίδιας Οδηγίας προβλέπει ότι ο ζημιωθείς είναι αυτός που πρέπει να αποδείξει τη ζημία, το ελάττωμα καθώς και την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ ελαττώματος και ζημίας, είναι φανερό ότι, στην περίπτωση των ελαττωματικών εμβολίων, ο ζημιωθείς έρχεται αντιμέτωπος με σοβαρές αποδεικτικές δυσχέρειες, εάν δεν υπάρχει ομοφωνία στην ιατρική έρευνα αναφορικά με το αν ένα εμβόλιο είναι ή όχι ελαττωματικό και αν το ελάττωμα αυτό συνδέεται με την εκδήλωση κάποιας ασθένειας. Ως σοβαρές, ακριβείς και συγκλίνουσες ενδείξεις μπορούν να θεωρηθούν η χρονική εγγύτητα μεταξύ της χορηγήσεως του εμβολίου και της εκδήλωσεως της ασθένειας, η έλλειψη προσωπικού ή οικογενειακού ιστορικού όσον αφορά την ασθένεια αυτή, καθώς και η ύπαρξη σημαντικού αριθμού καταγεγραμμένων περιπτώσεων εκδήλωσεως της ασθένειας αυτής κατόπιν της χορηγήσεως του εν λόγω εμβολίου. Ασφαλώς, στην προκείμενη απόφαση του ΔΕΕ η ευθύνη εντοπίζεται στον παραγωγό του ελαττωματικού εμβολίου και όχι στο κράτος. Εντούτοις, οι προϋποθέσεις τεκμηρίωσης της αξίωσης αποζημίωσης ισχύουν *mutandis mutandis* και στην περίπτωση του εμβολιασμού κατά του κορωνοϊού και στις διεκδικήσεις αποζημίωσης.

Καταληκτικά, η υπ' αριθμ. απόφαση 622/2021 του Α' Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας ενώ καταρχήν διαφέρει ως προς τις αντικειμενικές συνθήκες που περιγράφονται, μπορεί να οδηγήσει ως βάσιμο νομικό επιχείρημα για τη στοιχειοθέτηση ευθύνης του κράτους για παρενέργειες που προκλήθηκαν από τον εμβολιασμό κατά

¹¹² Βλ. εκτεταμένη ανάλυση για αρχή κράτους δικαίου και αλληλεγγύης σε Μ.Χρυσομάλλη, Η αρχή του Κράτους Δικαίου στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018.

του κορωνοϊού, υπό την αναγκαστική συνδρομή όλων των προϋποθέσεων που αναλύθηκαν διεξοδικώς ανωτέρω. Οι αρχές του κράτους δικαίου και της κοινωνικής αλληλεγγύης συνιστούν διαχρονικές αξίες με περίοπτη θέση στη συνταγματική έννομη τάξη της πολιτείας και της Ένωσης και ως τέτοιες επισύρουν επακόλουθες υποχρεώσεις και αξιώσεις. Σε κάθε περίπτωση, η άρνηση της εμβολιαστικής πολιτικής δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως λογικό συμπέρασμα της απόφασης του ΣτΕ. Τουναντίον, η θεμελίωση της ευθύνης της πολιτείας ολοκληρώνει τον ρόλο της ως θεματοφύλακα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αξιών.

7. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ: ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

από Σωτήρη Δράκο¹¹³

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο *Charles de Montesquieu*, στο μνημειώδες έργο του «*Το Πνεύμα των Νόμων*»¹¹⁴, τονίζει πως «όταν το ίδιο πρόσωπο ή στο ίδιο σώμα η νομοθετική εξουσία έχει ενωθεί με την εκτελεστική εξουσία, τότε δεν υπάρχει καμιά ελευθερία [...]» ούτε «υπάρχει ελευθερία αν η δικαστική εξουσία δεν έχει διαχωριστεί από την νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία [...] το παν θα χανόταν αν ο ίδιος ο άνθρωπος ή το ίδιο σώμα [...] ασκούσε αυτές τις τρεις εξουσίες [...]».¹¹⁵

Έτσι, αναπτύχθηκε η θεωρία της αρχής ή του δόγματος της διάκρισης των εξουσιών (powers) και προσώπων (persons) από τον *Montesquieu*¹¹⁶, όπου η κάθε μια από τις τρεις εξουσίες (τριαδική διάσταση: νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική) πρέπει να είναι αυτόνομη και ανεξάρτητη, με τη συμμετοχή στη κάθε μια από αυτές διαφορετικών προσώπων. Αυτό επαναβεβαιώθηκε σε πάρα πολλές αποφάσεις άλλων δικαιοδοσιών, και ιδιαίτερα του Ομοσπονδιακού Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ, αλλά και πολλούς συγγραφείς. Στη Κύπρο, τονίστηκε ευδιάκριτα από το Γ. Πικίς¹¹⁷, με παραπομπή σε σχετική νομολογία, ότι τα «κ[Κ]εντρικά χαρακτηριστικά της αρχής της διάκριση των εξουσιών είναι η ισοτιμία, η αυτονομία και η λειτουργική αυτοτέλεια κάθε μιας από τις τρεις εξουσίες της Πολιτείας».¹¹⁸ Μάλιστα ο ίδιος, αν και τελικά παρέμεινε μειοψηφία στην απόφαση *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων (1991) 3 Α.Α.Δ. 611*, εναντιώθηκε στο νόμο που επιτρέπει τη συμμετοχή των δημοσίων υπαλλήλων σε πολιτικά κόμματα γιατί παραβιάζει, εκτός των άλλων, την αρχή της διάκρισης των εξουσιών¹¹⁹.

¹¹³ Είναι δικηγόρος και διδάσκων στο Frederick University. Το άρθρο αυτό γράφτηκε την 28/12/21 για να δημοσιευτεί στην επιστημονική έκδοση «ΔΗΜΩΝΑΣΣΑ» του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου FREDERICK.

¹¹⁴ *De l'esprit des lois*, 1748.

¹¹⁵ Charles de Montesquieu, *Το πνεύμα των Νόμων*, σε μετάφραση Π. Κονδύλη και Κ. Παπαγιώργη, Εκδόσεις Γνώση, έκδοση γ, 2006, Αθήνα, ενδέκατο βιβλίο, κεφ. VI.

¹¹⁶ Παρά το γεγονός ότι ο διαχωρισμός των εξουσιών «φονάζει» στο έργο του Αριστοτέλη, δεν συγκεκριμενοποιείται, με αποτέλεσμα πατέρα της αρχής αυτής να θεωρείται ο *Montesquieu*.

¹¹⁷ Πρώην Πρόεδρος του Ανώτατου Δικαστηρίου Κύπρου και πρώην Δικαστής του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου της Χάγης

¹¹⁸ Γ.Μ. Πικίς, *Βασικές Πτυχές Κυπριακού Δικαίου*, σελ. 28.

¹¹⁹ Βλ. Νομολογία στο Κυπριακό Σύνταγμα πιο κάτω.

Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα η τριαδική διάσταση των εξουσιών και η αρχή της διάκρισης των εξουσιών εμφανίζονται με κάποιο τρόπο σε όλα τα συντάγματα. Με κριτήριο την οργάνωση και το βαθμό αυστηρότητας ή σχετικότητας της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, αρχίζει η διαπίστωση του βαθμού της πολιτικής ελευθερίας που επικρατεί σε ένα κράτος, αφού, όπως, αναφέρει ο Αριστοτέλης, «[Θ]εμελιώδης δημοκρατική αρχή είναι η ελευθερία»¹²⁰. Συνεπώς, οι αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας μιας χώρας κρίνονται στη βάση (α) της θεσμικής οργάνωσης των εξουσιών της κρατικής κυριαρχίας που έκανε ο συντακτικός νομοθέτης για να κατοχυρωθεί η αρχή της διάκρισης των τριών εξουσιών¹²¹, (β) της εφαρμογής της αρχής του αντιπροσωπευτικού συστήματος, (γ) της ενσωμάτωσης της αφανής αρχής του μεικτού πολιτεύματος και της οχύρωσης και αποτελεσματικότητας της αρχής των αντιβάρων ή των ελέγχων και ισορροπιών (checks and balances) των εξουσιών και άλλων κρατικών οργάνων. Δηλαδή, οι αρχές της διάκρισης των τριών εξουσιών και των αντιβάρων ή ελέγχων και ισορροπιών (checks and balances) των εξουσιών, όπως πρωτοποριακά ευρίσκονται σήμερα σε κάθε δημοκρατικό πολίτευμα, οι οποίες ως βασικό θεμέλιο του πολιτεύματος στέκουν δίπλα στο άλλο βασικό θεμέλιο της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης¹²² (στο Κυπριακό Σύνταγμα δυστυχώς είναι ανύπαρκτη στην δικαστική εξουσία)¹²³, αποτελούν βασικό παγκόσμιο κριτήριο συνταγματικής κυβέρνησης¹²⁴ και προσδιορισμού του χαρακτηρισμού «τὴν πολιτείαν ἔχειν καλῶς»¹²⁵. Έτσι, ο καθορισμός ότι τρεις είναι οι βασικές λειτουργίες της κρατικής εξουσίας, είναι η πρώτη σημαντική οργανωτική αρχή του κράτους· δεύτερη οργανωτική αρχή είναι η διάκριση των εξουσιών και προσώπων και τρίτη οργανωτική αρχή είναι αυτή των αντιβάρων (checks and balances) και μεικτού πολιτεύματος¹²⁶. Όλες οι οργανωτικές αυτές αρχές, ακόμη και άλλες, συνδέονται άρρηκτα με τους μηχανισμούς περιορισμού της κρατικής εξουσίας από τη μια και διασφάλισης και διατήρησης της πολιτικής ελευθερίας και του δημοκρατικού πολιτεύματος από την άλλη.

¹²⁰ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1317a.

¹²¹ George W. Carey, *Separation of Powers and the Madisonian Model: A Reply to the Critics*, *The American Political Science Review*, Vol. 72, No. 1 (Mar., 1978), pp. 151-164 (14 pages); Jeremy Waldron, *Political Political Theory: Essays on Institutions*, 2016, p. 45; E. G. Henderson, *Foundations of English Administrative Law*, p. 5.

¹²² M.J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed., σελ. 2; Αρ. Μάνεσης, *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη*, σελ. 547.

¹²³ Ανυπαρξία του θεσμού των ενόρκων.

¹²⁴ M.J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed., σελ. 106

¹²⁵ Αριστοτέλης *Πολιτικά* III, 1297b και 1298a.

¹²⁶ Απόστολος Ι. Παπατόλιας, *Εξισορρόπηση του Συστήματος Διακυβέρνησης και Αναθεωρητική Πρωτοβουλία*, στον Όμιλο Αριστόβουλος Μάνεσης, <https://www.constitutionalism.gr>

Παρά ταύτα, υπάρχει σήμερα μεγάλος προβληματισμός και κριτική για την *αυστηρότητα* που προαπαιτείτε για την αποτελεσματική εφαρμογή της αρχής της διάκρισης των εξουσιών¹²⁷. Κάποιοι συγγραφείς υποστήριξαν ότι αν υπάρχει ένας τέτοιος αυστηρός διαχωρισμός των εξουσιών στη πραγματικότητα θα οδηγηθεί το κράτος σε ακυβερνησία¹²⁸. Άλλοι, που είναι οι περισσότεροι, υποστήριξαν ότι χρειάζεται ‘ανάμειξη’ (intermixture) των εξουσιών¹²⁹, γιατί η αυστηρή εφαρμογή της αρχής υπονομεύει την άλλη αρχή των αντιβάρων (checks and balances) που απαιτεί η μια εξουσία να ελέγχει την άλλη. Έχει επίσης αμφισβητηθεί η αρχή της διάκρισης των εξουσιών όταν στη κοινοβουλευτική δημοκρατία τα μέλη του κοινοβουλίου (νομοθετική) είναι και μέλη της κυβέρνησης (εκτελεστική). Κάποιος θα έλεγε ότι η αρχή της διάκρισης των εξουσιών αρχίζει να επιδέχεται εκπτώσεις και στρεβλώσεις, λόγω όλων αυτών των προβληματισμών που αναπτύχθηκαν στα τέλη του 20^{ου} και 21^{ου} αιώνα, όταν τα μέλη της μιας εξουσίας συμμετέχουν και σε μια άλλη από τις τρεις εξουσίες και όταν αυξάνεται η *διασταύρωση των εξουσιών*¹³⁰. Όλη αυτή την εξέλιξη των αμφισβητήσεων και προβληματισμών θα τη χαρακτήριζα ως φυσική εξέλιξη και προσπάθεια αναζήτησης εξεύρεσης της ‘μέσης λύσης’ που φαίνεται ότι μέχρι στιγμής δεν έχει ακόμη οριστικά ανευρεθεί.

Όμως, στο παρόν άρθρο δεν θα γίνει ανάλυση των διαφόρων σκέψεων και εισηγήσεων σε σχέση με τη διαμόρφωση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, απλά θα τεθούν οι βάσεις της αρχής της διάκρισης των εξουσιών όπως ισχύει σήμερα, με έμφαση την εφαρμογή της αρχής αυτής στο Κυπριακό δικαιοσύνη σύστημα, και αναπόφευκτα θα γίνει εξέταση επίσης άλλων συναφών αρχών, θεωριών και θεσμών που συνδέονται και έχουν σχέση με τη διάκριση των εξουσιών, τη προστασία της πολιτικής ελευθερίας και του δημοκρατικού πολιτεύματος.

¹²⁷ Aileen Kavanagh, *The Constitutional Separation of Powers*, in editions David Dyzenhaus and Malcolm Thorburn, *Philosophical Foundations of Constitutional Law*, 2016, p. 11.

¹²⁸ R. Pierce, *Separation of Powers and the Limits of Independence*, 1989, 30 William & Mary Law Review 365

¹²⁹ E. Carolan, *The New Separation of Powers: A Theory of a Modern State*, 2009, p. 18; G. Marshall, *Constitutional Theory*, 1971, p. 103.

¹³⁰ Βλ. ξεχωριστό κεφάλαιο πιο κάτω.

ΟΙ ΕΞΟΥΣΙΕΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΕΙΝΑΙ ΤΡΕΙΣ

Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι σε «κάθε πολίτευμα υπάρχουν τρία μέρη»¹³¹ που πρέπει να ληφθούν υπόψη¹³² από ένα καλό νομοθέτη που θα επιδιώξει για κάθε πολίτευμα (σύνταγμα). Αν αυτά τα μέρη οργανωθούν στο πολίτευμα σωστά, τότε το πολίτευμα θα είναι εκ των πραγμάτων ορθό. Η ανωτερότητα ενός πολιτεύματος σε σύγκριση με ένα άλλο πολίτευμα, κρίνεται στη βάση της ρύθμισης του τρόπου που γίνεται η οργάνωση αυτών των μερών»¹³³. Χωρίς καμιά αμφιβολία, ο καθορισμός ότι ένα δημοκρατικό κράτος οργανώνεται με τρεις χωριστές και διακριτές εξουσίες (μέρη), ορίστηκε, λοιπόν, από τον Αριστοτέλη, και συνεχίζει μέχρι σήμερα να ισχύει. Τώρα γιατί κρατικές εξουσίες να είναι 'τρεις' και όχι τέσσερις ή πέντε, είναι κάτι που κανένας δεν εξήγησε ικανοποιητικά. Μπορεί να έχει σχέση με την άποψη του Αριστοτέλη ότι, «ό[ο]πως λένε οι Πυθαγόρειοι, το πέντε και τα πάντα ορίζονται από τον αριθμό τρία, αφού το τέλος [ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ], το μέσον [ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΚΡΙΝΕΙ ΤΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ ΚΑΙ ΑΝ ΕΚΤΕΛΕΣΤΗΚΑΝ ΝΟΜΙΜΑ] και η αρχή [ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΨΗΦΙΖΕΙ ΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ], δίνουν τον αριθμό του παντός και γι' αυτό είναι τρία»¹³⁴ (οι προσθέσεις με κεφαλαία γράμματα είναι του συγγραφέα). Ο καθηγητής Iain Stewart¹³⁵ στη προσπάθεια του να εξηγήσει γιατί οι εξουσίες να είναι τρεις, υποθέτει ότι αυτό ίσως έγινε για να μην υπάρχει αυτοκαταστροφική πληθώρα εξουσιών¹³⁶.

Παρόλα αυτά, η τριαδική αρχή των εξουσιών, επίσης προβληματίζει σήμερα τους συγγραφείς, ότι είναι αρχαϊκή και αναχρονιστική επειδή δεν λαμβάνει υπόψη τις άλλες πηγές εξουσίας, όπως τη δημόσια υπηρεσία, τους ανεξάρτητους αξιωματούχους και τις ανεξάρτητες επιτροπές¹³⁷.

¹³¹ Πυλώνες, παράγοντες, factors in reference.

¹³² Εναρμονιστούν, be considered.

¹³³ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1297b – 1298a.

¹³⁴ Περί Ουρανού, 286a: «Καθάπερ γάρ φασι καὶ οἱ Πυθαγόρειοι, τὸ πᾶν καὶ τὰ πάντα τοῖς τρισὶν ὥρισται· τελευτὴ γὰρ καὶ μέσον καὶ ἀρχὴ τὸν ἀριθμὸν ἔχει τὸν τοῦ παντός, ταῦτα δὲ τὸν τῆς τριάδος».

¹³⁵ Stewart, Iain, "Men of Class: Aristotle, Montesquieu and Dicey On 'Separation of Powers' and 'the Rule of Law'" [2004] MqLawJl 9; (2004) 4 Maquarie Law Journal 187: «On this plane we may find a reason why Montesquieu does not explain why there should be three elements - neither more nor less. It might be because of an underlying dialogue with Aristotle, who was fond of threesomes. Alternatively, Montesquieu may have had in mind that three is the minimum number of entities that could carry out checking and balancing at all and that many more than three would be a self-defeating crowd. That view, however, would be prescriptive: the descriptive question of whether states do contain neither more nor less than three 'powers' needed to be answered independently. . . »

¹³⁶ Stewart, Iain, "Men of Class: Aristotle, Montesquieu and Dicey On 'Separation of Powers' and 'the Rule of Law'" [2004] MqLawJl 9; (2004) 4 Maquarie Law Journal 187

¹³⁷ P. Strauss, The Place of Agencies in Government: Separation of Powers and the Forth Branch, (1984) Columbia Law Review, Vol. 84, No. 3, p. 573, at 581-582.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΙΚΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ

Μεικτό πολίτευμα θεωρείται αυτό για το οποίο υπάρχει συγκερασμός ολιγαρχικών και δημοκρατικών στοιχείων¹³⁸. Προέκυψε κατά την αναζήτηση του «μέσου»¹³⁹ των πολιτευμάτων, δηλαδή από τα δύο άκρα, της «ολιγαρχίας» από τη μια και της «δημοκρατίας» από την άλλη. Υπάρχει συγκερασμός όταν «κοινό γνώρισμα και μέσος όρος, είναι να συνδυάζονται και οι δύο θεσμοί [πρόστιμο¹⁴⁰ στους πλουσίους κι αποζημίωση¹⁴¹ στους φτωχούς] [. . .]» ή όταν υπόψη «λαμβάνεται ο μέσος όρος των διατάξεων του κάθε πολιτεύματος»¹⁴². «Το πολίτευμα, λοιπόν, όπου έγινε σωστή ανάμειξη, πρέπει να φαίνεται πως είναι και τα δύο και να μη μοιάζει με κανένα αποκλειστικά [. . .] έτσι που κανένα μέρος των πολιτών να μην επιθυμεί άλλο πολίτευμα»¹⁴³. Φυσικά, επιπρόσθετα του συγκερασμού των στοιχείων των δύο ακραίων πολιτευμάτων, η προσπάθεια αναζήτησης του μεικτού πολιτεύματος αφορούσε και την ανάμειξη των διαφόρων κοινωνικών ομάδων ανθρώπων (φτώχη, μεσαία και πλούσια τάξη) στις τρεις εξουσίες με διαφορετικά συμφέροντα, έτσι που όλες οι ομάδες του πληθυσμού κάπου να αντιπροσωπεύονται και να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση¹⁴⁴, παρόλο που «η μεσαία τάξη είναι η καλύτερη, γιατί δεν επαναστατεί [. . .] Χάρη στη μεσαία τάξη οι δημοκρατίες είναι πιο ασφαλείς και διαρκούν περισσότερο [. . .]»¹⁴⁵. Η θεωρία του μεικτού πολιτεύματος ασχολείται κυρίως με τις λεπτομέρειες όλων των συνταγματικών θεσμών, έτσι που να διασφαλίζεται η συμμετοχή και η ισορροπία στη διακυβέρνηση¹⁴⁶. Κατά το Πολύβιο, «γ[ι]ατί όταν κάποιος από τα μέρη φιλοδοξεί να διογκωθεί και να αποκτήσει μεγαλύτερη δύναμη από το κανονικό, είναι φανερό πως, επειδή κανένα μέρος, όπως τώρα θα είπα, δεν έχει απόλυτη δύναμη, αλλά ισορροπείται και εμποδίζεται η πρόθεση του ενός από τα άλλα, κανένα μέρος δεν παραφουσκώνει ούτε ξεπερνάει τα υπόλοιπα. Όλα δηλαδή μένουν στα αρχικά τους δικαιώματα, αλλά γιατί εμποδίζεται η ορμή τους και άλλα από την πρώτη στιγμή φοβούνται να βρεθούν αντιμέτωπα με τα υπόλοιπα»¹⁴⁷.

¹³⁸ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1293b, 1294b.

¹³⁹ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1296b.

¹⁴⁰ Ολιγαρχικό στοιχείο για να εξαναγκάσει του πλουσίους να συμμετέχουν.

¹⁴¹ Δημοκρατικό στοιχείο για να εξαναγκάσει τους φτωχούς να συμμετέχουν.

¹⁴² Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1294b.

¹⁴³ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1294b.

¹⁴⁴ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1296b.

¹⁴⁵ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1296a, 1296b, 294a, 1294b, 1295a, 1295b, 1290a.

¹⁴⁶ Πολύβιος, Ιστοριών Εκτ, 11.

¹⁴⁷ Πολύβιος, Ιστοριών Εκτ, 18.

Αυτή η ανάμειξη, εξισορρόπηση και αναλογικότητα της συμμετοχής των διαφόρων κοινωνικών τάξεων στη διακυβέρνηση του κράτους, ενισχύθηκε με την αναφορά του *James Madison* που λέει: «Επέκτεινε τη σφαίρα και θα συμπεριλάβει διάφορα μέρη και συμφέροντα, έτσι που απομακρύνεται ο κίνδυνος η πλειοψηφία των πολλών να επιθυμεί να επέμβει στα δικαιώματα των πολιτών ή αν υπάρχει τέτοια επιθυμία, θα είναι πολύ δύσκολο για όλους να συμπράξουν και να δράσουν από κοινού μεταξύ τους»¹⁴⁸. Η ανάλυση του *Madison*, φαίνεται έχει ως βάση την αιτιολογία που δίδει επί του θέματος ο *Αριστοτέλης*, (α) στο «ότι οι πολλοί μάλλον πρέπει να ασκούν την εξουσία κι όχι οι άριστοι και λίγοι, φαίνεται πως είναι η καλύτερη λύση, παρ' όλο που δεν λύνει τις απορίες. Γιατί οι πολλοί, αν μαζεύονται για τον λόγο τούτο, πιθανώς να είναι καλύτεροι από τους λίγους άριστους, αν όχι ως άτομα ο καθένας χωριστά, τουλάχιστον ως σύνολο, όπως και τα δείπνα που γίνονται με κοινή δαπάνη είναι καλύτερα από εκείνα που τα πληρώνει μόνο ένας. Διότι όταν οι πολλοί, ο καθένας έχει ένα μέρος αρετής και φρόνησης, κι όταν συγκεντρωθούν μαζί γίνονται σαν ένας άνθρωπος με πολλά χέρια και πόδια και πολλές αισθήσεις, και το ίδιο συμβαίνει με το ήθος και την αντίληψη».

Οι *Αριστοτέλης*¹⁴⁹, *Πολύβιος*¹⁵⁰, *Cicero*¹⁵¹ και *Machiavelli*¹⁵² επαίνεσαν το μεικτό πολίτευμα της Αρχαίας Σπάρτης¹⁵³. Έχοντας οι Ρωμαίοι τη Σπάρτη¹⁵⁴ ως μοντέλο, οι *Πολύβιος* και *Cicero* επαίνεσαν επίσης το μεικτό πολίτευμα της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας¹⁵⁵. Ο *Machiavelli* επαίνεσε επίσης τη Δημοκρατία της Βενετίας¹⁵⁶, για την οποία ο *James Madison* κριτικά έγραψε ότι στη Βενετία «ασκείται από ένα σώμα λίγων κληρονομικών ευγενών μια απόλυτη εξουσία επί του λαού με το πλέον πιο απόλυτο τρόπο» για να εισηγηθεί ότι η ρεπουμπλικανική δημοκρατία προκύπτει όταν την κυβέρνηση την αναδεικνύει ελεύθερα, άμεσα ή έμμεσα, ο λαός μέσα από όλες τις κοινωνικές και οικονομικές του τάξεις για περιορισμένο χρόνο και νοουμένου ότι υπάρχει

¹⁴⁸ *Federalist Papers*, Madison No. 10.

¹⁴⁹ Ο *Αριστοτέλης* έγραψε επίσης την *Κυπρίων Πολιτεία*, έργο που δεν ανευρέθηκε..

¹⁵⁰ Ο *Πολύβιος* στο έργο του *Ιστορία* κάνει πολλές αναφορές για την Κύπρο σε σχέση με την διαμάχη των Ρωμαίων με των Πτολεμαίων.

¹⁵¹ *Cicero, The Republic and The Laws*, transl. Niall Rudd, 2008, p. 32; Ο γνωστός Ρωμαίος φιλόσοφος *Cicero* υπηρέτησε από 51 π.χ. ως διοικητής της Κυλικίας και της Κύπρου και έδειξε ιδιαίτερη συμπάθεια στον Κυπριακό λαό.

¹⁵² Ο *Ηγεμόνας*.

¹⁵³ *Αριστοτέλης*, 1265b-1266a; *CICERO, De Re Publica*; *MACHIAVELLI, Discourses*; *Πολύβιος, Ιστοριών*; Το Σπαρτιατικό πολίτευμα διατηρήθηκε από το 1100 π.χ. μέχρι το 146 π.χ. που κατέκτησαν την Ελλάδα οι Ρωμαίοι.

¹⁵⁴ *Cicero, The Republic and The Laws*, transl. Niall Rudd, p. 39;

¹⁵⁵ Η Ρωμαϊκή Δημοκρατία διήρκεσε από το 509 π.χ. έως το 44 π.χ.

¹⁵⁶ Η Δημοκρατία της Βενετίας διήρκεσε από το 697 μ.χ. έως το 1797 μ.χ.

αρμόζουσα συμπεριφορά¹⁵⁷.

Οι *Montesquieu*¹⁵⁸, *Hamilton*¹⁵⁹ και *Madison*¹⁶⁰ επαίνεσαν επίσης την συννομοσπονδία / Κοινό των Λυκίων¹⁶¹. Διαχρονικά το μεικτό πολίτευμα αποτελούσε έλξη συζήτησης¹⁶². Κατά το μεσαίωνα ο *Thomas Aquinas*¹⁶³, ένας από τους κύριους φιλοσόφους / θεολόγους του 13^{ου} αι. μ.χ που βοήθησε στην πρόσληψη του αριστοτελισμού από την Χριστιανική Ευρώπη, συγχωνεύοντας τη χριστιανική θεολογία με την αριστοτελική φιλοσοφία στο γνωστό «χριστιανικό αριστοτελισμό», ύμνησε επίσης το μεικτό πολίτευμα. Τον 17^ο αι. μ.χ. οι συζητήσεις για το μεικτό πολίτευμα έφθασαν στο αποκορύφωμα τους, όμως, σιγά – σιγά, μετά τον εμφύλιο πόλεμο στην Αγγλία το 1650 μ.χ., τα έργα του Άγγλου φιλόσοφου *John Locke*¹⁶⁴ (17^ο αι. μ.χ.) και του Γάλλου φιλοσόφου *Montesquieu*¹⁶⁵ (18^ο αι. μ.χ.), αλλά και η κατάρρευση του φεουδαλισμού και η επερχόμενη Αμερικανική επανάσταση με σύνθημα την ελευθερία - χωρίς μοναρχία ή αριστοκρατία ή άλλες κοινωνικές διακρίσεις - και την ισότητα όλων των ανθρώπων, οι συζητήσεις για το μεικτό πολίτευμα μειώθηκαν και αντικαταστάθηκαν με την άποψη ότι όλες οι εξουσίες θα είναι στα χέρια των πολλών¹⁶⁶, χωρίς όμως συμμετοχή των ιδίων προσώπων σε περισσότερες από μια εξουσία¹⁶⁷, έτσι που να εμποδίζεται η ανάπτυξη διαφθοράς¹⁶⁸. Κατά τον *M. J. Vile* «η θεωρία του μεικτού πολιτεύματος βασιζόταν στην άποψη ότι για χάρη του κύριου συμφέροντος της κοινωνίας θα έπρεπε να λαμβάνει μέρος στη λειτουργία της κυβέρνησης για να εμποδίζεται ο οποιοσδήποτε να μπορεί να επιβάλει τη θέληση του στους άλλους [...]»¹⁶⁹.

¹⁵⁷ *Federalist Papers*, 39.

¹⁵⁸ *The Spirit of Laws (Complete Edition)*, transl. by Thomas Nugent, 2011, p. 128.

¹⁵⁹ *Federalist Papers*, No. 9, 16 and 45.

¹⁶⁰ *Federalist Papers*, No. 459.

¹⁶¹ Στις 30/6/1787 στην Αίθουσα Ανεξαρτησίας στη Φιλαδέλφεια, ο *James Madison* έδωσε τη πιο καθοριστική ομιλία του, επειδή είχε ήδη απορριφθεί το *New Jersey Plan*, προσφεύγοντας στη συννομοσπονδία των Λυκίων.

¹⁶² *M. J. C. Vile, Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed..

¹⁶³ *St. Thomas Aquinas, Political Writings*, edited and translated by R. W. Dyson, 2002; Ο *Ακινάτης* έγραψε το πιο σπουδαίο πολιτικό του κείμενο *De regimine principum*, 'On the Government of Princes' αφιερωμένο στο βασιλέα της Κύπρου, πιθανότατα τον *Hugh II of Lusignan* το 1267 μ.χ.

¹⁶⁴ *THE SECOND TREATISE OF CIVIL GOVERNMENT AND A LETTER CONCERNING TOLERATION* (J.W. Gough ed., 1948) (1690) (arguing both that government rests on the consent of the people and for a functional separation of powers).

¹⁶⁵ Το πνεύμα των Νόμων

¹⁶⁶ *Αριστοτέλης, Πολιτικά*, 1281a:

¹⁶⁷ *Montesquieu, Το Πνεύμα των Νόμων*.

¹⁶⁸ *Steven G. Galabresi, Mark E. Berghausen & Skylar Albertson, The Rise and Fall of the Separation of Powers*, in *Northwestern University Law Review* Vol. 106, No. 2, p. 527, 533.

¹⁶⁹ *M. J. C. Vile, Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed.. σελ. 37.

Αν και η θεωρία, λοιπόν, του μεικτού πολιτεύματος λογικά δεν συνδέεται άμεσα με την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, εντούτοις η θεωρία αυτή ως οργανωτική επίσης παρείχε πολλές ιδέες που αποτέλεσαν τη βάση σύλληψης της αρχής της διάκρισης των εξουσιών¹⁷⁰. Έτσι, λοιπόν, δεν θα ήταν άδικο αν λέγαμε ότι οι ρίζες της αρχής της διάκρισης των εξουσιών βρίσκονται στην αρχαιότητα, όπου οι έννοιες του πολιτεύματος (μεικτού ή μη) και της κυβέρνησης, καθώς και των ελέγχων και ισορροπιών των ασκούντων εξουσία, αναπτύχθηκαν¹⁷¹, παρόλο που η χαρακτηριστική θεωρία της Ελλάδας και της Ρώμης ήταν το μεικτό πολίτευμα και όχι η διάκριση των εξουσιών¹⁷². Όμως, παρά τη μη δημοφιλότητα της θεωρίας του μεικτού πολιτεύματος ή παρά το γεγονός ότι από πολλούς συγγραφείς θεωρείται ότι απορρίφθηκε¹⁷³ από τις πολιτικές εξελίξεις και εξελίχθηκε σε αρχή των ελέγχων και ισορροπιών¹⁷⁴, εντούτοις η αρχή του μεικτού πολιτεύματος δεν παύει να ενσωματώνεται στα σύγχρονα συντάγματα ως μια αφανή δύναμη, στην οποία γίνονται προσπάθειες να συγκεραστούν τα ολιγαρχικά με τα δημοκρατικά στοιχεία για να υπάρχει ισορροπία μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων που στο σύνολο τους αποτελούν το εκλογικό σώμα.

Στο Κυπριακό Σύνταγμα η αρχή αυτή του μεικτού πολιτεύματος, παρά το γεγονός ότι συνεχώς περιορίζεται, είναι ενσωματωμένη σε σχέση με τη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία, όχι όμως, δυστυχώς, σε σχέση με την δικαστική εξουσία, αφού οι πολίτες δεν έχουν καμιά ευκαιρία συμμετοχής εις αυτή λόγω ανυπαρξίας του θεσμού των ενόρκων. Σημειωτέων, ότι ίσως η Κύπρος να είναι το μοναδικό κράτος της Ε.Ε. που δεν προβλέπει στο δικαϊκό σύστημα της το θεσμό των ενόρκων, επειδή εναντιώνονται στην υιοθέτηση του θεσμού επειδή η Κύπρος είναι μικρή χώρα, χωρίς να εξηγούν όμως, πως η Μάλτα που είναι πιο μικρή εφαρμόζει με επιτυχία το σύστημα των ενόρκων. Δηλαδή στη δικαστική εξουσία υπάρχουν τα στοιχεία της ολιγαρχίας, όχι όμως αυτά της δημοκρατίας, με αποτέλεσμα να μη υπάρχει καλή μείξη, αφού δεν αναγνωρίστηκε η 'μέση λύση' και η ποινική δικαιοσύνη και οι σοβαρές πολιτικές υποθέσεις συνεχίζουν να εκδικάζονται από δικαστές. Μάλιστα, η υφιστάμενη ποινική δικαιοσύνη απονέμεται από τρεις δικαστές του Κακούργιοδικείου, οι οποίοι εκδικάζουν ταυτόχρονα τις 'δίκες εντός δίκες', όταν ο

¹⁷⁰ M.J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed., σελ. 38.

¹⁷¹ M.J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed., σελ. 3.

¹⁷² Kurt von Fentz, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity*, New York, 1954, p. 205; M.J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed., σελ. 25.

¹⁷³ M.J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed., σελ. 7: Ο Vile θεωρεί ότι η ανάπτυξη του μηχανισμού των αντιβάρων αποτελεί την νέα εκδοχή του μεικτού πολιτεύματος.

¹⁷⁴ M.J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed., σελ. 16: Ο Vile θεωρεί ότι η ανάπτυξη του μηχανισμού των αντιβάρων αποτελεί την νέα εκδοχή του μεικτού πολιτεύματος.

κατηγορούμενος αμφισβητεί τα εχέγγυα της λήψης κατάθεσης του, αλλά και την όλη υπόθεση. Ακόμη, εάν υπάρξει διαφοροποίηση του ενός δικαστή από τους τρεις, τότε ο κατηγορούμενος βρίσκεται ένοχος με ποσοστό 66.33%, πράγμα που σίγουρα δεν αποτελεί ικανοποιητικό ποσοστό καταδίκης ενός προσώπου. Ο *Alexis De Tocqueville*¹⁷⁵, συγκρίνοντας το ελβετικό σύστημα με αυτό της Αγγλίας εντόπισε, μεταξύ άλλων, δύο κύριες διαφορές μεταξύ των δύο συστημάτων, ήτοι (α) την ανυπαρξία στα Καντόνια του θεσμού των ενόρκων και (β) την αντιπάθεια τω Ελβετών στη δικαιοσύνη. Φυσικά οι Ελβετοί με το ομοσπονδιακό Σύνταγμα του 1848 κάλυψαν τις δημοκρατικές αυτές ελλείψεις (πρόνοια για ενόρκους και εκλογή από τον λαό των δικαστών του Ομοσπονδιακού Ανώτατου Δικαστηρίου για περίοδο 7 ετών) και καλύτερευσαν το πολιτικό τους σύστημα σε βαθμό που ίσως σήμερα να θεωρείται ένα από τα καλύτερα στο κόσμο.

Ενώ τα κριτήρια αναζήτησης του μεικτού πολιτεύματος, ελέγχουν πως έγινε η ανάμειξη των ομάδων και συμφερόντων (των λίγων και των πολλών) στα τρία μέρη (εξουσίες), τα κριτήρια αναζήτησης της αρχής της διάκρισης των εξουσιών ελέγχουν αν η κάθε μια από τις τρεις εξουσίες είναι ανεξάρτητη έναντι των άλλων δύο και αν τα πρόσωπα που συμμετέχουν στη μια εξουσία δεν συμμετέχουν στις άλλες δύο.

ΑΡΧΗ ANTIBARΩΝ / ΕΛΕΓΧΩΝ ΚΑΙ ΙΣΟΡΡΟΠΙΩΝ

Το σύστημα αντιβάρων ή ελέγχων και ισορροπιών (checks and balances), σύμφωνα με τον πατέρα του Αμερικάνικου Συντάγματος, *James Madison*, είναι οι εξουσίες διακυβέρνησης να είναι «χωρισμένες και εξισορροπημένες μεταξύ των διαφόρων σωμάτων, ώστε να μην μπορούν να υπερβούν τα νομικά τους όρια, χωρίς να ελέγχονται και να περιορίζονται αποτελεσματικά από τις άλλες [...]». Ο σταθερός στόχος είναι η κατανομή και οργάνωση των διαφόρων αξιωμάτων με τέτοιο τρόπο, ώστε το καθένα να ελέγχει το άλλο¹⁷⁶. Δηλαδή, πιο απλά η αρχή των αντιβάρων (ελέγχων και ισορροπιών – checks and balances) προβλέπει ότι η άσκηση εξουσίας από οιοδήποτε θεσμικό όργανο θα πρέπει να ισορροπείται και να ελέγχεται από την άσκηση εξουσίας από άλλο θεσμικό όργανο¹⁷⁷. Η άποψη αυτή του *Madison*, πιθανότατα προέρχεται από τον *Αριστοτέλη* που πρότεινε ότι

¹⁷⁵ A. V. Dicey, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, 10th Ed., p. 185-186.

¹⁷⁶ Γ.Α. Τασόπουλος, *Τα Θεσμικά Αντίβαρα της Εξουσίας και η Αναθεώρηση του Συντάγματος*, 2007, Αθήνα, σελ. 24; Πολύβιος, *Ιστοριών* Εκτ', 18.

¹⁷⁷ Jeremy Waldron, *Political Theory : Essays on Institutions*, 2016, p. 45; Πολύβιος, *Ιστοριών* Εκτ', 18.

«πρέπει να υπάρχει και μια άλλη αρχή, στην οποία τα προηγούμενα (αξιώματα) να λογοδοτούν, και η οποία θα αποφασίζει για τις ευθύνες τους. Εκείνους που κατέχουν αυτό το αξίωμα άλλοι του αποκαλούν ευθύνους, άλλοι λογιστές, άλλοι εξεταστές, κι άλλοι συνήγορους»¹⁷⁸. Επίσης από τον Πολύβιο στο *Ιστοριών* έκτη, 18.

Η αρχή των αντιβάρων, ελέγχων και ισορροπιών φαίνεται, λοιπόν, να είναι η αρχή η οποία αντικατέστησε στη σύγχρονη εποχή τη θεωρία του μεικτού πολιτεύματος¹⁷⁹.

Μέρος του πολιτεύματος είναι και η διακυβέρνηση του κράτους. Η ανυπαρξία αντιβάρων συνθλίβει τα θεμέλια της Δημοκρατίας, γιατί υπεισέρχεται αρχικά το φαινόμενο της διαφθοράς [αδύνατο να ευνομείται η πόλη στην οποία επικρατούν οι διεφθαρμένοι]¹⁸⁰ και μετέπειτα η κατάχρηση και αυθαιρεσία. Οι επιπτώσεις της διαφθοράς, κατάχρησης και αυθαιρεσίας στο δημόσιο είναι ολέθριες για τα τρία κύρια τμήματα της κρατικής εξουσίας, αφού η νομιμότητα καταλύεται και οι θεσμοί υπονομεύονται, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει η πολιτική ελευθερία, δημοκρατία και το κράτος δικαίου. Η φαυλότητα και οι εκβιαστικές επεμβάσεις, μάλιστα «ό[Ο]ταν η εξουσία δεν αντισταθμίζεται από θεσμοθετημένους ελεγκτικούς μηχανισμούς, [και] το πολίτευμα στερείται δημοκρατικών εγγυήσεων [. . .]»¹⁸¹, οδηγούν σε ανοχή και καταντούν καθημερινή πρακτική που διαβρώνει τον κοινωνικό ιστό της Πολιτείας, τους θεσμούς του πολιτεύματος και την καταστρατήγηση των πολιτικών ελευθεριών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Όπως τονίστηκε από το *James Madison*¹⁸² η εφαρμογή της αρχής της διάκρισης των εξουσιών δεν είναι αρκετή, επειδή χρειάζεται η μια εξουσία να ελέγχει τις αντίστοιχες άλλες. Έτσι στο Αμερικάνικο Σύνταγμα κατόρθωσαν να ενσωματώσουν αποτελεσματικά την αρχή της διάκρισης των εξουσιών

¹⁷⁸ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1287a.

¹⁷⁹ M J.C Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed., σελ. 40: «Polybius, in his analysis of the Roman Republic, developed the theory to a greater degree than his predecessors, and, by adapting the theory to encompass the elected consuls of Rome as the “monarchical” element, he provided the pattern for the transformation of the theory of mixed government into a theory of checks and balances, in which the agencies of government might not all have a distinct “class” to represent, but might, of themselves, provide an institutional check within the government structure».

¹⁸⁰ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1294a; Μοντεσκιέ, *Το Πνεύμα των Νόμων*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης και Παναγιώτης Κονδύλης, σελ. 254: «Όταν οι αρχές του πολιτεύματος διαφθαρούν κάποτε και οι καλύτεροι νόμοι γίνονται κακοί και στρέφονται ενάντια στο κράτος».

¹⁸¹ Στέφανος Μαθίας, *Διαφθορά και Κρατική Εξουσία*, *Επιστήμη και Κοινωνία*, Τεύχος 15/2005.

¹⁸² *Federalist Papers*, 51.

μαζί με το δόγμα των ελέγχων και ισορροπιών, πράγμα που φαίνεται εκ του αποτελέσματος ότι δεν έγινε τελικά κατορθωτό στο Κυπριακό Σύνταγμα να ενσωματωθεί ικανοποιητικά ο μηχανισμός των ελέγχων και ισορροπιών, με αποτέλεσμα η αύξηση της διαφθοράς και κατάχρησης εξουσίας να καλπάζει ανενόχλητα.

Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών μαζί με την απαραίτητη συνεργασία και τον έλεγχο μεταξύ των οργάνων που ασκούν κρατικές λειτουργίες στα κύρια τρία τμήματα της κρατικής εξουσίας, συμβάλουν στην εξασφάλιση ισορροπίας και αρμονίας των εξουσιών του κράτους, αλλά κυρίως στην διατήρηση της πολιτικής ελευθερίας και κατ' επέκταση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών επικουρούμενη από την αρχή ελέγχων και ισορροπιών των εξουσιών, «στηρίχθηκε στην ανάγκη διαίρεσης και αποδυνάμωσης της εξουσίας ως ένα προληπτικό μέτρο έναντι της κατάχρησης και της αυθαίρετης άσκησης της εξουσίας»¹⁸³.

Συνεπώς, η αρχή των αντιβάρων ή ελέγχων και ισορροπιών της εξουσίας, η οποία θα πρέπει να ενισχύεται συνεχώς στο σύγχρονο κράτος, αποτελεί σημαντική συνταγματική αρχή.

ΟΡΙΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ - ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΥΠΕΡΑΝΩ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

Ο Αριστοτέλης, ξεκαθάρισε ότι «π[Π]ολίτευμα είναι η οργάνωση των εξουσιών της πόλης, με ποιο τρόπο κατανέμονται, ποιο είναι το κυρίαρχο όργανο στην πόλη και ποιος ο σκοπός της κάθε κοινωνίας [. . .] Πολιτική οργάνωση μιας πόλης είναι η οργάνωση όλων των εξουσιών και προπάντος της κυρίαρχης εξουσίας. Γιατί πολίτευμα της πόλης κυριαρχεί στα πάντα και πολίτευμα είναι η πολιτική οργάνωση».¹⁸⁴ Ως εκ τούτου προέκυψε η συνταγματική αρχή ότι το «Σύνταγμα» είναι υπεράνω του νόμου, αφού οι «νόμοι πρέπει να τίθενται ανάλογα με το πολίτευμα, και έτσι γίνεται, κι όχι τα πολιτεύματα ανάλογα με τους νόμους [. . .] Οι νόμοι διαχωρίζονται από αυτούς που καθορίζουν το πολίτευμα [. . .]»¹⁸⁵ «Γιατί πολίτευμα είναι η κατανομή εξουσιών»¹⁸⁶. Οι ορισμοί αυτοί, πιστεύω, είναι διαχρονικοί και παρουσιάζουν με πληρότητα το εννοιολογικό νόημα τους μέχρι σήμερα.

¹⁸³ Η. Μαυρομούστακου, Η διάκριση των λειτουργιών, στο Αντωνίου Θ. Δ (επιμ.), *Γενικές Αρχές Δημοσίου Δικαίου*, 2013, σελ. 61.

¹⁸⁴ *Πολιτικά*, 1287a και 1287b; *Politics*, IV, 4, P :169; *Ethics*, V, :10,P :167.

¹⁸⁵ *Πολιτικά*, 1289a; Άρθρο 179 Κυπριακού Συντάγματος: Το Σύνταγμα είναι ο υπέρτατος νόμος [. . .].

¹⁸⁶ *Πολιτικά*, 1290a.

Όπως ο *M.J. Vile* γράφει στο σπουδαίο βιβλίο του¹⁸⁷, «οι Έλληνες ήταν βαθιά πεπεισμένοι για τη μεγάλη σημασία να εξευρεθούν σωστές διευθετήσεις, έτσι που το Κράτος να μπορεί να λειτουργήσει. Οι Συνταγματικές πρόνοιες είχαν για τους Έλληνες πραγματική σημασία για το προσδιορισμό του αντίκτυπου της κυβέρνησης εις τους πολίτες, και δεν ήταν, όπως μερικοί σύγχρονοι συγγραφείς φαίνεται να υποστηρίζουν, μικρής σημασίας στο καθορισμό του αποτελέσματος των πολιτικών καταστάσεων».

Ο ΝΟΜΟΣ ΕΙΝΑΙ ΑΠΡΟΣΩΠΙΟΣ / ΓΕΝΙΚΟΣ

Ο Αριστοτέλης αναλύοντας το φυσικό δίκαιο καθόρισε ότι ο νόμος για να είναι ουδέτερη αρχή και άρα η μέση (αρετή των πάντων) πρέπει να είναι απρόσωπος και γενικός¹⁸⁸. Τα άκρα της μέσης¹⁸⁹ σε σχέση με το νόμο είναι από τη μια ο προσωποποιημένος νόμος και από την άλλη η ανυπαρξία νόμων. Όπως, παρόμοια γίνεται με όλες τις αρετές, έτσι για παράδειγμα και η αλήθεια είναι η μέση και άρα η αρετή, αφού τα άκρα είναι από τη μια η υπερβολή στην αλήθεια και από την άλλη η έλλειψη στην αλήθεια. «Γιατί η τάξη είναι νόμος. Προτιμότερο λοιπόν είναι να κυβερνά ο νόμος παρά ένας από τους οποιουσδήποτε πολίτες [. . .] Το λογικό που δεν έχει επιθυμίες είναι ο νόμος [. . .]»¹⁹⁰. «Είναι λοιπόν φανερό, πως όσοι αναζητούν το δίκαιο αναζητούν το μέσο και μέσο είναι ο νόμος»¹⁹¹. Για να υπάρχει, λοιπόν, ευνομία θα πρέπει να τον υπακούουν οι πολίτες τους νόμους¹⁹². Συνεπώς, μια από τις μεγαλύτερες συνεισφορές της αρχαίας σκέψης, είναι η υπεροχή του νόμου έναντι του άρχοντα ή των προσώπων που ασκούν εξουσία¹⁹³.

ΚΡΑΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ (RULE OF LAW)

Το κράτος δικαίου είναι η συνταγματική αρχή, όπου «κανένας δεν είναι πάνω από το νόμο και όλοι είναι υποκείμενα του νόμου που εφαρμόζεται από τα δικαστήρια»¹⁹⁴. Δηλαδή, το κράτος δικαίου, ως συνταγματική αρχή, είναι η

¹⁸⁷ *Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed., σελ. 25 -26.

¹⁸⁸ Πολιτικά, 1287a και 1287b ; Σύνδεσμος Αστυνομίας και Άλλοι ν. Δημοκρατίας (1991) 3 Α.Α.Δ. 146.

¹⁸⁹ Πολιτικά, 1287b.

¹⁹⁰ Πολιτικά, 1287a.

¹⁹¹ Πολιτικά, 1287b.

¹⁹² Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1294a.

¹⁹³ M.J.C Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed., σελ. 25.

¹⁹⁴ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1287a; A. V. Dicey, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*; Tom Bingham, *The Rule of Law*.

υπαγωγή της κρατικής εξουσίας στην υπεροχή του νόμου ή πιο απλά είναι «το θεσμικό σύστημα της φιλελεύθερης δημοκρατίας [. . .] στο οποίο η κρατική εξουσία οριοθετείται στη δράση της με νομικές εγγυήσεις [. . .]»¹⁹⁵. Κατά τον Ευάγγελο Βενιζέλο, «δ[Δ]εν μπορεί να λειτουργήσει ούτε η κοινωνία των πολιτών ούτε ένα πολιτικό σύστημα το οποίο είναι πραγματικά δημοκρατικό, αναγόμενο όχι μόνο στους θεσμούς, αλλά και στις αξίες, τις ιστορικές κατακτήσεις και τα αυτονόητα της δημοκρατίας»¹⁹⁶.

Θεωρείται, έτσι, μία από τις σημαντικότερες αξίες στις οποίες βασίζεται η Ευρωπαϊκή Ένωση, με βάση την οποία επιβάλλεται οι κυβερνήσεις να δεσμεύονται από το νόμο, να μη λαμβάνουν αυθαίρετες αποφάσεις, οι πολίτες να μπορούν να προσβάλλουν τις πράξεις ή αποφάσεις τους σε ανεξάρτητα και αμερόληπτα δικαστήρια, να υπάρχει σύστημα καταπολέμησης της διαφθοράς, να διαφυλάσσεται η ελευθερία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (ΜΜΕ) και τυγχάνουν προστασίας τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε την 20/7/21 την δεύτερη έκθεση της για το κράτος δικαίου¹⁹⁷, η οποία βασίζεται στη μεθοδολογία και το πεδίο της προηγούμενης έκθεσης του 2020. Στην έκθεση εστιάζεται η προσοχή της Επιτροπής σε τέσσερα βασικά στοιχεία του κράτους δικαίου: τα συστήματα απονομής δικαιοσύνης· το πλαίσιο για την καταπολέμηση της διαφθοράς· την πολυφωνία και την ελευθερία των μέσων μαζικής επικοινωνίας και άλλα θεσμικά ζητήματα που συνδέονται με το σύστημα ελέγχων και ισορροπιών.

Η αναγκαιότητα της συνεχούς παρακολούθησης και αναβάθμισης της αρχής του κράτους δικαίου, προέκυψε κατά την άποψη μου επειδή πλέον τα πολιτικά συστήματα μεγάλωσαν νομοθετικά σε τέτοιο βαθμό που τα πάντα δεν μπορούν να τύχουν παρακολούθησης από ανθρώπους, με αποτέλεσμα λόγω αυτού του νομοθετικού 'χάους' το πολιτικό σύστημα να ευρίσκεται σε πραγματικό κίνδυνο. Ιδιαίτερα και επιπρόσθετα, όταν «ο πυρήνας του πολιτικού συστήματος, που είναι κατά τεκμήριο η αντιπροσώπευση της κοινωνίας, τίθεται υπό αμφισβήτηση σε όλα τα μέτωπα [. . .]»¹⁹⁸ από το 'επικοινωνιακό σύστημα'. Οι πολιτειακοί θεσμοί αλλά και ο λαός γενικά, με βάση αυτή τη πραγματικότητα φαίνονται ότι δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τις πραγματικές εξελίξεις (όχι τις ειδησιακές και του διαδικτύου) λόγω ταχύτητας, πολλαπλότητας, περιπλοκότητας και όγκου περιεχομένου, με αποτέλεσμα

¹⁹⁵ Ευάγγελος Βενιζέλος, *Η Δημοκρατία μεταξύ Συγκυρίας και Ιστορίας*, σελ. 324.

¹⁹⁶ Ευάγγελος Βενιζέλος, *Η Δημοκρατία μεταξύ Συγκυρίας και Ιστορίας*, σελ. 324.

¹⁹⁷ 2021 Rule of Law Report , SWD(2021) 704 final, Brussels, 20.7.2021, Country Chapter on the rule of law situation in Cyprus

¹⁹⁸ Ευάγγελος Βενιζέλος, *Η Δημοκρατία μεταξύ Συγκυρίας και Ιστορίας*, σελ. 253.

«το επικοινωνιακό σύστημα διεκδικεί ένα ρόλο υποκατάστασης [. . .]»¹⁹⁹ των αντιπροσωπευτικών θεσμών και των πολιτικών κομμάτων με την «στιγμαία Δημοκρατία» των δελτίων ειδήσεων και των εκπομπών λόγου, τώρα πια του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης [. . .]»²⁰⁰. Το επικοινωνιακό σύστημα (στιγμαίας δημοκρατίας και προκαταλαμβάνουσας δημοκρατίας), που αποτελείται κυρίως από τα δελτία ειδήσεων, εκπομπών λόγων, τηλε-συζητήσεων, τηλε-συνεντεύξεων, διαδικτύου και ερευνών της κοινής γνώμης, «διεκδικεί αντιπροσωπευτική ικανότητα πολύ σημαντικότερη από αυτήν που έχουν οι τυποποιημένοι συνταγματικοί θεσμοί [. . .] τουλάχιστον ισοδύναμη της εκλογικής διαδικασίας»²⁰¹.

Ως εκ τούτου, όπως είναι σήμερα η πραγματικότητα της «πολιτικής υποαντιπροσωπευσης της κοινωνίας, τότε πρέπει να αναζητήσουμε τα στοιχεία που μας επιτρέπουν να μεταβούμε από το επίπεδο ή τη φάση της αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας στο επίπεδο της μετα-αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας [. . .] Θα είναι μια Δημοκρατία της συμμετοχής και της απόφασης και όχι μόνο της διαβούλευσης. Θα είναι μια Δημοκρατία που κινητοποιεί και αξιοποιεί τους θεσμούς της άμεσης Δημοκρατίας [δημοψηφίσματα] χωρίς όμως να παραγνωρίζει [. . .] τη σημασία των αντιπροσωπευτικών θεσμών [παράδειγμα Ελβετίας]»²⁰².

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ

ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ - ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΑΙ LOCKE

Η ρίζες, ως πρωταρχικές ιδέες, της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, ξεκινούν με τον Αριστοτέλη²⁰³ και ακολούθως με τον Άγγλο φιλόσοφο John

¹⁹⁹ Ευάγγελος Βενιζέλος, *Η Δημοκρατία μεταξύ Συγκυρίας και Ιστορίας*, σελ. 256.

²⁰⁰ Ευάγγελος Βενιζέλος, *Η Δημοκρατία μεταξύ Συγκυρίας και Ιστορίας*, σελ. 256.

²⁰¹ Ευάγγελος Βενιζέλος, *Η Δημοκρατία μεταξύ Συγκυρίας και Ιστορίας*, σελ. 256.

²⁰² Ευάγγελος Βενιζέλος, *Η Δημοκρατία μεταξύ Συγκυρίας και Ιστορίας*, σελ. 258: Οι προσθέσεις στις αγκύλες είναι του συγγραφέα του άρθρου αυτού.

²⁰³ Αριστοτέλης *Πολιτικά* III, 1297b και 1298a: «ἔστι δὴ τρία μέρη τῶν πολιτειῶν πασῶν, περὶ ὧν δεῖ θεωρεῖν τὸν σπουδαῖον νομοθέτην ἐκάστη τὸ συμφέρον· ὧν ἐχόντων καλῶς ἀνάγκη τὴν πολιτείαν ἔχειν καλῶς, καὶ τὰς πολιτείας ἀλλήλων διαφέρειν ἐν τῷ διαφέρειν ἕκαστον τούτων. ἔστι δὲ τῶν τριῶν τούτων ἐν μὲν τί τὸ βουλευόμενον περὶ τῶν κοινῶν, δεύτερον δὲ τὸ περὶ τὰς ἀρχάς, τοῦτο δ' ἔστι τίνας δεῖ καὶ τίνων εἶναι κυρίας, καὶ ποῖαν τινὰ δεῖ γίνεσθαι τὴν αἵρεσιν αὐτῶν, τρίτον δὲ τί τὸ δικάζον. κύριον δ' ἔστι τὸ βουλευόμενον περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, καὶ συμμαχίας [5] καὶ διαλύσεως, καὶ περὶ νόμων, καὶ περὶ θανάτου καὶ φυγῆς καὶ δημεύσεως, καὶ περὶ ἀρχῶν αἵρέσεως καὶ τῶν εὐθυνῶν. ἀναγκαῖον δ' ἦτοι πᾶσι τοῖς πολίταις ἀποδίδοσθαι πάσας ταύτας τὰς κρίσεις ἢ τίσι πάσας οἷον ἀρχῇ τινὶ μὴ ἢ πλείοσιν, ἢ ἑτέροις ἑτέρας] ἢ τινὰς μὲν αὐτῶν πᾶσι τινὰς δὲ τισίν.» ελεύθερη μεταφράση

Locke²⁰⁴, οι οποίοι θεωρούνται οι πρόδρομοι²⁰⁵ της αρχής αυτής. Είναι, όμως, ο Γάλλος φιλόσοφος Montesquieu²⁰⁶ που συστηματοποίησε την αρχή αυτή και έτσι θεωρείται πατέρας της. Ο Αριστοτέλης, γυροφέρνοντας το θέμα αλλά χωρίς να το ξεκαθαρίζει έγγραψε «α[Α]πὸ τὴν ἄλλη ὅμως εἶναι ἀναγκαῖα, γιὰτί οἱ δίκες ποὺ γίνονται γιὰ νὰ ἀπονειμῇ δίκαιοςὺνη εἶναι ἀχρηστες, εἰάν δὲν ἔχουν καμιά ἰσχὺ. . . Γιὰ τοῦτο, θὰ ἦταν καλύτερο τὴν ἀρμοδιότητα αὐτὴ νὰ μὴν τὴν ἀσκεῖ μὴ μόνον ἀρχή, ἀλλὰ πολλὲς, ἔτσι ὥστε ἄλλη νὰ ἐκτελεῖ τις ἀποφάσεις κάθε δικαστηρίου. . . Σωστότερο ἐπίσης εἶναι ὁρισμένους ἀποφάσεις νὰ τις ἐκτελοῦν διαφορετικὲς ἀρχές ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ τις ἐκδίδουν, ἀλλὰ καὶ τις ἀποφάσεις τῶν νέων ἀρχῶν νὰ τις ἐκδίδουν ἄλλες καὶ νὰ τις ἐκτελοῦν ἄλλες, νέες καὶ αὐτές [. . .]»²⁰⁷. Επίσης, ο Αριστοτέλης συζητώντας τα πολιτικά πράγματα σε μικρές πόλεις, αναφέρει ότι «μ[Μ]ερικὲς φορὲς ὅμως καὶ οἱ μικρὲς πόλεις ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τις ἰδίους δημόσιες ἀρχές καὶ νόμους, ὅπως καὶ οἱ μεγάλες. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι πὼς στὶς μικρὲς, τὰ ἴδια πρόσωπα καταλαμβάνουν συχνότερα τ' ἀξιῶματα, ἐνὼ στὶς μεγάλες, μετὰ ἀπὸ πάροδο περισσότερου χρόνου. Γι' αὐτὸ τὸν λόγον τίποτα δὲν ἐμποδίζει ν' ἀναθέτουν πολλὲς υπηρεσί-ες στὸ ἴδιο πρόσωπο, εφόσον δὲν εἶναι ἀντικρουόμενες. Ὅταν μάλιστα ἡ πόλη ἔχει λίγους κατοίκους, ἀναγκαστικά κάθε ἀρχὴ ἀσχολεῖται με πολλὲς υπηρεσί-ες, ὅπως γίνεται με τὰ οβελισκολύχνια»²⁰⁸. Ο John Locke στο κεφάλαιο Περί Νομοθετικής, Εκτελεστικής και Ομοσπονδιακής Εξουσίας, αναφέρει ότι αν τα ἴδια πρόσωπα ποὺ ἀσκοῦν νομοθετικὴ ἐξουσία ἔχουν στὰ χέρια τοὺς τὴν ἐξουσία νὰ ἐκτελοῦν τοὺς νόμους, ἐξαιροῦν τοὺς εαυτοὺς τοὺς, με ἀποτελέ-σμα θὰ πρέπει ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία νὰ ἀνατίθεται σε ἄλλα πρόσωπα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἀσκοῦν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία²⁰⁹. Ὅπως γενικά ἀναγνωρίζεται ο

«Σε κάθε πολίτευμα υπάρχουν τρία μέρη (πυλώνες) (παράγοντες) (factors in reference) που πρέπει να ληφθούν υπόψη (εναρμονιστούν) (be considered) από ένα καλό νομοθέτη που θα επιδιώξει για κάθε πολίτευμα (σύνταγμα). Αν αυτά τα μέρη οργανωθούν στο πολίτευμα σωστά, τότε το πολίτευμα θα είναι εκ των πραγμάτων ορθό. Η ανωτερότητα ενός πολιτεύματος σε σύγκριση με ένα άλλο πολίτευμα, κρίνεται στη βάση της ρύθμισης του τρόπου που γίνεται η οργάνωση αυτών των μορίων. Από τα τρία αυτά μέρη το κύριο είναι το πρώτο που (βουλευόμενον) διαβουλευέται για τα κοινά, το δεύτερο αφορά τις αρχές (ποιες πρέπει να είναι, ποιες αρμοδιότητες να έχουν και με ποιον τρόπο να γίνεται η εκλογή του), και το τρίτο να απονέμει δικαιοσύνη. Κυρίαρχο μέρος είναι το πρώτο, που συσκέπτεται και αποφασίζει για θέματα πολέμου και ειρήνης, για σύναψη ή διάλυση συμμαχιών, ψηφίζει τους νόμους, αποφασίζει για επιβολή θανατικών ποινών, εξουσίας και δήμευσης περιουσιών. Το κυρίαρχο αυτό μέρος αποφασίζει για την εκλογή των αρχών και σε τούτο λογοδοτούν. Τούτες τις αποφάσεις αναγκαστικά ο νομοθέτης πρέπει να τις αναθέσει είτε σε όλους του πολίτες, είτε μερικές σε μερικούς, είτε μερικές σε όλους και τις υπόλοιπες σε μερικούς».

²⁰⁴ *Two treatises of government*.

²⁰⁵ Δ. Τσάτσος, *Πολιτεία*, σελ. 417.

²⁰⁶ *De l'esprit des lois (On the Spirit of Laws)* Το Πνεύμα των Νόμων, 1747/8

²⁰⁷ Αριστοτέλης, *Πολιτικά* 1322a (μετφρ. Οδυσσέα Χατζόπουλου).

²⁰⁸ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1299b.

²⁰⁹ John Locke, *Δεύτερη Πραγματεία Περί Κυβερνήσεως*, μετφρ. – εισαγωγή Πασχάλης Μ. Κιτρο-

Locke δεν θεώρησε αναγκαίο οι εξουσίες αυτές να ανατεθούν σε ανεξάρτητες αρχές, αφού στην εκτελεστική εξουσία εννοούσε τις εσωτερικές υποθέσεις περιλαμβανομένων αυτές των δικαστηρίων²¹⁰.

Πιστεύω, αυτά τα σημεία του *Αριστοτέλη* και του *John Locke* αποτέλεσαν το αφήγημα των σκέψεων του *Montesquieu* περί της διάκρισης των εξουσιών.

ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ

Ξεκίνησε στην πράξη τη διαδρομή της η αρχή της διάκρισης των εξουσιών στην Αγγλία, όπου όλες οι εξουσίες (θέση νόμων, εφαρμογή τους, εκδίκηση διαφορών) συγκεντρωνόταν στο πρόσωπο του μονάρχη. Ακολούθησε εμφύλιος πόλεμος και στη συνέχεια ο Γουλιέλμος της Οράγγης (1689) εγκατέλειψε την εξουσία νομοθέτησης στο κοινοβούλιο, διατηρώντας μόνο την εξουσία της διακυβέρνησης (έχοντας το δικαίωμα ένστασης στους νόμους και διάλυσης του κοινοβουλίου). Ο *Αλέξανδρος Σβώλος*, Έλληνας συνταγματολόγος, αρχίζει το κεφάλαιο για τη διάκριση των εξουσιών, γράφοντας «[Ε]κ της ιστορίας του αγγλικού πολιτεύματος είναι γνωστόν ότι η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, συνδυασμένη προς την τάσιν την αμοιβαίας ισοσταθμίσεως, απετέλεσεν, ενωρίς, σύστημα οργανώσεως του κράτους»²¹¹.

Η απαίτηση της αστικής τάξης τον 18^ο αι. μ.χ. για περιορισμό της απόλυτης και αυθαίρετης εξουσίας του μονάρχη, αποτυπώνεται στη προσπάθεια διανομής της εξουσίας μεταξύ των κοινωνικών δυνάμεων της εποχής μέσα σε ένα συγκρουσιακό πλέγμα μεταξύ των κοινωνικών δυνάμεων, με αποτέλεσμα να προκύψει το συνταγματικό κράτος που καθιερώνει την αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Η ανερχόμενη αστική τάξη δεν αποδεχόταν μόνο στη θέσπιση νομικών φραγμών, περιοριστικών της αυταρχικότητας του μονάρχη κατά την άσκηση της κρατικής εξουσίας, αλλά απαιτούσαν και τη συμμετοχή τους στην άσκηση της κρατικής εξουσία κατά τρόπο αντιπροσωπευτικό μέσω εκλογών.

Με τη μορφή που γνωρίζουμε σήμερα την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, εμφανίζεται το πρώτον κατά τη διαδικασία της μετάβασης από τη φεουδαρχία στο αστικό κράτος και συναντάται αρχικά τον 17ον αι. στο έργο του *John Locke* και κατά το πρώτο μισό του 18ου αιώνα στα

μιλίδης, σελ. 201-202.

²¹⁰ John A. Fairlie, *The Separation of Powers*, Michigan Law Review, Feb., 1923, Vol. 21, No. 4 (Feb., 1923), pp. 393-43, 396.

²¹¹ *Το Νέον Σύνταγμα και αι Βάσεις του Πολιτεύματος*, σ. 278.

γραπτά του *Montesquieu*, ενός από τους βασικούς θεωρητικούς του Διαφωτισμού. Έτσι, ο *Locke* πρότεινε τη διάκριση της νομοθετικής εξουσίας που ασκούσε το Κοινοβούλιο ως ύπατη εξουσία της πολιτικής κοινότητας από την εκτελεστική εξουσία. Στο ενδέκατο βιβλίο του έργου του *Πνεύμα των Νόμων*, ο *Montesquieu* παραθέτει μία τυπολογία των πολιτευμάτων, ακολουθώντας την αριστοτελική διάκριση αυτών. Εμπνευσμένος από το βρετανικό σύστημα διακυβέρνησης, ο *Montesquieu* διατύπωσε την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, ξεκινώντας από τη διαπίστωση ότι κάθε πρόσωπο που κατέχει εξουσία τείνει να την καταχραστεί, δηλαδή να σπρώξει τα όρια της ως εκεί που θα τον σταματήσουν. Έτσι, διατυπώνει την αρχή ότι κάθε κρατική εξουσία από τις τρεις εξουσίες πρέπει να εναποτίθεται σε διαφορετικά χέρια. Κατά τον *Montesquieu*, κάθε εξουσία περιορίζεται με άλλη εξουσία και ότι δεν πρέπει να αναμένει κανείς τίποτα από τις ηθικές ή θρησκευτικές αναστολές του μονάρχη ή του κυβερνήτη. Σύμφωνα με τη θεωρία του *Montesquieu*, ακολουθώντας ακριβώς την ίδια μέθοδο με τον *Αριστοτέλη*, τα πολιτεύματα διακρίνονται στον δεσποτισμό (ο οποίος είναι περισσότερο κατάλληλος για χώρες που είναι ιδιαίτερα εκτεταμένες χωρικά), στη συνταγματική μοναρχία (μπορεί να εφαρμοστεί σε χώρες μέτριας έκτασης) και στη δημοκρατία (η οποία μπορεί να ευδοκιμήσει σε μικρές χώρες). Κατά τον *Montesquieu*, σε κάθε κράτος υπάρχουν τρεις εξουσίες, στις οποίες πρέπει να αντιστοιχούν διαφορετικά κρατικά όργανα.

Έκτοτε, η αρχή αυτή, η οποία πρωτοεμφανίστηκε με την ιστορική εμφάνιση του συνταγματικού κράτους, φαίνεται να αποκτά διαχρονική αξία και η αριστοτελική *τριαδική* διάκριση επικρατεί στη θεωρία και εν τέλει παρουσιάζεται σε όλα σχεδόν τα συντάγματα του κόσμου από τα τέλη του 18ου αιώνα μέχρι και σήμερα.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ: Έλλειψη Αντιστοιχίας Ανάμεσα στη Σύγχρονη Αρχή της Διακρίσεως των Εξουσιών και στην Αρχαιοελληνική της Εκδοχής

Ο *Αριστοτέλης* διέκρινε τρία μέρη (εξουσίες) στην Πολιτεία, ένα που σκέφτεται και αποφασίζει για τα κοινά, ένα που ασχολείται με τις αρχές της διοίκησης και ένα που δικάζει. Ο *Αριστοτέλης* ενώ σημειώνει ότι «Ο νόμος ορίζει ρητά ότι αν κάποιος αρνηθεί να υπηρετήσει ως διαιτητής όταν ενηλικιωθεί, χάνει τα πολιτικά του δικαιώματα, εκτός και αν εξασκεί άλλο αξίωμα εκείνη τη

χρονιά ή λείπει από τη πόλη.»²¹², πράγμα που δείχνει ότι όταν κάποιος πρόσωπο έχει περισσότερα από ένα αξίωμα εξαιρείται από του να ασκήσει το δεύτερο, εντούτοις με άλλες αναφορές του διαδηλώνει ότι η διάκριση των προσώπων δεν ήταν το κύριο μέλημα της φιλοσοφίας του. Καταλήγει ότι «έτσι και στις πόλεις πρέπει να δεχθούμε, πως πάνω από όλους συντελούν στην ικανοποίηση των αναγκών, πρέπει να τοποθετηθεί η τάξη των πολεμιστών, των μελών της δικαστικής δικαιοσύνης και αυτών που συσκέπτονται και αποφασίζουν για τη πόλη, πράγμα που απαιτεί πολιτική σύνεση. Εν πάση περίπτωση ολίγον ενδιαφέρει αν τα καθήκοντα αυτά είναι κεχωρισμένα ή εκτελούνται από τα ίδια πρόσωπα. Συμβαίνει άλλωστε συχνά να είναι οι ίδιοι οπλίτες και γεωργοί»²¹³. . .] Οι υπόλοιπες ικανότητες ενδέχεται να συνυπάρχουν στα ίδια άτομα, όπως επίσης αυτοί που συσκέπτονται να είναι και δικαστές.»²¹⁴. Φαίνεται, ότι όλα τα θέματα που αναπτύχθηκαν από τον Αριστοτέλη για ένα καλά οργανωμένο κράτος με ισοζύγιο μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων / φυλών, αποτέλεσαν αδιαμφισβήτητη την αφετηρία σκέψης τόσο του *Locke*, όσον και κύρια του *Montesquieu*. Η διάκριση των προσώπων στις τρεις εξουσίες δεν ήταν μέρος της επιχειρηματολογίας του Αριστοτέλη, αλλά του *Montesquieu*. Παρόλο, που ο Αριστοτέλης αφήνει πολλές πιθανότητες ότι μπορούσε να υπάρχει αυτή η διάκριση προσώπων, αφού όποιος υπηρετούσε ένα αξίωμα εξαιρείτο από του να ασκεί ένα άλλο, εντούτοις δεν το ανάλυσε και δεν το πρόβαλε ως ουσιώδες μέρος της σκέψης του. Προκύπτει, όμως, ότι ο Αριστοτέλης με τη θεωρία των τριών μορίων της κρατικής εξουσίας, επιθυμούσε να συστηματοποιήσει την οργάνωση των πολιτευμάτων με σκοπό «τὴν πολιτείαν ἔχειν καλῶς» και τη διάσωση τους. Ξεκαθαρίζοντας το θέμα ο Αρ. Μάνεσης, αφού τονίζει ότι «ένα άλλο στοιχείο του φιλελεύθερου πολιτεύματος είναι η οργανική διάκριση των εξουσιών»²¹⁵ συνεχίζει και αναφέρει ότι «[δ]εν πρόκειται για το θέμα που ξεκινάει από τον Αριστοτέλη, αν δηλαδή υπάρχουν τρεις ουσι-αστικά διαφορετικές λειτουργίες της κρατικής εξουσίας – η πολιτική Τριάδα: νομοθετική, εκτελεστική δικαστική -, αλλά για την κατανομή της άσκησης της σε διαφορετικά κρατικά όργανα, ώστε να αποτρέπεται η κατάχρηση της εξουσίας»²¹⁶ αφού «κάθε άνθρωπος που ασκεί εξουσία τείνει να την καταχραστεί»²¹⁷ προχωρεί ώσπου να συναντήσει φραγμούς» γι' αυτό πρέπει «τα πράγματα να είναι διευθετημένα έτσι ώστε η εξουσία να αναχαιτίζει την εξουσία»²¹⁷. Επίσης, ο Δ. Τσάτσος, αναφέρει ότι μετά «την κριτική και την απόρριψη της άποψης,

²¹² Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 53.5.1

²¹³ Αριστοτέλης, *Πολιτικά* 1291a (μετφρ. Ελευθέρη).

²¹⁴ Αριστοτέλης, *Πολιτικά* 1291b (μετφρ. Ελευθέρη).

²¹⁵ Αρ. Μάνεσης, *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη*, σελ. 546.

²¹⁶ Αρ. Μάνεσης, *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη*, σελ. 546.

²¹⁷ Montesquieu, *Το Πνεύμα των Νόμων*.

ότι η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών έλκει την καταγωγή της από την αρχαιοελληνική πόλη και τη φιλοσοφία του Αριστοτέληέλκει τη καταγωγή της από τις θεσμικές εξελίξεις και τα σχετικά φιλοσοφικά (πολιτειολογικά) ρεύματα του Διαφωτισμού του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα».²¹⁸ Η έλλειψη, λοιπόν, αντιστοιχίας ανάμεσα στη σύγχρονη αρχή της διακρίσεως των εξουσιών και στην αρχαιοελληνική της εκδοχής, είναι πλέον παραδεκτή. Απλά «επρόκειτο για εσφαλμένη αντίληψη της ιστορίας του θεσμού για μια παρερμηνεία ενός ιστορικού κειμένου»²¹⁹.

Όμως, χωρίς αμφιβολία η συμβολή του Αριστοτέλη στη σκέψη του *Montesquieu* ήταν σημαντική και ουσιώδης. Ο Αμερικανός φιλόσοφος Τζων Άνταμς (*John Adams*)²²⁰ (1787) υποστηρίζει ότι:

«Ο Μακιαβέλλι [. . .] τα ωραιότερα μέρη των έργων του είναι αυτά που μετέφρασε σχεδόν κατά λέξη από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη [. . .] ο Μοντεσκιέ δανείστηκε το πιο καλό μέρος του συγγράμματός του από το Μακιαβέλλι, χωρίς όμως να αναφέρει την πηγή των περικοπών του».

Ακόμη, ο *Iain Stewart* αναφέρει ότι:

«The famous passage in Montesquieu, and his further discussion, can be read as an update on Aristotle [. . .] Montesquieu shares with Aristotle a commitment to both division of labour and distribution of power. But, while the terms of Aristotle's commitment are entirely political, Montesquieu's terms are legalised»²²¹.

²¹⁸ Δ. Τσάτσος, *Πολιτεία*, σελ. 409.

²¹⁹ *Πολιτεία*, σελ. 409.

²²⁰ John Adams, *A Defence of the Constitutions of Government of the United States of America*, Λονδίνο: Εκτυπώθηκε για λογαριασμό C. Dilly, 1987, I, 325.

²²¹ Stewart, Iain, "Men of Class: Aristotle, Montesquieu and Dicey On 'Separation of Powers' and 'the Rule of Law'" [2004] *MqLawJl* 9; (2004) 4 *Maquarie Law Journal* 18: «Aristotle's processes of deliberation, execution and adjudication are replaced by types of legal decision: legislation, execution and adjudication. And it is authority to make these types of decision that Montesquieu considers how to distribute [. . .] The phrasing also reproduces the Aristotelean doughnut and that seems to have made it possible to read this scheme as stating the existence of three separate organs. Then the edge of the hole is rendered crumbly with Montesquieu's overlap of meaning between 'pouvoir' and 'puissance'. Both of them directly translate the contemporary English use of the word 'power', by Locke and especially by Bolingbroke; at the same time, 'puissance' carries a nuance of 'force' as in physics. Montesquieu both follows Aristotle's empirical views and attempts a more modern scientific method [. . .] Montesquieu was surely aware of Aristotle's scheme: although he does not refer to it (though he adopts its idiom), he refers to several other

Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΩΧΥΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ

Μετά από σχετική ανάκληση στο Συνέδριο της Φιλαδέλφειας (1776), η διάκριση των εξουσιών καθιερώνεται στη σύμβαση της συνομοσπονδίας (άρθρο 10) των ΗΠΑ, ενώ παγιώνεται με τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων της Βιργινίας (1776) στο άρθρο 5, το οποίο εξηγούσε ρητά ότι η νομοθετική και η εκτελεστική εξουσία όφειλαν να είναι διαχωρισμένες από τη δικαστική, δηλαδή να ασκούνται από άλλα πρόσωπα. Στα πρώτα πολιτειακά συντάγματα των ΗΠΑ, ήτοι της Maryland (1776) [*“The legislative, executive and judicial powers of government ought to be forever separate and distinct from each other”*] και της Massachusetts (1780) [*“In the government of this Commonwealth the legislative department shall never exercise the executive and judicial powers or either of them; the executive shall never exercise the legislative and judicial powers or either of them; the judicial shall never exercise the legislative and executive powers or either of them: To the end it may be a government of laws and not of men”*] υιοθετήθηκε με το πλέον απόλυτο τρόπο η αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Ακολούθησαν και άλλα συντάγματα των διαφόρων πολιτειών των ΗΠΑ στο ίδιο μοτίβο, όμως μεταγενέστερα άρχισαν να αναγνωρίζεται η ανάγκη εισαγωγής εξαιρέσεων στο κανόνα. Για παράδειγμα στο σύνταγμα της Illinois (1870) εισάχθηκε ότι [*“The powers of the government of this State are divided into three distinct departments, the legislative executive and judicial; and no person or collection of persons, being one of these departments, shall exercise any power properly belonging to either of the others, except as hereinafter expressly directed or permitted”*].

Όμως, με το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα των ΗΠΑ του 1787, επίσης σε

passages in the Politics [. . .] Montesquieu applies, that is, the principle of distribution of power which we have seen in Aristotle. Whatever types of power are exercised by a state, each type must be distributed or its exercise will be liable to corruption. By ‘corruption’ he understands a lack not just of honesty but of integrity and, indeed, of strength. That power be distributed is a matter of principle, but how it should be distributed is a matter of local circumstance. Montesquieu does not discuss federations – depending on definition, there might have been none to discuss. However, his principle is applied when legislative, executive and judicial power are all distributed among central and regional authorities, whatever the relationships among those powers might be in the hands of each authority. A generation later, Blackstone took a similar view as to the principle; he was expressing the common understanding of the age [. . .] Aristotle is concerned, however, that in this distribution of tasks all classes shall get a share and in that sense there will be a balancing of class interests. Albeit that the poor may participate only in deliberation and adjudication, and then only because otherwise they would surely turn into enemies. There is, here, a further principle of distribution of power [. . .] As to allocation of powers, then, Jennings and Aristotle are in agreement that it is a matter of political policy and not of legal principle [. . .]».

ανάκληση στη Φιλαδέλφεια, καθιερώνονται οριστικά, (α) το ομοσπονδιακό σύστημα και (β) η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, παρόλο που δεν αναφέρεται ρητά στο Σύνταγμα. Όπως αναφέρθηκε από το Δικαστή Miller του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ (U.S. Supreme Court) στην υπόθεση *Kilbourn v. Thompson*, 103 U.S. 168, 190 (1880), *“It is believed to be one of the chief merits of the American system of written constitutional law that all powers entrusted to the government, whether state or national, are divided into the three grand departments, the executive, the legislative and judicial;”*.

Σε συνέχεια των Αμερικανών, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών θα επιδράσει καταλυτικά στη Γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789 (άρθρο 16 *«Κάθε κοινωνία η οποία δεν έχει εξασφαλίσει τα δικαιώματα των πολιτών της και δεν έχει καθορίσει με ακρίβεια τη διάκριση των εξουσιών, δεν μπορεί να θεωρηθεί οργανωμένη»*), στην οποία διακηρύσσεται ότι δεν υπάρχει Σύνταγμα, αν δεν κατοχυρώνεται η διάκριση των εξουσιών, με άλλα λόγια ότι η τελευταία αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ στοιχείο του Συντάγματος.

Έτσι, λοιπόν, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών αρχικά ενσωματώθηκε στο Αμερικανικό Σύνταγμα του 1787 και στην Ευρώπη καθιερώνεται με τη Γαλλική Επανάσταση στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (1789). Στην επικράτηση της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών για να καταστεί διαχρονική αρχή, το συνέδριο της Φιλαδέλφειας το 1787 θα επιδράσει καταλυτικά στη Γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789, στην οποία διακηρύσσεται ότι δεν υπάρχει Σύνταγμα²²² αν δεν κατοχυρώνεται η διάκριση των εξουσιών.

Η αναφορά στη λέξη «εξουσίες» αντικαθίσταται σιγά σιγά με τη λέξη «λειτουργίες», επειδή θεωρούμαι ότι η εξουσία είναι μια και ανήκει στο λαό και ως τέτοια είναι ενιαία και αδιαίρετη. Οι λειτουργίες της εξουσίας του λαού ασκούνται από τα τρία κύρια θεσμικά όργανα της Πολιτείας²²³.

ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ

Δεν υπάρχει συγκεκριμένος ορισμός για την διάκριση των εξουσιών²²⁴, όμως μπορεί να σημαίνει σήμερα τρία πράγματα: (α) ότι το ίδιο άτομο δεν πρέπει

²²² Αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ στοιχείο του Συντάγματος.

²²³ Χριστίνα Ακριβοπούλου και Χαράλαμπος Ανθόπουλος, *Εισαγωγή στο Δίκαιο και στους Συνταγματικούς Θεσμούς*, σελ 58.

²²⁴ M.J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, 2nd ed., σελ. 13; E. C. S. Wade and A. W. Bradley, *Constitutional and Administrative Law*, 10th ed., 53.

να είναι μέρος πέρα της μιας από τις τρεις εξουσίες του κράτους, (β) ότι μια εξουσία δεν θα πρέπει να περιπλέκεται κατά την άσκηση των λειτουργιών μιας άλλης και (γ) ότι μια εξουσία δεν θα πρέπει να ασκεί της λειτουργίες μιας άλλης, εκτός εάν υπάρχει ρητή εξαίρεση στο Σύνταγμα. Ο Αρ. Μάνεσης, αναφερόμενος για την αρχή της διάκρισης των εξουσιών τόνισε ότι, «η[Η] διάκριση των εξουσιών δεν είναι ούτε πολιτικό ‘αξίωμα’ – πρόταση αφεαυτής φανερή – ούτε ‘υπερσυνταγματική’ ή ‘προσυνταγματική’ αρχή· είναι απλώς μια μέθοδος καταμερισμού και μια ‘τεχνική’ περιορισμού της κρατικής εξουσίας που επιτυγχάνεται με τον αμοιβαίο έλεγχο των οργάνων στα οποία έχει κατανεμηθεί η άσκηση της»²²⁵ και αποτελεί ένα από τους βασικούς θεσμούς του φιλελεύθερου κράτους²²⁶. Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών είναι, λοιπόν, θεσμός του συντάγματος που έχει πρακτική, τεχνική και οργανωτική σημασία, γιατί σηματοδοτεί την οροθέτηση των αρμοδιοτήτων της κάθε μιας από της κρατικές εξουσίες κατά την άσκηση των λειτουργιών της. Είναι, λοιπόν, η πιο θεμελιώδης αρχή του συνταγματικού δικαίου που «ευνοεί και νομιμοποιεί την κατάτμηση και κατανομή της εξουσίας» του κράτους στα τρία κύρια κέντρα εξουσίας, «προωθώντας και δικαιολογώντας τον αλληλοέλεγχο της, την αντιστάθμιση της εξουσίας της και την αμοιβαία εξισορρόπησης της, συμβάλλοντας έτσι στην «αποκέντρωση» και στην «πολυαρχία»²²⁷. Καμιά εξουσία δεν μπορεί να ολοκληρώσει τις νομικές ενέργειες, παρά μόνο αυτές του τομέα της, με αποτέλεσμα η κάθε αντίστοιχη εξουσία είναι από μόνη της ανίκανη να κυβερνήσει χωρίς τη συνδρομή και των λοιπών εξουσιών. Κατά τον Αντ. Μανιτάκη, «Η διάκριση των λειτουργιών δεν αποσκοπεί, πάντως, στη διάσπαση της μιας και ενιαίας εξουσίας σε πολλαπλές εξουσίες, εντελώς ανεξάρτητες και αυτόνομες μεταξύ της, ούτε στον χωρισμό της, αλλά στον επιμερισμό της άσκησης των τριών κρατικών δραστηριοτήτων (ή λειτουργιών) σε διαφορετικά κρατικά όργανα (ή διακριτά κέντρα κρατικής αρμοδιότητας και εξουσίας), έτσι ώστε το ένα να μπορεί να αναχαιτίζει ή να αντισταθμίζει ή ισοσταθμίζει την εξουσία του άλλου και όλα μαζί να μπορούν μεταξύ τους να αλληλο-ελέγχονται και να αλληλο-εξισορροπούνται».²²⁸

Οχυρώνει, λοιπόν, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών κατά το ελάχιστον, το σύστημα προστασίας των πολιτικών και ατομικών ελευθεριών και προ-

²²⁵ Αρ. Μάνεσης, *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη*, σελ. 547.

²²⁶ Αρ. Μάνεσης, *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη*, σελ. 548.

²²⁷ Αντ. Μανιτάκης, *Η πολυσήμαντη επιστροφή του κράτους δικαίου*, σε «Όψεις του κράτους δικαίου», Θεσσαλονίκη, Σάκουλας, 1990, σ. 27-68; Α. Μανιτάκης, *Η Διάκριση των Εξουσιών ως Οργανωτική Βάση του Κράτους ή ως Πολιτική Αρχή*, (2011), στο <http://www.constitutionalism.gr/> Καταχώρηση 16-4-2011.

²²⁸ Α. Μανιτάκης, *Η Διάκριση των Εξουσιών ως Οργανωτική Βάση του Κράτους ή ως Πολιτική Αρχή*, (2011), στο <http://www.constitutionalism.gr/> Καταχώρηση 16-4-2011.

στατεύει κατά το ελάχιστον το δημοκρατικό πολίτευμα και αποτρέπει της αυθαιρέσιες, καταχρήσεις και δεσποτισμό. Η βασική ιδέα είναι κάθε εξουσία του κράτους πρέπει καταρχήν να έχει την αρμοδιότητα να αποφασίζει για θέματα που αφορούν τη δική της οργάνωση για να εξασφαλίζεται η λειτουργική ανεξαρτησία της και κατά δεύτερον τη δυνατότητα της ανάπτυξης της δική της βούληση. Έτσι οι τρεις εξουσίες είναι ανεξάρτητες, αρμονικές και συμπληρώνει η μια την άλλη κατά τρόπο που δεν υπάρχει μεταξύ τους ιεραρχία, στα πλαίσια του Συντάγματος²²⁹.

Η αρχή αυτή ως οργανωτική της λειτουργίας των εξουσιών του κράτους, με γνώμονα πάντα τη περιφρούρηση των πολιτικών ελευθεριών και του δημοκρατικού πολιτεύματος των πολιτών από αυθαιρέσιες ή καταχρήσεις του του ενός, των λίγων ή των πολλών, καθιερώνεται θεσμικά ως το κύριο θεμέλιο του σύγχρονου δημοκρατικού πολιτεύματος και των ελευθεριών, επειδή ακριβώς η αρχή αυτή είναι «κτισμένη» (in build) μέσα στο ίδιο το σύστημα. Καθιδρύει η αρχή αυτή, λοιπόν, τέτοιους κανόνες που πρέπει να ακολουθούνται για να αποφευχθεί η καταστρατήγηση του πυρήνα του δημοκρατικού πολιτεύματος και των ελευθεριών, οι οποίοι στηρίζονται (α) στη διασφάλιση της αυτονομίας²³⁰ της κάθε εξουσίας, (β) στη αυστηρή τήρηση του πλαισίου αρμοδιότητας της κάθε εξουσίας, εκτός εάν επιτρέπεται ρητά εξαίρεση από το Σύνταγμα, (γ) στο ασυμβίβαστο του ατόμου να συμμετέχει σε μια εξουσία και ταυτόχρονα και σε μια άλλη από τις τρεις εξουσίες, (δ) στην εξουσιαστική και θεσμική ύπαρξη κοινωνικού και πολιτικού συμφέροντος των φορέων της κάθε εξουσίας που λειτουργούν ως επιτηρητές της συνέχισης του δημοκρατικού πολιτεύματος και των πολιτικών ελευθεριών γιατί οποιαδήποτε διαμαρτυρία της αφυπνίζει το λαό για υπάρξει σοβαρού κινδύνου και (ε) στη διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του ατόμου που προβλέπονται στο Μέρος 2 του Συντάγματος (βλ. άρθρο 35). Η εξασφάλιση, έτσι, μιας ελάχιστης προστασίας της πολιτικής και ατομικής ελευθερίας, εξισορροπείται, αναχαιτίζεται και αποτρέπεται η προσωποποίηση της εξουσίας που εγκυμονεί κινδύνους, καθιστώντας την αρχή της διάκρισης των εξουσιών ως την ύψιστη πολιτική αρχή εγγύησης της υπεροχής του νόμου και του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Όμως, η αρχή της διάκρισης εξουσίας δεν αντιστέκεται μόνο κατά των καταχρήσεων, αυθαιρεσιών και ολιγαρχικών τάσεων, αλλά αντιστέκεται και

²²⁹ Αρ. Μάνεσης, *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη*, σελ. 549; Α. Μανιτάκης, *Η Διάκριση των Εξουσιών ως Οργανωτική Βάση του Κράτους ή ως Πολιτική Αρχή*, (2011), στο <http://www.constitutionalism.gr/> Καταχώρηση 16-4-2011; Γ. Πυκός, βλ. σημ. 6.

²³⁰ Christof Mollers, Separation of Powers, in Roger Masterman and Robert Schutze, *Comparative Constitutional Law*, 2019, p. 236.

κατά της υπερβολικής δημοκρατίας. Όπως, γράφει ο *Αντώνης Μανιτάκης* η αρχή της διάκρισης εξουσίας αντιστέκεται στις «*παρενέργειες του πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού και της μαζικής δημοκρατίας, διότι όπως προφητικά είχε υπογραμμίσει ο Αλ. Σβώλος, «όσον περισσότερο δημοκρατικόν είναι το πολίτευμα, τόσον περισσότερο επικίνδυνος δια την ελευθερίαν είναι η συγκέντρωση της εξουσίας εις χείρας αιρετών οργάνων, όπως τα αντιπροσωπευτικά του λαού Σώματα»*²³¹. Συνεπώς, στο συνταγματικό κράτος, ο λαός είναι μεν κυρίαρχος και η πηγή κάθε εξουσίας, όμως δεν είναι παντοδύναμος και περιόριζεται από την αρχή της διάκρισης των εξουσιών.

Στην Αγγλία, αντίθετα με τις ΗΠΑ και την Κύπρο, κανένας νόμος του Κοινοβουλίου δεν μπορεί να κηρυχθεί αντισυνταγματικός επειδή παραβιάζει την αρχή της διάκρισης των εξουσιών²³².

ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΔΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ

Η διάκριση των εξουσιών αποτελεί μία από της πλέον θεμελιώδεις οργανωτικές αρχές του φιλελεύθερου συνταγματικού κράτους και είναι, καταρχάς μία οργανωτική αρχή, η οποία «*παραπέμπει σε ένα ιστορικά και θεωρητικά διαμορφωμένο μοντέλο συγκρότησης*» της κρατικής εξουσίας²³³. Εντέλει, στο σύγχρονο κράτος γίνεται δεκτό ότι η αρχή της διάκρισης των εξουσιών μπορεί να νοηθεί μόνο ως κατανομή των αρμοδιοτήτων / εξουσιών.

Η σημασία της αρχής έγκειται στο γεγονός ότι η ιδέα της διάκρισης των εξουσιών και προσώπων «*αποτελεί εργαλείο αμφισβήτησης του αδιαιρέτου χαρακτήρα της εξουσίας, και άρα της κυριαρχίας*»²³⁴ και αποδίδει τον τύπο οργάνωσης της κρατικής εξουσίας που ταυτίζεται ιστορικά με το λεγόμενο συνταγματικό κράτος. Κατά τον *Αντ. Μανιτάκη*, «*π[Π]ροηγήθηκε, επομένως, λογικά και ιστορικά η θεσμική της πρόσληψη, δηλαδή η σύλληψή της ως μεθόδου οργάνωσης και συνάρθρωσης των εξουσιών και ακολούθησε η πρόσληψή της και ως κανόνα δικαίου ή ως συνταγματικής αρχής*».²³⁵ Ο *Α. Σβώλος*, σημείωσε ότι «*η λεγόμενη «αρχή της διακρίσεως των εξουσιών» δύναται να χαρακτηριστεί ως γενική προληπτική εγγύησης τηρήσεως του*

²³¹ Η Διάκριση των Εξουσιών ως Οργανωτική Βάση του Κράτους ή ως Πολιτική Αρχή, στον Όμιλο Αριστόβουλου Μάνεση.

²³² E. C. S. Wade and A. W. Bradley, *Constitutional and Administrative Law*, 10th ed., 58.

²³³ Ευάγγελος Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, 2008, σελ. 382.

²³⁴ Λίνα Παπαδοπούλου, *Συνταγματικό Δίκαιο: Πανεπιστημιακές Παραδόσεις*, σελ. 93.

²³⁵ Α. Μανιτάκης, *Η Διάκριση των Εξουσιών ως Οργανωτική Βάση του Κράτους ή ως Πολιτική Αρχή*, (2011), στο <http://www.constitutionalism.gr/> Καταχώρηση 16-4-2011..

Συντάγματος»²³⁶. Η διάκριση μεταξύ της πολιτικής και της νομικής σημασίας της διάκρισης των εξουσιών είναι αναγκαία, «*γιατί η πολιτική είναι η αρχική οργάνωση των εξουσιών της Πολιτείας, ενώ η νομική είναι η μεταγενέστερη που αφορά το δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*»²³⁷.

Η διάκριση των εξουσιών στα συντάγματα, δεν είναι απόλυτη, αλλά προβλέπονται περιπτώσεις διασταύρωσης των εξουσιών / λειτουργιών. Όπως, τόνιζε ο *James Madison* το 1787, πατέρας του Αμερικανικού Συντάγματος, ο *Montesquieu* δεν ήταν αντίθετος με τις επιμέρους επιδράσεις ή τους ελέγχους της μιας εξουσίας πάνω στην άλλη²³⁸. Αντίθετος, ήταν ο *Montesquieu* όταν η μια δύναμη εκ των τριών εξουσιών ασκείται από τα ίδια τα πρόσωπα που κατέχουν την δύναμη μιας από τις δύο λοιπές εξουσίες, διότι έτσι ανατρέπονται οι βασικές αρχές της πολιτικής ελευθερίας και του φιλελευθερισμού γενικότερα.

Σήμερα, υπάρχει περισσότερη επίδραση μεταξύ των εξουσιών και γίνεται προσπάθεια να ενισχυθεί ο αμοιβαίος έλεγχος μεταξύ τους, ιδιαίτερα λόγω των παρεμβολών που δημιουργεί συνεχώς το παρεμβατικό κράτος²³⁹. Ο ρόλος της αρχής καθίσταται επιτακτικότερος όταν αυξάνεται η εκδήλωση της κρατικής εξουσίας υπεισέρχεται τότε εκ των πραγμάτων καθίσταται η ανάγκη περιορισμού της για ισορροπία του συστήματος και διάσωσης του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Η θεμελιώδης αρχή της διάκρισης των εξουσιών, η οποία αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο του Κυπριακού Συντάγματος, δεν περιλαμβάνεται, όπως και στο Σύνταγμα των ΗΠΑ²⁴⁰, σε συγκεκριμένο άρθρο του Συντάγματος, αλλά αναδύεται ξεκάθαρα απ' αυτό²⁴¹. Μόνη εξαίρεση μπορεί να θεωρηθεί το άρθρο

²³⁶ Σβώλος, Αλ. *Το Νέον Σύνταγμα και οι Βάσεις του Πολιτεύματος*, Αθήνα, 1928, σελ. 351.

²³⁷ Α. Μανιτάκης, *Κράτος Δικαίου & Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας*, 1994, σελ. 169-170 και 213-289.

²³⁸ *Federalist Papers*, No. 51.

²³⁹ Α. Μανιτάκης, *Κράτος Δικαίου & Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας*, 1994, σελ. 169-170 και 213-289.

²⁴⁰ John A. Fairlie, *The Separation of Powers*, Michigan Law Review, Feb., 1923, Vol. 21, No. 4 (Feb., 1923), pp. 393-43, 398.

²⁴¹ Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων (Αρ. 3) (2011) 3 ΑΑΔ 777; Για περισσότερα βλ. Georghios M. Pikis, *Constitutionalism – Human Rights – Separation of Powers*, 2006.

35 (που συνδυάζεται με το άρθρο 34 του Συντάγματος)²⁴² σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο Μέρος 2 του Συντάγματος²⁴³. Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, λοιπόν, «είναι διάχυτη στο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας»²⁴⁴ και κατοχυρώνεται στο Κυπριακό Σύνταγμα, το οποίο «καθιερώνει αυστηρό διαχωρισμό μεταξύ των πολιτειακών εξουσιών»²⁴⁵. Το Σύνταγμα ρυθμίζει τις τρεις εξουσίες, νομοθετική (Άρθρο 61), εκτελεστική (Άρθρο 54) και δικαστική (Άρθρα 136 και 152) κατά τρόπο διακριτό. Της, το άρθρο 35 καθορίζει το πλήρη διαχωρισμό των εξουσιών στα θέματα σεβασμού ανθρωπίνων δικαιωμάτων²⁴⁶.

Το ζήτημα της διάκρισης των εξουσιών ξεσκονίστηκε ιδιαίτερα από το 1985 μέχρι το τέλος της θητείας του Προέδρου Σπύρου Κυπριανού, λόγω της πολιτικής σύγκρουσης του με τη Βουλή των Αντιπροσώπων. Το 1985 ο τότε Πρόεδρος της Δημοκρατίας αποκήρυξε το *μίνιμουμ πρόγραμμα συνεργασίας* με το ΑΚΕΛ και οι ενωμένες τότε πολιτικές δυνάμεις στη Βουλή ΔΗΣΥ – ΑΚΕΛ επιχείρησαν με νόμους και αποφάσεις να επιδράσουν στην άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας από το Πρόεδρο, με αποτέλεσμα να εκδοθεί μια σειρά αποφάσεων του Ανώτατου Δικαστηρίου²⁴⁷ σε Αναφορές του Προέδρου βάσει του άρθρου 140 του Συντάγματος.

²⁴² Δημοκρατία ν. Λώρη Ηρακλέους (Αρ. 2) (1994) 2 Α.Α.Δ. 225.

²⁴³ In Re Ellinas (1988) 1 C.L.R. 57; Ευθύμιος Κλεάνθους ν. ΑΤΗΚ (1991) 4 Α.Α.Δ. 2971.

²⁴⁴ Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων (Αρ. 3) (2013) 3 ΑΑΔ 421

²⁴⁵ Γ. Πικής, *Βασικές Πτυχές Κυπριακού Δικαίου*, 2003, σελ. 25.

²⁴⁶ Georgios M. Pikis, *Constitutionalism – Human Rights – Separation of Powers*, 2006, p. 86.

²⁴⁷ Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλή Αντιπροσώπων (1985)3 ΑΑΔ 1429 Η Βουλή καλεί τον Πρόεδρο να προκηρύξει εκλογές λόγω διαφωνιών στο κυπριακό. Αποφασίστηκε ότι η απόφαση της Βουλής εκφράζει πολιτική βούληση αλλά δεν είναι εκδόσιμη με δημοσίευση από τον Πρόεδρο; Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλή Αντιπροσώπων (1985)3 ΑΑΔ 1724 Νομοθέτημα για τους έκτακτους υπαλλήλους. Η απαγόρευση πρόσληψης κρίθηκε συνταγματική αλλά όχι η διαδικασία πρόσληψης που προβλέπονταν στον νόμο. Περιέχει στοιχεία διοικητικής ενέργειας και άρα εκτός πεδίου νομοθετικής εξουσίας; Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλή Αντιπροσώπων (1985)3 ΑΑΔ 2127 Η ρύθμιση δανείων από τη Βουλή δεν κρίθηκε αντισυνταγματική. Η Βουλή μπορεί να νομοθετήσει και σε θέματα ειδικής φύσεως όπως δάνεια, εγγυήσεις; Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλή Αντιπροσώπων (1985)3 ΑΑΔ 2137 Νομοθέτημα εκτάκτων υπαλλήλων. Η διαδικασία πρόσληψης κρίθηκε συνταγματική και εντός πεδίου νομοθετικής εξουσίας; Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλή Αντιπροσώπων (1985)3 ΑΑΔ 2165 Διορισμός μελών ΕΕΥ κρίθηκε αντισυνταγματικός διότι έθεσε τον διορισμό τους στην έγκριση της Βουλής. Είναι άσκηση εκτελεστικής εξουσίας; Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλή Αντιπροσώπων (1985)3 ΑΑΔ 2224 Παροχή ψήφου στους άνω των 18 δια νόμου. Κρίθηκε αντισυνταγματική. Μη εφαρμόσιμο το δικαίο της ανάγκης; Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλή Αντιπροσώπων (1985)3 ΑΑΔ 2779 Νόμος αλλαγής αρμοδιοτήτων υπουργών κρίθηκε συνταγματικός. Εντός πεδίου νομοθετικής εξουσίας; Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλή Αντιπροσώπων (1985)3 ΑΑΔ 2789 Κρίθηκε ότι η Βουλή δύναται να τροποποιήσει προϋπολογισμό δυνάμει άρθρου 61 του Συντάγματος; Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλή Αντιπροσώπων (1985)3 ΑΑΔ 2801 Νόμος που καθορίζει τα 7 από τα 10 υπουργεία κρίθηκε αντισυνταγματικός καθότι το ζήτημα βρίσκεται στην αποκλειστική αρμοδιότητα Προέδρου.

Αυτές οι αποφάσεις επιβεβαίωσαν την κατοχύρωση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών στο Σύνταγμα και έθεσαν κάποια όρια των εξουσιών της κάθε μιας. Επειδή δεν υπάρχει ερμηνευτική αυθεντία που να εξηγεί τι περιλαμβάνει η εκτελεστική, νομοθετική ή δικαστική εξουσία²⁴⁸, στην απόφαση *P.I.K. και Άλλοι ν. Καραγιώργη κ.ά. (1991) 3 ΑΑΔ 159* κρίθηκε ορθά από το Ανώτατο Δικαστήριο ότι ο διορισμός Μελών των Συμβουλίων των Οργανισμών Δημόσιου Δικαίου είναι πράξη εκτελεστική²⁴⁹:

«Όπου η εξουσία σε συγκεκριμένο τομέα του δημοσίου δεν αποδίδεται ρητά από το Σύνταγμα σε ορισμένο φορέα, αυτή κατανέμεται στον κλάδο της πολιτειακής εξουσίας στον οποίο η φύση της την κατατάσσει. Αυτό επιβάλλει η αρχή της διάκρισης των εξουσιών»²⁵⁰ [. . .] Η ταξινόμηση των πολιτειακών λειτουργιών για σκοπούς άσκησης της γίνεται με γνώμονα τα εγγενή χαρακτηριστικά και την εσωτερική φύση της, της επιβάλλει η διάκριση των εξουσιών και της υποστηρίζει η νομολογία²⁵¹. Προκύπτει αβίαστα από όσα έχουμε αναφέρει, και σε αυτό άλλωστε υπάρχει συμφωνία, ότι η πράξη διορισμού των Μελών των Συμβουλίων των Οργανισμών Δημοσίου Δικαίου αποτελεί πράξη εκτελεστική που εντάσσεται στη σφαίρα αρμοδιότητας της εκτελεστικής εξουσίας του κράτους. Τα πολιτικά κόμματα διαδραματίζουν σημανίζοντα ρόλο στη σύγχρονη κοινωνία με την παροχή ευκαιρίας για την έκφραση και διατύπωση της συλλογικής θέσης και άποψης ομάδων πολιτών για την προώθηση κοινωνικών και πολιτειακών στόχων. Δε μετέχουν της στην άσκηση των κρατικών λειτουργιών, αλλά μόνο μέσω της συμμετοχής των αντιπροσώπων της στο νομοθετικό και εκτελεστικό κλάδο της κρατικής εξουσίας. Τόσον ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ο οποίος διασφαλίζει την εκτελεστική λειτουργία του κράτους (βλ. μεταξύ άλλων άρθρα 46 και 48 (α) διορισμός και παύση υπουργών), όσο και η Βουλή των Αντιπροσώπων που ασκεί τη νομοθετική εξουσία του κράτους, εκλέγονται άμεσα από το λαό. Πηγή της εξουσίας και των δύο λειτουργιών της Πολιτείας είναι ο λαός»

²⁴⁸ John A. Fairlie, *The Separation of Powers*, Michigan Law Review, Feb., 1923, Vol. 21, No. 4 (Feb., 1923), pp. 393-43, 402; Charilaos Frangoulides (No. 2) and The Republic of Cyprus, through the Public Service Commission (1966) 3 C.L.R. 676.

²⁴⁹ John A. Fairlie, *The Separation of Powers*, Michigan Law Review, Feb., 1923, Vol. 21, No. 4 (Feb., 1923), pp. 393-43, 402.

²⁵⁰ Papaphilippou v. Republic, 1 R.S.C.C. 62; Police v. Hondou, 3 R.S.C.C. 82. Keramourgia “Aias” v. Christoforou (1975) 1 C.L.R. 38; Pastellopoulos v. Republic (1985) 2 C.L.R. 165.

²⁵¹ Kourris v. Supreme Council of Judicature (1972) 3 C.L.R. 390. Diagoras Development v. National Bank (1985) 1 C.L.R. 581. Kritiotis v. Municipality of Paphos (1986) 3 C.L.R. 322.

κάθε μια απ' αυτές, είναι πολιτικά υπόλογες για τις πράξεις της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας αντίστοιχα. Το πολιτικό σύστημα διακυβέρνησης της χώρας είναι το προεδρικό, της διακηρύσσεται στο πρώτο άρθρο του Συντάγματος και θεμελιώνεται με το θεματικό διαχωρισμό των αρμοδιοτήτων των τριών εξουσιών της Πολιτείας»²⁵².

Το Ανώτατο Δικαστήριο στην απόφαση *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλή των Αντιπροσώπων, Αναφορά Αρ. 2/2017, ημερ. 5/2/2018*, τονίζει την αυτοτέλεια και ανεξαρτησία της κάθε λειτουργίας ξεχωριστά, αναφέροντας μάλιστα τη δυνατότητα της εκτελεστικής και της δικαστικής να εκδίδουν κανονισμούς, που στην ουσία αποτελεί νομοθετικό έργο.

«Ενεργώντας, όμως, η κάθε εξουσία εντός των αρμοδιοτήτων της, έχει και ανάλογο εύρος κινήσεων, υπό την προϋπόθεση ότι δεν επεμβαίνει αναρμοδίως ή υφαρπάζει εξουσίες που δεν της αναλογούν. Ενασκώντας τις εξουσίες της, η κάθε μια από τις τρεις πολιτειακές εξουσίες, νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική, δύναται να θεσπίζει, ή να απορρίπτει, να τροποποιεί ή να καταργεί το πλαίσιο ή τους φορείς λειτουργίας της με της οποίους εκδηλώνει την εκάστοτε βούληση της. Είναι συνεπώς εγγενής και έμφυτη η δυνατότητα κατάργησης νομοθεσίας την οποία η ίδια η Βουλή ψήφισε, της έμφυτη και λογική είναι και η δυνατότητα της εκτελεστικής εξουσίας, διά του Υπουργικού Συμβουλίου ή διά των Υπουργών μεμονωμένα, να θεσπίζει κανονισμούς που στη συνέχεια τροποποιεί, ή καταργεί, ή, στη δικαστική εξουσία να παράγει διαδικαστικούς κανονισμούς που βεβαίως δύναται στην πορεία να αλλοιώσει ή να καταργήσει. Διαφορετικά, έξω από οποιοδήποτε μέτρο νομικής και λογικής προσέγγισης, η θέσπιση κανόνων δικαίου θα οδηγούσε σε αυτοεγκλωβισμό και αυτοδέσμευση. Μόνο μέτρο περιορισμού της δυνατότητας κατάργησης είναι η παροχή αιτιολογίας».

Στην απόφαση *Κωνσταντινίδης ν. Δημοκρατίας (1995) 4 ΑΑΔ 1634* το Ανώτατο Δικαστήριο ανέφερε:

«Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών, χωρίς να είναι ρητά

²⁵² Ρ.Ι.Κ. και Άλλοι ν. Καραγιώργη κ.ά. (1991) 3 Α.Α.Δ. 159

διατυπωμένη στο κείμενο του Συντάγματος, συνάγεται αβίαστα από της επιμέρους διατάξεις του και από το όλο πνεύμα που διέπει τον πολιτειακό της χάρτη. Είναι αναπόσπαστο στοιχείο του δικαϊκού της συστήματος. Υπάρχει στο θέμα αυτό πλούσια και σταθερή νομολογία, που αρχίζει από την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας με την απόφαση Παπαφιλίππου ν. Δημοκρατίας 1 Α.Α.Σ.Δ. 62. Βλέπε της Γεωργιάδης ν. Δημοκρατίας (1966) 3 Α.Α.Δ. 252 και της πρόσφατες αποφάσεις, που περιέχουν της γνωματεύσεις του δικαστηρίου στην Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων (1994) 3 Α.Α.Δ. 93. Δε θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι η παρατήρηση του καθηγητή Α. Θ. Τσάτσου «Συνταγματικό Δίκαιο» Τόμος Β, σελ. 130, «η θεμελιώδης αυτή αρχή αποτελεί την κατ' εξοχήν οργανωτική βάση του πολιτεύματος», θα μπορούσε με πιστότητα να χαρακτηρίσει και τη δική της κατάσταση και προσέγγιση. Η αρχή αυτή που έχει της ρίζες της στον Αριστοτέλη (έστι δε τρία μόρια των πολιτειών πασών... το βουλευόμενον περί των... κοινών το περί τας αρχάς... το δικάζον) αναπτύχθηκε κατά την περίοδο του Διαφωτισμού από τον Montesquieu και αποτέλεσε την πυξίδα των δημοκρατικών συνταγμάτων. Την πορεία και το ουσιαστικό περιεχόμενο του δόγματος (της κάποτε αποκαλείται) θέτει σύντομα άλλα διεισδυτικά ο καθηγητής Α. Μάνεσης «Συνταγματική Θεωρία και Πράξη» σελ. 546 και 547:

«Ένα άλλο στοιχείο του φιλελεύθερου πολιτεύματος είναι η οργανική διάκριση των εξουσιών. Δεν πρόκειται για το θέμα που ξεκινάει από τον Αριστοτέλη, αν δηλαδή υπάρχουν τρεις ουσιαστικά διαφορετικές λειτουργίες της κρατικής εξουσίας -η 'πολιτική Τριάδα': νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική -, αλλά για την κατανομή της άσκησης της σε διαφορετικά κρατικά όργανα, ώστε να αποτρέπεται η κατάχρηση της εξουσίας. Η ρήση του Montesquieu 'κάθε άνθρωπος που ασκεί εξουσία τείνει να την καταχραστεί· προχωρεί ώσπου να συναντήσει φραγμούς· γι' αυτό πρέπει 'τα πράγματα να είναι διευθετημένα έτσι ώστε η εξουσία να αναχαιτίζει την εξουσία' (il faut que le pouvoir arrete le pouvoir) υλοποιήθηκε στην αποκληθείσα 'οργανική' διάκριση των εξουσιών: άλλοι να νομοθετούν, άλλοι να κυβερνούν και διοικούν, άλλοι να δικάζουν.»²⁵³

²⁵³ Κωνσταντινίδης ν. Δημοκρατίας (1995) 4 ΑΑΔ 1634

Το Ανώτατο Δικαστήριο στην απόφαση *Constantinou v. Republic (1979) 3 CLR 695*, τονίζει τη σημασία του δόγματος της διάκρισης των εξουσιών, κάνοντας μάλιστα αναφορά στη πρώτη μορφή της που υιοθετήθηκε σε νομικό κείμενο.

«It is said time and again that the doctrine of the separation of powers has played a most important part in the history of modern Constitutions, and this doctrine is best stated by the French Jurist Montesquieu who acknowledged that:-

“When the legislative and executive powers are united in the same person, or in the same body [. . .], there can be no liberty, because apprehensions may arise lest the same monarch or senate should enact tyrannical laws, to execute them in a tyrannical manner. Again, there is no liberty if the judicial power be not separated from the legislative and executive. Were it joined with the legislative the life and liberty of the subject would be exposed to arbitrary control; for the Judge would then be the legislator. Were it joined to the executive power, the Judge might behave with violence and oppression. There would be an end of everything were the same man, or the same body, whether of the nobles or of the people, to exercise those three powers, that of enacting laws, that of executing the public resolutions, or that of trying the causes of individuals.”

This doctrine had a decisive influence in the framing of the American Constitution and a very considerable influence in other countries particularly in France. The following declaration by the framers of the Constitution of Massachusetts shows clearly the weight given to that doctrine:-

“In the Government of this Commonwealth the legislative department shall never exercise the executive and judicial powers or either of them; the executive shall never exercise the legislative and judicial powers or either of them; the judicial shall never exercise the executive and legislative powers or either of them: to the end that it may be a government of laws and not of men”.

In spite of the fact that the Constitution of Cyprus has not been enacted from the free will of its people, who had no opportunity, either directly or through their elected representatives to express an opinion thereon, the Constitution has followed this principle of separation of powers».

Όπως, αναφέρει ο Α. Λοίζου²⁵⁴, η «κάθε μια από τις τρεις εξουσίες δικαιούται να αναλαμβάνει αρμοδιότητα αναφορικά με θέματα που ειδικά εκχωρούνται σ' αυτήν από το Σύνταγμα ή σε θέματα που από τη φύση της εμπίπτουν στη σφαίρα των αρμοδιοτήτων της»²⁵⁵. Στην απόφαση *Άννα Ηλία και Άλλων v. Δημοκρατίας (1999) 3 A.A.Δ 884* το Ανώτατο αποφάσισε ότι ο νόμος 107(1)/96 Περί Εκτάκτων Υπαλλήλων ήταν αντισυνταγματικός γιατί εξουδετέρωνε το ρόλο της ΕΔΥ (ασκεί εκτελεστική εξουσία ανεξάρτητα από τη πολιτική εκτελεστική εξουσία) στη διοριστική της εξουσία, επειδή η νομοθετική εξουσία καθόριζε της υποψηφίους οι οποίοι θα ετύγγαναν διορισμό: «Με το νόμο, παρακάμπτεται ο Ν. 1/90 και εξατομικεύεται η διοριστική διαδικασία, ώστε να καταστεί εφικτός ο διορισμός του κάθε προσωρινού υπαλλήλου, χωρίς ανταγωνισμό από οποιοδήποτε άλλο μέλος του κοινού και ανεξάρτητα από της διεκδικήσεις οποιουδήποτε τρίτου της διορισμό της της θέσεις». Τονίστηκε ξανά στην απόφαση *Άννα Ηλία (1999)* ότι η ανάμειξη της νομοθετικής ή εκτελεστικής (πολιτικής) εξουσίας στη στελέχωση της δημόσιας υπηρεσίας αποκλείεται από το Σύνταγμα: «Η ανάμειξη της πολιτικής εξουσίας στη στελέχωση της δημόσιας υπηρεσίας αποκλείεται από το Σύνταγμα, ως έχει, κατ' επανάληψη, αναγνωρισθεί από τη νομολογία. Αποκλείεται, έτσι, θεσμικά η πολιτική επιρροή στη στελέχωση της δημόσιας υπηρεσίας – (βλ., μεταξύ άλλων, *Charilaos Frangoulides (No. 2) and The Republic of Cyprus, through the Public Service Commission (1966) 3 C.L.R. 676. PIK v. Καραγιώργη & άλλων (1991) 3 A.A.Δ. 159. Περικλέους v. Συμβ. Βελτ. Αγ. Νάπας (1993) 3 A.A.Δ. 579. Δημοκρατία v. Κωνσταντινίδη (Αρ. 1) (1996) 3 A.A.Δ. 206*)». Η εκτελεστική εξουσία, για παράδειγμα, δεν είναι δυνατό με νόμο να ακυρώσει συγκεκριμένη ή συγκεκριμένες δικαστικές αποφάσεις. Στην απόφαση *Diagoras Development v. National Bank of Greece (1985) 1 C.L.R. 581*, το Ανώτατο Δικαστήριο αποφάσισε ότι ο τροποποιητικός νόμος 24/1984 ήταν αντισυνταγματικός γιατί η νομοθετική εξουσία ερμήνευσε τον ορισμό της φράσης «πληγέντος οφειλέτη» με τέτοιο τρόπο που ανέτρεπε την ερμηνεία που έδωσε το Ανώτατο

²⁵⁴ Πρώην πρόεδρος του Ανώτατου Δικαστηρίου.

²⁵⁵ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, σελ. 7; Π.Ι.Κ. και Άλλοι v. Καραγιώργη κ.ά. (1991) 3 A.A.Δ 159.

Δικαστήριο σε προηγούμενη απόφαση του²⁵⁶. Της, η νομοθετική εξουσία με βάση το Άρθρο 80(2) του Συντάγματος δεν επιτρέπεται να αυξάνει τα έξοδα του προϋπολογισμού²⁵⁷. Η ακύρωση διαταγμάτων απαλλοτριώσης από την νομοθετική εξουσία παραβιάζει την αρχή της διάκρισης των εξουσιών²⁵⁸.

ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Υπάρχει της διάκριση εξουσιών μεταξύ της πολιτικής (Πρόεδρος, Αντιπρόεδρος, Υπουργικό Συμβούλιο, Κοινοτικές Συνελεύσεις) και της διοικητικής (Επιτροπή Δημόσιας Υπηρεσίας (ΕΔΥ)) εκτελεστικής εξουσίας.²⁵⁹ Φυσικά, η σύνθεση, ο διορισμός, προαγωγές, αυξήσεις σε σχέση με τα Δικαστήρια ρυθμίζονται από το Ανώτατο Δικαστήριο και όχι την ΕΔΥ.

Η διάκριση αυτή, «*άνκαι θεωρείται ότι αναγνωρίζεται από το Σύνταγμα δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί σε συγκεκριμένη συνταγματική διάταξη με τέτοιο περιεχόμενο*»²⁶⁰, αναγνωρίστηκε στην απόφαση *Charilaos Frangoulides (No. 2) v. The Republic of Cyprus through the Public Service Commission (1966) 3 C.L.R. 676* και συνεχίστηκε η ίδια στάση μέχρι σήμερα.

«*Η διάκριση μεταξύ πολιτικής εξουσίας και διοικητικής λειτουργίας, διάκριση που πηγάζει από σειρά συνταγματικών διατάξεων που διαχωρίζουν το λειτουργικό πεδίο των φορέων της πολιτικής εξουσίας από εκείνο της διοικητικής λειτουργίας, αναγνωρίστηκε από τη νομολογία επανειλημμένα. Η διάκριση σκιαγραφείται στην υπόθεση Δημοκρατία v. Δημήτρη Κωνσταντινίδη (Αρ. 1) (1996) 3 Α.Α.Δ. 206. Στην απόφαση αυτή γίνεται αναφορά τόσο της διατάξεως των Άρθρων 179.2 και 146.1 του Συντάγματος που αντανακλούν τη διάκριση, όσο και στη φιλοσοφία και αναγκαιότητα*

²⁵⁶ Christakis Evangelou and Another v. Stavros G. Ambizas and Another (1982) 1 C.L.R. 41; Βλ. Επίσης Δημοκρατία v. Γιάλλουρου και Άλλης (1995) 3 Α.Α.Δ. 363; The Republic v. Maria Christoudia (1988) 3 C.L.R. 2622; Δημοκρατία και Άλλοι v. Ηλιάδη (1989) 3 Α.Α.Δ. 2360; Republic v. Demetrios Demetriou (1977) 3 C.L.R. 213 (262) όπου γίνεται αναφορά στην Αμερικάνικη απόφαση Smith v. Allright, 88 L. Ed. 987, 998.

²⁵⁷ Σύνδεσμος Αστυνομίας και Άλλοι v. Δημοκρατίας (1991) 3 Α.Α.Δ. 146.

²⁵⁸ Α. Λοΐζου, *Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, σελ. 11.

²⁵⁹ Georgios M. Pikis, *Constitutionalism – Human Rights – Separation of Powers*, 2006, p. 87; P.I.K. και Άλλοι v. Καραγιώργη κ.ά. (1991) 3 Α.Α.Δ. 159 : Τι συνιστά πολιτικό αξίωμα για τους σκοπούς διάκρισης της κρατικής πολιτικής εξουσίας και διοικητικής λειτουργίας εξετάστηκε στην υπόθεση Pavlou and Another v. Returning Officer and Others (1987) 1 C.L.R. 252. Πολιτικό αξίωμα είναι εκείνο το οποίο συνεπάγεται πρωτογενώς την άσκηση κρατικής λειτουργίας..

²⁶⁰ Δημοκρατία v. Δημήτρη Κωνσταντινίδη (Αρ. 1) (1996) 3 Α.Α.Δ. 206

της διάκρισης. Αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας καθιερώνει τη διάκριση μεταξύ πολιτικής εξουσίας και διοικητικής λειτουργίας [. . .] Ο διαχωρισμός μεταξύ της πολιτικής εξουσίας και της διοίκησης, διαχωρισμός που απαντάται θεσμικά σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης της χώρας και ο οποίος θεσμοθετείται από το Σύνταγμα της επισημάνθηκε και στην υπόθεση Παύλος Παύλου και Της v. Γενικού Εφόρου Εκλογών και Άλλων (1987) 1 C.L.R. 252. Το Σύνταγμα απαγορεύει την ανάμειξη της πολιτικής εξουσίας στη διοικητική λειτουργία του κράτους (βλ. Charilaos Frangoulides (No. 2) v. Republic, ανωτέρω και P.I.K. και Άλλοι v. Χρίστου Καραγιώργη και Άλλων (1991) 3 Α.Α.Δ. 159, 179)»²⁶¹.

Αυτή η διάκριση εξασφαλίζει την ανεξαρτησία και ουδετερότητα της δημόσιας υπηρεσίας σε σχέση με της επιθυμίες της εκάστοτε κυβέρνησης και δεν επιτρέπει την πολιτικοποίηση της δημόσιας υπηρεσίας, στην οποία βασίζονται οι πολίτες και πρέπει να εμπιστεύονται για τι καθημερινές της εργασίες και υποβολή των αιτημάτων της²⁶². Της, η πτυχή αυτή της διάκρισης των εξουσιών υπέστη μια πρώτη αμφισβήτηση από το νόμο 1/1990 Περί Δημοσίων Υπαλλήλων, με βάση τον οποίο επιτρέπεται πλέον σε δημόσιους υπαλλήλους να εντάσσονται στα πολιτικά κόμματα. Ο νόμος αυτός προσβλήθηκε στο Ανώτατο Δικαστήριο ότι είναι αντισυνταγματικός. Το Ανώτατο Δικαστήριο στην απόφαση *Πρόεδρος της Δημοκρατίας v. Βουλής των Αντιπροσώπων (1991) 3 Α.Α.Δ. 611*²⁶³, δέχθηκε, κατά πλειοψηφία, ότι ο νόμος δεν παραβιάζει την αρχή της διάκρισης των εξουσιών και κατ' επέκταση το Σύνταγμα. Η απόφαση της μειοψηφίας την οποία έδωσε ο Δικαστής Γ. Πικής²⁶⁴, αναφέρει;

«*Μετά από προσεκτική εξέταση κάθε πτυχής του υπό εξέταση θέματος, καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα:-*

Το Σύνταγμα επιβάλλει το διαχωρισμό της δημόσιας υπηρεσίας από την πολιτική εξουσία και καθιερώνει θεσμικά την πολιτική

²⁶¹ Σωκράτους v. Δημοκρατίας (1997) 3 Α.Α.Δ. 204

²⁶² Georgios M. Pikis, *Constitutionalism – Human Rights – Separation of Powers*, 2006, p. 88: “Civil servants serve the law not the government of the day”.

²⁶³ Βλ. επίσης *President of the Republic v. House of Representatives (1991) 3 C.L.R. 683* και *President of the Republic v. House of Representatives (1991) 3 C.L.R. 631*

²⁶⁴ Πρώην πρόεδρος του Ανωτάτου Δικαστηρίου και πρώην Δικαστής του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου

ουδετερότητα της διοικητικής λειτουργίας. Το λειτούργημα του δημοσίου υπαλλήλου είναι ασυμβίβαστο με το αξίωμα του Προέδρου ή Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας, του Υπουργού ή του Βουλευτή. (Βλ. Άρθρα 41.1, 59.2 και 70 του Συντάγματος). Η στελέχωση της δημόσιας υπηρεσίας ανατίθεται σε σώμα ανεξάρτητο από την πολιτική εξουσία προς αποκλεισμό κάθε πολιτικής επιρροής τόσο στους διορισμούς και προαγωγές όσο και στον καθορισμό των δικαιωμάτων του πολίτη στον τομέα του δημοσίου δικαίου. (Βλ. Μέρος VII του Συντάγματος). Η συνταγματική θέση του δημοσίου υπαλλήλου είναι εκείνη του απρόσωπου υπηρέτη του δημοσίου. Η αποστολή του είναι διαχρονική, απόρροια της μονιμότητας της θέσης του. Ο δημόσιος υπάλληλος είναι υπόλογος έναντι του νόμου για την εκπλήρωση των καθηκόντων του και δε φέρει καμιά πολιτική ευθύνη για την υλοποίηση του προγράμματος της εκάστοτε κυβέρνησης. Ο κομματισμός των διευθυντικών στελεχών της δημόσιας υπηρεσίας αντιστρατεύεται και είναι αντινομικός προς την πολιτική ουδετερότητα και αμεροληψία της δημόσιας υπηρεσίας. Η θεσμοθέτηση της πολιτικής ουδετερότητας της δημόσιας υπηρεσίας από το Σύνταγμα αναγνωρίστηκε δικαστικά από την ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην *Frangoulides* (ανωτέρω). Το Ανώτατο Δικαστήριο επεσήμανε ότι δεν είναι δυνατή η αξιολόγηση δημοσίου υπαλλήλου από Υπουργό, κάτοχο πολιτικού αξιώματος, λόγω του θεσμικού διαχωρισμού της διοικητικής λειτουργίας από την πολιτική εξουσία. Η αξιολόγηση επομένως ήταν τρωτή, όχι διότι στη σύνταξή της ο Υπουργός ήταν προκατειλημμένος, αλλά διότι δεν εξασφαλιζονταν τα θεσμικά εχέγγυα της πολιτικής ουδετερότητας της δημόσιας υπηρεσίας. Το απόσπασμα που, ακολουθεί κατοπτρίζει το διαχωρισμό της δημόσιας υπηρεσίας από την πολιτική εξουσία:-

“The one is an office of a political nature; the other is the office of a specially qualified and well experienced permanent officer in the public service. The very structure of the Public Service Commission in our Constitution (Articles 122-125 inclusive) is to keep the two apart, and independent of each other. To keep moreover, all matters pertaining to the competence of the Commission (appointment, promotion, transfer etc.) outside the influence of the political Government, of which the Minister is an important part.”

Σε μετάφραση:-

«Το ένα είναι αξίωμα πολιτικής φύσης, το αξίωμα του Υπουργού, το άλλο (του δημόσιου υπαλλήλου) είναι το αξίωμα ενός ειδικά καταρτισμένου και πολύ πεπειραμένου μόνιμου λειτουργού της δημόσιας υπηρεσίας. Αυτή τούτη η δομή της Επιτροπής Δημόσιας Υπηρεσίας κάτω από το Σύνταγμα (Άρθρα 122-125 περιλαμβανομένου) είναι η τήρηση των δύο αξιωμάτων μακριά και ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Για τη διασφάλιση όλων των θεμάτων τα οποία αφορούν στις αρμοδιότητες της Επιτροπής (διορισμός, προαγωγή, μετάθεση κλπ.) μακριά από την επιρροή της πολιτικής κυβέρνησης της οποίας ο Υπουργός αποτελεί σημαντικό μέρος.»

Η πολιτική ουδετερότητα της δημόσιας υπηρεσίας επίσης αναγνωρίζεται ως θεσμικά κατοχυρωμένη στην απόφαση *P.I.K.* (ανωτέρω).

(ii) Το άρθρο 28.1 του Συντάγματος κατοχυρώνει την ισότητα έναντι της Διοίκησης η οποία, σύμφωνα με τις ρητές διατάξεις της παραγράφου 2 του ιδίου άρθρου, εξασφαλίζεται και έναντι κάθε δυσμενούς διάκρισης, άμεσης ή έμμεσης, ένεκα «των πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων» του ατόμου. Η διασφάλιση της ισοπολιτείας έναντι της Διοίκησης επιβάλλει, όπως συνάγεται από την απόφαση στη *P.I.K.* (ανωτέρω), και συνοψίζεται στο απόσπασμα που ακολουθεί, την στελέχωση και λειτουργία της δημόσιας υπηρεσίας μακριά από κάθε πολιτική επιρροή:

«Η φιλοσοφία πίσω από τη διάκριση μεταξύ της πολιτικής εξουσίας και της διοικητικής λειτουργίας έγκειται στην αναγνώριση της συνταγματικά κατοχυρωμένης αρχής για παροχή ίσων ευκαιριών στους πολίτες της Δημοκρατίας για συμμετοχή και υπηρεσία στο δημόσιο τομέα.»

Ο φορέας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνει το Σύνταγμα είναι το άτομο. Όπως επισημαίνεται στην πιο πάνω απόφαση της ολομέλειας, υιοθετώντας απόσπασμα από την πρωτόδικη απόφαση:»... τα ανθρώπινα δικαιώματα, αναφέρονται στο άτομο σαν το κύτταρο της συγκροτημένης κοινωνίας και όχι στις οργανώσεις και κόμματα». Η πολιτική ουδετερότητα της δημόσιας υπηρεσίας πρέπει να διασφαλίζεται θεσμικά ώστε το διαβρωτικό στοιχείο της υπόνοιας για την πολιτική ουδετερότητα και αμεροληψία της δημόσιας υπηρεσίας να εξαφανίζεται.

(iii) Δεν είναι τυχαίο ότι το άρθρο 28.1 του Συντάγματος κατοχυρώνει παράλληλα την ισότητα έναντι της Διοίκησης και της Δικαιοσύνης. Ισχύουν ισχυροί λόγοι για την πολιτική ουδετερότητα τόσο του φορέα της δημόσιας διοίκησης, όσο και της δικαστικής εξουσίας.

(iv) Τα θεμελιώδη δικαιώματα, περιλαμβανομένου και του δικαιώματος του «συνεταιρίζεσθαι», τα οποία κατοχυρώνει το Σύνταγμα, δεν μπορεί να εξεταστούν σε απομόνωση από τους σκοπούς που αποβλέπουν να εξυπηρετήσουν ή να διαζευχθούν από το νομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ασκούνται. (Βλ. *In re Efthymiou* (1987) 1 C.L.R., 329, 333). Όπου τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι συνυφασμένα με τη συνταγματική τάξη, αυτά πρέπει να εφαρμόζονται και ασκούνται με τρόπο που να διασφαλίζονται οι παράλληλοι σκοποί του Συντάγματος. Στην προκείμενη περίπτωση, άσκηση του δικαιώματος το οποίο παρέχεται στους ανώτερους δημοσίους υπαλλήλους θα αποστερούσε τα άτομα τα οποία επηρεάζονται από τις αποφάσεις τους από την ισοπολιτεία που κατοχυρώνει το άρθρο 28 και θα παραβίαζε την συνταγματική τάξη που επιβάλλει την πολιτική ουδετερότητα της δημόσιας υπηρεσίας. Για την εξασφάλιση της συνταγματικής τάξης στη λειτουργία της δημόσιας υπηρεσίας επιβάλλεται η πολιτική ουδετερότητα και αμεροληψία των διευθυντικών της στελεχών και αντίστοιχο καθήκον των φορέων της εξουσίας αυτής να απέχουν από κάθε κομματική συμμετοχή για όσο χρόνο διαρκεί η υπηρεσία τους».

Πιστεύω, ότι η απόφαση της πλειοψηφίας ήταν λανθασμένη με βάση το υφιστάμενο νομικό καθεστώς του Συντάγματος που διαδηλώνεται με την απόφαση της μειοψηφίας, γιατί μπορεί η ουδετερότητα της δημόσιας υπηρεσίας ως θεσμός να είναι εγγυημένη παρά τη δυνατότητα συμμετοχής των μελών της στη δημόσια υπηρεσία έτσι που η κοινωνία να μπορεί να γνωρίζει ποιοι δημόσιοι υπάλληλοι είναι κομματικοποιημένοι παρά να ενεργούν μυστικά ή κρυφά, όμως στο μέλλον με ένα επιπρόσθετο νομοθέτημα που περεταίρω θα υπονομεύει την αρχή της διάκρισης των εξουσιών θα δημιουργήσει σοβαρό πρόβλημα πολιτικής ελευθερίας. Το κράτος, ως μη ξεχνάμε, είναι μια κοινωνία δικαίικα οργανωμένη, όπου η πραγμάτωση της πολιτειακής εξουσίας μέσα από το σύστημα της διάκρισης των εξουσιών, συντελείται από «το πολιτικό, διοικητικό, και δικαστικό, προσωπικό της πολιτείας», που από αυτό

«εξαρτάται εν πολλοίς ο τρόπος υλοποίησης θεσμών και αρχών»²⁶⁵ και έτσι η ανεξέλεγκτη συμμετοχή των δημοσίων υπαλλήλων σε κομματικά σχήματα υπονομεύει τη πολιτική ελευθερία των ατόμων και την ασφάλεια των διοικητικών πράξεων. Ούτως ή άλλως, στη πράξη η συντριπτική πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων αποφεύγει να «στιγματιστεί» με κομματική σημαία, πράγμα που επιβεβαιώνει ότι η απόφαση του Ανώτατου ήταν λανθασμένη. Δεν μπορούμε, όμως, να γνωρίζουμε τις πραγματικές διαστάσεις του προβλήματος με τη συμμετοχή δημοσίων προσώπων στα πολιτικά κόμματα (ολιγαρχικό στοιχείο) και τη συμβολή αυτής της πολιτικής συμπεριφοράς στην αύξηση της διαφθοράς. Ούτε μπορεί η απόφαση της πλειοψηφίας να ενταχθεί στη σύγχρονη προσπάθεια να ξεπεραστεί η αυστηρή εφαρμογή της αρχής της διάκρισης των εξουσιών με σκοπό να βρεθεί η «μέση λύση» και το ισοζύγιο, γιατί απλούστατα είναι ορατά λανθασμένη.

ΑΣΥΜΒΙΒΑΣΤΟ

Μια ουσιαστική συνέπεια της κατοχύρωσης της αρχής της διάκρισης των εξουσιών είναι η κατοχύρωση του ασυμβίβαστου στα όργανα των τριών εξουσιών του κράτους. Στα Συνταγματικά Άρθρα 41 (ασυμβίβαστο Πρόεδρο και Αντιπρόεδρο), 59 (ασυμβίβαστο Υπουργού), 70 (ασυμβίβαστο Βουλευτή) και 101 (ασυμβίβαστο Μέλους της Κοινοτικής Συνέλευσης) του Συντάγματος κατοχυρώνεται το ασυμβίβαστο, δηλαδή δεν επιτρέπεται σε πρόσωπα που είναι φορείς μιας λειτουργίας να είναι ταυτόχρονα και φορείς άλλης λειτουργίας²⁶⁶. Λόγω της αρχής της διάκρισης των εξουσιών που είναι διάχυτη στο Σύνταγμα, καθιερώνεται για τους δικαστές επαγγελματικό ασυμβίβαστο συμμετοχής τους στις άλλες δύο εξουσίες. Επιπλέον, σημαντικό νομικό πλαίσιο αποτελεί και «Ο περί του Ασυμβίβαστου προς την Άσκηση των Καθηκόντων Ορισμένων Αξιωματούχων της Δημοκρατίας Ορισμένων Επαγγελματικών και Άλλων Συναφών Δραστηριοτήτων τους (Τροποποιητικός) Νόμος του 2016».

Στην απόφαση Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων (Αρ. 3) (2011) 3 ΑΑΔ 777 αποφασίστηκε ότι «Το ασυμβίβαστο κατοχής δύο ή περισσότερων θέσεων ή αξιωμάτων στο πεδίο της δημόσιας λειτουργίας της Πολιτείας ανάγεται στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών [. . .]»²⁶⁷, με αποτέλεσμα παραβίαση του ασυμβίβαστου, ως μέρος της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, οδηγεί σε κήρυξη του νόμου αντισυνταγματικού.

²⁶⁵ Δ. Τσάτσος, *Πολιτεία*, σελ. 427.

²⁶⁶ Χριστίνα Ακριβοπούλου και Χαράλαμπος Ανθόπουλος, *Εισαγωγή στο Δίκαιο και στους Συνταγματικούς Θεσμούς*, σελ 58.

²⁶⁷ Βλ. επίσης Κακουρή ν. Επάρχου Αμμοχώστου κ.ά. (2004) 1 Α.Α.Δ. 8

Παρά ταύτα, το άρθρο 16(2) του Περί Δήμων Νόμου είναι προβληματικό, αφού:

«(2) (α) Υπουργός, ή Μέλος της Βουλής των Αντιπροσώπων ή

(β) πρόσωπον το οποίον είναι δικαστής δικαστηρίου της Δημοκρατίας, έμμισθος δημόσιος, εκπαιδευτικός ή δημοτικός υπάλληλος, υπάλληλος οργανισμού δημοσίου δικαίου, εν ενεργώ αστυνομική ή στρατιωτική υπηρεσία, πρόσωπον το οποίον κατέχει ιερατικών αξίωμα ή έχει οποιαδήποτε συμβατική σύνδεση με το δήμο για την εκτέλεση εργασιών ή την παροχή υπηρεσιών με αμοιβή,

δύναται να υποβάλει υποψηφιότητα διά την εκλογήν του ως δημάρχου ή μέλους συμβουλίου αλλά δεν δύναται να αναλάβη το αξίωμα τούτο εκτός εάν προ της τοιαύτης αναλήψεως ούτος παραιτηθή του αξιώματος ή της θέσεως του ή απαλλαγή των συμβατικών αυτού υποχρεώσεων ή οφειλών, αναλόγως της περιπτώσεως».

Εδώ γίνεται μια άλλη έκπτωση στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών αλλά και στην αρχή των αντιβάρων, με αποτέλεσμα να υπάρχει «τρύπα» στο σύστημα για διαφθορά. Στην Ελλάδα για παράδειγμα το άρθρο 56 του Συντάγματος προνοεί:

«[. . .] δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι ούτε να εκλεγούν βουλευτές, **αν δεν παραιτηθούν πριν από την ανακήρυξη τους ως υποψηφίων** [. . .]»

Δεν μπορεί να είναι κάποιος σε ένα δημόσιο αξίωμα, να το αναστέλλει για να υποβάλει υποψηφιότητα και αν δεν εκλεγεί να συνεχίζει το αξίωμα του. Αυτή είναι μια διεφθαρμένη πρακτική, με ολιγαρχικά στοιχεία, αλλά κυρίως εγκυμονεί πολλούς κινδύνους. Συμβάλουν τέτοιες πρακτικές στην αύξηση της διαφθοράς.

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΚΤΗΣ

Το Άρθρο 116 του Συντάγματος προνοεί για τον ανεξάρτητο θεσμό του Γενικού Ελεγκτή, ο οποίος «ελέγχει εν ονόματι της Δημοκρατίας πάσαν πληρωμήν ή είσπραξιν και πάντα λογαριασμόν χρηματικών διαθεσίμων ή λοιπού ενεργητικού ή αναληφθεισών υπό της Δημοκρατίας ή διά λογαριασμόν της υποχρεώσεων, του οποίου η διαχείρισις γίνεται υπό της Δημοκρατίας ή εν ονόματι της θεωρών και ελέγχων συνάμα πάντα τοιούτον

λογαριασμόν. Προς τον σκοπόν τούτον έχει το δικαίωμα της επιθεωρήσεως απάντων των σχετικών της τοιούτους λογαριασμούς βιβλίων, αρχείων και καταστάσεων και των τόπων ένθα φυλάσσεται το περί ού ο λόγος ενεργητικών». Όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα της Ελεγκτικής Υπηρεσίας, η «αποστολή του Γενικού Λογιστηρίου της Δημοκρατίας είναι η επίβλεψη της νόμιμης και υπεύθυνης διαχείρισης των χρηματοοικονομικών λειτουργιών του Δημοσίου, υποστηρίζοντας της διαδικασίες λήψης αποφάσεων και διασφαλίζοντας την αποτελεσματική εφαρμογή της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής, με γνώμονα το δημόσιο συμφέρον».

Εκ της φύσεως του θεσμού, ο Γενικός Ελεγκτής είναι ο πλέον αρμόδιος να εντοπίσει και με ενέργειες του σε συνεργασία με το Γενικό Εισαγγελέα να πατάξει τη διαφθορά, νοουμένου ότι είναι με τέτοιο τρόπο ενισχυμένος και οργανωμένος που αντικειμενικά να μπορεί να το κάνει. Είναι, όπως αναφέρει ο Λουκής Λουκαΐδης ²⁶⁸ «γνωστό ότι η διαφθορά γεννιέται και αναπτύσσεται μέσα στη μυστικότητα και τη σιωπή. Τόσα και τόσα σκάνδαλα έγιναν εντός κυβερνητικού κύκλου, από της προέδρους και πιο κάτω. Ήταν αδιανόητο για οποιονδήποτε, να πληροφορήσει το κοινό για σκάνδαλα κρατικών υπηρεσιών σε βάρος των πολιτών» ²⁶⁹. Έτσι υπεισέρχεται ο πολύ χρήσιμος ρόλος του Γενικού Ελεγκτή για ενημέρωση και πληροφόρηση των πολιτών, εκ δικαιώματος, που επιβάλλεται από το δημοκρατικό καθεστώς της χώρας και το σύστημα αντιβάρων ή ελέγχων και ισορροπιών (checks and balances) που οδεύει δίπλα και παράλληλά με την αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Δυστυχώς, όμως, ακόμη ο θεσμός του Γενικού Ελεγκτή δεν επέφερε τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα, αφού η πολιτική εξουσία επιδιώκει την υπονόμευση του και απέχει παντελώς από την λήψη οποιαδήποτε δράσης με οιονδήποτε τρόπο ενίσχυσης του θεσμού για να ικανοποιηθεί η προφητική απαίτηση του Αριστοτέλη «γ[Γ]ια να μην κλέβονται τα δημόσια χρήματα καλό να παραδίδονται μπροστά της πολίτες [. . . και] ο νόμος να ορίζει τιμές για όσους διακρίνονται στην άσκηση της [εξουσίας]» ²⁷⁰. Και φυσικά «τ[Τ]α δημόσια χρήματα καλό να παραδίδονται μπροστά της πολίτες» δεν σημαίνει τίποτα άλλο στη σύγχρονη εποχή παρά να δημοσιοποιούνται οι διαδικασίες προσφορών και λήψης χρημάτων από τον οποιοδήποτε (συμπεριλαμβανομένων των επιδομάτων) για να ελέγχονται με διαφάνεια και τάχιστα. Ο περί της Καταθέσεως Στοιχείων και Πληροφοριών στο Γενικό Ελεγκτή της

²⁶⁸ Πρώην Βοηθός Γενικός Εισαγγελέας και πρώην Δικαστής του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

²⁶⁹ Λουκής Λουκαΐδης, *Ο Ρόλος του Γενικού Ελεγκτή της Δημοκρατίας*, Φιλελεύθερος, 20/12/20

²⁷⁰ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1322b.

Δημοκρατίας Νόμος (113(I)/2002)²⁷¹, μπορούσε να είναι πραγματικά αποτελεσματικός εάν συντασσόταν με πνεύμα ενίσχυσης του θεσμού και όχι απλώς για να ικανοποιηθεί η κοινή γνώμη επειδή έτυχε να αναδειχθούν πολλά κρούσματα διαφθοράς²⁷². Χαρακτηριστικό και αποκαλυπτικό της κρίσης του θεσμού είναι η δήλωση²⁷³ του Κυβερνητικού Εκπροσώπου στις 8/11/2021, ότι:

«Ο Γενικός Ελεγκτής με την επιστολή στη Βουλή που αφορά τέσσερις εργαζόμενες στην Προεδρία της Δημοκρατίας ανέδειξε πέραν πάσης αμφιβολίας την αντιδεοντολογική του συμπεριφορά. Αγνόησε επιδεικτικά το ισχύον νομικό πλαίσιο, και δημοσιοποίησε τα προαναγγελλθέντα και προαποφασισθέντα, της πέραν κάθε λογικής αμφιβολίας περαίνεται, πορίσματα του. Ο Γενικός Ελεγκτής, κατά τη διαδικασία σύνταξης της έκθεσης του, όχι μόνο δεν έλαβε υπόψη της απαντήσεις της Προεδρίας, αλλά ούτε καν ανέμενε να της λάβει πριν δημοσιοποιήσει τα συμπεράσματα του. Εξίσου δεν έχει λάβει υπόψη το ισχύον νομικό πλαίσιο, αλλά και το γεγονός ότι ανάλογης αντιμετώπισης έτυχαν νομίμως, χιλιάδες άλλοι εργαζόμενοι στον δημόσιο και ημιδημόσιο τομέα. Ο Γενικός Ελεγκτής με τη συμπεριφορά του έχει υποθηκεύσει την αξιοπιστία της Υπηρεσίας του σε πολιτικές σκοπιμότητες, γεγονός που πλήττει όχι μόνο τον ίδιο, αλλά και την ποιότητα της δημοκρατίας. Ο Γενικός Ελεγκτής έχει επιτρέψει την εργαλειοποίηση του ως τον καθ' εαυτό πυλώνα αντιπολίτευσης. Σε ό,τι αφορά της αστήρικτους ισχυρισμούς του

²⁷¹ Βλ. επίσης: **1.** Ο περί της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Ποινικοποίηση της Διαφθοράς (Κυρωτικός) Νόμος του 2000 (Ν. 23(III)/2000) **2.** Ο περί της Σύμβασης Αστικού Δικαίου για τη Διαφθορά (Κυρωτικός) και Συμπληρωματικές Διατάξεις Νόμος του 2004 (Ν. 7(III)/2004) **3.** Ο περί του Προσθέτου Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Ποινικοποίηση της Διαφθοράς (Κυρωτικός) Νόμος του 2006 (Ν. 22(III)/2006) **4.** Ο περί της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά της Διαφθοράς (Κυρωτικός) Νόμος του 2008 (Ν. 25(III)/2008) **5.** Ο περί της Συμφωνίας για την Ίδρυση της Διεθνούς Ακαδημίας κατά της Διαφθοράς ως Διεθνούς Οργανισμού (Κυρωτικός) Νόμος του 2011 (Ν. 19(III)/2011) **6.** Ο περί Πρόληψης Διαφθοράς Νόμος (ΚΕΦ.161) **7.** Ο περί Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου (Έλεγχος Λογαριασμών) Νόμος του 1983 (Ν. 40/1983) **8.** Ο περί Εσωτερικού Ελέγχου Νόμος του 2003 (Ν. 114(I)/2003) **9.** Ο Περί του Προέδρου, των Υπουργών και των Βουλευτών της Κυπριακής Δημοκρατίας (Δήλωση και Έλεγχος Περιουσίας) Νόμος του 2004 (Ν. 49(I)/2004) **10.** Ο περί Ορισμένων Δημόσια Εκτεθειμένων Προσώπων και Ορισμένων Αξιωματούχων της Κυπριακής Δημοκρατίας (Δήλωση και Έλεγχος Περιουσίας) Νόμος του 2004 (Ν. 50(I)/2004) **11.** Ο Περί της Λογιστικής και Δημοσιονομικής Διαχείρισης και Χρηματοοικονομικού Ελέγχου της Δημοκρατίας Νόμος του 2014 (Ν. 38(I)/2014) **12.** Ο περί Σύστασης και Λειτουργίας της Υπηρεσίας Εσωτερικού Ελέγχου της Αστυνομίας του 2018 (Ν. 3(I)/2018)

²⁷² Το 95% των ερωτηθέντων σε έρευνα του Ευρωβαρόμετρου το 2020 θεωρεί ότι η διαφθορά είναι ένα διαδεδομένο πρόβλημα στη Κύπρο.

²⁷³ Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών.

περί παρανόμου μονιμοποίησης των τεσσάρων εργαζομένων, η Προεδρία της Δημοκρατίας τονίζει emphatically ότι οι ισχυρισμοί του Γενικού Ελεγκτή είναι παντελώς αβάσιμοι καθότι: [. . .]»

Ενώ ο Γενικός Ελεγκτής προσπαθεί να διερευνήσει και να αναδείξει συμπεριφορές διαφθοράς για σκοπούς πάταξης, η πολιτική εξουσία αντιδρά και αντιτίθεται και υπόσχεται να δημιουργήσει μια νέα 'ανεξάρτητη αρχή' κατά της διαφθοράς²⁷⁴, η οποία όμως «αν δεν θα έχει την εξουσία να επιβάλλει διοικητικές κυρώσεις (βλ. το επιτυχημένο παράδειγμα του Επιτρόπου Προσωπικών Δεδομένων) ή να διεξάγει ποινικές έρευνες ή να προωθεί ποινικές υποθέσεις στο Δικαστήριο μέσω του Γενικού Εισαγγελέα θα καταλήγουν οι εισηγήσεις της και τα πορίσματα της στο κάλαθο των αχρήστων όπως μας δίδαξε το πρόσφατο παρελθόν (βλ. επιτροπές Μαρί, Οικονομίας, Συνεργατισμού κ.τ.λ.) [. . .] Δεν θα πρέπει να θεσμοθετηθεί αυτή η σημαντική Αρχή βεβαιωμένα χωρίς την κατάλληλη προεργασία και το σωστό νομοθετικό πλαίσιο απλώς για να ικανοποιηθεί το εκλογικό σώμα. Διαφορετικά διατρέχουμε τον κίνδυνο η νέα Αρχή να αυξήσει τη γραφειοκρατία και το κόστος του φορολογουμένου χωρίς να έχει ιδιαίτερες εξουσίες για να βελτιώσει την κατάσταση κάτι που πολύ φοβούμαστε θα γίνει στη παρούσα περίπτωση»²⁷⁵. Φυσικά, η λειτουργία μιας σωστά οργανωμένης άλλης ανεξάρτητης αρχής με συγκεκριμένο αντικείμενο και εξουσίες κατά της διαφθοράς θα ήταν μια θετική εξέλιξη, όμως δεν είναι η περίπτωση και ούτε η πρακτική στο να δημιουργούμε πληθώρα επιτροπών θα επιλύσει το πρόβλημα. Αν είναι, όμως, κάποιο θεσμό που θα έπρεπε ο λαός και η πολιτεία να οχυρώσει και να ενισχύσει ακόμη περισσότερο ως μέρος του συστήματος των ελέγχων και ισορροπιών των εξουσιών και άλλων θεσμών του κράτους, είναι αυτό του Γενικού Ελεγκτή που κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα. Η ενίσχυση, λοιπόν, μιας υφιστάμενης με πείρα και γνώση ανεξάρτητης αρχής, όπως αυτή του Γενικού Ελεγκτή, που ο υφιστάμενος πρόσδωσε τη σημαντικότητα του θεσμού όσο ποτέ προηγουμένως, θα βοηθήσει αποτελεσματικά εις το να 'χαλιναγωγηθεί' ο 'καλπασμός' της διαφθοράς [αδύνατο να ευνοείται η πόλη στην οποία επικρατούν οι διεφθαρμένοι]²⁷⁶ στο δημόσιο.

Γενικά, υπάρχει κρίση στη λειτουργία των ανεξάρτητων αρχών, ως προς τη διεκπεραίωση των αρμοδιοτήτων τους και την αποτελεσματικότητά τους.

²⁷⁴ Νομοσχέδιο με τίτλο: «Ο Περί της Σύστασης και Λειτουργίας της Ανεξάρτητης Αρχής κατά της Διαφθοράς Νόμος».

²⁷⁵ Ορέστης Νικήτας, πρόεδρος Επιτροπής κατά της Διαφθοράς του ΠΔΣ, «Ο Περί της Σύστασης και Λειτουργίας Ανεξάρτητης Αρχής κατά της Διαφθοράς Νόμος του 2020» στην έκδοση Χρίστος Κληρίδης, ΔΗΜΩΝΑΣΣΑ, Frederick University 2020, σελ. 177: το άρθρο αυτό γράφτηκε εκ μέρους και κατ' εντολή του προέδρου του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου, Δρ. Χρ. Κληρίδη.

²⁷⁶ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1294a.

Για αυτή την κρίση²⁷⁷ των ανεξάρτητων αρχών, μπορεί ευθύνη να έχει το γεγονός ότι «ο[Ο]ι *Ανεξάρτητες Αρχές, για παράδειγμα, αναλαμβάνουν μέσα από τη διεκδίκηση του ρόλου τους πολιτικές ευθύνες τις οποίες σε πολύ μεγάλο βαθμό δεν μπορούν να διεκπεραιώσουν [. . .] Αυτό που δεν μπορεί να προσφέρει στην κοινωνία το πολιτικό σύστημα, υπό την έννοια του συστήματος των αντιπροσωπευτικών θεσμών, δεν μπορεί να το προσφέρει ούτε το σύστημα που έρχεται να αντιρροπήσει, μέσα από τη λογική του κράτους δικαίου [. . .] τη λειτουργία της δημοκρατικής αρχής. [. . .] Στο χαρακτηριστικό παράδειγμα των *Ανεξάρτητων Αρχών* βλέπουμε πια μια κρίση νομιμοποίησης όχι των αντιπροσωπευτικών θεσμών, αλλά των θεσμικών τους αντίβαρων»²⁷⁸. Συνεπώς, η ανάληψη πολιτικών ευθυνών μέσα από την διεκπεραίωση του σημαντικού αυτού ρόλου του που θα πρέπει να ενισχυθεί, σημαίνει ότι ο Γενικός Ελεγκτής είτε θα πρέπει να εκλέγεται απευθείας από το λαό είτε να επιλέγεται από ένα κολλέγιο στο οποίο να συμμετέχουν διάφοροι φορείς της ευρύτερης κοινωνίας και να διορίζεται από το Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Μια τέτοια λύση, μπορεί να απομακρύνει κάθε αμφισβήτηση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών ότι αντικρούεται με την αρχή των αντιβάρων, αφού θα υπάρχει μια ισχυρή ανεξάρτητη αρχή που θα ελέγχει και τις τρεις κύριες εξουσίες του κράτους, καθώς και τις λοιπές, χωρίς να επηρεάζει η μια αρχή την άλλη. Μια τέτοια εξέλιξη θα δώσει λύση στο πρόβλημα που τη λύση μας την έδωσε ο *Αριστοτέλης* ο οποίος εξήγησε ότι «πρέπει να υπάρχει και μια άλλη αρχή, στην οποία τα προηγούμενα (αξιώματα) να λογοδοτούν, και η οποία θα αποφασίζει για τις ευθύνες τους. Εκείνους που κατέχουν αυτό το αξίωμα άλλοι του αποκαλούν ευθύνους, άλλοι λογιστές, άλλοι εξεταστές, κι άλλοι συνήγορους»²⁷⁹.*

Από τα δύο παραδείγματα που αναφέρω ανωτέρω (συμμετοχή δημοσίων υπαλλήλων στα πολιτικά κόμματα + υποβολή υποψηφιότητας διατηρώντας τη θέση τους στη περίπτωση που δεν εκλεγούν = ολιγαρχικά στοιχεία), φαίνεται ότι υπήρξε *ορατά αφύσικη έκπτωση* στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών και της αρχής των αντιβάρων, πράγμα που υποδεικνύει ότι η έρευνα για πάταξη της διαφθοράς πρέπει να ξεκινήσει από εκεί. Επιπλέον, έκπτωση στις αρχές της πολιτικής ελευθερίας, του δημοκρατικού πολιτεύματος και γενικά του κράτους δικαίου μπορεί να είναι και οι περιπτώσεις (α) του διοριστικού τρόπου ανακήρυξης βουλευτή όταν μια έδρα κενωθεί (ολιγαρχικό στοιχείο)

²⁷⁷ Ευάγγελος Βενιζέλος, *Η Δημοκρατία μεταξύ Συγκυρίας και Ιστορίας*, σελ. 253: «Ως κρίση εκλαμβάνω τη δυσλειτουργία, την ανεπάρκεια, την αναποτελεσματικότητα, την αμφισβήτηση, την απαξίωση, αλλά και πιο ήπια φαινόμενα: την αμηχανία, την αδράνεια, τη γνωσιολογική αδυναμία».

²⁷⁸ Ευάγγελος Βενιζέλος, *Η Δημοκρατία μεταξύ Συγκυρίας και Ιστορίας*, σελ. 257.

²⁷⁹ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1322b.

και (β) των πολλαπλών συντάξεων στους υψηλόβαθμους δημόσιους λειτουργούς, άρχοντες και μέλη της πολιτικής εξουσίας (ολιγαρχικό στοιχείο), παρά το γεγονός ότι το Ανώτατο Δικαστήριο στη πρώτη περίπτωση αποφάσισε ότι η «έκπτωση» συνάδει με τις αρχές της πολιτικής ελευθερίας και δημοκρατίας²⁸⁰ και στη δεύτερη περίπτωση ότι υπάρχει παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁸¹. Ούτε, επίσης, αυτές οι δύο σοβαρές περιπτώσεις, αλλά και οι άλλες²⁸², μπορούν να ενταχθούν στη σύγχρονη προσπάθεια να ξεπεραστεί η αυστηρή εφαρμογή της αρχής της διάκρισης των εξουσιών με σκοπό να βρεθεί η «μέση λύση» και το ισοζύγιο στο πολιτικό σύστημα. Ας μη ξεχνάμε ότι το Κυπριακό πολιτικό σύστημα κατακρίθηκε πολλές φορές ότι χρησιμοποιεί τη μέθοδο της «*ανακύκλωσης προσώπων*» στα δημόσια αξιώματα για να ξεπεράσει τα εμπόδια που τίθενται με τις αρχές του Κράτους Δικαίου. Η πρακτική αυτή κατακρίθηκε, εκτός των πολλών άλλων, από τον *Montesquieu* που εμφαντικά τόνισε ότι «η υπέρμετρη διαφθορά γεννιέται όταν οι ευγενείς καθίστανται κληρονομικοί· τότε δεν μπορούν πλέον να είναι μετριοπαθείς»²⁸³ [. . .] Όταν διαφθείρεται η δημοκρατία, δεν μπορεί να θεραπευτεί κανένα από τα κακά που παρουσιάζονται, παρά μόνο αν κανείς αφανίσει τη διαφθορά [. . .]²⁸⁴. Και η ανακύκλωση προσώπων με την παραμονή τους εσαεί στο δημόσιο βίο δεν διαφέρει πολύ από την περίπτωση των κληρονομικών διαδοχών.

Σημαντική, για το θέμα της ανακύκλωσης προσώπων, είναι η ανακοίνωση στις 19/9/2019 της *Ανεξάρτητης Συντεχνίας Δημόσιων Υπαλλήλων Κύπρου* (ΑΣΔΥΚ), με βάση την οποία προβάλλει το προβληματισμό της κοινής γνώμης και ζητεί «να τερματιστεί η πρακτική της ανακύκλωσης των ιδίων προσώπων σε δημόσιες θέσεις». Ειδικότερα η ανακοίνωση αναφέρει:

«Το φαινόμενο της τοποθέτησης πρώην υψηλόβαθμων κρατικών αξιωματούχων του Δημοσίου σε θέσεις κλειδιά και με υψηλές απο-

²⁸⁰ ΑΝΔΡΕΑ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ κ.α. v. ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΦΟΡΟΥ ΕΚΛΟΓΗΣ κ.α., ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΑΙΤΗΣΗ ΑΡ. 1/2017, 30/4/2018 «Η διαδικασία πλήρωσης «κενωθείσας» έδρας δυνάμει του άρθρου 35(1) του Νόμου είναι μια κατ' εξαίρεση διαδικασία, η οποία συνάδει με την αρχή του αναλογικού συστήματος. Αυτή όμως εφαρμόζεται μόνο στην περίπτωση που υπάρξει «κένωση» της βουλευτικής έδρας, σύμφωνα με τα Άρθρα 66, 69 και 71 του Συντάγματος και όχι όταν υπάρχει μη καταληφθείσα βουλευτική έδρα, όπως στην προκείμενη περίπτωση».

²⁸¹ ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΤΣΕΛΙΝΗ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ κ.α. v. ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΜΕΣΩ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟΥ κ.α., ECLI:CY:AD:2014:C748

²⁸² Ο συγγραφέας δεν έκανε ενδελεχή έρευνα στο θέμα αυτό για να εντοπιστούν και άλλες σοβαρές εκπτώσεις στις αρχές του κράτους δικαίου και οι περιπτώσεις που αναφέρονται στο παρόν άρθρο είναι μόνο ενδεικτικές.

²⁸³ Montesquieu, *Το Πνεύμα των Νόμων*, Μετφρ. Παναγιώτη Κονδύλη, σελ. 247.

²⁸⁴ Montesquieu, *Το Πνεύμα των Νόμων*, Μετφρ. Παναγιώτη Κονδύλη, σελ. 254.

λαβές, προβληματίζει την κοινή γνώμη. Το ΔΣ της ΑΣΔΥΚ παρατηρεί ότι πρώην δικαστές τοποθετούνται ως πρόεδροι ανεξάρτητων αρχών, δημόσιοι υπάλληλοι με ανώτερες κλίμακες (έως και διευθυντικές) ως Επίτροποι. Τοποθετήσεις και επιλογές που ασκούνται ως εξουσία του Προέδρου της Δημοκρατίας! Το ΔΣ της ΑΣΔΥΚ διαπιστώνει ότι η ανακύκλωση των ίδιων προσώπων σε δημόσιες θέσεις και αξιώματα, καθ' υπόδειξη συναρμόδιων Υπουργών, γίνεται με αδιαφανείς διαδικασίες και κριτήρια. Έτσι δεν δίνεται η δυνατότητα σε νεότερους επιστήμονες με ακαδημαϊκά προσόντα, με συναφή προς τα καθήκοντα της υπό πλήρωση θέσης, να διεκδικήσουν μια τέτοια θέση. Το δημοσιονομικό συμφέρον του Κράτους πλήττεται από αυτού του τύπου τους διορισμούς, αφού όταν ένας αξιωματούχος ή συνταξιούχος αναλαμβάνει οποιαδήποτε θέση ή αξίωμα, λαμβάνει πέραν του μηνιαίου μισθού του και ακέραιη τη σύνταξή του, εφόσον είναι δικαιούχος. Αυτή η πρακτική που σε άλλες κοινωνίες θα ήταν ακατανόητη, δυστυχώς, σε εμάς είναι «δεδομένη» και συντηρείται από τις εκάστοτε κυβερνήσεις! Ως ΑΣΔΥΚ, δεν αμφισβητούμε την εξειδίκευση, τις γνώσεις ή και την πείρα πολλών από τους πρώην ΔΥ που καταλαμβάνουν τέτοια αξιώματα. Θεωρούμε, ωστόσο, ότι το δημόσιο συμφέρον εξυπηρετείται καλύτερα από μια διαδικασία επιλογής μεταξύ νεότερων και εξίσου κατάλληλων υποψηφίων, τη στιγμή που οι άνεργοι ανώτατης εκπαίδευσης ανέρχονται στις 7.000 για το τρέχον έτος. Ως Συντεχνία ζητούμε να τερματιστεί η πρακτική της ανακύκλωσης των ίδιων προσώπων σε δημόσιες θέσεις. Στηρίζουμε την αξιοκρατική επιλογή μεταξύ νέων προσώπων με αξιόπιστες και διαφανείς διαδικασίες».

Επιπλέον, κατά τον Κώστα Κληρίδη²⁸⁵, στη Κύπρο υπάρχει κρίση θεσμών και αξιών «όπως διαπιστώνεται από διάφορες έρευνες οι οποίες ασχολούνται με θέματα εμπιστοσύνης του απλού πολίτη προς διάφορους πολιτειακούς θεσμούς αλλά και φορείς εξουσίας, είναι συνεχείς η πτωτική πορεία των δεικτών, σε βαθμό ανησυχητικό [. . .]. Ο Κώστα Κληρίδης εξηγεί, μεταξύ άλλων, ότι «οι λόγοι για την υποβάθμιση αυτή [. . .] [είναι] οι εξωτερικές παρεμβάσεις [. . .] οι οποίες αποσκοπούν στο να ενεργήσει προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση [. . .] πομποί αυτών, μπορεί να είναι πρόσωπα πολιτικά, πρόσωπα υπηρεσιακά, φιλικά, συγγενικά [. . .] εδώ είναι ακριβώς που έχει σημασία και πρωτεύοντα ρόλο να διαδραματίσει η προσωπικότητα και ο χαρακτήρας του φορέα εξουσίας και όχι μόνο η φαινομενική ανεξαρτησία η οποία του παρέχεται από το

²⁸⁵ Πρώην Γενικός Εισαγγελέας και πρώην Δικαστής του Ανώτατου Δικαστηρίου.

γράμμα και πνεύμα του Συντάγματος [. . .] Υπάρχουν όμως και άλλων μορφών παρεμβάσεις, έμμεσες, οι οποίες παρατηρούνται και στοχεύουν στον επηρεασμό και στην ποδηγέτηση κατά τη λήψη σημαντικών αποφάσεων δημοσίου ενδιαφέροντος [. . .] οι δημοσιοποιήσεις διαφόρων πληροφοριών ως προς κάποιο θέμα το οποίο βρίσκεται υπό μελέτη ή διερεύνηση [. . .] θα πρέπει να γίνει διαχωρισμός μεταξύ πιέσεων και παρεμβάσεων που ασκούνται από ειλικρινές ενδιαφέρον ως προς την έκβαση ενός θέματος, και υποβολιμαίων πιέσεων και παρεμβάσεων οι οποίες γίνονται καθαρά για να εξυπηρετήσουν σκοπιμότητες και να επηρεάσουν την αναμενόμενη λήψη μιας απόφασης. Αν και η δεύτερη περίπτωση είναι ασφαλώς και η χειρότερη μορφή παρέμβασης, και οι δύο αυτές περιπτώσεις είναι αθέμιτες και αποφευκτέες, καθ' ότι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, εσκεμμένα ή ακούσια συνιστούν αθέμιτες παρεμβάσεις»²⁸⁶.

ΔΙΑΣΤΑΥΡΩΣΗ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ / ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Το φαινόμενο της «διασταύρωσης των λειτουργιών» εμφανίζεται, όταν τα θεσμικά όργανα της Πολιτείας ασκούν εξουσίες που φυσιολογικά δεν ανήκουν εκ της φύσεως της στο τομέα αρμοδιότητας της αλλά ανήκουν σε άλλη από της λοιπές δύο εξουσίες. Στο Κυπριακό Σύνταγμα, κατ' εξαίρεση από την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, επιτυγχάνεται το φαινόμενο της διασταύρωσης των λειτουργιών, όπου αρμοδιότητες μιας εξουσίας κατανέμονται σε άλλη εξουσία στο πλαίσιο αντισταθμίσιματος ή ελέγχου των εξουσιών. Η «διασταύρωση των λειτουργιών» είναι σύμφωνη με την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, μόνο όταν ασκείται κατ' εξαίρεση σε αρμοδιότητες που παρέχονται από το Σύνταγμα στις τρεις εξουσίες του κράτους.

Ενδεικτικά αναφέρονται τα κυριότερα άρθρα του Συντάγματος στα οποία εντοπίζεται η «διασταύρωση των λειτουργιών»:

Άρθρα 48(στ) και 50: Ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος ασκούν το δικαίωμα οριστικής αρνησικυρίας σε νομοθετήματα εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και ασφάλειας²⁸⁷. Άρθρα 48(ζ) και 51: Ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος ασκούν το δικαίωμα αναπομπής νόμων²⁸⁸. Άρθρα 48(θ), 52, 140, 141 και 138: Ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος ασκούν το δικαίωμα αναφοράς εις το Ανώτατο

²⁸⁶ Ομιλία «Οι Θεσμοί και Φορείς της Απονομής της Δικαιοσύνης και η Αναγκαιότητα για Διασφάλιση της Ανεξαρτησίας τους» στο Frederick University, 24/9/2014.

²⁸⁷ John A. Fairlie, *The Separation of Powers*, Michigan Law Review, Feb., 1923, Vol. 21, No. 4 (Feb., 1923), pp. 393-43, 402.

²⁸⁸ John A. Fairlie, *The Separation of Powers*, Michigan Law Review, Feb., 1923, Vol. 21, No. 4 (Feb., 1923), pp. 393-43, 402.

Συνταγματικό Δικαστήριο, ως τα άρθρα 140 και 141 ορίζουν ή προκειμένου περί του προϋπολογισμού το δικαίωμα προσφυγής εις το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο, ως ορίζεται στο άρθρο 138. Άρθρο 54(στ) και 80(1): Δίδεται αρμοδιότητα στο Υπουργικό συμβούλιο για επεξεργασία νομοθετημάτων²⁸⁹. Τα νομοσχέδια υποβάλλονται στη βουλή για ψήφιση από την κυβέρνηση, η οποία λόγω της πλειοψηφίας της, αν έχει, επιτυγχάνει την ψήφισή της. Άρα, η κυβέρνηση, η εκτελεστική εξουσία ασκεί το μεγαλύτερο ποσοστό νομοθεσίας. Άρθρο 51(2): Η βουλή ψηφίζει τον προϋπολογισμό του κράτους, έργο όπερ ανήκει στη σφαίρα της εκτελεστικής εξουσίας. Άρθρο 167: Το δικαίωμα του Υπουργικού Συμβουλίου να ετοιμάζει και να υποβάλλει το προϋπολογισμό. Άρθρο 54(ζ): Δίδεται αρμοδιότητα στο Υπουργικό Συμβούλιο να εκδίδει κανονιστικά διατάγματα (δευτερογενής νομοθεσία). Οι νόμοι ψηφίζονται από τη Βουλή των Αντιπροσώπων, αλλά νόμοι θεσπίζονται και από της Υπουργούς κατά νομοθετική εξουσιοδότηση. Άρα και οι Υπουργοί στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων τους, ασκούν νομοθετικό έργο. Άρθρο 135: Το Ανώτατο Δικαστήριο εκδίδει διαδικαστικό κανονισμό που διέπει τη λειτουργία του. Άρθρο 47(ε): Ο πρόεδρος εκδίδει και δημοσιεύει της νόμους. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι όργανο τόσο νομοθετικό όσο και εκτελεστικό. Υπογράφει τα νομοσχέδια και τα δημοσιεύει για να τεθούν σε ισχύ οι νόμοι. Άρθρο 47(ια): Δημοσίευση εις την επίσημο εφημερίδα της Δημοκρατίας αποφάσεων του Ανώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου στη βάση των άρθρων 137, 138, 139 και 143. Άρθρο 53: Απονομή από Πρόεδρο της Δημοκρατίας χάρις σε καταδικασθέντα πρόσωπο που εκτίει ποινή φυλάκισης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών είναι κατάκτηση του φιλελευθερισμού κατά τον Διαφωτισμό. Ως τέτοια συμπεριλήφθηκε και στο Κυπριακό Σύνταγμα, η οποία αρχή είναι διάχυτη σ' αυτό και μάλιστα η εφαρμογή της είναι αυστηρή, αφού ενισχύεται από το ασυμβίβαστο των προσώπων που κατέχουν συγκεκριμένα αξιώματα. Περαιτέρω, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών ενισχύεται με την δημιουργία ανεξάρτητης αρχής διορισμού, προαγωγής και παύσης των δημοσίων υπαλλήλων, έτσι που να μη λαμβάνει μέρος η εκλεγμένη κυβέρνηση που ασκεί τη συγκεκριμένη μέρα την εκτελεστική εξουσία. Επιπλέον, το Κυπριακό Σύνταγμα προβλέπει το διορισμό ανεξάρτητου αξιωματούχου, του Γενικού Ελεγκτή, για να ελέγχει «*πάσαν πληρωμήν ή είσπραξιν και πάντα λογαριασμόν χρηματικών διαθεσίμων ή λοιπού ενεργητικού ή αναληφθεισών υπό της Δημοκρατίας ή διά λογαριασμόν αυτής υποχρεώ-*

²⁸⁹ Police v. Theodoros Nicola Hondrou 3 R.CS.C.C. 82.

σεων, του οποίου η διαχείρισις γίνεται υπό της Δημοκρατίας ή εν ονόματι αυτής θεωρών και ελέγχων συνάμα πάντα τοιούτον λογαριασμόν». Δημιουργήθηκε, δηλαδή με το Σύνταγμα, ένα πέπλο προστασίας της πολιτικής ελευθερίας, δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη βάση συγκεκριμένων αρχών, τεχνικών ή μηχανισμών, όπως είναι η αρχή της διάκρισης των εξουσιών και του συστήματος αντιβάρων ή ελέγχων και ισορροπιών (checks and balances), κατά τρόπο που αποτελούν μαζί με τη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τις πιο σημαντικές συνταγματικές αρχές διατήρησης της δημοκρατίας, του φιλελευθερισμού και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Παρέκκλιση από την αρχή αυτή ή παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ελέγχεται από το Ανώτατο Δικαστήριο που είναι και ο θεματοφύλακας του Συντάγματος. Παρά ταύτα στην Κύπρο, η διαφθορά, ο χαλαρός έως ανύπαρκτος έλεγχος των εξουσιών και η υπονόμηση των θεσμών συνεχίζουν αχαλίνωτα, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η απαξίωση των πολιτών έναντι του πολιτικού συστήματος. Αυτή, η διαπίστωση επιβάλλει την εκ βάθρων εξέταση των λόγων για τους οποίους ένα τέτοιο νομικά αυστηρό και ισχυρό πέπλο προστασίας είναι ανίκανο να πατάξει τη διαφθορά και να φρενάρει την αναποτελεσματικότητα των διαφόρων θεσμικών οργάνων ή υπηρεσιών του κράτους που οδηγούν τις πολιτικές ελευθερίες και το δημοκρατικό πολίτευμα σε αμφισβήτηση. Οι επιλεκτικές λοιπόν, τροποποιήσεις του Συντάγματος και των διαφόρων νόμων που πετυχαίνει κατά καιρούς η πολιτική εξουσία, με την εισαγωγή *ολιγαρχικών στοιχείων*, γιατί περί αυτού πρόκειται, διαβρώνουν τις βάσεις του ήδη ελλειμματικού δημοκρατικού πολιτεύματος που υπάρχει στη Κύπρο και κυρίως περιορίζουν τις πολιτικές ελευθερίες.

8. ΝΟΜΙΚΗ ΑΡΩΓΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΥΝΟΠΤΙΚΟ ΝΟΜΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΛΗΡΙΔΗΣ²⁹⁰

Αρχικά να ξεκινήσουμε με το να πούμε ότι όλοι οι πολίτες στη Κυπριακή Δημοκρατία έχουν το Συνταγματικό Δικαίωμα να θεωρούνται ίσοι ενώπιον του νόμου (Άρθρο 28), να μπορούν να απευθυνθούν σε Δικαστήριο (Άρθρο 30) για τα ανθρωπίνια δικαιώματά τους και να έχουν τον δικηγόρο της επιλογής τους (Άρθρο 12 (5) (γ) και Άρθρο 30 (3) (δ)) είτε για την υπεράσπιση τους σε ποινική υπόθεση, είτε για την προώθηση των δικαιωμάτων τους σε πολιτική διαδικασία. Τα πιο πάνω Άρθρα του Συντάγματος ουσιαστικά καθρεπτίζουν παρόμοια άρθρα της Ευρωπαϊκής Συμβάσης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων η οποία σύμβαση δεσμεύει την Κυπριακή Δημοκρατία στη τήρηση και προστασία αυτών των δικαιωμάτων προς όλων των ατόμων που βρίσκονται εντός της Δημοκρατίας.

Ο ειδικός νόμος που αφορά το θέμα νομικής αρωγής στην Κυπριακή Δημοκρατία σήμερα είναι ο *περί Νομικής Αρωγής Νομός του 2002 (Ν.165(Ι)/2002)* με τους *περί Νομικής Αρωγής Διαδικαστικούς Κανονισμούς (Αρ.1) του 2003 (3/2003)* και τις σχετικές τροποποιήσεις. Στο προοίμιο των ίδιων αυτών νόμων φαίνονται οι Οδηγίες και το Νομικό πλαίσιο που βασίστηκε ο νομοθέτης για την έκδοση των νόμων αυτών.

Όπως φαίνεται από τον αμέσως πιο πάνω νόμο, οι κατηγορίες που επιτρέπουν ενός άτομο να ζητήσει νομική αρωγή από το κράτος για τον λόγο ότι ο ίδιος δεν έχει την οικονομική ευχέρεια να εξασκήσει το δικαίωμα του να έχει δικηγόρο της επιλογής του, είναι 1) σε ποινικές διαδικασίες (ενώπιον Δικαστηρίου), 2) σε διαδικασίες παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων (πολίτικες ή ποινικές σε όλα τα στάδια), 3) σε υποθέσεις ενώπιον Οικογενειακού Δικαστηρίου, 4) σε διασυνοριακές διαφορές, και 5) σε αιτητές διεθνούς προστασίας.

Η πραγματικότητα είναι ότι στα Ποινικά Δικαστήρια της Κύπρου, δεν υπάρχει ιδιαίτερο πρόβλημα στην διαδικασία. Πρόβλημα επικρατεί στον διορισμό δικηγόρου σε όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες που αναφέρονται πιο πάνω (2-5). Συγκεκριμένα αλλοδαποί δεν μεταφέρονται στο Δικαστήριο από την αστυνομία για να καταχωρίσουν αίτημα νομικής αρωγής

εντός του χρονικού πλαισίου που διαρκεί η διαδικασία τους, σε πολιτική αγωγή που αφορά ανθρωπίνια δικαιώματα το Δικαστήριο και οι δικηγόροι της Δημοκρατίας υποβάλουν ένσταση ακόμα και αν η έκθεση του γραφείου ευημερίας συμφωνεί με την έγκριση της νομικής αρωγής και στο οικογενειακό δικαστήριο εξαιρετικά σπάνια εγκρίνεται η νομική αρωγή και όταν αυτή εγκρίνεται δεν εγκρίνεται για ολόκληρο το ποσό. Έχω προσωπικά ζήσει όλες τις πιο πάνω περιπτώσεις που αναφέρονται και καθημερινά ακούω όλο και περισσότερα παράπονα από πολίτες και συνάδελφους δικηγόρους που αντιμετωπίζουν τα ίδια ακριβώς θέματα.

Το όλο σύστημα της νομικής αρωγής για όλες τις πιο πάνω περιπτώσεις πρέπει επείγοντος να αναθεωρηθεί και στο λιγότερο να μηχανογραφηθεί. Στο παρών στάδιο η λίστα με τους δικηγόρους που έχουν δηλωθεί ως άτομα που μπορούν να διοριστούν με νομική αρωγή εκτυπώνεται και βρίσκεται σε διάφορους αστυνομικούς σταθμούς και δικαστήρια χωρίς να γνωρίζει κάποιος αν αυτή η λίστα είναι επικαιροποιημένη και χωρίς να υπάρχει κάποια διαδικασία που να προστατεύει τον ίσο καταμερισμό των υποθέσεων. Περαιτέρω νομική αρωγή θα πρέπει να δίδεται σε όλα τα στάδια μιας διαδικασίας και όχι μόνο για διαδικασίες «ενώπιον Δικαστηρίου». Νομική αρωγή επιβάλλεται να υπάρχει και στο στάδιο συνάντησης και συμβουλής ενός πολίτη, στο στάδιο επίσκεψης του στις φυλακές ή στα κρατητήρια, και με αναθεωρημένα ποσά τα οποία να συνάδουν με το έτος που ζούμε, 2021.

Συγκριτικά σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, τα αποτελέσματα φαίνονται στην έκθεση *European Judicial Systems CEPEJ Evaluation Report 2020 Evaluation Cycle (2018 data)*, όπου η Κύπρος φαίνεται να έχει τις πιο λίγες κατηγορίες για νομική αρωγή και να διαθέτει τα πιο λίγα για νομική αρωγή σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες. Ουσιαστική διαφορά που προκαλεί εντύπωση είναι το γεγονός ότι σε άλλες χώρες δίνεται νομική αρωγή ακόμα και για έξοδα εμπειρογνώμονα.

Συνεπώς με απλά λόγια, **νομική αρωγή μπορεί και θα πρέπει να εγκριθεί όταν έχουν παραβιαστεί τα ανθρωπίνια δικαιώματα πολίτη και διεκδικεί αποζημιώσεις από την Δημοκρατία, όταν αντιμετωπίζει ποινική υπόθεση, ή υπόθεση ενώπιον οικογενειακού Δικαστηρίου ή ο ίδιος είναι αλλοδαπός και αντιμετωπίζει διαδικασίες αναφορικά με την ασυλία ή απέλαση του.**

²⁹⁰ Δικηγόρος, Συνεργάτης εκ μέρους του Συνδέσμου Προστασίας Δικαιωμάτων Φυλακισμένων και Αποφυλακισθέντων και Μέλος της Επιτροπής Ποινικού Δικαίου, Δικονομίας και Απόδειξης του Π.Δ.Σ.

9. Η ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΣΔΑ: ΕΞΕΤΑΣΗ, ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ.

1. ΕΛΕΝΑ ΙΩΑΝΝΟΥ 2. ΙΩΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝΝΟΥ 3. ΝΤΕΜΗΣ ΙΩΑΝΝΟΥ²⁹¹

Το 1950 στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης υιοθετήθηκε η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατοχυρώνει σημαντικό αριθμό ανθρωπίνων δικαιωμάτων και παράλληλα εγκαθιδρύει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ). Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων είναι το αρμόδιο Δικαστήριο για την εξέταση τόσο διακρατικών όσο και ατομικών προσφυγών, που στρέφονται εναντίον συμβαλλομένων κρατών, για παραβίαση είτε της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων είτε των επικυρωμένων Πρωτοκόλλων. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έχει εξέχουσα θέση στον ευρωπαϊκό συνταγματικό πολιτισμό, αφού έχει εύστοχα χαρακτηριστεί από το ίδιο το ΕΔΑΔ ως συνταγματικό εργαλείο στην Ευρωπαϊκή έννομη τάξη²⁹².

Η παγκόσμια ανθρωπότητα βιώνει εδώ και σχεδόν δύο χρόνια μία τεράστια κρίση σε πολλούς τομείς λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού. Μέχρι σήμερα 1^η Δεκεμβρίου 2021, 262.806.448 άτομα νόσησαν από τον κορωνοϊό και 5.215.558 άνθρωποι ζώες χάθηκαν παγκοσμίως.²⁹³ Ο κορωνοϊός εξαπλώνεται και εξελίσσεται με ραγδαίο ρυθμό προξενώντας σημαντική νοσηρότητα και θνησιμότητα επηρεάζοντας έτσι δυσμενώς τους πολίτες και την κοινωνία γενικότερα.

Λόγω αυτής της πρωτοφανής παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης λαμβάνονται αυστηρά μέτρα σε διεθνές και εθνικό επίπεδο για την αντιμετώπιση της πανδημίας και γίνεται ένας μεγάλος αγώνας από τους κυβερνώντες και τις επιστημονικές ομάδες για την καταπολέμηση της πανδημίας. Αναπόφευκτα λόγω αυτής της προσπάθειας από τα κράτη και τις επιστημονικές τους ομάδες, ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα δοκιμάζονται. Δοκιμάζεται η εμπιστοσύνη του πολίτη στους θεσμούς και τις αξίες καθώς τα ανθρώπινα δικαιώματα που παραμερίζονται στο βωμό της διασφάλισης της δημόσιας υγείας.

²⁹¹ Μελέτη Φοιτητών Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick στο πλαίσιο διαλέξεων Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

²⁹² Δρ. Κώστας Παρασκευάς: Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα & Ελευθερίες (ed. Νομική Βιβλιοθήκη 2017), σ. 9.

²⁹³ <https://longform.protothema.gr/koronoios/>

Ο εμβολιασμός είναι ένα σημαντικό εργαλείο για την πρωτογενή πρόληψη ασθενειών και ένα από τα πιο αποτελεσματικά μέτρα για τη δημόσια υγεία. Η ανοσοποίηση της αγέλης μέσω των εμβολίων είναι η καλύτερη άμυνα που υπάρχει απέναντι σε σοβαρές και ενίοτε θανατηφόρες μεταδοτικές ασθένειες.²⁹⁴ Είναι γενικά παραδεκτό ότι ο εμβολιασμός συνιστά ένα ισχυρό παράγοντα προστασίας από λοιμώδη νοσήματα, τόσο ατομικά όσο και συλλογικά, όπως είναι και αυτό της νόσου του COVID-19, που αντιμετωπίζει τώρα η ανθρωπότητα. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, ο εμβολιασμός είναι μια από τις αποτελεσματικότερες πολιτικές προστασίας της δημόσιας υγείας. Όπως δήλωσε και ο υπουργός Υγείας της Ελλάδας, κ. Βασίλης Κικίλιας, «Ο εμβολιασμός είναι ζήτημα ζωής και μας αφορά όλους. Σημαίνει προφύλαξη του ατόμου και ταυτόχρονα προστασία του κοινωνικού συνόλου. Αφορά, όμως, ιδιαίτερα εκείνους που ανήκουν στις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού: Παιδιά, ηλικιωμένους, άτομα με χρόνιες παθήσεις, εγκυμονούσες, επαγγελματίες υγείας».

Σύμφωνα με το άρθρο 4 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο τομέας της δημόσιας υγείας εμπίπτει στις **συντρέχουσες αρμοδιότητες** της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δηλαδή τα κράτη μέλη καθορίζουν την εθνική πολιτική της υγείας και η Ευρωπαϊκή Ένωση παίζει το ρόλο του συντονιστή και όπου κρίνει ότι δεν ικανοποιούνται τα αναμενόμενα αποτελέσματα, δικαιούται να επέμβει για να καθοδηγήσει το κράτος μέλος με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Παρόλο που η πολιτική εμβολιασμού εμπίπτει στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή βοηθά τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης να συντονίζουν τις πολιτικές και τα προγράμματά τους, αφού τον Δεκέμβριο του 2018, το Συμβούλιο ενέκρινε σύσταση σχετικά με την ενίσχυση της συνεργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσον αφορά τις ασθένειες που προλαμβάνονται με εμβολιασμό.²⁹⁵

Το άρθρο αυτό θα εξετάσει κατά πόσο η πολιτεία δύναται με νομοθετικές διατάξεις να επιβάλει στον πληθυσμό της υποχρεωτικό εμβολιασμό και θα αναλύσει τις νομικές προεκτάσεις ενός ενδεχόμενου υποχρεωτικού εμβολιασμού.

Με τον όρο υποχρεωτικός εμβολιασμός σίγουρα δεν νοείται μια πράξη εμβολιασμού με τον εξαναγκασμό, ως μια ακούσια ιατρική πράξη αναγκασμού ενός ατόμου να υποστεί ένα εμβολιασμό. Ενδεχομένως όμως με

²⁹⁴ https://ec.europa.eu/health/vaccination/overview_el

²⁹⁵ https://ec.europa.eu/health/vaccination/overview_el

τον όρο υποχρεωτικός εμβολιασμός, να νοείται ότι οι αρνητές να εμβολιαστούν, πιθανώς να έχουν κάποιες κυρώσεις που θα τους εμποδίζουν από το να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με τους συνανθρώπους τους που θα εμβολιαστούν.

Ο εμβολιασμός σύμφωνα με νομολογία του ΕΔΑΔ, αποτελεί ιατρική πράξη και απαιτεί την ελεύθερη συναίνεση του πολίτη, κατόπιν προηγούμενης λεπτομερούς ενημέρωσης για όλους τους κινδύνους και τις συνέπειες που μία τέτοια ιατρική πράξη μπορεί να ενέχει. Η μείωση της εμπιστοσύνης του κοινού στον εμβολιασμό, οι γεωγραφικές διαφορές ως προς την πρόσβαση στα εμβόλια και η αύξηση της παραπληροφόρησης σχετικά με τον εμβολιασμό αποτελούν πηγή ανησυχίας και μείζονα πρόκληση για τους εμπειρογνώμονες στον τομέα της δημόσιας υγείας.²⁹⁶

Υπό την σκοπιά όμως του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ο υποχρεωτικός εμβολιασμός ενδεχομένως να συνιστά παρέμβαση στη σωματική ακεραιότητα του ανθρώπου και, ως εκ τούτου, αφορά το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, που προστατεύεται από το **άρθρο 8** της σύμβασης. Το άρθρο 8, **κατοχυρώνει το ατομικό δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής**. Οι διατάξεις του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καθορίζουν την δομή προστασίας σε σχέση με τα έννομα συμφέροντα εκάστου στην ιδιωτική και οικογενειακή του ζωή, την προστασία και ασφάλεια του στον επαγγελματικό χώρο και στο χώρο της κατοικίας του. Η δομή αυτή παρέχει επίσης την ασφαλή προστασία της ιδιωτικότητας, η οποία αποτελεί μια ευρύτατη συνισταμένη πολλών στοιχείων σε σχέση με την σωματική και κοινωνική ταυτότητα του προσώπου. Η προστασία της ιδιωτικότητας, αποτελεί «μια έννοια με ευρύτατο περιεχόμενο και περιλαμβάνει πολλαπλές εκφάνσεις της σωματικής και κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου, όπως το όνομα, την εικόνα, την σωματική και ψυχική ακεραιότητα όπως και την γενικότερη ανάπτυξη της προσωπικότητας».²⁹⁷

Η παράγραφος 2 του άρθρου 8 αναλύει τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες υιοθετούνται εξαιρέσεις και που επιτρέπουν την παρεμβολή της πολιτείας όπως δρα προς όφελος του δημοσίου συμφέροντος. Συγκεκριμένα μια έννομη πολιτεία έχει την ευχέρεια επιβολής επέμβασης στα επιμέρους δικαιώματα του πολίτη κατά πρώτο λόγο όταν οι περιορισμοί προβλέπονται από την νομοθεσία του κράτους, και κατά δεύτερον όταν η

²⁹⁶ https://ec.europa.eu/health/vaccination/overview_el

²⁹⁷ https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-yypoxreotikotita-tou-smvoliasmou-se-diethnes-kai-evropaiko-epipedo/#_ftn12

παρέμβαση αυτή αποτελεί μέτρον αναγκαίο για την εθνική ασφάλεια, την δημοσία ασφάλεια, την οικονομική ευημερία της χώρας, την προάσπιση της τάξεως και την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων. Στην προκειμένη περίπτωση η πολιτεία με την υιοθέτηση του υποχρεωτικού εμβολιασμού επιδιώκει νόμιμο σκοπό για προστασία της υγείας των πολιτών και την προστασία της δημοσίας ασφάλειας. Όμως χρειάζεται απαραίτητως η εξασφάλιση προηγούμενης ρητής και ελεύθερης συναίνεσης του πολίτη για την πράξη του εμβολιασμού, κατόπιν προηγούμενης ενημέρωσης για κάθε πτυχή της διαδικασίας, όπως και τον σκοπό και τις πιθανές συνέπειες της πράξης αυτής.

Επίσης ο υποχρεωτικός εμβολιασμός ενδεχομένως να συνιστά παράβαση του ατομικού δικαιώματος της ελεύθερης σκέψης που προστατεύεται από το **άρθρο 9** της σύμβασης. Το άρθρο 9, **κατοχυρώνει το ατομικό δικαίωμα της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας**.

Είναι γενικά αποδεκτό ότι ο καθένας έχει το δικαίωμα στην προστασία της υγείας του καθώς και το **δικαίωμα της προσωπικής ασφάλειας** που κατοχυρώνεται **στο άρθρο 5** της σύμβασης και το **δικαίωμα στη ζωή** που κατοχυρώνεται **στο άρθρο 2** της σύμβασης. Το κράτος έχει την θετική υποχρέωση να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για να προστατεύει την ζωή των ανθρώπων που βρίσκονται εντός της δικαιοδοσίας του²⁹⁸, έτσι αυτό εξασφαλίζει το δικαίωμα αλλά ταυτόχρονα και την υποχρέωση του κράτους να μπορεί να παρεμβαίνει προκειμένου να διασφαλίζει την προστασία της δημόσιας υγείας. Η διαφύλαξη της δημόσιας υγείας είναι ένα συλλογικό έννομο αγαθό και αποτελεί υπέρτερο δικαίωμα λόγω της αρχής της προστασίας της ανθρωπίνης ζωής και της υγείας καθώς και της διασφάλισης του δημοσίου συμφέροντος. Οι πολίτες έχουν το δικαίωμα να μη θέλουν να εμβολιαστούν αλλά δεν έχουν το δικαίωμα να περιφέρονται ως φορείς κινδύνου προς τους άλλους ανθρώπους και με την συμπεριφορά τους να θέτουν σε κίνδυνο την υγεία των άλλων ανθρώπων. Άρα ενδεχομένως η πανδημία αποτελώντας θέμα δημόσιας ασφάλειας να δικαιολογείται να επιβάλλει υποχρεωτικό εμβολιασμό.

Όσον αφορά τον υποχρεωτικό εμβολιασμό των παιδιών και το **δικαίωμα στην εκπαίδευση**, που περιλαμβάνεται στο άρθρο 2, στο πρώτο πρόσθετο πρωτόκολλο της Σύμβασης περί προασπίσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, είναι ένα θέμα υπό

²⁹⁸ Π.Νάσκου-Περράκη, «Δικαιώματα του Ανθρώπου. Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία», Εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2019 σελ 450

συζήτηση. Το κράτος όταν οι περιστάσεις είναι πολύ σοβαρές και αφορούν την δημόσια υγεία των πολιτών της, ενδεχομένως να αποφασίζει και να ενεργεί θέτοντας το δημόσιο συμφέρον υπεράνω του δικαιώματος της ατομικής ελευθερίας. Σε αυτή την περίπτωση ο υποχρεωτικός εμβολιασμός τίθεται ως όρος ανάγκης για να επιτραπεί η εγγραφή των μαθητών στο δημόσιο σχολείο. Στο θέμα αυτό υπάρχουν διστάμενες απόψεις υπό την έννοια ότι από την μια αναγνωρίζεται το δικαίωμα των γονέων να αποφασίζουν ελεύθερα στο πλαίσιο της άσκησης της γονικής μέριμνας και φροντίδας των παιδιών τους και από την άλλη αναγνωρίζεται η ανάγκη και υποχρέωση περιορισμού της πιθανότητας μετάδοσης της όποιας μολυσματικής ασθένειας, ως αναγκαίος όρος εγγραφής στο σχολείο.

Η ανάγκη προστασίας της δημόσιας υγείας οδήγησε την νομολογία του συμβουλίου της επικρατείας να θεωρήσει υποχρεωτικά θεμιτή την υποχρεωτική εμβολίαση νηπίων και βρεφών προκειμένου αυτά να μπορούν να γραφτούν σε βρεφικούς και παιδικούς σταθμούς. Σύμφωνα με την υπόθεση **Vavříčka and Others v. the Czech Republic** όπου γονείς παιδιών τα οποία δεν έγιναν δεκτά σε νηπιαγωγεία στην Τσεχική Δημοκρατία επειδή δεν δέχτηκαν τον εμβολιασμό, προσέφυγαν στο Δικαστήριο, όπου αυτό αποφάσισε πως δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τον Δικαιώματα του Ανθρώπου, σχετικά με το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής. Στην Τσεχική Δημοκρατία υπάρχει γενικό νομικό καθήκον να εμβολιάζονται τα παιδιά κατά εννέα γνωστές ιατρικές ασθένειες. Αν και αποφασίστηκε ότι ο εμβολιασμός δεν μπορεί να εκτελεστεί σωματικά με εξαναγκασμό, αποφασίστηκε ότι στους γονείς που δεν συμμορφώνονται, χωρίς βάσιμο λόγο, δηλαδή για λόγους υγείας, μπορούν να επιβληθούν πρόστιμα και τα μη εμβολιασμένα παιδιά δεν θα γίνονται δεκτά σε νηπιαγωγεία.

Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου διαπιστώνει και υποστηρίζει την αρχή της κοινωνικής αλληλεγγύης, και θέτει τους νόμιμους στόχους της προστασίας της υγείας και των δικαιωμάτων του κοινωνικού συνόλου σε μια δημοκρατική κοινωνία και παρέχει ευρεία περιθώρια αξιολόγησης στο πλαίσιο αυτό αναφορικά με την ευχέρεια επιβολής περιορισμών στα επιμέρους δικαιώματα των πολιτών μέσα από νομοθετικές διατάξεις. Ο κος Νικολά Ερβιέ, ως ειδικός νομικός του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, επισημαίνει σε πρόσφατη γνωμοδότηση του, ότι η εν λόγω απόφαση του δικαστηρίου διαπιστώνει την ύπαρξη γενικής συναίνεσης σχετικά με τα επωφελή αποτελέσματα του εμβολιασμού και τα οποία αποδεδειγμένα με επιστημονικά κριτήρια δεν τίθενται υπό αμφισβήτηση οι αναπόφευκτες παρενέργειες.

Κάποιοι επίσης θα μπορούσαν να ισχυριστούν επίσης ότι η επέμβαση στη σωματική ακεραιότητα χωρίς συναίνεση ή με έμμεσο εξαναγκασμό, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, συνεπάγεται απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση και παραβιάζει το **άρθρο 3** της Σύμβασης. «Ως ταπεινωτική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η μεταχείριση η οποία μπορεί να οδηγήσει στη συντριβή της φυσικής ή της ηθικής αντίστασης του θύματος ή μπορεί να οδηγήσει το θύμα να προβεί σε ενέργειες παρά τη θέλησή ή τη συνείδηση του.»²⁹⁹ Αυτό το άρθρο ενδεχομένως να μπορούσε να το επικαλεστεί και από άτομο το οποίο είχε έντονες παρενέργειες ή που απέκτησε μόνιμα προβλήματα υγείας μετά από τον εμβολιασμό.

Σε διεθνές επίπεδο πλαίσιο, το μοναδικό νομικά δεσμευτικό κείμενο σχετικά με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον τομέα της βιοϊατρικής, και κατά συνέπεια του εμβολιασμού είναι η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, γνωστή ως η Σύμβαση του Οβιέδο.³⁰⁰ Σύμφωνα με το **άρθρο 5 της Σύμβασης του Οβιέδο**, προβλέπεται ότι «οποιαδήποτε επέμβαση σε θέματα υγείας μπορεί να υπάρξει μόνον αφού το ενδιαφερόμενο πρόσωπο δώσει την ελεύθερη συναίνεσή του, κατόπιν προηγούμενης σχετικής ενημέρωσής του. Το πρόσωπο αυτό θα ενημερώνεται εκ των προτέρων καταλλήλως ως προς το σκοπό και τη φύση της επέμβασης, καθώς και ως προς τα επακόλουθα και κινδύνους που αυτή συνεπάγεται. Το ενδιαφερόμενο πρόσωπο μπορεί ελεύθερα και οποτεδήποτε να ανακαλέσει τη συναίνεση του.»³⁰¹

Σύμφωνα με τα πιο πάνω οποιαδήποτε επέμβαση στην σωματική ακεραιότητα ενός ατόμου χρειάζεται προηγουμένως κατάλληλη και επαρκής ενημέρωση και συναίνεση. Απαιτεί επίσης την προϋπόθεση ότι έχουν ληφθεί όλες οι απαραίτητες υπόλοιπες ιατρικές προφυλάξεις και ότι η χορήγηση του εμβολίου δεν αποτελεί κινδύνους για την υγεία του εμβολιαζόμενου.

Σχετική υπόθεση είναι η **Solomakhin v. Ukraine (no. 24429/03, 15 March 2012)**, όπου ο προσφεύγων έπασχε από μία μολυσματική ασθένεια με μεγάλο ποσοστό μεταδοτικότητας και εμβολιάστηκε συνενώνο-

²⁹⁹ Δρ. Κώστας Παρασκευά: Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα & Ελευθερίες (ed. Νομική Βιβλιοθήκη 2017), σ. 96.

³⁰⁰ <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-yposxeotikotita-tou-smvoliasμου-se-diethnes-kai-evropaiko-epipedo/>

³⁰¹ Σύμβαση Οβιέδο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, https://www.uoc.gr/files/items/9/996/parartima_vi.pdf?rnd=1348063962, σελ.10

ντας σιωπηλά για τον εμβολιασμό του, ενώ είχε προηγουμένως ενημερωθεί διεξοδικά για όλες τις επιπλοκές του εμβολιασμού του. Ο ίδιος κατέφυγε στο δικαστήριο ζητώντας αποζημίωση από την τοπική υπηρεσία δημόσιας υγείας για βλάβη της υγείας του. Στηριζόμενος στο άρθρο 8 και στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, κατήγγειλε ζημία στην υγεία του ως αποτέλεσμα του εμβολιασμού που είχε τον Νοέμβριο του 1998, μετά τον οποίο φέρεται να υπέφερε από ορισμένες χρόνιες ασθένειες. Το ευρωπαϊκό δικαστήριο έκρινε νόμιμη τη επέμβαση στην σωματική ακεραιότητα του ατόμου γιατί όπως είπε υπήρχε άμεσος κίνδυνος απειλή της δημόσιας υγείας, γιατί ζούσε σε μια κλειστή περιοχή και η μεταδοτικότητα της ασθένειας στα γειτονικά σπίτια ήταν αναπόφευκτη. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι ο υποχρεωτικός εμβολιασμός δεν αποτελεί παραβίαση του άρθρου 8, όταν στόχος του είναι η πρόληψη της εξάπλωσης λοιμωδών νόσων, όπως στην προκειμένη περίπτωση ο ιός του COVID-19. Ο εμβολιασμός όμως πιθανότατα θα θεωρηθεί ως παραβίαση της Σύμβασης εάν το εμβόλιο βρίσκεται σε πειραματικό στάδιο.

Στην περίπτωση του υποχρεωτικού εμβολιασμού για τον κορωνοϊό μπορούμε να πούμε ότι μέχρι σήμερα δεν υπάρχει διαθέσιμη μια ολοκληρωμένη και εμπεριστατωμένη ενημέρωση για τα εμβόλια που κυκλοφορούν κατά του κορωνοϊού, επεξηγώντας τα υπέρ και τα κατά τους και τις οποιεσδήποτε ενδεχόμενες παρενέργειές τους. Η ίδια η επιστημονική κοινότητα εκδίδει κατευθυντήριες γραμμές που δεν είναι απολύτως καθοδηγητικές. Είναι σημαντικό η πολιτεία και η επιστημονική κοινότητα να προβαίνουν έγκαιρα, συστηματικά και στοχευμένα σε αποτελεσματική, αντικειμενική, επαρκή, ολοκληρωμένη και διαρκή ενημέρωση για τις επιστημονικές εξελίξεις σε σχέση με τα εμβόλια, έτσι ώστε οι πολίτες να ενδυναμώνονται και να λαμβάνουν ενημερωμένες αποφάσεις σε σχέση με τους εμβολιασμούς. Ειδικότερα οι πολίτες χρειάζονται υπεύθυνα και επιστημονικά τεκμηριωμένη πληροφόρηση με γνώμονα την αποτελεσματική συμμετοχή τους στην προσπάθεια της κοινωνίας και της πολιτείας για την ανάσχεση της πανδημίας και των επιπτώσεων της.

Ένας ενδεχόμενος υποχρεωτικός εμβολιασμός θα πρέπει να εναρμονίζεται με **την αρχή της αναλογικότητας** η οποία απαιτεί όπως υπάρχει μια επιτακτική κοινωνική ανάγκη για παρέμβαση στα ανθρώπινα δικαιώματα καθώς επίσης η παρέμβαση αυτή να είναι ανάλογη στο σκοπό που επιδιώκεται.³⁰² Η αρχή της αναλογικότητας, σύμφωνα με το **άρθρο 5.4**

³⁰² Δρ. Κώστας Παρασκευάς: Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα & Ελευθερίες (ed. Νομική Βιβλιοθήκη 2017), σ. 11.

της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, προϋποθέτει όπως όλες οι ενέργειες που προέρχονται μέσω μιας έννομης και δημοκρατικής πολιτείας θα πρέπει να ζυγίζονται ως προς τα οφέλη και τις συνέπειες από την οποιανδήποτε στρατηγική απόφαση της και η οποία θα κρίνει τον βαθμό απόκλισης δικαιωμάτων του ανθρώπου. Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας πρέπει να γίνεται μια προσπάθεια επίτευξης ενός σκοπού με το πιο ήπιο μέσο. Το έσχατο μέσο για την επίτευξη του σκοπού πρέπει μόνο να εφαρμόζεται όταν έχουν εξαντληθεί όλες οι άλλες εναλλακτικές λύσεις.

Σε περίπτωση επιβολής του υποχρεωτικού εμβολιασμού, το κοινωνικό όφελος θα πρέπει επαρκώς αιτιολογημένα, να υπερτερεί έναντι της προσωπικής ελευθερίας και αφού θα έχουν εξαντληθεί όλες οι λιγότερο επεμβατικές δράσεις.³⁰³ Είναι αντικειμενικά αποδεκτό ότι η δημόσια υγεία και το κοινωνικό σύνολο πρέπει να προστατευτούν. Το κρίσιμο ερώτημα όμως είναι εάν στο βωμό της προστασίας της δημόσιας υγείας μπορούμε να περιορίσουμε τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η κατοχύρωση και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων επιταχύνεται μέσω της νομικής επιστήμης. Το δίκαιο οφείλει να λειτουργά ως θεματοφύλακας αξιών και αυτό αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την σταθερότητα και ανάπτυξη της κοινωνίας. Όμως οι πρωτόγνωρες συνθήκες που έχει δημιουργήσει η πανδημία του κορωνοϊού έχει οδηγήσει την ανθρωπότητα σε τεράστιες αλλαγές σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής και αυτό αποτελεί μια παγκόσμια πρόκληση.

Είναι αντικειμενικά παραδεχτό ότι εδώ και σχεδόν δύο χρόνια η ανθρωπότητα βρίσκεται σε μία πρωτόγνωρη και κρίσιμη κατάσταση σε παγκόσμιο επίπεδο. Ολόκληρη η επιστημονική κοινότητα, η ιατρική κοινότητα, η νομική κοινότητα και η οικονομική κοινότητα δοκιμάζονται προσπαθώντας να αντιμετωπίσουν τις πρωτόγνωρες συνέπειες που παρουσιάζονται. Εύλογα μπορούμε να πούμε ότι η ανθρωπότητα αντιμετωπίζει μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Έχοντας σαν γνώμονα το γεγονός αυτό οι παρεμβάσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα θα πρέπει να ζυγίζονται συγκριτικά οι προσωπικές ελευθερίες του ανθρώπου σε σχέση με το ευρύτερο κοινωνικό καλό.

Με θεμελιώδη πυξίδα την αρχή της αναλογικότητας ο εμβολιασμός θα μπορεί να γίνει αποδεκτός εάν αντί για καθολική υποχρεωτικότητα υπήρχε υποχρεωτικότητα για κάποιες ομάδες. Εάν για παράδειγμα η επι-

³⁰³ «Να αποφεύγονται μέτρα που εξαναγκάζουν πολίτες σε εμβολιασμό» (offsite.com.cy)

βολή του εμβολιασμού εξαρτιόταν από το επάγγελμα που εξασκεί το κάθε άτομο και κατά πόσο θα υπήρχε εναλλακτική επιλογή στην κάθε περίπτωση. Σίγουρα σε όλο το υγειονομικό προσωπικό ή σε μονάδες αυξημένης φροντίδας καθώς και σε ιατρικό προσωπικό ο υποχρεωτικός εμβολιασμός είναι αναμφισβήτητος απαραίτητος γιατί σε αυτούς βασίζονται οι πολίτες για την οποιαδήποτε αποθεραπεία τους. Θα μπορούσε ο υποχρεωτικός εμβολιασμός να τεθεί ως αναγκαίος όρος για την πρόσληψη νέου υγειονομικού προσωπικού ειδικά σε μονάδες εντατικής θεραπείας λόγω του αυξημένου κινδύνου μετάδοσης της ασθένειας. Φυσικά σε ενδεχόμενη περίπτωση που χρήζουν θέματα υγείας, όπως πιθανή αλλεργία, θα μπορούσε κατ' εξαίρεση σε να αποφεύγεται ο υποχρεωτικός εμβολιασμός. Σε επαγγέλματα όπου υπάρχει εναλλακτική λύση όπως για παράδειγμα η τηλεργασία πιθανώς να μην ενδείκνυται να επιβληθεί υποχρεωτικός εμβολιασμός για την άσκηση του δικαιώματος της εργασίας.

Σύμφωνα με την δική μας άποψη, ζυγίζοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα σε μια ζυγαριά σε σχέση με τα πραγματικά γεγονότα που αντιμετωπίζει σήμερα η ανθρωπότητα υπερτερεί το δικαίωμα της διασφάλισης της υγείας των πολιτών. Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός κατά τη δική μας αντίληψη συνιστά μέτρο συμβατό με την αρχή της αναλογικότητας καθώς και με την επιτακτική κοινωνική ανάγκη για την προστασία της δημόσιας υγείας. Η επέμβαση στα ανθρώπινα δικαιώματα σε αυτή την περίπτωση πιστεύουμε πως είναι δικαιολογημένη και έχει εύλογη σχέση αναλογικότητας με τους θεμιτούς στόχους που επιδιώκονται, γιατί ο εμβολιασμός λαμβάνεται υπό το φόβο εξάπλωσης της επιδημίας και για την προστασία του πληθυσμού από τον κορωνοϊό ο οποίος θέτει σε σοβαρό κίνδυνο την υγεία των πολιτών.

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας για να κριθεί εάν ο υποχρεωτικός εμβολιασμός παραβιάζει ανθρώπινα δικαιώματα είναι το γεγονός ότι το εμβόλιο δεν αφορά μόνο το άτομο που εμβολιάζεται αλλά αφορά και το σύνολο του πληθυσμού. Εγείρεται δηλαδή το ζήτημα της **τρίτενέργειας**. «Ως τρίτενέργεια νοείται η επέκταση της νομικής προστασίας την οποία απολαμβάνουν οι ιδιώτες όσον αφορά τις σχέσεις τους με το κράτος, στις σχέσεις τους με άλλους ιδιώτες, με την αναγνώριση της δυνατότητας να επικαλούνται εκατέρωθεν στις μεταξύ τους σχέσεις τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα και ελευθερίες.»³⁰⁴ Προσδιορίζοντας τον υποχρεωτικό εμβολιασμό σε σχέση με το κοινωνικό σύνολο, κρίνεται ως θέμα δημόσιας ασφάλειας για την ανοσία της αγέλης γιατί έχει επίδραση

³⁰⁴ Δρ. Κώστας Παρασκευά: Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα & Ελευθερί-

και στο κοινωνικό σύνολο. Επίσης η ελευθερία του ενός ατόμου σταματάει εκεί που ξεκινάει η ελευθερία του άλλου και τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν ενέχουν μόνο ατομικά δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις. Για να κρίνονται θεμιτά και νόμιμα τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν πρέπει να εισάγουν περιορισμούς στην απόλαυση των δικαιωμάτων άλλων ανθρώπων. Στην προκειμένη περίπτωση η άρνηση εμβολιασμού από κάποιους ενδεχομένως να προσβάλλει έννομα αγαθά και να εισάγει περιορισμούς στην απόλαυση δικαιωμάτων άλλων ανθρώπων.

Ένα άλλο θέμα που τίγεται με τον αναγκαστικό εμβολιασμό είναι το δικαίωμα ως προς την **αρχή της ισότητας και την αρχή της μη διάκρισης**. Το **άρθρο 14**, κατοχυρώνει το δικαίωμα της **απαγόρευσης των διακρίσεων**. Η απόλαυση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ πρέπει να εξασφαλίζεται σε κάθε άνθρωπο, χωρίς να γίνεται διάκριση σε βάρος του. Στην αρχή των εμβολιασμών τα εμβόλια δεν ήταν αρκετά για τον εμβολιασμό όλων των πολιτών. Έτσι επιλέγονταν διαδοχικά με σειρά προτεραιότητας κάποιες ομάδες πληθυσμού και κάποιοι πολίτες ενώ επιθυμούσαν να εμβολιαστούν, δεν μπορούσαν να το πράξουν. Για αυτό κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι υπάρχει αντικειμενική και εύλογη δικαιολογία, για την προστασία πρώτα των πιο ευάλωτων ομάδων. Όμως δεν υπήρχε ισότητα μεταξύ των πολιτών και ως προς την επιλογή του τύπου του εμβολίου κατά τον κορωνοϊό που επιθυμούσαν να υποβληθούν. Σύμφωνα με τον τρόπο που επιλέγονταν να κλείνονται τα ραντεβού του εμβολισμού, τα άτομα που είχαν πρόσβαση στο διαδίκτυο, τα άτομα που είχαν την ευχέρεια και την ταχύτητα στο να χειρίζονται ηλεκτρονικούς υπολογιστές είχαν περισσότερες πιθανότητες έναντι των υπόλοιπων πολιτών να επιλέξουν το εμβόλιο με το οποίο επιθυμούσαν να εμβολιαστούν. Από τη στιγμή που δεν υπήρχαν αρκετά εμβόλια για όλους και όλοι οι πολίτες δεν είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν με ποιο εμβόλιο επιθυμούσαν να εμβολιαστούν, δημιουργούνταν οξυνόμενες κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των πολιτών.

Σε παγκόσμια κλίμακα ο εμβολιασμός παραβιάζει την **αρχή της ισότητας αφού** όπως δήλωσε και ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ κ. Αντόνιο Γκουτέρες στην ομιλία του στην Γλασκώβη, στην COP26 «ενώ οι πλούσιες χώρες κυκλοφορούν τρίτες δόσεις του εμβολίου για την νόσο, μόνο περίπου το 5% των ανθρώπων στην Αφρική είναι πλήρως εμβολιασμένοι.» Και κατέληξε ότι «ο καλύτερος τρόπος για να τιμήσουμε τους ανθρώπους που χάθηκαν και να υποστηρίξουμε τους εργαζόμενους στον

ες (ed. Νομική Βιβλιοθήκη 2017), σ. 27.

τομέα της υγείας που πολεμούν αυτόν τον ιό καθημερινά, είναι να κάνουμε πραγματικότητα την ισότητα στα εμβόλια. »

Επίσης εάν το κράτος επιλέξει την χρήση υποχρεωτικού εμβολιασμού σε κάποιες κοινωνικές ομάδες και παραγνώνει άλλα κοινωνικά στρώματα και τάξεις ενδέχεται να δημιουργήσει αδικίες ή και διακρίσεις έναντι των πολιτών που δεν θα εμβολιαστούν είτε από επιλογή είτε λόγω άλλων προσωπικών ή κοινωνικών συνθηκών. Εδώ υπάρχει σύνδεση του εμβολιασμού με άλλα δικαιώματα όπως η **ελεύθερη μετακίνηση**. Για παράδειγμα εάν οι αεροπορικές εταιρείες επιβάλουν σαν όρο για τους πελάτες τους την προσκόμιση πιστοποιητικών εμβολιασμού προτού κλείσουν αεροπορικό εισιτήριο, τότε αυτό θα οδηγήσει σε διακρίσεις μεταξύ των πολιτών που έχουν εμβολιαστεί κι αυτών που δεν έχουν ακόμα εμβολιαστεί είτε από επιλογή είτε επειδή ακόμη δεν τους δόθηκε η ευκαιρία.

Μαζί με όλα τα πιο πάνω για τη λήψη οποιασδήποτε απόφασης για τον υποχρεωτικό εμβολιασμό θα πρέπει να προσμετρηθούν οι ιδιαιτερότητες της πανδημίας έναντι άλλων πανδημιών. Οι ιδιαιτερότητες αυτές περιλαμβάνουν τη ραγδαία εξάπλωση της νόσου σε διεθνές επίπεδο, τις δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις, την επιβάρυνση των συστημάτων υγείας, αλλά και τις κοινωνικές ανησυχίες στο ενδεχόμενο εμβολιασμού. Θα πρέπει παράλληλα να ληφθεί υπόψη η τρέχουσα επιστημονική γνώση για την ασφάλεια και αποτελεσματικότητα των διαθέσιμων θεραπευτικών παρεμβάσεων.

Ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ κ. Αντόνιο Γκουτέρες δήλωσε «Οι θάνατοι που έχουν φτάσει τα πέντε εκατομμύρια, θα πρέπει να αποτελούν σαφή προειδοποίηση ότι δεν μπορούμε να εφησυχάσουμε. Εξακολουθούμε να βλέπουμε περισσότερους θανάτους, υπερπλήρη νοσοκομεία και εξαντλημένους εργαζόμενους στον τομέα της υγείας, με τον κίνδυνο να εξαπλωθούν νέες μεταλλάξεις οι οποίες να στοιχίσουν περισσότερες ζωές. » Ταυτόχρονα, ανέφερε, παρατηρούνται κι άλλες επικίνδυνες απειλές που επιτρέπουν στην COVID-19 να ευδοκιμήσει, όπως η παραπληροφόρηση, η συσσώρευση εμβολίων, ο εθνικισμός των εμβολίων και η έλλειψη παγκόσμιας αλληλεγγύης.³⁰⁵ Πρέπει όμως η συλλογική προσπάθεια όλων των κρατών για αντιμετώπιση του COVID-19 για την ανάκαμψη της ανθρωπότητας από το κοινωνικό και οικονομικό σοκ που υπέστη τους

³⁰⁵ <https://unric.org/el/%ce%b1%ce%bd%cf%84%cf%8c%ce%bd%ce%b9%ce%bf-%ce%b3%ce%ba%ce%bf%cf%85%cf%84%ce%ad%cf%81%ce%b5%cf%82-%ce%b4%ce%ad%ce%ba%ce%b1-%cf%80%cf%81%ce%bf%cf%84%ce%b5%cf%81%ce%b1%ce%b9%cf%8c%cf%84%ce%b7/>

προηγούμενους μήνες, να συμβαδίζει με την **αρχή νομιμότητας**, δηλαδή την ύπαρξη προηγούμενης νομοθετικής πρόβλεψης, την **αρχή του σκοπού**, δηλαδή την επιδίωξη συγκεκριμένου νόμιμου σκοπού και την **αρχή αναλογικότητας**, δηλαδή την αναγκαιότητας επέμβασης στα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η πανδημία δημιούργησε συνθήκες πίεσης στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αυτό κάνει επιτακτική την ομαλή λειτουργία της δικαιοσύνης και τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται ο νομικός πολιτισμός την πανδημία σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η ιδιορρυθμία με την πανδημία του κορωνοϊού είναι ότι όλες οι χώρες βρέθηκαν ταυτόχρονα αντιμέτωπες με το ίδιο πρόβλημα. Όλη η ανθρωπότητα καλέστηκε να αντιμετωπίσει ταυτόχρονα το ίδιο υπαρξιακό ζήτημα που αποτελεί απειλή για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου. Υπάρχουν νομικοί που υποστηρίζουν την υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού με νομικά επιχειρήματα και κάποιοι άλλοι που αντίκειται στην υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού με αντίστοιχα νομικά επιχειρήματα υποστηρίζοντας πως η επιβολή υποχρεωτικού εμβολιασμού στο σύνολο του πληθυσμού, ήτοι κατά της νόσου COVID-19, ενδεχομένως να μην συνιστά μέτρο συμβατό και να είναι ριψοκίνδυνο μέτρο.

Η δική μας άποψη σύμφωνα με όλα όσα εξετάστηκαν πιο πάνω είναι ότι εφόσον υπάρχει επιστημονικά τεκμηριωμένη άποψη, για την επικινδυνότητα του κορωνοϊού και τα θετικά που έχει να προσφέρει ο εμβολιασμός, η νομική απάντηση πρέπει να είναι ανάλογη για να προστατευτεί η υγεία του πληθυσμού και η κοινωνική συνοχή και αλληλεγγύη. Σε αυτή την πρωτοφανή κατάσταση σε παγκόσμιο επίπεδο το αναπόφευκτο είναι ότι δεν δύναται να είσαι απόλυτος σε ορισμένες καταστάσεις και η νομική επιστήμη οφείλει να περιφρουρήσει τα ανθρώπινα δικαιώματα αλλά οφείλει και να εξελίσσεται σύμφωνα με τα πραγματικά γεγονότα. Η πανδημία είναι κυρίως θέμα δημόσιας ασφάλειας και οι λόγοι δημόσιας ασφάλειας επιβάλουν την υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού κάτω από προϋποθέσεις, ο οποίος αποτελεί ένα θεμελιώδες συστατικό για την προστασίας της δημόσιας υγείας με στόχο την προστασία από τη μετάδοση και τη λοίμωξη από το ιό.

Ο βαθμός όμως επιτυχίας των προγραμμάτων εμβολιασμού υποχρεωτικού ή μη θα πρέπει να κρίνεται πάντοτε με γνώμονα μεταξύ άλλων, την επιστημονική πρόοδο και την έκταση του εμβολιασμού των πολιτών, ώστε σε τακτά χρονικά διαστήματα να εξετάζεται το ενδεχόμενο επιστημονικής αναθεώρησης και να στοχεύεται το κοινωνικό όφελος και η προ-

στασία του κοινού σε θέματα υγείας. Η πολιτεία θα πρέπει να εξετάζει τις οποιεσδήποτε προϋποθέσεις και να προσμετρά τα δικαιώματα του ανθρώπου έναντι της εξασφάλισης του δημοσίου συμφέροντος.

Βιβλιογραφία:

1. Δρ. Κώστας Παρασκευά: Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα & Ελευθερίες (ed. Νομική Βιβλιοθήκη 2017).
2. <https://longform.protothema.gr/koronoios/>
3. https://ec.europa.eu/health/vaccination/overview_el
4. https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-ypoxreotikotita-tou-smvoliasμου-se-diethnes-kai-evropaiko-epipedo/#_ftn12
5. Π.Νάσκου-Περράκη, «Δικαιώματα του Ανθρώπου. Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία», Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2019.
6. <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-ypoxreotikotita-tou-smvoliasμου-se-diethnes-kai-evropaiko-epipedo/>
7. Σύμβαση Οβιέδο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, https://www.uoc.gr/files/items/9/996/parartima_vi.pdf?rnd=1348063962
8. «Να αποφεύγονται μέτρα που εξαναγκάζουν πολίτες σε εμβολιασμό» (offsite.com.cy)
9. Έξαρση της νόσου του κορονοϊού COVID-19 και η αντίδραση της ΕΕ - Consilium (europa.eu)
10. Αντόνιο Γκουτέρες: Δέκα προτεραιότητες για μια παγκόσμια επανεκκίνηση το 2021 <https://unric.org/el/%ce%b1%ce%bd%cf%84%cf%8c%ce%bd%ce%b9%ce%bf-%ce%b3%ce%ba%ce%bf%cf%85%cf%84%ce%ad%cf%81%ce%b5%cf%82-%ce%b4%ce%ad%ce%ba%ce%b1-%cf%80%cf%81%ce%bf%cf%84%ce%b5%cf%81%ce%b1%ce%b9%cf%8c%cf%84%ce%b7/>

11. Επιστημονική Ημερίδα για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα από το Πανεπιστήμιο Frederick – Το συνέδριο μεταδόθηκε μέσω της διαδικτυακής πλατφόρμας Zoom.
12. Covid-19: Στρογγυλή Τράπεζα «Συνταγματικό Δίκαιο & Ατομικά Δικαιώματα την εποχή του covid-19 Η Ένωση Ελλήνων Νομικών e-Θέμις διοργάνωσε διαδικτυακό συνέδριο στις 20 & 21 Νοεμβρίου 2020 με θέμα: «Covid-19: Δικαϊκές Επιπτώσεις & Προοπτικές» Το συνέδριο μεταδόθηκε μέσω της διαδικτυακής πλατφόρμας Zoom.

10. «ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ ΓΙΑ ΚΡΑΤΗΣΗ ΥΠΟΔΙΚΩΝ ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΑΘΩΩΣΗ»

27/11/21

(Προκαταρκτικό Κείμενο Συζήτησης για Πρόταση Νόμου)

Αλέξανδρος Κληρίδης³⁰⁶

Δικηγόρος

Ο πληθυσμός των Φυλακών την 1η Σεπτεμβρίου 2018 ανήλθε σε 648 πρόσωπα, 616 άνδρες και 32 γυναίκες. Η συντριπτική πλειοψηφία των κρατουμένων (96,5%) ήταν 21 ετών και άνω, ενώ 69,6% ήταν κατάδικοι και **30,4% υπόδικοι**. Δυστυχώς δεν υπάρχει το ποσοστό σε αναλογία των ποινικών υποθέσεων που υπάρχουν και στις πόσες υποθέσεις ζητείται η κράτηση και στις πόσες αυτή η κράτηση εγκρίνεται. Εμπειρικά ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις που βρίσκονται ενώπιον Κακουργιοδικείου που δεν ζητείται η κράτηση και ακόμα πιο λίγες οι περιπτώσεις που όταν η κράτηση ζητηθεί αυτή δεν εγκρίνεται. Σε κάθε περίπτωση φαίνεται ότι το **1/3 των κρατουμένων** στις Κεντρικές Φυλακές αποτελείται από υποδίκους που περιμένουν την εκδίκαση της υπόθεσης τους και οι οποίοι Συνταγματικά θεωρούνται αθώοι μέχρι αποδείξεως του αντίθετου. Δεν υπάρχει νομοθεσία ή κανονισμός που να προβοεί για τις παραμέτρους της διαδικασίας της κράτησης αυτών των περιπτώσεων με αποτέλεσμα ένα αθώο άτομο να παραμένει υπό κράτηση μέχρι την εκδίκαση της υπόθεσης του η οποία μπορεί να ξεπεράσει ακόμα και τα 2.5-3 χρόνια. (*Φωτος Χ' Δημητρίου ν. Δημοκρατίας (1997) 2 ΑΑΔ 1997, Σπανού ν. Δημοκρατίας (2013) 2 ΑΑΔ 281, Χριστούδης ν. Δημοκρατίας (2002) 2 Α.Α.Δ. 1, Ψύλλας ν. Δημοκρατίας (Αρ. 3) (2002) 2 Α.Α.Δ. 388*)).

Το γεγονός ότι δεν υπάρχει η πιο πάνω νομοθεσία έχει ως αποτέλεσμα να μην υπάρχει ούτε κάποια πρόνοια που να επιτρέπει την οποιαδήποτε αποζημίωση στα άτομα τα οποία παρέμειναν στις Κεντρικές Φυλακές ως υπόδικοι περιμένοντας την ακρόαση της υπόθεσης τους 1-2 χρόνια, κάποιες φορές και περισσότερο. Ενώ η πολιτεία αποδίδει τον χρόνο κράτησης ως προτέρημα το οποίο δικαιούται το άτομο που έχει καταδικαστεί και συνεπώς προσμετρά το χρόνο αυτό στην τελική του ποινή, την ίδια ώρα δεν αποδίδει κανένα απολύτως προτέρημα στα άτομα τα οποία ενώ

βρίσκονταν τόσο καιρό υπό κράτηση, στην τελική αθωώθηκαν και απαλλάχθηκαν από τις κατηγορίες που αντιμετώπιζαν.

Φαίνεται η Κυπριακή Δημοκρατία θεωρεί το γεγονός ότι κάποιος αθωώθηκε και μπορεί να αφεθεί ελεύθερος μετά από τελική απόφαση Δικαστηρίου, είναι «αρκετή» «αποζημίωση» για το εν λόγω άτομο και ότι η κράτηση του για τους λόγους που υπάρχει (φυγοδικία, επηρεασμός υπόθεσης, επικινδυνότητα, σοβαρότητα αδικήματος) είναι αναλογικό και αναγκαίο «κακό» που χρειάζεται για την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Άσχετο ότι ένα συνταγματικά αθώο άτομο, παρέμεινε στις Κεντρικές Φυλακές για 2 χρόνια, χωρίς να μπορεί να εργαστεί, μακριά από την ζωή του και την οικογένειά του, να πληρώνει ότι έχει όσα έχει σε δικηγόρους και διαδικασίες και να εξαντλεί την κάθε του σταγόνα οικονομικής, φυσικής και ψυχολογικής αντοχής που έχει για την διαδικασία και όλη την κατάσταση που αντιμετωπίζει. Παρόμοια ήταν η επιχειρηματολογία που ακούστηκε στην *Κουτρούλης ν. Δημοκρατία, Ποινική Έφεση Αρ. 223/20* στην οποία υπόδικος μετά από 22 μήνες κράτησης αφέθηκε ελεύθερος υπό όρους. Περαιτέρω στην *Κουτρούλης* είχε επιχειρηματολογηθεί ότι η πολιτεία θα πρέπει να προβοεί για άλλους λιγότερους επαχθείς τρόπους παρουσίασης του κρατουμένου και η κράτηση αυτού για τον λόγο παρουσίας του στο Δικαστήριο να είναι το τελευταίο αναγκαίο μέτρο αφού επιφέρει επηρεάζει τη ζωή του ατόμου με τον μέγιστο και χειρότερο τρόπο. Κάπως έτσι ξεκίνησε και η έντονη συζήτηση για την εφαρμογή του βραχιολιού και της ηλεκτρονικής παρακολούθησης / επιτήρησης υποδικών που πλέον βρίσκεται ενώπιον της Βουλής.

Ακόμα πιο έντονη η ανάγκη να υπάρχει αποζημίωση σε άτομα τα οποία παρέμειναν υπό κράτηση αλλά στο τέλος αθωώθηκαν είναι και το γεγονός ότι στο παρών στάδιο δεν υπάρχουν ασφαλιστικές δικλίδες (safeguards) ή μηχανισμοί που να μπορούν να παρέχουν μέτρο ελέγχου στις περιπτώσεις τέτοιας κράτησης. Το μοναδικό μέτρο που υπάρχει είναι το ίδιο το Δικαστήριο το οποίο όμως βασίζεται σε νομολογία (προηγούμενα παραδείγματα) του Ανώτατου Δικαστηρίου και δεν υπάρχουν οποιαδήποτε συγκεκριμένα άρθρα σε νόμο ή σε κανονισμό που να προκαθορίζουν το νομικό πλαίσιο που επιτρέπει σε ένα Δικαστήριο και την πολιτεία να ενεργεί κατά την εξέταση αιτήματος κράτησης ενός ατόμου μέχρι την ακρόαση της υπόθεσης του. Παραδείγματα από άλλες χώρες εντός και εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης που έχουν νομοθετήσει το θέμα κράτησης υποδικών έχουν προσδιορίσει όλες τις παραμέτρους όπως και το μέγιστο ημερών που μπορεί κάποιος να κρατηθεί (πχ. 100 μέρες), διαδικα-

³⁰⁶ Δικηγόρος, Συνεργάτης εκ μέρους του Συνδέσμου Προστασίας Δικαιωμάτων Φυλακισμένων και Αποφυλακισθέντων και Μέλος της Επιτροπής Ποινικού Δικαίου, Δικονομίας και Απόδειξης του Π.Δ.Σ.

σία παράτασης της κράτησης μετά την λήξη της προθεσμίας του νόμου, αντιστροφή του βάρους απόδειξης της ανάγκης και αναλογικότητας όταν παρέλθουν οι μέρες κ.α.

Μοναδική πρόνοια αποζημίωσης στη Κυπριακή Δημοκρατία παραμένει η περίπτωση που κάποιος απαλλαχτεί της καταδίκης του από το εφετείο ενώ τελούσε υπό κράτηση μετά από καταδικαστική απόφαση πρωτοδίκου Δικαστηρίου μέχρι την ανατρεπτική απόφαση του Εφετείου βάσει του **περί κάτ. Έφεση Ανατροπής Ποινής Φυλάκισης (Αποζημίωση) Νομός του 2001 (144(I)/2001)**. Στη συγκεκριμένη νομοθεσία φαίνεται να έχει αποφασιστεί και να υπάρχει βάσει νόμου σχετική φόρμουλα που υπολογίζει τα εισοδήματα του ατόμου κατά την ημέρα εισαγωγής του στις Κεντρικές Φυλακές και με ένα σχετικό πολλαπλασιαστή που υπολογίζει τα εισοδήματα του επι των ημέρων που παρέμεινε υπό κράτηση, και αποζημιώνει το άτομο με το αποτέλεσμα της πράξης αυτής.

Συνεπώς παρατηρείται ότι η Πολιτεία εφαρμόζει ήδη παρόμοιο μηχανισμό για την αποζημίωση κατάδικων που αθωώθηκαν κάτ. έφεση και μπορεί να παρέχει μια τέτοια παρόμοια εφαρμογή του ιδίου μηχανισμού στα άτομα που αθωώθηκαν από το πρωτόδικο δικαστήριο και στερήθηκαν την ελευθέρια τους μέχρι την αθώωση τους.

Αναγνωρίζοντας τα προβλήματα που προκαλεί η κράτηση υποδίκων, διάφορα κράτη εντός και εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν προβεί ήδη σε παρόμοιες νομοθετικές ρυθμίσεις, όπου άτομο πλέον δικαιούται βάσει νόμου να ζητήσει αποζημίωση για τον χρόνο που παρέμεινε ως υπόδικος περιμένοντας να δικαστεί η υπόθεση του και τελικά είχε απαλλαχθεί από αυτήν.

Πιο συγκεκριμένα παραδείγματα εντοπίζονται σε Νορβηγία, Σουηδία, Δανία, Αυστρία, Γερμανία, Ισλανδία, Ιταλία και Λατβία μεταξύ άλλων. Σχετικές αναφορές εντοπίζονται εντός του κειμένου «*Compensating Acquitted Defendants for Detention before International Criminal Courts, J.D.Michels, Journal of International Criminal Justice 8 (2010), 407 – 424.*». Άλλα παραδείγματα αποτελούν την Ιαπωνία όπου εκτός από την αποζημίωση, έχουν σχετικές πρόνοιες στους νόμους όπου επιβάλλεται να δημοσιευθεί το αθωωτικό πόρισμα του κρατουμένου σε 3 διαφορετικές εφημερίδες.

Αποζημίωση ατόμων που παρέμειναν υπό κράτηση και τελικά αθωώθηκαν προνοείται βάσει νόμου στις πιο πάνω χώρες με την κάθε περίπτωση να προνοεί για διαφορετική διαδικασία όπου μπορεί να εφαρμο-

στούν διαφορετικές μέθοδοι και φόρμουλες αποζημίωσης. Για παράδειγμα σε Νορβηγία, Σουηδία, και Ολλανδία αποζημίωση απαγορεύεται όταν ο υπόδικος ο ίδιος προκάλεσε το αίτημα κράτησης του ή όταν ο ίδιος προκάλεσε τις συνθήκες για να θεωρείται αναγκαία η κράτηση του μέχρι την εκδίκαση της υπόθεσης του. Την ίδια ώρα σε άλλες χώρες που έχουν νομοθετήσει υπερ. της αποζημίωσης έχουν δώσει το δικαίωμα να αποφασιστεί από επαρχιακό Δικαστήριο της χώρας κατά πόσο ανά περίπτωση θα πρέπει να αποδοθεί αποζημίωση, ποιο θα είναι το ύψος αυτής και ποια στοιχεία της συμπεριφοράς των διαδικασιών (Δημοκρατίας και Υποδίκου) θα πρέπει να προσμετρήσουν υπερ. και κατά του ύψους της αποζημίωσης.

Σε αλλά κράτη όπως Αυστρία και Νορβηγία αποζημίωση επιτρέπεται μόνο σε περιπτώσεις αθώωσης επι της ουσίας της υπόθεσης και απαγορεύεται όταν υπήρξε απαλλαγή του ατόμου λόγω κάποιου τεχνικού λάθους.

Αποζημίωση των κρατουμένων θα αναγκάσει τους δικηγόρους της Δημοκρατίας όπως και τα Δικαστήρια να είναι ακόμα πιο προσεκτικοί και επιφυλακτικοί όταν αποφασίζουν την κράτηση ενός ανθρώπου. Το αντεπιχείρημα ότι μια τέτοια πρόνοια ίσως να επηρεάσει το τελικό αποτέλεσμα των διαδικασιών με τους Δικαστές τελικά να αποφασίζουν την καταδίκη του ατόμου για να αποφύγουν την αποζημίωση του, θεωρώ ότι είναι μόνο υποθετικό και ρίχνει μια αδικαιολόγητη και ανεπίτρεπτη αμφιβολία στην ικανότητα ενός Δικαστηρίου να επιτελέσει το έργο που έχει αντικειμενικά, αμερόληπτα και δίκαια, κάτι που ασφαλώς θεωρούμε ότι μπορεί να κάνει χωρίς επηρεασμούς από οτιδήποτε δεν έχει σχέση με την μαρτυρία της κάθε υπόθεσης.

Αποζημίωση αυτών των ατόμων υπό τις πιο πάνω συνθήκες θα ενδυναμώσει το αίσθημα εμπιστοσύνης και ακεραιότητας της Πολιτείας από τους πολίτες αυτής, αφού με αυτό το τρόπο φαίνεται η Πολιτεία να αναγνωρίζει το λάθος της που επέμενε να παραμείνει ένα άτομο υπό κράτηση ενώ τελικά ήταν αθώο δηλαδή δεν προέβη στις παράνομες δραστηριότητες / ενέργειες που η πολιτεία νόμιζε ότι είχε προβεί. Την ίδια ώρα θα περιορίζεται το αίτημα κράτησης του ατόμου στις απολύτως αναγκαίες και όσο το δυνατό πιο ισχυρές περιπτώσεις και την ίδια ώρα θα περιορίσει και τις κατηγορίες που θα παρουσιάζει η Πολιτεία ενάντιον του ατόμου επειδή θα πρέπει να γνωρίζει ότι θα πρέπει να αποδείξει τις κατηγορίες που παρουσιάζει και ζητά την κράτηση του ατόμου βάσει αυτών αλλιώς θα πρέπει να αποζημιώσει.

Η συζήτηση για το πιο πάνω θέμα πρέπει να ξεκινήσει άμεσα και να προετοιμαστεί και προωθηθεί σχετική νομοθεσία η οποία θα πρέπει να παρουσιαστεί ενώπιον της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στη Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας.

11. ΓΥΝΑΙΚΟΚΤΟΝΙΑ - ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ³⁰⁷

Δρ. Χρίστου Κληρίδη³⁰⁸

Ο ΠΔΣ, εξετάζει το θέμα της γυναικοκτονίας στο πλαίσιο της Επιτροπής Ποινικού Δικαίου, Ποινικής Δικονομίας και Απόδειξης του Συλλόγου, της οποίας προεδρεύει ο πολύ έμπειρος και ικανός συνάδελφος Μιχάλης Πικής.

Οι πρώτες απόψεις του Προέδρου της Επιτροπής όπως μου έχουν διαβιβαστεί είναι θετικές προς την πρόταση Νόμου για εισαγωγή του αδικήματος της γυναικοκτονίας στον Ποινικό Κώδικα.

Η προκαταρκτική έκθεση, την οποία έχω λάβει, αναφέρει τα εξής:

«Το συγκεκριμένο άρθρο (208 Α) του Ποινικού Κώδικα, αποσκοπεί στην πάταξη του φαινομένου της γυναικοκτονίας καθότι οι γυναίκες, πολύ περισσότερο από τους άνδρες, τυγχάνουν θύματα βίας λόγω του φύλου τους, φαινόμενο το οποίο δυστυχώς παρατηρείται παγκοσμίως. Το συγκεκριμένο άρθρο εντάσσεται στην ίδια φιλοσοφία που αφορά ο Νόμος για την Πρόληψη και Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας. Πρόκειται για το Νόμο 115(1)/2021, ο οποίος θεσπίστηκε πολύ πρόσφατα (13/05/21) ενσωματώνοντας στο ημεδαπό δίκαιο τις πρόνοιες της Διεθνούς Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης. Στο άρθρο 3 της Σύμβασης δίνεται ο ορισμός της βίας κατά των γυναικών, ο οποίος περιλαμβάνει όλες τις πράξεις βίας βάσει φύλου που έχουν ως αποτέλεσμα ή ενδέχεται να έχουν ως αποτέλεσμα σωματική, σεξουαλική, ψυχολογική ή οικονομική βλάβη σε γυναίκες. Στο ίδιο άρθρο «βία λόγω φύλου» σημαίνει βία που στρέφεται εναντίον μιας γυναίκας επειδή είναι γυναίκα.

Πέραν της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης, η έμφυλη διάσταση της βίας αναγνωρίζεται στην διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για την Εξάλειψη της Βίας κατά των Γυναικών. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, «γυ-

³⁰⁷ Femicide Event by UCY and Oxygono

³⁰⁸ Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Πρόεδρος Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου

ναικοκτονίας είναι η ανθρωποκτονία από πρόθεση γυναικών επειδή είναι γυναίκες.

Πολύ σημαντικό επίσης είναι ότι πρόσφατα, οι Ευρωβουλευτές ζήτησαν όπως η βία με βάση το φύλο να αντιμετωπίζεται ως «ιδιαίτερα σοβαρό έγκλημα με διασυνοριακή διάσταση», καλώντας την Επιτροπή να συμπεριλάβει τη βία λόγω φύλου ως νέο τομέα εγκληματικότητας βάσει του άρθρου 83 παράγραφος 1 της Συνθήκης για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην ίδια κατηγορία δηλαδή με άλλα εγκλήματα που πρέπει να καταπολεμηθούν σε κοινή βάση όπως το εμπόριο ανθρώπων, ναρκωτικών και όπλων, το ηλεκτρονικό έγκλημα και η τρομοκρατία. Οι Ευρωβουλευτές καταγγέλλουν τη γυναικοκτονία ως την πιο ακραία μορφή έμφυλης βίας κατά των γυναικών και των κοριτσιών, επισημαίνοντας ότι η άρνηση ασφαλούς και νόμιμης φροντίδας για τις αμβλώσεις αποτελεί επίσης μορφή έμφυλης βίας (πηγή Cyprus Legal News 15/10/2021).

Παρατηρείται ότι ο ορισμός του αδικήματος της γυναικοκτονίας που περιλαμβάνει το τροποποιητικό άρθρο 208Α του Ποινικού Κώδικα, είναι ταυτόσημος ή σχεδόν ταυτόσημος με τον ορισμό που δίνεται από το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων

Ενδεχομένως η εισαγωγή του εν λόγω άρθρου στον Ποινικό Κώδικα να οδηγήσει σε αυστηροποίηση των ποινών, σε περιπτώσεις γυναικοκτονιών που διαπράττονται για τους λόγους που το άρθρο ορίζει.»

Σύμφωνα με την πληροφόρηση που έχω, το 2020 καταγγέλθηκαν συνολικά 2.147 υποθέσεις βίας εκ των οποίων οι 880 αφορούν περιπτώσεις γυναικών με αυξημένα περιστατικά βίας τους τελευταίους τρεις μήνες, 407 γυναίκες δέχθηκαν απειλές κατά της ζωής τους, 322 γυναίκες δέχθηκαν βία με κάποιο αντικείμενο ή όπλο και 129 γυναίκες κατήγγειλαν απόπειρα στραγγαλισμού.

Από το 2010 μέχρι το 2016 καταγράφηκαν 28 υποθέσεις γυναικοκτονίας εκ των οποίων το 75% έγιναν στο πλαίσιο της συντροφικής ενδοοικογενειακής βίας.

Το 2019 – 2020 καταγράφηκαν 13 γυναικοκτονίες μεταξύ των οποίων και δύο παιδιά.

Στην Ελλάδα σύμφωνα με πρόσφατο δημοσίευμα της Guardian ημερ. 10.11.2021, έχουμε μία γυναικοκτονία τον μήνα και ασκείται η κριτική ότι οι ποινές οι οποίες επιβάλλονται είναι μειωμένες λόγω ελαφρυντικών πρόκλησης μεταξύ άλλων, ζήλιας κ.ο.κ. Ασκείται επίσης κριτική ότι η Ελληνική Αστυνομία δεν ενεργεί με αποτελεσματικό τρόπο για την αντιμετώπιση ενδοοικογενειακής βίας ή ακόμα και εκεί που υπάρχουν προειδοποιήσεις οι οποίες περνούν απαρατήρητες με κατάληξη την γυναικοκτονία.

Οι στατιστικές μας λένε ότι έξι γυναίκες σκοτώνονται κάθε ώρα από άντρες παγκόσμια. Δημοσιεύματα ομιλούν πλέον για πανδημία. Τα δε Ηνωμένα Έθνη καλούν τα Κράτη Μέλη για επείγουσα λήψη μέτρων για αντιμετώπιση του φαινομένου. Οι τελευταίες στατιστικές των Ηνωμένων Εθνών καταδεικνύουν ότι 137 γυναίκες σκοτώνονται ημερησίως παγκοσμίως από τον σύντροφό τους ή από μέλος της οικογένειάς τους και 50.000 γυναίκες ετησίως δολοφονούνται από άτομα τα οποία γνωρίζουν και μπορούσαν να εμπιστευτούν.

Η γυναικοκτονία έχει προσλάβει παγκόσμιες διαστάσεις ιδιαίτερα στην Λατινική Αμερική όπου η γυναικοκτονία έχει προσλάβει διαστάσεις πανδημίας. Όμως, είναι φαινόμενο το οποίο προφανώς έχει προσλάβει διαστάσεις και στην Ευρώπη. Ακόμη και στην Βόρεια Αμερική, στον Καναδά.

Μία σχετικά πρόσφατη μελέτη που δημοσιεύθηκε στην Alberta Law Review το 2010, ασχολήθηκε με το θέμα των ποινών που επιβάλλονται ιδιαίτερα στις περιπτώσεις συζυγοκτονίας, προϊόν πολλές φορές μέθης και κατέδειξε ότι στις περιπτώσεις φόνου δευτέρου βαθμού περιορίζεται στις πλείστες περιπτώσεις το δικαίωμα για υποβολή αίτησης λόγω καλής συμπεριφοράς μετά που ο καταδικασθείς εκποιεί ποινή φυλάκισης κατά μέσο όρο 15 χρόνια.

Στις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας, οι ποινές οι οποίες επιβλήθηκαν ποικίλουν αλλά φαίνεται να κυμαίνονται ως επί το πλείστον σε φυλάκιση 10 χρόνια και κάτω.

Στην Κύπρο, ως γνωστό, στο άρθρο 203 του Ποινικού Κώδικά μας, Κεφ. 154, γίνεται πρόνοια για τον φόνο εκ προμελέτης, κακούργημα το οποίο επισύρει ποινή δια βίου φυλάκισης, και στην ανθρωποκτονία, δηλαδή στις περιπτώσεις όπου ο θάνατος οφείλεται σε παράνομη πράξη ή παράλειψη η οποία επίσης τιμωρείται με δια βίου φυλάκιση.

Όμως, είναι γνωστό ότι, στις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας, η ποινή η οποία επιβάλλεται είναι χαμηλότερη της δια βίου φυλάκισης.

Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 208, στις περιπτώσεις όπου τα γεγονότα και οι περιστάσεις θα συνιστούσαν φόνο εκ προμελέτης πλην όμως ο θάνατος προκαλείται σε βρασμό ψυχικής ορμής, τότε το κακούργημα υποβιβάζεται σε ανθρωποκτονία.

Είναι αξιοσημείωτο ότι, ο Ποινικός Κώδικάς μας ήδη κάνει πρόνοια για το ιδιώνυμο αδίκημα της παιδοκτονίας τέκνου ηλικίας κάτω των 12 μηνών όπου συντρέχουν ιδιαίτερες περιστάσεις διαταραγμένης πνευματικής ισορροπίας λόγω του τοκετού ή θηλασμού οπότε υποβιβάζεται σε ανθρωποκτονία το κακούργημα.

Εάν η κατηγορία σε τέτοιες περιπτώσεις αφορά φόνο εκ προμελέτης όπου συντρέχουν οι προϋποθέσεις διαταραγμένης πνευματικής ισορροπίας ως ανωτέρω, το δικαστήριο δύναται να καταδικάσει για παιδοκτονία.

Μέλη μας εξέφρασαν προβληματισμό κατά πόσον υφίσταται ανάγκη για την δημιουργία, ως η πρόταση νόμου της Έντιμης Προέδρου της Βουλής, κας Αννίτας Δημητρίου, του ιδιώνυμου κακούργηματος της γυναικοκτονίας. Οι προβληματισμοί τους εδράζονται κυρίως πάνω στο ότι, ο υφιστάμενος ποινικός κώδικας αντιμετωπίζει το θέμα σφαιρικά δεδομένου ότι η πρόκληση θανάτου είτε εκ προμελέτης είτε εξ αμελείας ή άλλως πως, δεν αφορά το φύλο και ότι τιμωρείται σε κάθε περίπτωση με τον ίδιο τρόπο που είναι ουσιαστικά η φυλάκιση δια βίου.

Περαιτέρω, εκφράζεται ο προβληματισμός κατά πόσον, με την δημιουργία του ιδιώνυμου αδικήματος, αντί να βοηθήσουμε στην κατάργηση των διακρίσεων στον τομέα αυτό, δημιουργούμε εμείς οι ίδιοι ανώφελες διακρίσεις.

Έχω εξετάσει με προσοχή την πρόταση νόμου. Πληροφορήθηκα ότι στην τελευταία συνεδρία της Επιτροπής Νομικών της Βουλής των Αντιπροσώπων η εκπρόσωπος της Νομικής Υπηρεσίας, Δρ. Δέσποινα Κυπριανού εξέφρασε κάποιους προβληματισμούς οι οποίοι απορρέουν από το γεγονός ότι, η γυναικοκτονία διαπράττεται σε εννέα διαφορετικές περιπτώσεις οι οποίες όμως περιπτώσεις δυνατόν να δυσκολεύουν την απόδειξη της γυναικοκτονίας.

Είναι γεγονός, κατά την γνώμη μου ότι, το *actus reus* της γυναικοκτονίας όπως διατυπώνεται στην πρόταση Νόμου, δυνατόν να δημιουργήσει κάποια προβλήματα ερμηνευτικής φύσης π.χ. πως αποδεικνύεται ο «μι-

σογυνισμός» ο οποίος αποτελεί μέρος του *actus reus* και προνοείται στο άρθρο 218 (α) (1β).

Επίσης η διατύπωση ορισμένες φορές είναι προβληματική, π.χ. στο ίδιο άρθρο αναφέρεται ότι η θανάτωση γυναίκας σαν αποτέλεσμα «βασανισμού και μισογυνισμού» συνιστά γυναικοκτονία. Μήπως η πρόθεση είναι να μπει διαζευκτικά η διατύπωση; ή θα πρέπει να αποδειχθεί ότι συντρέχει και βασανισμός και μισογυνισμός;

Ενδεικτικά επίσης, προβληματική είναι και η πρόνοια του άρθρου 208 Α(1) (στ). Σύμφωνα με την πρόνοια αυτή, η θανάτωση γυναίκας ως αποτέλεσμα «σχέσης εξάρτησης, εμπιστοσύνης ή επιρροής η οποία δημιουργεί ευαλωτότητα» συνιστά γυναικοκτονία. Δεν είναι σαφές αν πρέπει να συντρέχουν όλες οι προϋποθέσεις δηλαδή και η εξάρτηση κι η εμπιστοσύνη ή επιρροή και να δημιουργούν σωρευτικά «ευαλωτότητα». Και τι σημαίνει «ευαλωτότητα»;

Στον περί Συμβάσεων Νόμου και Αρχές του Δικαίου της Επείκειας, η κατάχρηση σχέσης και ο όρος *undue influence* π.χ. έχουν μία τεράστια και πλούσια νομολογία και το τελευταίο πράγμα που θέλει κανείς είναι στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου να υπάρχουν ασάφειες και δυσκολίες στην απόδειξη μίας υπόθεσης. Ίσως θα έπρεπε, που είναι και προφανώς η εισήγηση κάποιων Βουλευτών και ή της Νομικής Υπηρεσίας, να απλοποιηθεί η διατύπωση του όρου γυναικοκτονία στον ποινικό κώδικα και τα υπόλοιπα θέματα να τεθούν υπό μορφή επιβαρυντικών παραγόντων στην επιμέτρηση της ποινής.

Εφόσον δημιουργείται ιδιώνυμο αδίκημα η γυναικοκτονία δεν είναι ούτε φόνος ούτε ανθρωποκτονία είναι ξεχωριστό ιδιώνυμο αδίκημα το οποίο θα πρέπει να προσδιορισθεί με πλήρη και επαρκή σαφήνεια ιδιαίτερα λόγω των σοβαρών επιπτώσεων.

Είναι γεγονός ότι ο πιο πάνω Νόμος 115(1)/21, ο οποίος ενσωμάτωσε την Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης στην Κυπριακή νομική τάξη, προσδιορίζει στον ορισμό της βίας κατά της γυναίκας ότι συμπεριλαμβάνεται και ο φόνος εκ προμελέτης και η ανθρωποκτονία και ότι, σε τέτοιες περιπτώσεις, σύμφωνα με το άρθρο 11, το δικαστήριο πρέπει να λάβει υπόψη του ορισμένα επιβαρυντικά στοιχεία. Τούτο ανεξάρτητα από τις διατάξεις οποιασδήποτε άλλης νομοθεσίας όπου οι επιβαρυντικές αυτές διατάξεις αποτελούν συστατικό στοιχείο του *actus reus*>

Θα πρέπει να μελετηθεί προσεκτικά η σχέση των δύο νομοθετημάτων και η δυνατότητα σύζευξής τους με κάποιο τρόπο. Υπάρχει ακόμα αρκετή δουλειά η οποία θα πρέπει να γίνει για να έχουμε το επιθυμητό τελικό αποτέλεσμα.

Μέσα από τον γόνιμο διάλογο θα δοθούν οι σωστές απαντήσεις και θα γίνει αυτό που πρέπει να γίνει.

Συζητήσεις παρόμοιου είδους και έντονες μάλιστα είχαμε όταν την δεκαετία του 70 στην Αγγλία, στο προσκήνιο ήταν το θέμα κατάργηση ποινής της θανατικής ποινής.

Ένα από τα επιχειρήματα τα οποία είχαν διατυπωθεί τότε και μου έκαναν εντύπωση, ήταν ότι, εκείνος ο οποίος εκ προθέσεως αφαιρεί την ζωή κάποιου, είτε γυναίκας είτε άντρα, είτε συζύγου είτε μη, δεν έχει λαμβάνει υπόψιν του βεβαίως και δεν έχει κατά νουν όταν διαπράττει το κακούργημα κατά πόσον θα εκτελεσθεί ή θα φυλακισθεί δια βίου. Κάτι ανάλογο μπορεί βεβαίως να λεχθεί και στο συγκεκριμένο debate μας, δηλαδή κατά πόσον ο γυναικοκτόνος θα λάβει υπόψη του το ιδιότυπο κακούργημα ή και τις επιπτώσεις που αυτό θα έχει στα θέματα επιβολής ποινής.

Ο προβληματισμός θα πρέπει να είναι, μεταξύ άλλων, κατά πόσον οι γυναικοκτόνοι ή προτιθέμενοι γυναικοκτόνοι λαμβάνουν υπόψη τους καθ' οιονδήποτε τρόπο ή όχι τις πρόνοιες του ποινικού κώδικα.

Από την άλλη, η κοινωνία οφείλει να αφουγκρασθεί το πλαίσιο διαμόρφωσης του από καιρού εις καιρόν ισχύοντος ποινικού κώδικα, τα προβλήματα της κοινωνίας και να λάβει μέτρα αποτελεσματικής αντιμετώπισής τους.

Η αρχή της κοινωνικής αλληλεγγύης επιβάλλει την συλλογική καταδίκη της γυναικοκτονίας σαν φαινομένου με αυξητικές τάσεις.

Κοινωνία η οποία δεν αφουγκράζεται και δεν συμπλέει με την αρχή της αλληλεγγύης είναι η ίδια καταδικασμένη σε αποτυχία.

Εύχομαι καλή επιτυχία στη συζήτηση και είμαι σίγουρος ότι τα συμπεράσματά σας θα ληφθούν υπόψη δεόντως και από τον ΠΔΣ αλλά βεβαίως και από την Επιτροπή Νομικών της Βουλής των Αντιπροσώπων και την Ολομέλεια.

12. Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΛΗΨΗ ΜΕΤΡΩΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΑΠΕΙΛΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΥΓΕΙΑ

Βασιλική Καραγκούνη³⁰⁹

1. Εισαγωγικά

Οι προσπάθειες για την προαγωγή και προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών χρονολογούνται από τα τέλη του 19ου – αρχές του 20ου αιώνα. Στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών έγιναν προσπάθειες για την απαγόρευση της εμπορίας και δουλείας παιδιών, ενώ η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας υιοθέτησε μια σειρά διεθνών συμβάσεων που περιόριζαν και συγχρόνως προστάτευαν την εργασία των παιδιών. Η πρώτη διεθνής πράξη, αφιερωμένη αποκλειστικά στην προστασία των παιδιών ήταν η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του παιδιού του 1924, η οποία αναγνώριζε ότι η ανθρωπότητα οφείλει στο παιδί ό,τι καλύτερο έχει να του δώσει και τόνιζε ότι υποχρέωση όλων των ανθρώπων και όλων των εθνών είναι να προστατεύσουν τα παιδιά με κάθε τρόπο. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948 κατέγραψε το δικαίωμα στην προστασία της παιδικής ηλικίας και την υποχρεωτική στοιχειώδη εκπαίδευση, κατοχυρώνοντας έμμεσα το δικαίωμα των παιδιών να λάβουν στοιχειώδη μόρφωση. Το Συμβούλιο της Ευρώπης, η Διάσκεψη της Χάγης και ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών έχουν εγκρίνει αρκετές συμβάσεις που είτε αφορούν αποκλειστικά είτε περιλαμβάνουν την προστασία των παιδιών. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1950 ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του 1961, η Σύμβαση του 1980 για τη διεθνή απαγωγή παιδιών και η Σύμβαση του 1989 για τα Δικαιώματα του Παιδιού είναι οι σημαντικότερες από αυτές. Η τελευταία διακηρύσσει ότι όλα τα παιδιά είναι ίσα μεταξύ τους, δικαιούνται να χαίρουν του δικαιώματος επιβίωσης, ανάπτυξης, συμμετοχής και προστασίας και θεσπίζει την αρχή ότι πρωταρχικό μέλημα σε όλες τις πράξεις που αφορούν παιδιά είναι το ύψιστο συμφέρον αυτών.³¹⁰ Εντός του πλαισίου του ενωσιακού δικαίου το άρθρο 24 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεσπίζει διακριτά την προστασία της παιδικής ηλικίας, προστατεύοντας τα συμφέροντα και τις ανάγκες των παιδιών και διαχωρίζει

³⁰⁹ Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick

³¹⁰ Βλ. Π.Νάσκου-Περράκη, Μηχανισμοί προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου, 2014.

τα δικαιώματα τους από αυτά των ενηλίκων ή της οικογένειας. Το εν λόγω άρθρο εκπροσωπεί μια εξέλιξη στα δικαιώματα του παιδιού λόγω της παροχής ευθείας προστασίας, ενώ το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι πιθανό να ηγηθεί της νομολογιακής ανάπτυξης χάρη στη ρητή αναφορά των δικαιωμάτων του παιδιού στο Χάρτη.³¹¹

Σε έκτακτες συνθήκες, όπως η πανδημία, τα ανθρώπινα δικαιώματα περιορίζονται αναπόφευκτα λόγω των μέτρων που λαμβάνονται για την αντιμετώπισή της. Μολονότι τα μέτρα αρχικά λήφθηκαν για μικρό χρονικό διάστημα, η κήρυξη κατάστασης έκτακτης ανάγκης, η απαγόρευση και οι περιορισμοί κυκλοφορίας διατηρούνται για μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα και οδηγούν σε μεγαλύτερες περιόδους περιορισμών στην απόλαυση ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Γίνεται δεκτό ότι σε καταστάσεις κρίσης, το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων επιτρέπει την κατ' εξαίρεση λήψη μέτρων που μπορεί να περιορίσουν την απόλαυση ορισμένων από αυτά προς το σκοπό της προστασίας της δημόσιας υγείας. Ωστόσο, τέτοιου είδους περιορισμοί πρέπει να επιβάλλονται μόνον όταν είναι αναγκαίοι, σύμφωνοι με την αρχή της αναλογικότητας και απολύτως της μικρότερης δυνατής έκτασης.³¹²

2. Η επίδραση της πανδημίας COVID-19 στα δικαιώματα των παιδιών

Τα παιδιά φαίνεται να μην βιώνουν τις σοβαρότερες συνέπειες που έχει στην υγεία η τρέχουσα παγκόσμια πανδημία. Ωστόσο, η κρίση COVID-19 έχει τεράστιο αντίκτυπο στα παιδιά, καθώς συνιστά ολόένα και μεγαλύτερη, αλλά και άμεση απειλή για την ευημερία και την ανάπτυξή τους, αλλά και την ψυχική τους υγεία.³¹³ Ιδιαίτερα πλήττονται τα παιδιά από μειονεκτούντα περιβάλλοντα, οι ασυνόδετοι ανήλικοι³¹⁴ και τα παιδιά που ανήκουν σε μειονότητες. Η τρέχουσα πανδημία έχει επιδεινώσει περαιτέρω τις προϋπάρχουσες ανισότητες και έχει αυξήσει τον κίνδυνο τα παιδιά

³¹¹ Βλ. Μ.Ε. Ιωάννου, Άρθρο 24 σε: Β. Τζέμος, Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ-Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, 321 επ., V. Karagouni, The EU Charter of Fundamental Rights-Training manual, Σάκκουλας, 2019, 57.

³¹² Βλ. ενδεικτικά Τ. Σταυρινάκη, Άρθρο 15-Παρέκκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης σε: Λ.Α. Σισιλιάνος, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου-Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, 623 επ.

³¹³ <https://news.un.org/en/story/2020/05/1063882>

³¹⁴ https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Asylum_statistics#Number_of_asylum_applicants:_increase_in_2019

να ζουν υπό συνθήκες ακραίας φτώχειας.³¹⁵ Ο βραβευμένος με Νόμπελ Ειρήνης Καϊλάς Σατιάρτι απηύθυνε έκκληση να δοθεί έμφαση στο μέλλον των παιδιών, επισημαίνοντας ότι η πανδημία οδήγησε σε μεγαλύτερη φτώχεια, εξαναγκάζοντας ακόμη περισσότερα παιδιά στην εργασία.³¹⁶ Οι γάμοι ανηλίκων αυξάνονται σε ανησυχητικά επίπεδα σε πολλά μέρη σύμφωνα με τον ΟΗΕ και η πανδημία του κορωνοϊού αντιστρέφει ολόκληρα χρόνια σκληρού αγώνα για την παραμονή των νεαρών γυναικών στις σχολικές αίθουσες. Ως αποτέλεσμα της πανδημίας και ως συνέπεια του περιορισμού της κυκλοφορίας, έχουν αυξηθεί η ενδοοικογενειακή και η έμφυλη βία, καθώς και η σεξουαλική κακοποίηση και εκμετάλλευση παιδιών στο διαδίκτυο σύμφωνα με την τελευταία έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ενώ άλλοι κίνδυνοι που συνδέονται με την αύξηση του χρόνου παραμονής στο διαδίκτυο, όπως ο κυβερνοεκφοβισμός, έχουν επίσης αυξηθεί λόγω αυτών των μέτρων. Η Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού,³¹⁸ καθώς και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με πρόσφατο ψήφισμά του,³¹⁹ έχουν εκφράσει την ανησυχία τους σχετικά με την κατάσταση των παιδιών στην Ευρώπη και σε όλο τον πλανήτη εξαιτίας της πανδημίας, επιστώντας την προσοχή των κρατών στο σεβασμό των δικαιωμάτων των παιδιών κατά τη λήψη μέτρων αντιμετώπισης της απειλής για τη δημόσια υγεία και επισημαίνοντας ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι συνέπειες που έχει η πανδημία στα δικαιώματα των παιδιών σε υγειονομικό, κοινωνικό, εκπαιδευτικό, οικονομικό και ψυχαγωγικό επίπεδο.

3. Ο σεβασμός των δικαιωμάτων των παιδιών εκ μέρους των κρατών κατά τη λήψη μέτρων

Είναι γεγονός ότι η πανδημία μπορεί να έχει σημαντικά αρνητικά αποτελέσματα στη διαθεσιμότητα χρηματοδοτικών πόρων, δεν πρέπει, όμως,

³¹⁵ Δελτίο Τύπου της Eurostat με τίτλο «EU children at risk of poverty or social exclusion» (Παιδιά στην ΕΕ που αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού), 5 Μαρτίου 2020. Φυλλάδιο της UNICEF με τίτλο «Impact of COVID-19 on multidimensional child poverty» (Αντίκτυπος της πανδημίας COVID-19 στην πολυδιάστατη παιδική φτώχεια), Σεπτέμβριος 2020, <https://data.unicef.org/resources/impact-of-covid-19-on-multidimensional-child-poverty/>, <https://data.unicef.org/topic/education/covid-19/>

³¹⁶ Βλ. «Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016» (Παγκόσμιες εκτιμήσεις για την παιδική εργασία: αποτελέσματα και τάσεις, 2012-2016), ΔΟΕ, 2017.

³¹⁷ <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/exploiting-isolation-offenders-and-victims-of-online-child-sexual-abuse-during-covid-19-pandemic>

³¹⁸ Δήλωση της 8ης Απριλίου 2020.

³¹⁹ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 11ης Μαρτίου 2021 σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού ενόψει της Στρατηγικής της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού (2021/2523(RSP)).

οι δυσκολίες αυτές να αποτελούν εμπόδιο στο σεβασμό των δικαιωμάτων των παιδιών. Τα κράτη πρέπει να διασφαλίσουν ότι οι απαντήσεις στην πανδημία, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που αφορούν στις αποφάσεις και στους περιορισμούς αναφορικά με την κατανομή των διαθέσιμων πόρων, αντανακλούν την αρχή του βέλτιστου συμφέροντος κάθε παιδιού.

Επίσης, πρέπει να υιοθετηθούν μέθοδοι για να διασφαλιστεί ότι τα παιδιά μπορούν να συμμετέχουν στη χάραξη πολιτικής σε ενωσιακό, εθνικό και τοπικό επίπεδο με βάση τα δικαιώματά τους. Τα παιδιά έχουν δικαίωμα συμμετοχής στον δημοκρατικό βίο και στις αποφάσεις που τα επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα, άρα και στη λήψη των αποφάσεων που λαμβάνονται ως απάντηση στην πανδημία. Επίσημοι μηχανισμοί διαλόγου και διαβούλευσης μπορούν να διασφαλίζουν την πλήρη και ουσιαστική συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων, με ιδιαίτερη έμφαση στην απόδοση μεγαλύτερης βαρύτητας στις φωνές των πλέον ευάλωτων ομάδων, όπως τα παιδιά που ζουν σε συνθήκες φτώχειας, τα εκτοπισμένα παιδιά, τα παιδιά-μετανάστες και τα παιδιά με αναπηρίες. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι να παρέχονται ακριβείς πληροφορίες για τον κορωνοϊό και για τον τρόπο προστασίας από τη διασπορά του σε γλώσσες και με τρόπους που να τους καταλαβαίνουν όλα τα παιδιά, τα παιδιά με αναπηρίες, τα παιδιά μετανάστες και πρόσφυγες και τα παιδιά δίχως πρόσβαση στο διαδίκτυο.³²⁰

Αναφέρθηκε ανωτέρω ότι τα παιδιά φαίνεται να μην βιώνουν τις σοβαρότερες συνέπειες που έχει στην υγεία η τρέχουσα παγκόσμια πανδημία. Τούτο όμως δεν σημαίνει ότι δεν πρέπει να λαμβάνουν την προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωσή τους. Η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας πρέπει σε κάθε περίπτωση να διατηρείται. Στην πρόσβαση σε υγειονομική περίθαλψη περιλαμβάνεται η διενέργεια εξέτασης για τον κορωνοϊό και η χρήση εμβολίου, η πρόσβαση σε φαρμακευτική αγωγή που σχετίζεται ή δεν σχετίζεται με την πανδημία του κορωνοϊού, σε υπηρεσίες ψυχικής υγείας και σε θεραπείες για προϋπάρχοντα νοσήματα.³²¹

Κατά τη λήψη μέτρων πρέπει να διερευνώνται εναλλακτικές και δημιουργικές λύσεις προκειμένου τα παιδιά να εξασκούν τα δικαιώματά τους στην ξεκούραση, τον ελεύθερο χρόνο, την ψυχαγωγία και τις δραστηριότητες πολιτισμού και τέχνης. Τέτοιες λύσεις μπορεί να περιλαμβάνουν καθημερινές δραστηριότητες σε εξωτερικούς χώρους υπό επίβλεψη, με

³²⁰ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/justice_scoreboard_2019_en.pdf

³²¹ «The State of Food Security and Nutrition in the World» (Η κατάσταση της επισιτιστικής ασφάλειας και της διατροφής στον κόσμο), FAO, IFAD, UNICEF, WFP και WHO, 2020.

τήρηση των πρωτοκόλλων αναφορικά με την κοινωνική αποστασιοποίηση και τις κατάλληλες λοιπές συνθήκες υγιεινής, καθώς και δραστηριότητες τέχνης και πολιτισμού στην τηλεόραση, το ραδιόφωνο και το διαδίκτυο. Άμεσα μέτρα πρέπει να ενεργοποιούνται προκειμένου να εξασφαλιστεί ότι στα παιδιά παρέχεται τροφή υψηλής διατροφικής αξίας κατά την περίοδο που θα διαρκέσει η κατάσταση ανάγκης και η απαγόρευση κυκλοφορίας, καθώς πολλά παιδιά λαμβάνουν το μόνο γεύμα τους με υψηλή διατροφική αξία μέσω προγραμμαμάτων παροχής φαγητού στο σχολείο.³²² Εξάλλου, πρέπει να διατηρείται η παροχή βασικών υπηρεσιών προς τα παιδιά, στις οποίες περιλαμβάνονται πέραν των υπηρεσιών υγείας, το πόσιμο νερό, η αποκομιδή απορριμμάτων και η καταχώριση των γεννήσεων. Οι υπηρεσίες παιδικής προστασίας πρέπει να χαρακτηρίζονται ως απαραίτητες και να διασφαλίζεται ότι παραμένουν λειτουργικές και προσβάσιμες, ότι πραγματοποιούνται οι επισκέψεις και κοινωνικές έρευνες κατ' οίκον όπου απαιτείται και ότι παρέχονται επαγγελματικές υπηρεσίες ψυχικής υγείας για παιδιά που ζουν σε συνθήκες εγκλεισμού λόγω απαγόρευσης κυκλοφορίας. Παιδιά με αναπηρία και οι οικογένειές τους, μπορεί να αντιμετωπίζουν επιπλέον δυσκολίες.³²³ Τα κράτη πρέπει να ενδυναμώσουν το σύστημα παραπομπών και αξιολογήσεων μέσω τηλεφώνου και διαδικτύου ταυτόχρονα με την ευαισθητοποίηση του κοινού μέσω τηλεόρασης, ραδιοφώνου και διαδικτύου.

Τα παιδιά που η ευάλωτη κατάστασή τους επιτείνεται λόγω των εξαιρετικών συνθηκών που προκαλεί η πανδημία, πρέπει να προστατεύονται ιδιαίτερα. Σε αυτά περιλαμβάνονται παιδιά με αναπηρία, παιδιά σε συνθήκες φτώχειας, παιδιά χωρίς στέγη, παιδιά μετανάστες ή πρόσφυγες, παιδιά από μειονότητες, παιδιά με υποκείμενα νοσήματα, παιδιά που ζουν σε συνθήκες στέρησης της ελευθερίας τους ή έγκλειστα σε αστυνομικά τμήματα, φυλακές, αναμορφωτήρια, κέντρα κράτησης μεταναστών ή δομές φιλοξενίας προσφύγων, παιδιά σε ιδρύματα. Τα κράτη πρέπει να σέβονται το δικαίωμα κάθε παιδιού να μην υφίσταται διάκριση όσον αφορά στα μέτρα που τα ίδια λαμβάνουν για την αντιμετώπιση της πανδημίας και πρέπει να λάβουν στοχευμένα μέτρα για την προστασία των παιδιών που βρίσκονται σε ευάλωτες καταστάσεις. Οι στρατηγικές για τον περιορισμό των οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων από την πανδημία

³²² Έγγραφο εργασίας του Κέντρου Ερευνών Innocenti της UNICEF και του Παγκόσμιου Επισιτιστικού Προγράμματος, με τίτλο «COVID-19: Missing More than a Classroom. The impact of school closures in children's nutrition» (COVID-19: Δεν λείπει μόνο η σχολική αίθουσα. Ο αντίκτυπος των κλειστών σχολείων στην παιδική διατροφή), Ιανουάριος 2021.

³²³ <https://data.unicef.org/resources/children-with-disabilities-ensuring-inclusion-in-covid-19-response/>

θα πρέπει να περιλαμβάνουν συγκεκριμένα μέτρα για την προστασία των παιδιών αυτών.

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση έχει επηρεαστεί σημαντικά από την πανδημία. Δισεκατομμύρια παιδιά παγκοσμίως έχουν πληγεί από το κλείσιμο των σχολείων, ενώ εκτιμάται ότι εκατομμύρια μαθητές θα μπορούσαν να εγκαταλείψουν το σχολείο λόγω της τρέχουσας κατάστασης.³²⁴ Τα παιδιά, ιδίως δε τα κορίτσια και τα παιδιά με αναπηρίες και αυτά που προέρχονται από κοινωνικοοικονομικά μειονεκτούντα περιβάλλοντα, πλήττονται ιδιαίτερα από τον αντίκτυπο του κλεισίματος των σχολείων και από μέτρα που περιορίζουν την πρόσβαση στην εκπαίδευση, τόσο στα σχολεία όσο και στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση.³²⁵ Η κατ' οίκον εκπαίδευση έχει αναδείξει το μορφωτικό και ψηφιακό χάσμα σε πολλά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και παγκοσμίως, το οποίο επηρεάζει τις ευκαιρίες των παιδιών στην μετέπειτα εξέλιξή τους, καθώς και τη σωματική και ψυχική τους υγεία. Η μάθηση μέσω του διαδικτύου είναι μία προσωρινή δημιουργική εναλλακτική λύση αντί της διδασκαλίας εντός της τάξης, θέτει, όμως, προκλήσεις σε παιδιά που δεν έχουν πρόσβαση στην τεχνολογία ή το διαδίκτυο, σε παιδιά που δεν έχουν επαρκή στήριξη από τους γονείς ή τους κηδεμόνες τους ή έχουν μαθησιακές δυσκολίες. Εναλλακτικές λύσεις πρέπει να προσφέρονται σε κάθε τέτοιο παιδί, ώστε να λάβει την καθοδήγηση και την υποστήριξη που παρέχουν οι δάσκαλοι. Ιδιαίτερης προστασίας χρήζουν και οι μαθητές ειδικών σχολείων.

Κρίσιμο είναι να αφεθούν ελεύθερα τα παιδιά που βρίσκονται υπό οποιασδήποτε μορφής κράτηση σε όσες περιπτώσεις αυτό είναι εφικτό, και σε διαφορετική περίπτωση να παρέχονται στα παιδιά αυτά τα μέσα για να διατηρήσουν επαφή με τις οικογένειες τους σε τακτική βάση. Πολλά κράτη έχουν υιοθετήσει μέτρα περιορισμού των επισκέψεων και των ευκαιριών που έχουν τα παιδιά που ζουν σε ιδρύματα για επαφή με τους οικείους τους. Το ίδιο ισχύει για παιδιά σε συνθήκες στέρησης της ελευθερίας τους, σε κέντρα κράτησης μεταναστών ή σε δομές φιλοξενίας προσφύγων. Και ενώ πράγματι τα μέτρα αυτά μπορούν να θεωρηθούν ως αναγκαία σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο, επί εφαρμογής τους για μεγάλα χρονικά διαστήματα θα έχουν σημαντικά αρνητική επίπτωση στα παιδιά. Θα πρέπει να επιτρέπεται πάντοτε η φυσική επαφή τους με τις οικογένειες τους και αν όχι δια ζώσης, τότε μέσω ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας

³²⁴ UNICEF, «Global annual results report 2019: Gender equality» (Ετήσια έκθεση συνολικών αποτελεσμάτων για το 2019 όσον αφορά την ισότητα των φύλων).

³²⁵ <https://rm.coe.int/16800c0a86>

ή τηλεφώνου. Εάν παραταθεί η κατάσταση ανάγκης πρέπει να επανεκτιμηθούν τα μέτρα που απαγορεύουν τέτοιου είδους επισκέψεις. Τα παιδιά σε κατάσταση μετανάστευσης δεν πρέπει να τίθενται σε κράτηση ούτε να χωρίζονται από τους γονείς τους, αν είναι συνοδευόμενα.

4. Συμπερασματικά

Το παιδί είναι πρωτίστως παιδί, ανεξάρτητα από την εθνική καταγωγή, το φύλο, την ιθαγένεια, το κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο, την ικανότητα, το καθεστώς διαμονής του ή το καθεστώς του ως μετανάστη, χρήζει ειδικής προστασίας και έχει όλα τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού πρέπει να αποτελεί πρωταρχικό μέλημα σε όλες τις πράξεις και αποφάσεις που αφορούν το ίδιο και τη σωματική και πνευματική του ευεξία. Μόνο με πίστη στα θεμελιώδη δικαιώματα και στην αξία του ανθρώπου που πρέπει να τυγχάνουν σεβασμού από όλους ανεξαιρέτως, γίνεται αντιληπτή και η ειδική προστασία που χρήζει η παιδική ηλικία με στόχο την ευημερία των παιδιών, ιδίως κατά τις έκτακτες συνθήκες, όπως εν προκειμένω η πανδημία.

Β. ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1.«ΕΡΧΟΝΤΑΙ ΔΡΑΣΤΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ»³²⁶

Δρ. Χρίστου Κληρίδη³²⁷

Νέες ρυθμίσεις θα εξασφαλίσουν ταχύτητα στην εκδίκαση εφέσεων και εξειδίκευση στην Ανωτάτη Βαθμίδα της Δικαιοσύνης, η οποία θα φέρει ταχύτητα και ποιότητα

Εξ αποστάσεως ακροάσεις μέσω της τεχνολογίας και πολλές άλλες καινοτομίες θα αποσυμφορήσουν τα δικαστήρια και τους λειτουργούς της Δικαιοσύνης

Θεωρώ ότι το 2022 θα είναι σταθμός στην Κυπριακή Δικαιοσύνη. Ασφαλώς αναμένεται ότι το πρώτο τρίμηνο θα περάσει η δικαστηριακή μεταρρύθμιση, η οποία προνοεί για ένα νέο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο και ένα νέο Ανώτατο Δικαστήριο σε αντικατάσταση του υφιστάμενου ενιαίου Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Αναμένεται ότι, οι νέες ρυθμίσεις θα εξασφαλίσουν ταχύτητα στην εκδίκαση εφέσεων αντιμετώπιση με αποτελεσματικό τρόπο του backlog, εξειδίκευση στην Ανωτάτη Βαθμίδα της Δικαιοσύνης η οποία θα φέρει ταχύτητα και ποιότητα.

Επίσης θα έχουμε ένα νέο δικαιότερο σύστημα για τους Προεδρικούς διορισμούς στην Ανωτάτη Βαθμίδα της Δικαιοσύνης αλλά και για τους διορισμούς και προαγωγές στο Εφετείο και κατώτερα δικαστήρια.

Παράλληλα με την θέσπιση του θεσμικού πλαισίου για την Ανωτάτη Βαθμίδα της Δικαιοσύνης, θα αρχίσει η επεξεργασία και η υλοποίηση μεταρρυθμίσεων στα κατώτερα δικαστήρια με στόχο την ποιοτική αναβάθμιση και ταχεία εκδίκαση των υποθέσεων.

Αναμένεται εντός του πρώτου εξαμήνου του 2022 ότι θα συμπληρωθεί η εκπαίδευση των δικηγόρων στους νέους θεσμούς πολιτικής δικονομίας οι οποίοι επίσης αναμένεται ότι θα βοηθήσουν στην ταχύτητα απονομής

³²⁶ Ειδική Έκδοση της Εφημερίδας «Φιλελεύθερος» «Η Κύπρος το 2022»

³²⁷ Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Πρόεδρος Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου

της δικαιοσύνης, στην μείωση του κόστους αλλά και στην αναβάθμιση γενικά του επιπέδου των δικηγόρων και δικαστών στον τρόπο χειρισμού υποθέσεων μέσα σε μία νέα κουλτούρα που οι νέοι θεσμοί επιβάλλουν.

Ποιο σημαντικό όμως, θεωρώ την υιοθέτηση πρότασής μας, την οποία ασπάζεται και το Συμβούλιο του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου για τις εξ αποστάσεως ακροάσεις μέσω της νέας τεχνολογίας όπως zoom, blue jeans κτλ.

Σε υποθέσεις όπου δεν υπάρχει αναγκαιότητα να ακουστεί μαρτυρία όπως π.χ. τις εφέσεις ή στις διοικητικές προσφυγές ή σε προσφυγές στο Δικαστήριο Διεθνούς Προστασίας ή σε ενδιάμεσες αιτήσεις στα κατώτερα δικαστήρια, η εξ αποστάσεως ακρόαση θα συμβάλει στην εξοικονόμηση χρόνου και πολύτιμου δικαστηριακού χώρου. Έχει ωριμάσει η ιδέα για αποδοχή της πρότασης και αισιοδοξώ ότι το 2022 θα έχουμε πλέον ένα νέο σύστημα απονομής της δικαιοσύνης.

Παράλληλα, από τις αρχές Φεβρουαρίου του 2022, εισάγεται το i-justice, δηλαδή η ηλεκτρονική καταχώρηση όλων των δικαστηριακών εγγράφων σε όλες τις νέες υποθέσεις. Η επεξεργασία του τελικού e-justice που θα καλύψει και τις παλαιές εκκρεμούσες υποθέσεις βρίσκεται σε προχωρημένο στάδιο και πολύ πιθανόν μέχρι το τέλος του 2022 να εισαχθεί και αυτό.

Προς το τέλος του πρώτου εξαμήνου θα τεθούν σε εφαρμογή ορισμένοι από τους κανόνες της νέας πολιτικής δικονομίας, ενώ την ίδια περίοδο αναμένεται να λειτουργήσει και το Εμπορικό Δικαστήριο και Ναυτοδικείο.

Από τις αρχές του 2022 θα προωθηθεί περαιτέρω νομοσχέδιο για την δημιουργία ανεξάρτητης υπηρεσίας διαχείρισης των δικαστηρίων σύμφωνα με τις εισηγήσεις για την μεταρρύθμιση του 2018 Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Συμβουλίου της Ευρώπης με την συνεργασία του Ινστιτούτου Δημόσιας Διοίκησης της Δημοκρατίας της Ιρλανδίας. Αυτό θα επιφέρει την αναβάθμιση και εκσυγχρονισμό της διαχείρισης των δικαστηρίων για να εξυπηρετεί τον πολίτη, τους δικηγόρους, τους δικαστές και όλους τους χρήστες των δικαστηρίων.

Μετά από έντονες προσπάθειές μου και του Συμβουλίου του ΠΔΣ, αλλά και του Ανωτάτου Δικαστηρίου και των πρωτοκολλητείων, προωθείται, σε συνεργασία με τα αρμόδια υπουργεία, ο εκσυγχρονισμός των κτιριακών εγκαταστάσεων και υποδομών του Επαρχιακού Δικαστηρίου Λευκωσίας. Παράλληλα, αναμένεται ότι το Δικαστήριο Εργατικών Δια-

φορών και Οικογενειακό θα στεγαστούν σε χώρο πλησίον των Επαρχιακών Δικαστηρίων.

Στον τομέα άσκησης της δικηγορίας, το 2022 αναμένεται να θεσπιστεί νέο νομοθετικό πλαίσιο για την αποτελεσματικότερη και ταχύτερη εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων. Στον τομέα αυτό, έχουμε προχωρήσει σε διορισμό Υπεπιτροπής που επεξεργάζεται το νέο πακέτο προτάσεων.

Παράλληλα, μια άλλη Υπεπιτροπή επεξεργάζεται θέματα που αφορούν την αύξηση της δικηγορικής ύλης σε δύο τομείς. Πρώτον, στην θέσπιση νομοθεσίας σύμφωνα με την οποία, συμβάσεις ορισμένου τύπου θα μπορούν να συντάσσονται μόνο από δικηγόρους ασκούντες την δικηγορία και παράλληλα θα λειτουργήσει πλήρως πλέον το Κέντρο Διαιτησίας και Διαμεσολάβησης του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου.

Η υποχρέωση για ορισμένης φύσεως συμβάσεις σε αρχικό στάδιο να συντάσσονται από δικηγόρους, εξυπηρετεί στην αναγκαιότητα αποτελεσματικής εφαρμογής, μεταξύ άλλων του AML (Anti-Money Laundering) και θα εξασφαλίσει την μείωση αστικής φύσεως διαφορών που απορρέουν από συμβάσεις όπως αγοραπωλητήρια έγγραφα και ενοικιάσεις οι οποίες συντελούνται μεταξύ συμβαλλομένων χωρίς την συμβουλή δικηγόρων με αποτέλεσμα την δημιουργία προβλημάτων και διαφορών.

Όσον αφορά το Πειθαρχικό Συμβούλιο, εντατικοποιήθηκαν και θα εντατικοποιηθούν οι εκδικάσεις εκκρεμουσών παλαιών υποθέσεων με στόχο μέχρι το τέλος του 2022 να μειωθεί ή να μην υπάρχει καθόλου backlog.

Περαιτέρω, προωθείται εκσυγχρονισμός της νομοθεσίας αλλά και των κανόνων δεοντολογίας τους οποίους επεξεργάστηκε η Επιτροπή Δεοντολογίας και Σχέσεων Δικηγόρων/Δικαστών, ετέθησαν ενώπιον του Συμβουλίου και αναμένονται οι απόψεις της Επιτροπής Δεοντολογίας για να προωθηθούν το ταχύτερο.

Δρομολογούνται πολλές ακόμη αλλαγές το επόμενο διάστημα. Ο Πρόεδρος και τα Μέλη του Συμβουλίου του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου και τα μέλη όλων των θεσμικών οργάνων εργάζονται νυχθημερόν για αναβάθμιση των λειτουργιών της δικαιοσύνης και της δικαιοσύνης εν γένει.

2. MODERNISING THE CIVIL PROCEDURE RULES IN CYPRUS³²⁸

Dr. Christos Clerides³²⁹

Your Honours,

Your Excellencies,

Dear esteemed participants,

The Cyprus Bar has worked in close collaboration with the Cyprus Judiciary and the Lord Dyson team, under the umbrella of the European Commission and the Council of Europe for the introduction in Cyprus of a modern set of civil procedure rules intended to help in expediting the administration of justice and even reduce the overall cost of civil proceedings. The Cyprus Bar also participated successfully in the training of advocates and continues to do so.

Moreover, the new modern set of rules based on the English civil procedures rules is intended to upgrade the quality of justice giving the control of the proceedings to the judge who with the help of advocates will ensure speedy and effective quality justice.

In my capacity as President of the Cyprus Bar Association consisting of more than 4000 practitioners would also highlight the following points:

1. The new set of rules relies heavily on the introduction of a new culture. It presupposes that certain types of cases will be referred to ADR at the appropriate stage and that advocates will exhaust pre-trial efforts to settle cases at an early stage. The Cyprus Bar Council has set up an arbitration and mediation centre which will facilitate the process.

2. The new ecosystem also necessitates the introduction of a new judicial and advocates' culture. Judges shall make sure at all stages that cases are well studied, understood and fully reviewed. Advocates must know their cases, the law, the weakness and strength of a case and be cooperative in all respects. The power of the Court

to give pretrial directions such as a common hearing bundle of the evidence, skeleton arguments, list of authorities all to be hyper linked for easy access necessitates, that no case will start and finish on a day in day out basis without all involved knowing the facts the argument and the crucial points to be decided.

3. Although the rules can be applied to new cases as from now on, in order to avoid injustice in the handling of old and new cases, it is preferable that certain parts of the rules should be made immediately applicable. For example, the part about interim/interlocutory injunctions or the part relating to expert evidence. This *modus vivendi* will help judges and advocates to get a taste of the new rules before their full implementation in due course.

I will conclude my short opening statement by expressing the Bar's Recommendation to introduce distant hearings in all types of cases where evidence need not be heard e.g., in cases of judicial review, appeals and in all interlocutory proceedings. This is widely practiced in other countries including England. The adoption of our recommendation is almost cost free in that it involves making use of existing applications and software such as Zoom, Blue Jeans etc.

This will expedite proceedings, free court space, which is scarce in Cyprus, and elevate the quality of justice.

We congratulate all the participants for the successful completion of the project and hope that the exercise will be followed for the reform of our outdated legal system in many respects.

³²⁸ 8th December 2021 Ανώτατο Δικαστήριο Επίσημη Τελετή Ολοκλήρωσης του Έργου για τον Εκσυγχρονισμό των Θεσμών Πολιτικής Δικονομίας

³²⁹ Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Πρόεδρος Παγκόσμιου Δικηγορικού Συλλόγου

3. «THE NEW CYPRUS CIVIL PROCEDURE RULES ON INTERLOCUTORY INJUNCTIONS»³³⁰

*Δρ. Χρίστου Κληρίδη*³³¹

1. The mid 50s civil procedure rules, based on the English White Book of that time, are now in the process of being replaced, **by a new set of rules devised by a team of experts (Experts Group) headed by Lord Dyson**, in collaboration with a Cyprus Civil Procedure Rules Committee appointed by the Supreme Court of Cyprus and headed by Judge P. Panayi as she then was. The project was funded by the European Commission and coordinated by the Council of Europe. Although the adoption and implementation of the full set of rules may take some time, due to the backlog of cases that are in an advanced stage before the Courts, parts of the rules may be implemented forthwith (Part 60). Such a part is Part 25 for Interlocutory Relief.

2. Part 25 is divided into 3 Sections:

- I. General Notes
- II. Mandatory and Prohibitive Injunctions
- III. Freezing and Search Orders.

It consists of 16 Rules and an Annex I, with Precedents of Orders.

It provides for Forms and Precedents of the main type of Orders, as follows:

- **Type I** Interim Receiver Order with four Tables:
 - A. Affidavits
 - B. Undertakings
 - C. Assets and
 - D. Powers of the Receiver

³³⁰ Σχολή Δικαστών και το Συμβούλιο της Ευρώπης, “Self-Learning Courses” για τους Θεσμούς Πολιτικής Δικονομίας

³³¹ Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Πρόεδρος Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου

- **Type II** Freezing Orders
- **Type III** Search Orders with Table A, Affidavits.

3. Part 25 purports to **give a non-exclusive list of interlocutory injunctions** that a District Court may issue in the exercise of its jurisdiction (25.1). An order of this nature may be issued at any time even prior to the filing of the claim or after judgment (25.2). The application may be made ex parte (25.3). The application may relate to foreign pending or proposed proceedings or discovery or inspection prior to the filing of the claim (25.4) or in relation to inspection of property prior of the filing of a claim or of a non-party (25.5).

Interlocutory injunctions maybe mandatory or prohibitive and must be supported by affidavit evidence (25.6). Must also include unless the Court otherwise deems an undertaking as to possible damages (25.7) and must be returnable.

The Order (except a freezing order) is set aside automatically unless the Court deems otherwise in case the claim is suspended for any reason other than by agreement of the Parties 1 (25.8).

4. Special provision is made **for freezing and search orders**. This type of order is set out in Annex I (25.9). Search orders must be supervised by an independent experienced advocate in the field of execution of such orders who must prepare a full list of the material and prepare a report to claimant’s advocate (25.10-11). The evidence must be given by affidavit and must include particulars of the supervision advocate, description of the premises and give full reasons justifying the issue of the order (25.12). The order must be served personally with the evidence in support, except confidential documents defined by the Court, which must nevertheless be available for inspection in the presence of claimant’s advocate. They can be retained in the possession of respondent’s advocate, on certain undertakings (25.13). The supervising advocate may be accompanied by persons described in the order and must explain to the respondent the nature etc. of the order and that the respondent may obtain legal advice and raise matters relating to professional privilege or the right against self-incrimination (25.13).

Special provision is made for the search and safe keeping of the material. The material to be removed must be covered by the terms of the order, and may be removed in the presence of the respondent or his servant. If copies are necessary, these must be returned within two days. If the material is the subject matter of the action, the claimant's advocate must put it under the custody of the respondent's advocate on an undertaking as to safe custody and production in Court. Reasonable time is afforded to respondent to check the list of material to be removed. If the material is stored in a computer, access must be provided and printing made possible by a sufficiently trained person (25.14).

Part 25.15 provides for orders for delivery and preservation of evidence or property to be executed in the premises of any person.

Finally, provision is made for orders which may affect a third party. The applicant or his advocate must provide upon request to such person copies of any relevant material read by the judge or the record of the proceedings (25.16).

5. A few remarks relating to the above new proceedings are in order.

I. For the first time the types of orders that a Court may issue are given in our civil procedure rules (25.1). A **non-exclusive catalogue of types** of orders is set out including the important interlocutory declaratory order (25.1 (i) (β)). This type of order has been recognized by the jurisprudence of the Supreme Court in *Πετράκης v. Petraki (2002) 1 AAA 911* in the field of family law. See also *Shishkarev v. Lanuria, Civil Appeal 385/2016, 7.6.18*. It is welcome as it now clarifies that this type of interim relief is available across the board.

II. Interlocutory Orders, 25.1 (i) (γ), relating to “**relevant property**” subject matter of the action or which may be related to the claim (25.1.2) cover a wide range of orders which may be issued including taking samples for purposes of experiments or its immediate sale.

This provision covers some of the matters described in Sections 4, 5 of the Civil Procedure Law, Cap. 6. Since the Supreme Court under the Constitution, as adapted by the Law of Necessity, has the exclusive jurisdiction to make the civil procedure rules, the substantive jurisdiction to issue interlocutory relief other than in procedural matters, remains within the domain of the legislature and therefore said statutory provisions including the all catching provision of Section 32 of Law 14/60, Courts of Justice Law must remain in force.

Any conflict between the two sets of provisions must be resolved in favour of the statutory provisions. The detailed provision of Part 25 must only be interpreted and applied as provisions of a procedural nature. It is therefore of the utmost importance that in all applications for interim relief the relevant statutory provisions which empower to Court to exercise its jurisdiction must be specifically pleaded in the body of the application in addition to Part 25. See *Elamay Ltd κ.ά. v. Loizides, Civ. App. No. 18.10.18* and *Michaelides v. Pourgourides (2001) 1 CLR 1263*.

Overriding constitutional provisions are of course still applicable vis-à-vis for example the power of the Court to permit entry into residential premises to execute an order of the Court under Part 25.1(1) (δ) – see for examples the restrictions under Article 16 of the Constitution.

III. Part 25.1 (1) (e) also clarifies that worldwide mareva injunctions are possible something which is fully consonant with the jurisprudence of the Cyprus Supreme Court, see *Seamark Consultancy Services Ltd v. Joseph P. Lasala (2007) 1 CLR 162* and *Perlata Ltd v. Nestoras Hotels Ltd (2019) Civ. App. E184/17, 6/6/19*.

IV. Of particular importance is the provision for the appointment of a receiver, 25.1 (1) (στ). It is clear that this relates to the appointment of an interim receiver under Section 32 of Law 14/60. As it appears from the Tables that are in the rules relating to the specimen of the Order for the appointment of the Interim Receiver Type I, especially Table D, Powers of the Receiver, he has power to manage

the property. In essence he is appointed as a receiver and manager. It is also important to note that under Part 25.2 (1) (e), interlocutory relief may be ordered after judgment, subject to any contrary regulation or legislative provision. Section 32 of Law 14/60 provides that subject to any procedural rules, the Court may appoint a receiver in all cases the Court “deems just and equitable” even if damages are not claimed or awarded or any other relief. The wording of the provision is such that it casts doubt as to whether post judgment in a civil case a receiver may be appointed in aid of equitable execution. This nevertheless may be possible under section 29 of the Courts of Justice Law, N.14/60 as part of the applicability of the Law of Equity in Cyprus which allows the appointment of a receiver for purposes of equitable execution of a judgment.

V. The provisions of Part 25.1 (γ) (η) (d) (i) relate to the power of the Court to order discovery of assets, preservation of evidence (Search Orders) and even discovery of documents (Norwich Order) or inspection of property even prior to the filing of a claim. The provision that enables discovery of documents and inspection of property prior to a claim is a very useful one, as well as the possibility for an order for payment for a sum into Court or its protection where the sum is in dispute as to who is entitled to it, 25.1 (i) (k). The possibility is also envisaged for an order allowing a litigant to recover his personal property against payment of a sum into Court, 25.1 (i) (λ). Interim accounts, 25.1 (i) (μ) and any accounts and inquiries, 25.1 (i) (ν) are also permitted by way of interim relief. The provision of sufficient security in cases of intellectual property claims as a condition for continuing the alleged breach pursuant to Article 9 of Directive (EP) 2004/48/EK is also specified, 25.1 (i) (3) is also made possible.

All the above are extremely useful and constitute practical illustrations of the need to make sure that justice is effective. Extremely useful and necessary provisions that contribute towards the modernisation of procedure to meet the modern exigencies and demands. It may be said that

some of the provision correspond to recent case law of the Supreme Court for example *Avila Management Services Ltd v. Frantisek Stepanell (2012) 1 AAL 1403* for orders of discovery and securing of information and evidence (Norwich Pharmacal Orders), type *Chabra* orders against persons who possess or control property of the main defendant see *Hellington Communities Ltd and others (2009) 1 AAL 926* and orders to assist foreign proceedings and arbitration see *Trafalgar Developments Ltd v. Uralchen Holding PLC Civ. App. 331/2017, 21.2.2019* and Article 35 of Reg. EU 1215/12 for European Union proceedings.

As we have seen above under Part 25, interim relief by way of interlocutory injunction may be issued in connection with judicial proceedings abroad whether pending or proposed. This may solve a great problem in the Cyprus legal order in that it seems that it allows “free standing” injunctions, i.e., injunctions in aid of pending or proposed legal proceedings not only in the European Union. In *CJSC Investments Company Finusovy Dom v. UFS Capital Ltd, Action No. 4480/2015*, the District Court of Limassol rejected such a claim as it was considered that Section 32 of Law 14/60 does not provide the Court with any such jurisdiction. If the provision under Part 25.4 is interpreted in such a way as to allow “free standing” injunctions the legal gap would be filled. A more restrictive interpretation may be nevertheless that the provision will be confined to covering only injunctions to restrain proposed or legal proceedings abroad see *Hellenic Bank, Civil Action 9/2018, 3418* and that it is still necessary to amend Section 32 of Law 14/60 to empower the Court to issue “free standing” injunctions.

VI. Finally, it is still questionable we think whether a Court of first instance or on Appeal has jurisdiction or power to preserve pending an appeal, any interlocutory order which has been set aside – “Erinford Injunctions”.

Nevertheless, we cannot exclude the possibility of such an interpretation of the new Part 25. 2 which may allow the granting of such an order. It may be that Part 41.11 which

relates to stay of any judgment of a Court in conjunction with the provision of Part 25.2 for post judgment relief will allow stay of a decision setting aside an interlocutory injunction pending appeal.

VII. Before closing this short review of Part 25, some comments relating to **the Anton Piller orders are in order.**

As we have seen above the new set of rules makes detailed provision for “Search Orders”. Also, rule 25.7 (1) (β) provides that ex parte orders are always returnable. In Appendix I, Part 25, Type III, it is stated in the specimen Order that there will **be further hearing** as to the search order when it becomes returnable (Par.4). In par. 5 it is stated that the respondent or any person on whom it has been served may apply for an amendment order or it’s setting aside upon notice to the other side. Indeed, the supervising advocate must advise the responded of his/her rights (Par.3). See also Part 25 (3) (4). The judgment of the Supreme Court in *Re Application Neofytos Gregoriades (2013) 1 CLR 1274* must be read in the light of the new provisions.

It maybe of course, that by the time the Order is executed in practice, it is too late in the day to oppose. But a successful opposition or application for amendment or setting aside may mean that any evidence obtained will have to be returned and questions will arise as to its admissibility at the main hearing. Prerogative Orders may no longer be available as there is a clear provision for alternative relief.

In concluding we should emphasise that as far as the substance of the law is concerned this does not change. The extensive jurisprudence of the Supreme Court as to the prerequisites for the granting of interlocutory relief by way of injunctions and the basic principles of equity applicable in Cyprus by virtue of Section 29 of Law 14/60 are still applicable.

The new rules must be seen as a further improvement of the modern practice dealing with interlocutory relief and in many respects as extending procedurally the powers of the Court to administer justice at the interim stage even prior to the filing claim or at post judgment stage.

4. Η ΜΕΤΑΠΡΥΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ³³²

Δρ. Χρίστος Κληρίδης

1. Είναι δυνατόν να διαχωριστεί το Ανώτατο Δικαστήριο; Διαχωρίζονται Ανώτατα Δικαστήρια;

Η απάντηση είναι καταφατική. Με το Σύνταγμα του 1960 δεν είχαμε ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο. Το ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο θεσπίστηκε το 1964 με νόμο της Βουλής των Αντιπροσώπων η οποία ήταν αντίθετη με το Σύνταγμα αλλά δικαιολογήθηκε νομικά με το Δίκαιο της Ανάγκης από το νέο ενιαίο Ανώτατο Δικαστήριο.

Σε χώρες του Ηπειρωτικού Δίκαιου, που έχουμε στην Κύπρο στον τομέα του Δημοσίου Δικαίου, πάντοτε έχουμε δύο δικαστήρια. Π.χ. στην Ελλάδα, το Συμβούλιο της Επικρατείας και τον Άρειο Πάγο ή στην Γαλλία το *Conseil d’État* και το *Cour de cassation*. Από την στιγμή που εφαρμόζουμε όχι το κοινό δίκαιο στο δημόσιο δίκαιο αλλά το Ηπειρωτικό Δίκαιο και μικτό δίκαιο στο Συνταγματικό, είναι απόλυτα θεμιτό να γίνει ο διαχωρισμός. Ο διαχωρισμός σημαίνει ότι:

- (1) Καθίσταται πλέον εφικτό να γίνονται προσφυγές από αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου στο Ανώτατο Συνταγματικό, το οποίο δεν μετέχει στο Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο για θέματα διορισμών και προαγωγών δικαστών.
- (2) Επανερχόμαστε στα checks and balances του 1960 καθ’ ότι πειθαρχικά οι δικαστές του νέου Ανώτατου Δικαστηρίου ελέγχονται από τους δικαστές του Ανώτατου Συνταγματικού, οι δε δικαστές του Ανώτατου Συνταγματικού ελέγχονται από τους δικαστές του νέου Ανώτατου Δικαστηρίου.
- (3) Όπως μας έχουν συμβουλεύσει και εμπειρογνώμονες, είναι απαραίτητο, το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο να ασχοληθεί στον εξειδικευμένο τομέα του Δημοσίου Δικαίου. Η εξειδίκευση φέρνει ταχύτητα και ποιότητα.

Το Σύστημα απέτυχε σε πολλούς τομείς και συγκεκριμένα:

- (1) Συνέτεινε στις φοβερές καθυστερήσεις και backlog των εφέσεων.

³³² Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Πρόεδρος Παγκόσμιου Δικηγορικού Συλλόγου

(2) Δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το backlog των Επαρχιακών Δικαστηρίων.

(3) Στον τομέα του Δημοσίου Δικαίου έχουμε πληθώρα αντιφατικών αποφάσεων.

(4) Έχουμε αποφάσεις Επαρχιακών Δικαστηρίων για αντισυνταγματικότητα νόμων και δεδομένης της καθυστέρησης στην διαδικασία να αποφασισθεί το θέμα από το Ανώτατο παραμένουν σε εκκρεμότητα σοβαρά θέματα για πολλά χρόνια και όπως είναι τα πράγματα για μία δεκαετία. Βλέπε π.χ. εγκλωβισμένους αγοραστές.

(5) Το Σύστημα επίσης απέτυχε στην διοίκηση των δικαστηρίων με την τραγική κατάσταση που επικρατεί στο Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας, την ανυπαρξία χώρου για νέους δικαστές και πρωτοκολλητεία και τον διασκορπισμό των δικαστηρίων ειδικής δικαιοδοσίας εκτός του χώρου των δικαστηρίων.

(6) Επιπρόσθετα απέτυχε στο να προωθήσει την ένταξη δικηγόρων σε ανώτερες δικαστικές θέσεις και στο Ανώτατο Δικαστήριο γιατί ακολούθησε μία πρακτική επετηρίδας στις προαγωγές δικαστών με κατάληξη την επετηρίδα στους διορισμούς δικαστών στο Ανώτατο.

Τα προβλήματα αυτά προκύπτουν, όπως διαπιστώθηκε εν μέρει και από τους Ιρλανδούς στην έκθεσή τους, από τον συγκεντρωτισμό όλων των εξουσιών της δικαστικής εξουσίας σε ένα σώμα το οποίο εκ των πραγμάτων είναι αδύνατον να διαχειριστεί αποτελεσματικά από μόνο του την δικαιοσύνη, ιδιαίτερα ενόψει και των περιορισμένων πόρων που η πολιτεία διέθεσε στον τομέα αυτό.

2. Δεν θα υπάρξουν περαιτέρω καθυστερήσεις με την δημιουργία Εφετείου και τριτοβάθμιου δικαστηρίου;

Η απάντηση είναι όχι. Αναιρέσεις στο τριτοβάθμιο δικαστήριο θα γίνονται μόνο με άδεια του τριτοβάθμιου δικαστηρίου. Αυτό σημαίνει ότι θα δίδονται σε μικρό αριθμό υποθέσεων όπου το θέμα είναι τεραστίας σημασίας για να επιδικασθεί από τριτοβάθμιο δικαστήριο.

Επιπρόσθετα για το backlog έχει γίνει διαμοιρασμός υποθέσεων μεταξύ του νέου εφετείου, του νέου Ανώτατου Συνταγματικού και του νέου

Ανώτατου και αναμένεται ότι, καθυστερημένες εφέσεις θα διεκπεραιωθούν αντί σε έξι έως επτά χρόνια σήμερα, σε δύο έως τρία χρόνια.

Επιπρόσθετα, οι δικαστές του Εφετείου αυξάνονται σε 16 από τους 13 σήμερα στο Ανώτατο και δημιουργούνται εξειδικευμένα τμήματα τα οποία θα επιφέρουν και ταχύτητα και ποιότητα.

3. Δεν θα υπάρξει σύγχυση στην διαδικασία;

Καμία σύγχυση δεν υπάρχει ούτε σύγκρουση αρμοδιοτήτων.

Υπάρχουν τρία τμήματα του Εφετείου με ξεκάθαρες δικαιοδοσίες, δηλαδή ποινικά, αστικά, διοικητικού συνταγματικού δικαίου και για αναιρέσεις δύο δικαστήρια, Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο για αναιρέσεις δημοσίου δικαίου και για αποφάσεις σε συνταγματικά θέματα και νέο Ανώτατο Δικαστήριο για ποινικές και αστικές αναιρέσεις.

Δεν επαναφέρεται το άρθρο 144 του Συντάγματος στην ολότητά του. Μόνο σε περιπτώσεις όπου, οποιοδήποτε δικαστήριο κρίνει ότι κάποιο συνταγματικό θέμα δεν είναι ξεκαθαρισμένο, δικαιούται με την άδεια του Ανώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου να το παραπέμψει προς επίλυση.

Το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο θα έχει δικαστές δημοσίου δικαίου οι οποίοι στην πορεία θα αποκτήσουν την κατάλληλη πρακτική και απαραίτητη ενίσχυση της ακαδημαϊκής τους γνώσης με αποτέλεσμα τα θέματα να αποφασίζονται με ταχύτητα. Πρόκειται για ένα σύγχρονο σύστημα το οποίο βασίζεται στην εξειδίκευση σε όλες τις βαθμίδες απονομής της δικαιοσύνης. Καταργείται ο κανόνας του *Jack of all trades or an Expert in none*.

4. Μα οι Ιρλανδοί δεν εισηγήθηκαν με την έκθεσή τους το 2018 διαχωρισμού του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Αυτό είναι σωστό, πλην όμως οι ίδιοι οι Ιρλανδοί, με τις επαφές που ο ΠΔΣ είχε μαζί τους έκτοτε, υποστηρίζουν τον διαχωρισμό. Τον διαχωρισμό υποστηρίζει η έκθεση Greco και η Επιτροπή Βενετίας. Υποστηρίζει το Ανώτατο Δικαστήριο τώρα, παρόλες τις αρχικές επιφυλάξεις του, και

ο ΠΔΣ ο οποίος διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην αναδιαμόρφωση των κυβερνητικών νομοσχεδίων στο πλαίσιο Συμβουλευτικής Επιτροπής Εμπειρογνομόνων στην οποία συμμετείχαν καθηγητές Πανεπιστημίου.

Ο ΠΔΣ θεωρεί, όπως και το Ανώτατο Δικαστήριο, ότι είναι αδήριτη ανάγκη η άμεση ψήφιση των νομοσχεδίων καθ' ότι το σύστημα δικαιοσύνης θα καταρρεύσει.

Παράλληλα προωθεί την δημιουργία εξειδικευμένων τμημάτων στα Επαρχιακά Δικαστήρια, την εισαγωγή ODR (online dispute resolution), την εμπλοκή εμπειρών δικηγόρων για εκδίκαση του backlog (recorders), την εισαγωγή των νέων θεσμών πολιτικής δικονομίας άμεσα όπου είναι εφικτό και την ηλεκτρονική δικαιοσύνη. Ταυτόχρονα προωθεί τον εκσυγχρονισμό των εγκαταστάσεων, ιδιαίτερα στην Λευκωσία. Η μεταρρύθμιση στην ανώτατη βαθμίδα είναι το πρώτο βήμα.

5. Δεν θα έπρεπε να έχουμε δικαστήρια επίλυσης μικρών διαφορών;

Ήδη, οι νέοι θεσμοί πολιτικής δικονομίας, προνοούν για διαδικασίες εξπρές για απαιτήσεις μέχρι 10.000 ευρώ. Το θέμα αυτό θα επιλυθεί με την εισαγωγή του σχετικού μέρους των θεσμών πολιτικής δικονομίας και δεν χρειάζεται να γίνει επί του παρόντος οποιαδήποτε άλλη ρύθμιση.

6. Δεν θα πρέπει να μηχανογραφούνται τα πρακτικά;

Σαφώς και πρέπει. Ήδη υπήρξε πρόοδος με τις στενοτυπίστριες οι οποίες απασχολούνται στο backlog αυτή την στιγμή. Θα πρέπει το ίδιο το δικαστήριο να αναλάβει ενίσχυση του θεσμού της στενοτυπίας όμως, να ληφθεί υπόψη ότι, το digital recording της διαδικασίας, εντάσσεται μέσα στο πλαίσιο της δικαστηριακής μεταρρύθμισης και βρίσκεται σε προχωρημένο στάδιο. Ο ΠΔΣ πιέζει για την εισαγωγή του εντός του 2022.

7. Τι γίνεται με την διοίκηση των δικαστηρίων; δεν θα έπρεπε να έχουμε μία Ανεξάρτητη Αρχή;

Η απάντηση είναι καταφατική. Ήδη, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα αρμόδια σώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν θέσει σαν στόχο την λειτουργία της Ανεξάρτητης Αρχής των δικαστηρίων, στην οποία θα έχει ρόλο και ο ΠΔΣ το φθινόπωρο του 2022. Γίνεται επεξεργασία του σχετικού νομοσχεδίου τόσο από τον κο Γιώργο Ερωτοκρίτου, με την βοήθεια των εμπειρογνομόνων, όσο και από τον ΠΔΣ. Θεωρώ ότι είναι εφικτό να έχουμε την υπηρεσία εντός του 2022.

Η θέση του ΠΔΣ ήταν και παραμένει, και χαιρετίζει την ταυτόσημη θέση του Ανώτατου Δικαστηρίου ότι, είναι αδήριτη ανάγκη η άμεση ψήφιση των τριών νομοσχεδίων χωρίς οποιαδήποτε άλλη καθυστέρηση. Η οποιαδήποτε περαιτέρω καθυστέρηση συνεπάγεται την κατάρρευση του Ανώτατου Δικαστηρίου και θα τεθεί σε κίνδυνο πλέον το κράτος δικαίου, όπως υπεβλήθηκε με γραπτό υπόμνημα σε όλους τους αρμοδίους φορείς στο Προεδρικό στις 18 Ιανουαρίου του 2022.

Γ. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

1. Η ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΚΑΙ Η «ΑΠΟΦΑΣΗ» ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΦΥΓΗ 4/2021 ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ

Ηλιάνα Νικολάου³³³

Το άρθρο 139 του Συντάγματος αφορά σε μια από τις πιο σημαντικές αρμοδιότητες του Ανώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου κατά το Σύνταγμα του 1960. Την επίλυση διαφοράς αναφορικά με σύγκρουση ή αμφισβήτηση εξουσίας ή αρμοδιότητας μεταξύ της Βουλής των Αντιπροσώπων και των Κοινοτικών Συνελεύσεων ή οποιουδήποτε οργάνου ή αρχής της Δημοκρατίας.

Εκ του αντικειμένου και μόνο είναι προφανές ότι πρόκειται για μια αρμοδιότητα που προσήκει στον δυναμικό χαρακτήρα που ο συνταγματικός νομοθέτης επέλεξε να προσδώσει στην παρέμβαση του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου και τον εν γένει ρόλο του στην κυριακή έννομη και πολιτειακή τάξη.

Δικαιολογημένα έχει βρεθεί στο επίκεντρο της νομολογίας που δοκιμάστηκε συχνά στις πρόνοιες του και την ερμηνεία τους.

Το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο και πιο ύστερα το Ανώτατο Δικαστήριο μέσα από δύσκολες αποφάσεις τους έχουν προσδιορίσει τόσο το αντικείμενο της προσφυγής – νόμος ή απόφαση – καθώς και τους όρους νομιμοποίησης της προσφυγής και τις κρίσιμες έννοιες «όργανο» ή «αρχή της Δημοκρατίας» ή «εν τη Δημοκρατία» όχι κατ' ανάγκην εξαντλητικά.

Το τελευταίο αφορά κυρίως τον όρο «απόφαση» που η νομολογία τον έχει αντιμετωπίσει μάλλον αποσπασματικά κυρίως στα πλαίσια Αναφοράς του Προέδρου της Δημοκρατίας, δυνάμει του άρθρου 140 του Συντάγματος όπου ως απόφαση γίνεται αντιληπτή η απόφαση που αποσκοπεί στη δημιουργία δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στη σφαίρα του δικαίου³³⁴.

³³³ Αν. Καθηγήτρια Δημόσιου Δικαίου Πανεπιστήμιο Frederick

³³⁴ Βλ. Πρόεδρος της Δημοκρατίας – ν – Βουλής των Αντιπροσώπων, Αναφορά 1/85 (1985) 3ΑΔΔ 1424, 1456, και Πρόεδρος της Δημοκρατίας – ν – Βουλής των Αντιπροσώπων. Αναφορά 1/93

Τούτο συνδέεται προφανώς με την έννοια της Αναφοράς, όπου η επίδικη απόφαση έχει ήδη σταλεί στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας για να ασκήσει την εξουσία έκδοσης-δημοσίευσης της προκειμένου η απόφαση να αποκτήσει νομική ισχύ, άρα να είναι ικανή για την γένεση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

Εντελώς πρόσφατο και ιδιαίτερα ενδιαφέρον παράδειγμα η προσφυγή που άσκησε ο Γενικός και ο Β. Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας κατά της Βουλής των Αντιπροσώπων και της απόφασης της που δημοσιεύθηκε στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας στις 7.9.2020 με την οποία οι προσφεύγοντες εκαλούντο να απέχουν, σεβόμενοι τις αρχές δεοντολογίας από την αξιολόγηση του ενδιαμέσου αλλά κατ'επέκταση και του τελικού πορίσματος της Έρευνας σε σχέση με τις πολιτογραφήσεις αλλοδαπών επενδυτών καθώς και από την αξιολόγηση της αντίστοιχης έκθεσης της Ελεγκτικής Υπηρεσίας που είχε ήδη δημοσιευθεί, επειδή όπως αναφέρεται στο προοίμιο της απόφασης, τόσο «ο Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας όπως και ο Β. Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας ως διατελέσαντα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου συμμετείχαν στη λήψη αποφάσεων για παρόμοιες πολιτογραφήσεις, εκ των πραγμάτων και συνεπεία της εν λόγω συμμετοχής αποστερούμενοι στη λήψη των σχετικών αποφάσεων».

Περαιτέρω εκαλείτο ο Γενικός Εισαγγελέας και η Ερευνητική Επιτροπή να προχωρήσουν άμεσα στη δημοσιοποίηση του ενδιαμέσου πορίσματος και το Ανώτατο Δικαστήριο, «όπως σε περίπτωση άρνησης ή παράλειψης του Γενικού Εισαγγελέα και του Β. Γενικού Εισαγγελέα να ενεργήσει σύμφωνα με τους Κανόνες δεοντολογίας που αρμόζουν στο υψηλό αξίωμα της θέσης τους να ενεργήσει αυτεπάγγελα κατά την προβλεπόμενη συνταγματική διαδικασία».

Ενώπιον του Δικαστηρίου τέθηκαν όλα τα κρίσιμα ζητήματα που προκύπτουν από το άρθρο 139.

Οι έννοιες «όργανο ή αρχή της Δημοκρατίας» «σύγκρουση ή αμφισβήτηση ή αμφισβήτηση εξουσίας ή αρμοδιότητας» η έννοια της «απόφασης» ως αντικείμενο της προσφυγής.

Ο Γενικός Εισαγγελέας αμφισβήτησε την εξουσία της Βουλής να ψηφίσει την προσβαλλόμενη απόφαση και/ή να προβεί σε ενέργειες για την δημοσίευση της απόφασης στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας χωρίς την εμπλοκή του Προέδρου της Δημοκρατίας. Και εν πάση περι-

(1994) 3ΑΑΔ 93.

πτωση με την ψήφιση και δημοσίευση της έρχεται σε σύγκρουση με τις εξουσίες και τα καθήκοντα του Γενικού Εισαγγελέα όπως προβλέπονται στο Σύνταγμα.

Από πλευράς του ο δικηγόρος της Βουλής υποστήριξε ότι δεν υπήρχε απόφαση της Βουλής και ότι η ληφθείσα ήταν στα πλαίσια της εξουσίας της Βουλής να εκφραστεί για μια πολιτικής φύσης πράξη επί ζητήματος δημοσιοπολιτικής και εξ αντικειμένου δεν συνιστούσε ούτε επέμβαση ούτε εφαρμογή ή με οποιοδήποτε τρόπο σύγκρουση εξουσίας. Σκοπός δεν ήταν η δημιουργία δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, επρόκειτο για ψήφισμα καθαρά πολιτικού περιεχομένου, άσκηση κριτικής στον Γενικό Εισαγγελέα για τα θέματα στα οποία παραπέμπει.

Ήταν κοινά αποδεκτό ότι η απόφαση είχε εκδοθεί κατά παράβαση των προνοιών του άρθρου 52 του Συντάγματος δηλαδή από μόνη τη Βουλή χωρίς καν η απόφαση να κοινοποιηθεί στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

«Έκδοση» κατά την νομολογία είναι η διαδικασία πανηγυρικής διακήρυξης του νόμου στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας. Αποτελεί κατά την νομολογία αναπόσπαστο στοιχείο και/ή προϋπόθεση για την εφαρμογή οποιουδήποτε νόμου ή απόφασης της Βουλής. Χωρίς την έκδοση κανένας νόμος ή απόφαση δεν αποκτούν νομική ισχύ.³³⁵

Κατά τον Γενικό Εισαγγελέα παρά την «συνταγματική εκτροπή» η δημοσίευση της απόφασης την περιέβαλε τη νομική ισχύ που επέφερε έννομο αποτέλεσμα.

Αντίθετη η θέση του δικηγόρου της Βουλής που με προδικαστική ένσταση αμφισβήτησε ότι υπήρχε «απόφαση» δεκτική δικαστικού ελέγχου, ως εκ της μη δημοσίευσης της από την εκτελεστική εξουσία.

Το Δικαστήριο απορρίπτοντας την προδικαστική ένσταση προχώρησε και στην εξέταση της ουσίας. Αποδέχεται ότι η δημοσίευση της απόφασης συνιστούσε συνταγματική εκτροπή, ωστόσο καταλήγει ότι η δημοσίευση προσέδωσε στην απόφαση έννομο αποτέλεσμα, σάρκα και οστά κατά την έκφραση του, στον στόχο της που ήταν η γένεση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

Η νομολογία έχει αντιμετωπίσει κατ'επανάληψη το θέμα της έκδοσης-δημοσίευσης νόμου ή απόφασης κατά παράβαση των αντίστοιχων προνοιών του Συντάγματος.

Στην υπόθεση **Turkish Communal Chamber – v – The Council of**

³³⁵ Πρόεδρος της Δημοκρατίας – v - Βουλής των Αντιπροσώπων, Αναφορά 1/85 ανωτέρω.

Minister³³⁶ η απόφαση - αντικείμενο της προσφυγής αφορούσε απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου που δημοσιεύθηκε χωρίς την υπογραφή του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας, όπως προνοείται στο άρθρο 57(2) του Συντάγματος. Το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε ότι η απόφαση ήταν για το λόγο αυτό *ab initio* άκυρη και ως εκ τούτου **στην πράξη** καμιά καταπάτηση εξουσίας ή αρμοδιότητας δεν μπορούσε να λάβει χώρα.

Στην υπόθεση **The House of Representatives and The Turkish Communal Chamber**³³⁷ ο νόμος της Τουρκικής Κοινοτικής Συνέλευσης, αντικείμενο της προσφυγής δυνάμει του άρθρου 139, αν και είχε υπογραφεί από τον Αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας, δεν είχε δημοσιευθεί δεόντως κατά τις πρόνοιες του άρθρου 104.1 του Συντάγματος.

Το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε και πάλι ότι ο εν λόγω νόμος εφόσον δεν είχε δημοσιευθεί σύμφωνα με τις πρόνοιες του άρθρου 104.1 του Συντάγματος, δεν είχε τεθεί ποτέ σε ισχύ και ως εκ τούτου **καμιά πραγματική** σύγκρουση εξουσιών ή αρμοδιοτήτων μεταξύ οργάνων του Κράτους δεν είχε επισυμβεί.

Και στις δύο περιπτώσεις το Δικαστήριο είχε προχωρήσει στην εξέταση των αρμοδιοτήτων των εμπλεκόμενων οργάνων.

Το Ανώτατο Δικαστήριο εξάλλου στην προσφυγή **Πρόεδρος της Δημοκρατίας – ν – Βουλής των Αντιπροσώπων**, καταλήγει ότι δεν προέκυπτε στην συγκεκριμένη υπόθεση σύγκρουση εξουσιών ή αρμοδιοτήτων δεδομένου ότι η επίδικη απόφαση της Βουλής δεν είχε εκδοθεί με δημοσίευση στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας. Προσθέτει ωστόσο ότι «η μη έκδοση εντούτοις της εν λόγω Απόφασης δεν θα απέτρεπε αμφισβήτηση εξουσίας³³⁸ ή αρμοδιότητας μεταξύ του Προέδρου της Δημοκρατίας και της Βουλής σε περίπτωση που τέτοια αμφισβήτηση θα διαπιστώνετο υπό τις περιστάσεις της παρούσης υποθέσεως.»

«Οι περιστάσεις» στην υπό συζήτηση υπόθεση καταγράφουν τα εξής:

1. Η Βουλή ψηφίζοντας την επίδικη απόφαση προχωρεί στην δημοσίευση της στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας κατά παράβαση των προνοιών του άρθρου 52 του Συντάγματος.
2. Η απόφαση όπως από το συνολικό κείμενο προκύπτει, δεν αφορά

³³⁶ Turkish Communal Chamber – ν – The Council of Ministers 5 Rsc 123.

³³⁷ The House of Representatives – ν – The Turkish Communal Chamber 5 RSCC 123.

³³⁸ **Πρόεδρος της Δημοκρατίας – ν – Βουλής των Αντιπροσώπων**, Προσφυγή 431/85, (1985) 3 ΑΑΔ 1501.

την εν γένει αρμοδιότητα του Γενικού ή Β. Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας, αλλά μόνο των συγκεκριμένων φορέων του αξιώματος λόγω της συμμετοχής τους στο Υπουργικό Συμβούλιο που είχε λάβει την απόφαση για την πολιτογράφηση αλλοδαπών.

3. Η Βουλή είχε προχωρήσει στη δημοσίευση **εν γνώσει** βεβαίως της συνταγματικής εκτροπής αφού ως το Νομοθετικό Σώμα της Πολιτείας τεκμαίρεται ότι γνωρίζει τις πρόνοιες του Συντάγματος.

Τα υπό στοιχεία 2 και 3 ανωτέρω δεν έτυχαν της προσοχής ή της εξέτασης του δικαστηρίου ούτε και αποτέλεσαν μέρος του σκεπτικού του. Το Δικαστήριο κατέληξε πάντως σε απόφαση επί όλων των σημείων που τέθηκαν ενώπιον του δηλαδή στη **φύση** και την έννοια της επίδικης απόφασης, τη νομιμοποίηση των προσφευγόντων και το αποτέλεσμα της **σύγκρουσης ή αμφισβήτησης** εξουσίας ή αρμοδιότητας.

Υπήρχε κατά το Δικαστήριο απόφαση, που σκοπούσε στην γένεση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, στόχος που έλαβε σάρκα και οστά με τη δημοσίευση της απόφασης δυνάμει του άρθρου 82 του Συντάγματος που της προσέδωσε έννομο αποτέλεσμα.

Η δημοσίευση όμως στο άρθρο 82 παραπέμπει αναπόφευκτα στο άρθρο 52 του Συντάγματος το οποίο ήδη το Δικαστήριο, υπογραμμίζοντας ότι αφορά την προβλεπόμενη από το Σύνταγμα διαδικασία δημοσίευσης νόμου ή απόφασης, διέγινωσεν ότι είχε παραβιαστεί.

Η ακύρωση επομένως της απόφασης αφορούσε μόνο τον λόγο αυτό γιατί κανένα έννομο αποτέλεσμα δεν μπορούσε να προέλθει από αυτή ως εξ' υπαρχής άκυρη.

Στο ερώτημα «ποια η σύγκρουση εξουσίας ή αρμοδιότητας» το δικαστήριο αποφάσισε ότι η απόφαση της Βουλής παραβιάζει τις συνταγματικά κατοχυρωμένες εξουσίες του Γενικού Εισαγγελέα **παρεμβαίνει στις αποκλειστικές αρμοδιότητες του** και πλήττει το ανέλεγκτο της εξουσίας του.

Χωρίς ωστόσο να διευκρινίσει ότι πρόκειται για μια σύγκρουση ή αμφισβήτηση η οποία ουδέποτε έλαβε χώρα σε πραγματικό επίπεδο. Και αγνοεί εντελώς την αναφορά της Βουλής στον λόγο για τον οποίο ελάμβαντο η απόφαση, την εμπλοκή δηλαδή του Γενικού και Β. Γενικού Εισαγγελέα στο Υπουργικό Συμβούλιο υπό την τότε ιδιότητα τους.

Η διάκριση ανάμεσα σε όργανα και φορείς δεν είναι άγνωστη στην κυ-

πριακή νομολογία. Στην υπόθεση **Αστυνομία – ν – Εκδοτικής Εταιρείας**³³⁹ το Ανώτατο Δικαστήριο εξετάζοντας θέμα αντισυνταγματικότητας του άρθρου 50 του Ποινικού Κώδικα κατέληξε ότι η διάταξη μπορούσε να συγκρατηθεί μέσα στα συνταγματικά πλαίσια εφόσον ο όρος «όργανα του κράτους» ερμηνευθεί ότι υπονοεί τους θεσμούς και όχι τα πρόσωπα που κατέχουν το αξίωμα.

Ο παραμερισμός στοιχείων ή ειδικότερων πτυχών των περιστάσεων της υπόθεσης, αντανakλά και στην απόφαση του Δικαστηρίου για το «πολιτικό θέμα» με την έννοια που είχε τεθεί από τον δικηγόρο της Βουλής ότι δηλαδή επρόκειτο για τρόπο έκφρασης της Βουλής, τυπική πράξη χωρίς νομική υπόσταση.³⁴⁰

Το Δικαστήριο κατέληξε και στη διαπίστωση της παραβίασης της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, κατά το πρότυπο της απόλυτης προσέγγισης της κυπριακής νομολογίας και τον μεταφυσικό χαρακτήρα που περίπου έχει προσδοθεί στην αρχή. Ήταν ενδεχομένως η κατάλληλη ευκαιρία για μια αναθεώρηση της προσέγγισης αυτής στη βάση της σχετικότητας πλέον της αρχής όπως έχει εξελιχθεί στη σύγχρονη αντίληψη, συνυφασμένη με αποκλίσεις και διασταυρώσεις, στις οποίες φυσικά εμπίπτει και ο κοινοβουλευτικός έλεγχος.

³³⁹ **Αστυνομία – ν – Εκδοτική Εταιρεία** (1982) 2 ΑΑΔ 63.

³⁴⁰ Η έννοια του «πολιτικού θέματος» έχει εξεταστεί από το Δικαστήριο κατά πρώτον στην απόφαση **Πρόεδρος της Δημοκρατίας –ν– Βουλής των Αντιπροσώπων** Αναφορά 1/85, ανωτέρω (Απόφαση Δικαστή Γ. Πική) Παραπέμποντας σε δικαστικές αποφάσεις των Ηνωμένων Πολιτειών, το Δικαστήριο καταλήγει ότι εφόσον οι πράξεις της Βουλής των Αντιπροσώπων περιορίζονται στην έκφραση πολιτικής γνώμης, δεν αποτελούν αντικείμενο δικαστικού ελέγχου. Υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο όταν η Βουλή επιδιώκει να προσδώσει στις αποφάσεις της την ισχύ νόμου.

Δ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

1. «ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΑ ΓΡΑΦΕΙΑ» ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΠΑΓΚΥΠΡΙΟΥ ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΔΡ. ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΛΗΡΙΔΗ³⁴¹ ΣΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ FORBES ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ»

1. Αυτή τη στιγμή βρίσκεται σε εξέλιξη μια μεγάλη προσπάθεια για τη μεταρρύθμιση της Δικαιοσύνης ώστε να γίνει πιο γρήγορη και αποδοτική. Ποιες είναι οι θέσεις του συλλόγου σ' αυτό το μεγάλο κεφάλαιο;

Οι θέσεις του Π.Δ.Σ. όπως έχουν εγκριθεί από το Συμβούλιο είναι οι εξής:

(α) Η μεταρρύθμιση καθυστέρησε πάρα πολύ και αυτό είναι σε βάρος του πολίτη. Να υπενθυμίσω ότι τα νομοσχέδια Ιωνά Νικολάου εγκρίθηκαν από το Υπουργικό Συμβούλιο τον Μάιο του 2019 και κατατέθηκαν στη Βουλή. Συνεπώς, εκκρεμούν για 2 ½ χρόνια ενώπιον της Βουλής των Αντιπροσώπων. Κάθε μέρα που περνά είναι εις βάρος του πολίτη γιατί δεν ενεργοποιείται το σύστημα που προνοεί η μεταρρύθμιση για εκδίκαση των εφέσεων από το νέο Εφετείο και από το νέα Ανώτατο και Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο. Μόλις τεθεί το σύστημα σε λειτουργία αναμένεται ότι, το πολύ σε τρία έως τέσσερα χρόνια, το backlog των 5000 περίπου εφέσεων θα εκδικαστεί. Τώρα πολύ πιθανόν να στοιβάζονται και νέες υποθέσεις κάτι το οποίο είναι επιζήμιο στα συμφέροντα του πολίτη και της δικαιοσύνης ευρύτερα. Άρα η μεταρρύθμιση έπρεπε να είχε γίνει χθες.

(β) Επιστροφή στο Σύνταγμα κατά το πλησιέστερο δυνατόν, δηλαδή σε ένα νέο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο που θα εκδικάζει υποθέσεις δημοσίου δικαίου και σε ένα νέο Ανώτατο Δικαστήριο για ποινικές και πολιτικές αγωγές τα οποία θα αλληλοελέγχονται για πειθαρχικά και περαιτέρω στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο θα καταχωρούνται προσφυγές κατά διορισμών και προαγωγών δικαστών στις οποίες θα προβαίνει άλλο σώμα, το νέο Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο.

(γ) Δημιουργία 16μελούς Εφετείου με εξειδικευμένα τμήματα δικα-

³⁴¹ Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Πρόεδρος Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου

στών. Στην μεταρρύθμιση προνοείται ο διορισμός σε όλα τα επίπεδα εξειδικευμένων δικαστών για να επιτευχθεί η ταχύτητα και η ποιότητα.

(δ) Δημιουργία νέου Γνωμοδοτικού Συμβουλίου που θα συμβουλευεί τον Πρόεδρο για τους διορισμούς δικαστών του Ανωτάτου και Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου.

(ε) Νέο Δικαστικό Συμβούλιο με την συμμετοχή δικαστών από όλες τις βαθμίδες και δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου όπως και του Γενικού Εισαγγελέα και του Προέδρου του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου. Είναι καιρός να «σπάσει» η εικόνα ότι οι διορισμοί και οι προαγωγές γίνονται πίσω από «κλειστές πόρτες». Τον 21^ο αιώνα η διαφάνεια στην δικαιοσύνη είναι “must”.

(στ) Ενεργοποίηση του άρθρου 144 του Συντάγματος υπό όρους για να υπάρχει δυνατότητα παραπομπής συνταγματικών θεμάτων άμεσα στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο.

(ζ) Δημιουργία νέου εμπορικού δικαστηρίου και ναυτοδικείου.

(η) Εισαγωγή νέων θεσμών πολιτικής δικονομίας.

(θ) Ηλεκτρονική δικαιοσύνη.

(ι) Νέα αυτόνομη θεσμική υπηρεσία λειτουργίας των δικαστηρίων.

2. Τα νομοσχέδια για τη μεταρρύθμιση της δικαιοσύνης, μετά από τέσσερα χρόνια διαβουλεύσεων, βρίσκονται στα χέρια της Βουλής. Πως προχωρούν τα τεκταινόμενα στο θέμα της μεταρρύθμισης της δικαιοσύνης ;

Διαπιστώνω ότι στην Βουλή υπάρχουν κάποιες κομματικές δυνάμεις με απροθυμία στην άμεση προώθηση της μεταρρύθμισης ως έχει προταθεί. Επικαλούνται κάποιους προβληματισμούς που εξέφρασε το Ανώτατο Δικαστήριο το οποίο όμως, όσον αφορά την δημιουργία των τριών δικαστηρίων στην ανώτατη βαθμίδα, δεν εγείρουν θέματα συνταγματικότητας. Εγείρουν θέματα πιθανής αντισυνταγματικότητας για την συμμετοχή του ΓΕ και του Προέδρου του ΠΔΣ κάτι όμως το οποίο σε προηγούμενες αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου φαίνεται να έχει ξεκαθαρίσει με την πρώτη μεταρρύθμιση του 1964. Το σύστημα λειτούργησε και θεωρήθηκε σαν συνταγματικό για πολλά χρόνια. Δεν μπορεί όμως η Βουλή να καθυστερεί να θεσπίσει την νομοθεσία φοβούμενη τυχόν αντισυνταγματικότητα. Σε άλλες περιπτώσεις σε έκδηλα αντισυνταγματικά θέματα

δεν δίστασε να πάρει πολιτικές αποφάσεις. Ο πρώην Γενικός Εισαγγελέας, Κώστας Κληρίδης και ο νυν, Γιώργος Σαββίδης, έχουν εκφράσει την άποψη ότι δεν τίθεται θέμα αντισυνταγματικότητα χωρίς βέβαια να είναι κανείς απόλυτος. Το θέμα αν εγερθεί θα αποφασισθεί στο μέλλον από το αρμόδιο Δικαστήριο. Επιθυμία του Ανωτάτου Δικαστηρίου είναι ότι, ανεξάρτητα από τους προβληματισμούς, η μεταρρύθμιση θα πρέπει να προχωρήσει.

3. Υπάρχει μια κάποια μορφή «κόντρας» μεταξύ του δικηγορικού συλλόγου και του σώματος των δικαστών στο κεφάλαιο μεταρρύθμιση αλλά και σε θέματα που άπτονται του επαγγέλματος των δικηγόρων;

Καμία «κόντρα» δεν υπάρχει μεταξύ του Δικηγορικού Συλλόγου του Σώματος και των δικαστών στο κεφάλαιο μεταρρύθμιση ή σε άλλα θέματα. Υπάρχει συνεχής διάλογος και όλα τα προβλήματα μπορώ να πω από τότε που ανέλαβα την προεδρία του Συλλόγου επιλύονται μέσα από την αгаστή συνεργασία. Υπάρχει άριστη συνεργασία στο θέμα των νέων κανονισμών πολιτικής δικονομίας, στην αναγκαιότητα για μεταρρύθμιση και μπορώ να πω βελτιώθηκε τα μέγιστα και ο τρόπος αντιμετώπισης της πανδημίας εφόσον οι απόψεις του ΠΔΣ εισακούονται σε μεγαλύτερο βαθμό. Προβλήματα υπάρχουν όπως π.χ. στο πεδίο εφαρμογής του πιλοτικού προγράμματος για το backlog όμως και για αυτά τα θέματα υπάρχει ανοιχτός διάλογος και είμαι βέβαιος ότι θα επιλυθούν. Δικαστές και δικηγόροι είναι και οι δύο λειτουργοί της δικαιοσύνης. Οι δικαστές εξάλλου πρώην δικηγόροι. Η δικαιοσύνη εδράζεται στην καλή σχέση όλων των λειτουργών της δικαιοσύνης και στη συνεργασία. Πιστεύω ότι τα πράγματα οδηγούνται προς τη σωστή κατεύθυνση και θα υπάρξει συνεχής βελτίωση

4. Τα δικηγορικά γραφεία μπορούν να συμβαδίσουν με τις ευκαιρίες και τις μελλοντικές προκλήσεις, αλλά και τις μεγάλες αλλαγές στο επάγγελμά τους που θα φέρει η μεταρρύθμιση και η τεχνολογία;

Τα δικηγορικά γραφεία απέδειξαν ότι διαθέτουν μεγάλη ευελιξία και προσαρμογή σε κάποιες αλλαγές. Ήδη, στο θέμα της μεταρρύθμισης στον τομέα των κανόνων πολιτικής δικονομίας σε πλήρη συνεργασία με τον Διευθυντή Σχολής Δικαστών και Μεταρρύθμισης, κο Γιώργο Ερωτοκρί-

του, ο ΠΔΣ προχωρεί σε εκπαίδευση δικηγόρων εκπαιδευτών και θα ακολουθήσει εκπαίδευση όλου του δικηγορικού σώματος. Σε πρώτη φάση η εμπλοκή του Συμβουλίου της Ευρώπης, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, του κυρίου Γιώργου Ερωτοκρίτου και του Ανωτάτου είναι καθοριστική. Η εκπαίδευση θα συνεχιστεί και του χρόνου έτσι που όταν θα τεθούν πλέον σε εφαρμογή οι κανόνες Ντάισον, το δικηγορικό σώμα θα μπορέσει να απορροφήσει τους οποιουσδήποτε κραδασμούς. Το ίδιο έγινε και γίνεται και με την ηλεκτρονική δικαιοσύνη i-justice και θα συνεχίσει και με το e-justice. Ο ΠΔΣ ανέλαβε την εκπαίδευση των δικηγόρων σε μία πρωτοφανή συνάντηση zoom στην οποία συμμετείχαν πέραν των 800 δικηγόρων και ακολούθησαν και ακολουθούν παροχή βοήθειας σε δικηγόρους σε τοπικό επίπεδο. Με απόφαση του ΠΔΣ, οι Τοπικοί Σύλλογοι διόρισαν κατά τόπους δικηγόρους εμπειρογνώμονες και ζητήθηκε η ανάληψη του κόστους από το Υφυπουργείο Έρευνας, Καινοτομίας και Ψηφιακής Πολιτικής και τον Υφυπουργό κο Κόκκινο. Για καινοτόμες νομοθεσίες και μεταρρυθμίσεις ο ΠΔΣ διοργανώνει εκπαιδευτικά σεμινάρια υψηλού επιπέδου και οι δικηγόροι τυγχάνουν συνεχούς εκπαίδευσης. Το ίδιο έγινε και στα θέματα της μεταρρύθμισης και τεχνολογίας και θα συνεχίσει να γίνεται.

5. Πιστεύεται ότι υπάρχει υπερπληθώρα δικηγόρων ή νομικών στην Κύπρο; Μπορεί η κυπριακή αγορά να τους απορροφήσει;

Είναι γεγονός ότι υπάρχει πολύ μεγάλος αριθμός δικηγόρων στην Κύπρο. Οι ασκούντες την δικηγορία προσεγγίζουν τους 4.500. Νομικοί οι οποίοι δεν ασκούν την δικηγορία αλλά έχουν εγγραφεί στο μητρώο δικηγόρων, δηλαδή συμπλήρωσαν τον κύκλο σπουδών τους και πέτυχαν στις εξετάσεις του Νομικού Συμβουλίου και συμπλήρωσαν την δωδεκάμηνη άσκησή τους, μπορεί να είναι και 10.000. Αυτή η κατηγορία, η οποία πολύ σύντομα θα κληθεί για να διατηρήσει την εγγραφή της στο μητρώο να καταβάλλει πάγιο τέλος της τάξης των 100 ευρώ ετησίως, είναι διασκορπισμένη σε επιχειρήσεις, στο δημόσιο, σε τράπεζες και σε άλλους τομείς της οικονομίας. Δεδομένου ότι ισχύει ο κανόνας once an advocate, always an advocate αυτοί οι δικηγόροι έστω και αν δεν ασκούν την δικηγορία υπόκεινται στον πειθαρχικό έλεγχο του Πειθαρχικού, και συνεπώς δεν θεωρούνται σαν ξένοι προς το δικηγορικό σώμα. Η κάθε αγορά έχει βεβαίως τα όριά της τα οποία καθορίζονται από οικονομικούς όρους. Κάθε αγορά φτάνει σε ένα σημείο που δεν μπορεί να απορροφήσει

άλλους επιπρόσθετους δικηγόρους. Όμως το φάσμα των υπηρεσιών που μπορεί να παρέχει ένας δικηγόρος εκτός από το δικαστήριο είναι πολύ μεγάλο. Η δημιουργία Νομικών Σχολών και Τμημάτων Νομικής στα κυπριακά πανεπιστήμια έδωσε μία μεγάλη ώθηση βεβαίως στους αριθμούς. Σωστοί λειτουργοί της δικαιοσύνης σε ένα κράτος δικαίου αποτελούν την ασπίδα της δημοκρατίας και το δόρυ διεκδίκησης δικαιωμάτων του πολίτη. Συνεπώς, δεν με ανησυχεί ο αριθμός των δικηγόρων οι οποίοι, λόγω της μόρφωσης που εξασφαλίζουν, της παιδείας και της κουλτούρας τους μπορεί να προσφέρουν πολλά στον τόπο έστω και αν δεν ασκούν την δικηγορία. Για αυτούς όμως οι οποίοι επιθυμούν να παραμείνουν στις επάλξεις το επίπεδο θα πρέπει να αναβαθμιστεί περαιτέρω. Αλλά και για τους νεοεισερχόμενους ήδη, στο Νομικό Συμβούλιο, με δική μου εισήγηση, προωθείται ριζική αλλαγή των εξετάσεων, ενδεχομένως της άσκησης, ούτως ώστε, μετά την συμπλήρωση του κύκλου σπουδών ο δικηγόρος να αποκτά τα εχέγγυα για την πρακτική άσκηση της δικηγορίας.

6. Εκτός από Πρόεδρος του δικηγορικού συλλόγου είστε και πρόεδρος της Νομικής Σχολής του πανεπιστημίου Frederick και κατά καιρούς έχετε εκφραστεί έντονα για θέματα όπως οι εξετάσεις των ασκούμενων δικηγόρων; Εκτιμάτε ότι απαιτούνται κάποιες αλλαγές στον τρόπο αντιμετώπισης των ασκούμενων;

Όπως ανέφερα πιο πάνω, οι εξετάσεις του Νομικού Συμβουλίου πρέπει να αναθεωρηθούν ριζικά. Υπήρξε μία αναβάθμιση εκ μέρους των εξεταστών του Νομικού Συμβουλίου οι οποίοι αναλαμβάνουν την εκπαίδευση των ασκούμενων δικηγόρων και καθορίζουν την εξεταστική ύλη. Υπήρξε μία μετατόπιση από επίλυση θεωρητικών θεμάτων στην επίλυση πρακτικών προβλημάτων. Υπάρχει ένα αρκετά ψηλό ποσοστό αποτυχίας στην πρώτη εξέταση αλλά στο τέλος της ημέρας με τις επαναληπτικές εξετάσεις σχεδόν όλοι περνούν. Στόχος του Νομικού Συμβουλίου βεβαίως είναι να αναβαθμίσει το επίπεδο και την ποιότητα της διδασκαλίας και των εξετάσεων. Κινούμαστε στην αναθεώρηση της ύλης του τρόπου διδασκαλίας και των εξετάσεων. Υπάρχει σκέψη, η περίοδος άσκησης να αυξηθεί σε 18 μήνες, κάποιοι δε υποστήριζαν την θέση ότι θα μπορούσε να γίνει και 24 μήνες. Εγείρονται όμως και διάφορα προβλήματα με δεδομένο ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση χρηματοδοτεί την καταβολή μισθών ασκούμενων δικηγόρων στη βάση της 12μηνιας άσκησης και θα πρέπει να υπάρξουν οι απαραίτητες ρυθμίσεις. Υπάρχει η προθυμία και συνεπώς αναμένεται να

βρεθούν λύσεις πολύ σύντομα, πιθανό μέχρι το τέλος αυτού του έτους. Οι ασκούμενοι δικηγόροι πρέπει να εκμεταλλευτούν την περίοδο άσκησης τους η οποία πρέπει να είναι πραγματική, κάτι το οποίο συνεπάγεται ότι θα πρέπει να μάθουν να δικογραφούν, να δίδουν γνωματεύσεις, να διεξάγουν νομική έρευνα, να βλέπουν και συμβουλεύουν τον πελάτη, να χειρίζονται την υπόθεση με την εξασφάλιση μαρτυρίας και βεβαίως να είναι έτοιμοι να την παρουσιάσουν ενώπιον δικαστηρίου. Σαν πανεπιστημιακός έχω γράψει το βιβλίο το οποίο δημοσίευσε η Νομική Βιβλιοθήκη «Η δικηγορία στην Κύπρο», στο οποίο πραγματεύομαι όλα αυτά τα θέματα τα οποία διδάσκω και στο πανεπιστήμιο Frederick όπως έχετε αναφέρει στην ερώτησή σας.

7. Όραμα σας όπως είχατε πει είναι ο Δικηγορικός Σύλλογος να μετατραπεί σε επιστημονικό Σώμα. Τι επείγει ν' αλλάξει για τους δικηγόρους αυτή τη στιγμή για να αναβαθμιστεί το επάγγελμα;

Πιστεύω ότι η εφαρμογή των νέων κανόνων πολιτικής δικονομίας θα αναβαθμίσει πολύ την ποιότητα παροχής υπηρεσιών των δικηγόρων. Οι νέοι θεσμοί πολιτικής δικονομίας προϋποθέτουν ότι καμία υπόθεση δεν θα οδηγείται στο δικαστήριο αν δεν έχει πιθανότητες επιτυχίας. Θα είναι απαραίτητο πλέον για τους δικηγόρους πριν την προσφυγή στη δικαιοσύνη, να εξαντλούν μέσω διαμεσολάβησης, διαπραγματεύσεων, όλες τις πιθανότητες εξεύρεσης συμβιβαστικής λύσης. Το τι χρειάζεται στη Κύπρο είναι ο εκσυγχρονισμός συνολικά του δικαίου. Πέραν από την μεταρρύθμιση βεβαίως, η οποία δεν αφορά μόνο την ανώτατη βαθμίδα της δικαιοσύνης αλλά και την πρωτοβάθμια, όπου υπάρχουν και οι μεγαλύτερες καθυστερήσεις, πέραν από την εισαγωγή των νέων θεσμών, της ηλεκτρονικής δικαιοσύνης και της δημιουργίας νέας υπηρεσίας δικαστηρίων, υστερούμε στον εκσυγχρονισμό του δικαίου. Προσπαθούμε να εκσυγχρονίσουμε το σύστημα αλλά το ουσιαστικό δίκαιο έχει παραμείνει αρκετά πίσω. Εκσυγχρονισμός επήλθε βεβαίως με την ένταξή μας στην ευρωπαϊκή ένωση και την αναγκαιότητα υιοθέτησης ευρωπαϊκών κανονισμών και οδηγιών. Όμως, βασικές πτυχές του δικαίου, όπως π.χ. συμβάσεις, εταιρικό δίκαιο, ποινικό δίκαιο, αστικά αδικήματα, οικογενειακό δίκαιο, έχουμε μείνει πίσω. Γίνονται ad hoc τροποποιήσεις και «πατσιαρίσματα». Το πρόβλημα προκύπτει από το γεγονός ότι δεν έχουμε μόνιμη επιτροπή εκσυγχρονισμού και αναθεώρησης του δικαίου στην οποία να συμμετέχουν πανεπιστημιακοί, δικηγόροι, δικαστές και άλλοι φορείς της οικονο-

μίας. Χρειαζόμαστε μία μόνιμη επιτροπή αυτού του είδους η οποία μέσα από τις εκθέσεις της και τον δημόσια διάλογο θα μπορεί να εισηγείται τον εκσυγχρονισμό με σύνταξη νόμων τους οποίους θα έχει την δυνατότητα να αποστέλλει στη Βουλή άμεσα ή έμμεσα. Οι υπηρεσίες στον τομέα αυτό χρειάζονται αναθεώρηση και ενίσχυση. Μέσα σε αυτή την προσπάθεια, ο ΠΔΣ, έχει προχωρήσει με την σύσταση 15 εξειδικευμένων επιτροπών οι οποίες βοηθούν στην επεξεργασία νομοσχεδίων ή προτάσεων νόμου με εκσυγχρονιστικό περιεχόμενο. Το επάγγελμα θα αναβαθμιστεί όταν οι δικηγόροι ανακτήσουν την εμπιστοσύνη της κοινωνίας στο λειτούργημα. Βρισκόμαστε σε καλό δρόμο.

8. Έντονη είναι επίσης η δημόσια συζήτηση που αφορά τη διαφθορά στην Κύπρο και στο επίκεντρο της βρίσκεται το επάγγελμα του δικηγόρου. Υπό αυτήν την θεματική ποια είναι η θέση του Συλλόγου; Τι γνώμη έχετε για την δημιουργία Ανεξάρτητης Αρχής κατά της Διαφθοράς;

Κακώς κατά την γνώμη μου συνδέθηκε η διαφθορά με το επάγγελμα του δικηγόρου. Είναι μία άδικη σύνδεση και προσπαθούμε σαν Συμβούλιο να ανασκευάσουμε τις εντυπώσεις. Σάπια μήλα υπάρχουν σε κάθε καλάθι τα οποία θα πρέπει να αφαιρούνται και να απορρίπτονται. Από σύνολο 6000 πολιτογραφήσεων ένας πολύ μικρός αριθμός δικηγόρων είχαν εμπλοκή. Στην πραγματικότητα περίπου 15 δικηγορικά γραφεία έκαναν αιτήσεις πέραν των 50 έκαστον και σύνολο περίπου 200 δικηγορικά γραφεία έκαναν πολύ μικρότερο αριθμό αιτήσεων από 1 – 10 αιτήσεις έκαστος με συνολική εμπλοκή 200 δικηγορικών γραφείων από σύνολο 4.500 δικηγόρων. Σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα πορίσματα, από αυτά τα γραφεία, ένας πού μικρός αριθμός πιθανόν να μην τήρησε τους κανόνες δεοντολογίας και τους κανόνες που αφορούν το ξέπλυμα. Έχουν συμπληρωθεί οι έλεγχοι στα βασικά δικηγορικά γραφεία, έχουν ετοιμαστεί οι εκθέσεις εκ μέρους της Εποπτικής Ομάδας του ΠΔΣ, ξεκίνησε η μελέτη των εκθέσεων, συντάσσονται κατηγορητήρια και μέχρι το τέλος του χρόνου όπου υπάρχει κατ' ισχυρισμό παρατυπία ή υπόθεση θα οδηγηθεί σε εκδίκαση ενώπιον του Συμβουλίου. Κάποιες υποθέσεις εκκρεμούν ενώπιον του Πειθαρχικού.

9. Είχατε ισχυρές τοποθετήσεις όσο αφορά των τρόπο που λαμβάνονταν και λαμβάνονται οι αποφάσεις από την κυβέρνηση κατά την πανδημία. Σε ποια σημεία είχατε διαφωνήσει μέσα από το πρίσμα του νομικού;

Για τα θέματα της πανδημίας είχα και έχω ισχυρές απόψεις. Για την αντιμετώπιση της πανδημίας μπαίνουν στο ισοζύγιο η προστασία της δημόσιας υγείας από τη μια και από την άλλη η προστασία θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων συμφώνως του συντάγματος και της ευρωπαϊκής σύμβασης. Εξ υπαρχής είχα θέσει δημόσια την αναγκαιότητα όπως η λήψη των οποιωνδήποτε μέτρων να μην είναι δυσανάλογη και να υπερβαίνει το μέτρο της αναλογικότητας. Θεώρησα και θεωρώ ότι τα lockdowns τα οποία εφαρμόστηκαν οριζόντια υπερέβαιναν το μέτρο της αναλογικότητας σε κάποιες περιπτώσεις όπως π.χ. οι αποκλεισμοί των επαρχιών Λεμεσού και Πάφου ή οι περιορισμοί εργαζομένων στα γραφεία. Επιπρόσθετα, θεωρώ ότι, δόθηκε μία υπέρμετρη σημασία και σπουδαιότητα στην επιβολή εμμέσως υποχρεωτικού εμβολιασμού. Η κυβέρνηση προώθησε μέτρα επί τούτου τα οποία κατά την γνώμη μου ήταν δυσανάλογα με τον επιδιωκόμενο σκοπό. Η οριζόντια εφαρμογή του safe pass επιπρόσθετα, πιθανόν να παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας. Επίσης θεώρησα και θεωρώ ότι μέτρα αυτού του είδους δεν μπορεί να λαμβάνονται με υπουργικά διατάγματα αλλά θα έπρεπε να θεσπίζονται από τη Βουλή των Αντιπροσώπων σε έκτακτες συνεδρίες της και των Επιτροπών της. Μόνο εάν κηρυσσόταν έκτακτη ανάγκη θα μπορούσε να λειτουργήσει το κράτος με διατάγματα. Στον τομέα της δικαιοσύνης αγωνίστηκα μαζί με το Συμβούλιο, ούτως ώστε τα δικαστήρια και τα πρωτοκολλητεία να κηρυχθούν σαν ουσιώδεις υπηρεσίες. Ήταν μία από τις αρχικές μου εισηγήσεις. Το ίδιο και για τα δικηγορικά γραφεία. Η κυβέρνηση δια του Υπουργού Υγείας πείστηκε περί τούτου και έχουμε την υπόσχεση του νέου Υπουργού ότι, σε περίπτωση νέου lockdown, η δικαιοσύνη στο σύνολό της θα είναι ουσιώδης υπηρεσία. Πολλά από τα θέματα είναι ενώπιον των δικαστηρίων. Επειδή όμως, τα γρανάζια της δικαιοσύνης καθυστερούν, τελεσίδικες αποφάσεις δεν θα έχουμε πολύ σύντομα. Οι πρώτες αποφάσεις υπέρ της νομιμότητας και συνταγματικότητας των μέτρων δεν είναι τελεσίδικες. Αφορούν ποινικές υποθέσεις και αποφάσεις οι οποίες έχουν εφεσιβληθεί, είτε αποφάσεις σε ενδιάμεσες αιτήσεις και δεν αποφασίζουν την ουσία της υπόθεσης. Σε άλλες χώρες όπως στην Ισπανία παραδείγματος χάριν, lockdowns έχουν κηρυχθεί αντισυνταγματικά. Επίσης πτυχές του lockdown κηρυχθήκαν αντισυνταγματικές σε κάποια δικαστήρια στην Γερμανία, στην Ολλανδία ακόμα και στο Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ. Τα θέματα αυτά δεν είναι

εύκολα. Ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις που ανέφερα οι αποφάσεις δεν ήταν ομόφωνες αλλά σε πολλές περιπτώσεις ήταν με πλειοψηφία μίας ψήφου. Είχαμε να αντιμετωπίσουμε πρωτόγνωρες καταστάσεις. Η ανησυχία μου είναι ότι τα ΜΜΕ οδηγούν και καθοδηγούν την κοινή γνώμη εκεί που θέλουν και όπως θέλουν. Ο ρόλος των δικηγόρων και των νομικών είναι σε αυτές και ανάλογες περιπτώσεις, να υποβοηθούν με τις γνώσεις τους στον δημόσιο διάλογο για να περιορίζονται οι ακρότητες. Σε τέτοιες περιπτώσεις πρέπει να ενεργούν σαν η Σωκρατική αλογόμυγα η οποία είναι ενοχλητική αλλά στο τέλος της ημέρας καταλήγει βοηθητική.

2. ΠΑΝΔΗΜΙΑ, ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ. Η ΣΥΝΕΧΗΣ ΜΕΤΑΛΛΑΞΗ ΤΩΝ ΤΙΘΕΜΕΝΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ. ΜΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ ³⁴²

Συνέντευξη στο Portnet.gr

Δρ. Παναγιώτης Δέγλερης³⁴³

1. Γιατί τα ζητήματα που αφορούν την πανδημία μεταλλάσσονται συνεχώς; Πού οφείλονται οι συνεχείς μεταλλάξεις; Είναι η πανδημία ένας μικρόκοσμος μέσα στον οποίο τίθενται σε νέα βάση όλες οι εκφάνσεις της λειτουργίας ενός κράτους;

Η προσωπική μου προσέγγιση και ανάλυση κατατείνει στο ότι μέχρι σήμερα η πανδημία ανέδειξε:

- α. μία τεράστια οικονομική – κοινωνική κρίση
- β. μία «αλλοίωση» του δημοκρατικού πολιτεύματος
- γ. ένα νέο; καθεστώς αλήθειας μέσω του ιατρικού κανόνα (norm) έναντι του δικαϊκού νόμου
- δ. μία σύγχρονη μορφή κράτους, με μία νέα ολιγαρχία των επαϊόντων, που αλλάζει τους δημοκρατικούς όρους θέσμησης, με υποβάθμιση της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης
- ε. καθιστώντας παράλληλα τον «φόβο» σαν το βασικό πλέον θεμέλιο της κοινωνικής συνοχής. Πρόκειται αναμφίβολα για ένα μετασχηματισμό της τέχνης διακυβέρνησης των ανθρώπων, με τη «βιοπολιτική» πλέον προσέγγιση

2. Μιλήστε μας λίγο για την κατάσταση που ζούμε: είναι κατάσταση έκτακτης ανάγκης ή κατάσταση εξαίρεσης; Ποια η διαφορά; Τι σημαίνει «κατάσταση εξαίρεσης»;

Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης για πολλές δεκαετίες παρέμεινε ένα μάλλον «αόρατο» ζήτημα για τη συνταγματική θεωρία αλλά και τον δημόσιο

³⁴² Γραπτή απόδοση της συνέντευξης που δόθηκε στον Ν. Ανανιάδη - Διευθυντή του Portnet.gr στις 10.3.2021, με αφορμή την εισήγηση του Π. Δέγλερη στην διαδικτυακή επιστημονική εκδήλωση του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Frederick

³⁴³ Αν. Καθηγητής Νομικής Πανεπιστημίου Frederick Αντιπρόεδρου Τμήματος Νομικής

διάλογο, ενώ η προσφυγή σε αυτή θεωρείται πάντα ένα έσχατο μέτρο.

Η κατάσταση εξαίρεσης (Δημοκρατία της Βαϊμάρης – Carl Schmitt) αποδεσμεύει την επίκληση της κατάστασης ανάγκης από κάθε νομικό όριο («ο κυρίαρχος είναι αυτός που αποφασίζει για την εξαίρεση»).

Γι' αυτό ακριβώς και η δυσπιστία όλων στη δικαιολόγησή της.

Η προσπάθεια των ευρωπαϊκών συνταγμάτων και των ευρωπαίων πολιτών, μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, είναι να θέσουν την έκτακτη ανάγκη εντός των ορίων του δικαίου. Πάντα βέβαια με τον όρο της προσωρινότητας των όποιων μέτρων λαμβάνονται, που όμως η χρήση τους δεν παύει να είναι περιορισμός της ελευθερίας.

Σαν επισήμανση – ειδικά για το θέμα αυτό – μόνον θέλω να αναφερθώ στον τίτλο της σχετικής μονογραφίας του Giorgio Agamben, που προφητικά επισημαίνει: «Κατάσταση εξαίρεσης: όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα», με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Patriot Act μετά την 11^η.9.2001, για το καθεστώς εξαίρεσης όταν αυτό λειτουργεί χωρίς να βασίζεται στο δίκαιο (Guantanamo).

Καταλήγω στο ότι είναι αναγκαία – όσο ποτέ – η προστασία της δημοκρατίας, που απειλείται από την πανδημία και την κρίση.

3. Ποιος είναι ο «θαυμαστός καινούριος κόσμος» που δημιουργήσε η πανδημία;

3.1 Το νέο «βιοπολιτικό» παράδειγμα που αναδύθηκε είναι κατασκευασμένο από υλικά που προϋπήρχαν, αναφέρει χαρακτηριστικά ο Καθηγητής Ξ. Κοντιάδης στο βιβλίο του: «Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα / Ο κόσμος μετά τον Covid – 19».

Ενώ παράλληλα ξαναγίνεται επίκαιρη – σαν εργαλείο σκέψης και ανάλυσης η προσέγγιση του Μ. Foucault για τη βιοεξουσία και τη βιοπολιτική.

Ο Μ. Foucault (1926 – 1984) στα τέλη της δεκαετίας του '70 εισήγαγε την έννοια της βιοπολιτικής, μέσα από μία σειρά παραδόσεων στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978 – 1979). Η βιοπολιτική αφορά στις τεχνικές διαχείρισης και ρύθμισης της ζωής και του θανάτου των ανθρώπων πληθυσμών από την εκάστοτε εξουσία. Αυτό σημαίνει πως έχει τη δυνατότητα να διαμορφώνει και να μορφοποιεί τη ζωή του ανθρώπινου είδους όπως θέλει και χρειάζεται, ώστε να εδραιωθεί και να αυξάνει τη δύναμή,

της ενώ σκοπός της είναι η ρύθμιση της ασφάλειας και της ευημερίας του ανθρώπινου είδους.

Η ασφάλεια και η ευημερία είναι δύο όροι αλληλοεξαρτώμενοι και από τη στιγμή που δεν έχουμε ιδεολογικούς προσανατολισμούς το μόνο που μένει είναι η διαχείριση της ίδιας της ζωής. Έχοντας ένα αποπολιτικοποιημένο πλήθος, που ενδιαφέρεται μόνο για την «τακτοποίηση των συμφερόντων» του, ο μόνος και πιο εύκολος δρόμος για να το διαχειριστεί η εξουσία είναι μέσω του φόβου. Με αυτόν τον τρόπο η εκάστοτε εξουσία καθίσταται ικανή να εδραιωθεί και να επιβληθεί εξυπηρετώντας τα δικά της συμφέροντα. Αυτή είναι η βιοπολιτική που πρέπει να την κατανοήσουμε σαν ένα νέο κεφάλαιο της πολιτικής που δεν είχαμε αντιληφθεί

3.2 Θεωρώ ότι το δίκαιο και τα δικαιώματα – Η δημοκρατία αλλά και η Δικαιοσύνη είναι οι μεγάλοι χαμένοι της πανδημίας, αναφέροντας ότι αναδείχθηκαν πλείστα όσα συνταγματικά ζητήματα με τη νέα «θεοκρατία» των τεχνοκρατών και των αλγορίθμων, με απρόβλεπτες θεσμικές συνέπειες, ενώ είναι πάντα παρόν το ενδεχόμενο του «συνταγματικού μιθριδατισμού».

Όπως δε χαρακτηριστικά κατέγραψε ο Καθηγητής Σπ. Βλαχόπουλος:

«Αν δεχόμαστε τον πρόσκαιρο περιορισμό των συνταγματικών μας δικαιωμάτων για να συνεχίσουμε να τα έχουμε, αυτό δεν σημαίνει ότι επιτρέπεται να εθιστούμε στην απώλειά τους».

4. Με την πανδημία, έχουμε μπροστά μας τον Λεβιάθαν; Δηλαδή ένα κράτος που έχει το μονοπώλιο της απόλυτης εξουσίας (και της βίας); Ζούμε την αποδόμηση της κοινωνικής ειρήνης;

4.1 Στην εισήγησή μου στην Ημερίδα του Τμήματος Νομικής στις 10.3.2021 έκανα μόνο μία ελάχιστη αναφορά στο ίδιο το εξώφυλλο της αρχικής έκδοσης του «Λεβιάθαν» του έτους 1651, το οποίο αποτυπώνει μάλλον παραστατικά τις σκέψεις του συγγραφέα Thomas Hobbes για τη θέσμιση της πολιτικής κοινότητας.

Η ακριβής δε περιγραφή αυτής της γκραβούρας θα μπορούσε να αποδοθεί ως εξής:

· Μία γιγάντια ανθρώπινη (ανδρική) μορφή (αντλημένη από τη Βίβλο -Παλαιά Διαθήκη - Βιβλίο του Ιώβ), υψώνεται θεόρατη πάνω από την ύπαιθρο και τις πόλεις των ανθρώπων.

· Στο κεφάλι του έχει ένα στέμμα και κρατά απόλυτα συμβολικά ένα ξίφος στο ένα χέρι και ένα σκήπτρο στο άλλο.

· Το σώμα του όμως αποτελείται από χιλιάδες ανθρώπινες μορφές.

Πάνω δε ακριβώς από την εικόνα αυτή καταγράφεται μία φράση από το 41^ο Κεφάλαιο του Ιώβ: Non est potestas Super Terram quae comparetur / Job. 41.24 “There is no power on earth to be compared with him”

Δηλαδή: Δεν υπάρχει εξουσία πάνω στη γη που να συγκρίνεται με τη δική του.

4.2 Η πανδημία αποτέλεσε τον καταλύτη ή και τον επιταχυντή για την επιβολή και την επικράτηση μιας σειράς πρακτικών, περιορισμών και συμπεριφορών, που τελικά δεν μας ήταν άγνωστες.

5. Ποιος είναι ο ρόλος των πολιτών σε αυτό το πλαίσιο;

5.1 Αναγκαία όσο ποτέ η υπεράσπιση της συμμετοχής, της δημοκρατικής λειτουργίας της συμπερίληψης (η δημοκρατία συμπεριλαμβάνει πλούσιους και φτωχούς, εργάτες, αστούς, άστεγους, άνεργους, μικροαστούς, μεγαλοαστούς, μετανάστες) με συνολική άσκηση των δικαιωμάτων, με μία νέα απαίτηση συμμετοχής – θέσμισης δημοκρατικά νομιμοποιημένου δικαίου και με νέες δημοκρατικές συναινέσεις.

5.2 Με δυνατότητα ελέγχου όλων των εξουσιών από το δίκαιο και τη δικαιοσύνη, εντός του κράτους δικαίου με σαφή στόχο τις κοινωνικές αξίες, την απόδοση δικαίου και την καταπολέμηση των αδικιών και των ανισοτήτων.

6. Τι είναι σημαντικό να κρατήσουμε από αυτή την περίοδο της πανδημίας, η οποία ξεκίνησε ως υγειονομική κρίση αλλά αφορά πια την ίδια τη δημοκρατία;

Καταλήγω στην ανάγκη αναστοχασμού, στην ανάγκη για μία νέα προσέγγιση της δικαιοσύνης, που θα έχει στόχο τη σύγκλιση (και όχι απόκλιση) μεταξύ δικαίου και δικαιοσύνης.

Η δημοκρατική πολιτεία να μην απολέσει άλλο το μέτρο προσφεύγοντας στο εξαιρετικό δίκαιο, με μία νέα προσέγγιση του κοινού καλού – του δημόσιου συμφέροντος, της κοινωνικής αλληλεγγύης αλλά και αναθεώρηση αξιών, υπενθυμίζοντας και πάλι ότι το τέλος της πανδημίας αυτής δεν συμπίπτει με το τέλος της κρίσης.

«Leviathan» του Thomas Hobbes 1651

Αναμφίβολα η έρευνα για το έργο αυτό – μνημείο του ανθρωπίνου πνεύματος – αριθμεί χιλιάδες εργασίες, ιδιαίτερα για τα ερωτήματα που θέτει για την πολιτική σκέψη και την κοινότητα των ανθρώπων: τι τη δημιουργεί; τι την συντηρεί και τι την καταστρέφει; εξουσία; θεσμοί;

Για την παρούσα εισήγηση κρατώ μόνο σαν ελάχιστη αναφορά το ίδιο το εξώφυλλο της αρχικής έκδοσης του Λεβιάθαν του 1651, το οποίο αποτυπώνει μάλλον παραστατικά τις σκέψεις του συγγραφέα (ή τη θέσμιση της πολιτικής κοινότητας στη σκέψη του Hobbes).

- Μία γιγάντια ανθρώπινη (ανδρική) μορφή (αντλημένη από τη Βίβλο -Παλαιά Διαθήκη - Βιβλίο του Ιώβ), υψώνεται θεόρατη πάνω από την ύπαιθρο και τις πόλεις των ανθρώπων.
- Στο κεφάλι του έχει ένα στέμμα και κρατά απόλυτα συμβολικά ένα ξίφος στο ένα χέρι και ένα σκήπτρο στο άλλο.
- Το σώμα του όμως αποτελείται από χιλιάδες ανθρώπινες μορφές.

Πάνω δε ακριβώς από την εικόνα αυτή διαγράφεται μία φράση από το 41: κεφάλαιο του Ιώβ.

Non est potestas Super Terram quae comparetur / Job. 41.24

"There is no power on earth to be compared with him"

Δεν υπάρχει εξουσία πάνω στη γη που να συγκρίνεται με τη δική του.

«ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ»³⁴⁴Δρ. Χρίστου Κληρίδη³⁴⁵

Η πιο κάτω συνέντευξη με τον Πρόεδρο του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου, Δρ Χρίστο Κληρίδη, έγινε τηλεφωνικώς πριν από δύο βδομάδες, όταν τα νέα αυστηρά μέτρα για τους μη εμβολιασμένους έμπαιναν σε εφαρμογή. Η πανδημία του κορωνοϊού έχει ανοίξει ένα σοβαρό θέμα προς συζήτηση: καταπατούνται ή όχι ανθρώπινα δικαιώματα και ατομικές ελευθερίες με την εφαρμογή μέτρων και διαταγμάτων; Αυτή είναι μια συζήτηση που τα κόμματα δεν έχουν κάνει ούτε εντός ούτε εκτός βουλής, είναι μια συζήτηση που δεν τέθηκε σε καμία δημόσια διαβούλευση, είναι μια συζήτηση που αιωρείται σαν απαγορευμένο θέμα.

«Θεωρώ ότι θα πρέπει να υπάρχει ένας δίκαιος ισοσκελισμός μεταξύ προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, όπως κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα από Διεθνείς Συμβάσεις, από Ψηφίσματα της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, και της ανάγκης προστασίας της δημόσιας υγείας», λέει ανάμεσα σε άλλα, στην πιο κάτω άκρως ενδιαφέρουσα συνέντευξη ο Δρ Κληρίδης.

Της Γιώτας Δημητρίου

Η πανδημία Δρ Κληρίδη έχει ανοίξει μια συζήτηση περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ατομικών ελευθεριών. Όφειλε ή όχι το κράτος να μεριμνήσει έτσι ώστε να μην αμφιβάλλουμε σήμερα και να μην τίθεται θέμα αν έχουν ή όχι καταπατηθεί ανθρώπινα δικαιώματα και ατομικές ελευθερίες;

Θα απαντήσω, λέγοντας ότι ναι, είναι ευθύνη του Κράτους να βεβαιώνετε κάθε φορά που λαμβάνει οποιαδήποτε αναγκαία μέτρα για σκοπούς προστασίας της δημόσιας υγείας, ότι δεν υπάρχει καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Διαφωνώ με την άποψη η οποία είχε εκφραστεί ότι όταν

έχεις να αντιμετωπίσεις θέματα δημόσιας υγείας τα ανθρώπινα δικαιώματα μπαίνουν στο περιθώριο ουσιαστικά. Θεωρώ ότι θα πρέπει να υπάρχει ένας δίκαιος ισοσκελισμός μεταξύ προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, όπως κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα, από Διεθνείς Συμβάσεις, από Ψηφίσματα της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της ανάγκης προστασίας της δημόσιας υγείας. Δεν υπάρχει στον ισοσκελισμό αυτό ειδικό βάρος εις το θέμα της προστασίας της δημόσιας υγείας. Και τα δύο μπορεί να μπουν στην πλάστιγκα και να βρεθεί η χρυσή τομή. Πολύ φοβάμαι ότι σε αρκετές περιπτώσεις δυστυχώς, η πλάστιγκα έχει γείρει υπέρ της προστασίας της δημόσιας υγείας, ή της εξυπηρέτησης κάποιων πολιτικών ή οικονομικών σκοπιμοτήτων σε βάρος της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων.

Στην έκθεση για τα θεμελιώδη δικαιώματα του '21, του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης συζητήθηκε και ο αντίκτυπος που είχε η πανδημία στα θεμελιώδη δικαιώματα και στην καθημερινότητα των πολιτών και κυρίως στις εύλωτες κοινωνικά ομάδες. Στην Κύπρο το θέμα θα έπρεπε ή όχι να αποτελέσει σοβαρό θέμα συζήτησης εντός της Κυπριακής Βουλής; Είχα διατυπώσει την άποψη από τις πρώτες κιόλας μέρες του εγκλεισμού, (lockdown τον Μάρτιο του 2020), ότι τα οποιαδήποτε μέτρα σε σχέση με τη πανδημία δεν έπρεπε να αφεθούν στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Υπουργικού Συμβουλίου και ή του Υπουργού με την έκδοση των γνωστών διαταγμάτων. Ακριβώς η διαδικασία η οποία ακολουθήθηκε, κατά τη γνώμη μου, εκφεύγει της νομιμότητας, αλλά σημαντικότερο είναι ότι δεν υπάρχει δημόσια συζήτηση και δημόσιος διάλογος ο οποίος θα μπορούσε να γίνει μέσα στο πλαίσιο της βουλής. Ούτε δέχομαι ότι επειδή είναι επείγοντα τα μέτρα θα πρέπει να λαμβάνονται χωρίς να προηγηθεί δημόσιος διάλογος. Νομίζω υπάρχει αρκετός χρόνος και αρκετό περιθώριο στη λήψη μέτρων. Βλέπουμε πχ ότι ακόμη και τώρα που λαμβάνονται έκτακτα μέτρα συνεδριάζει η επιτροπή των επιστημόνων, διατυπώνει τις απόψεις της, τις συζητά με τον Υπουργό, πηγαίνει ο Υπουργός στο Υπουργικό Συμβούλιο και μετά εκδίδεται το διάταγμα. Υπάρχει δηλαδή χρονικό πλαίσιο έστω και μίας ημέρας ή δύο ημερών (είναι αρκετός χρόνος) για να συζητηθούν τα θέματα. Μέσα από τη συζήτηση και το brainstorming, ιδιαίτερα μέσα στο κοινοβούλιο, στη βουλή, στην οποία θα ακουστούν και οι απόψεις των επηρεαζομένων οι οποίοι εκτάκτως μπορεί να κληθούν και να δώσουν τις απόψεις τους, υπάρχει σίγουρα μια δημοκρατική διαδικασία λήψης των αποφάσεων που είναι προτιμητέα. Το

³⁴⁴ Συνέντευξη Δρ. Χρίστου Κληρίδη στο SkalaTimes (www.skالاتimes.com) 29/12/2021

³⁴⁵ Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Πρόεδρος Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου

βλέπουμε αυτό σε όλες τις χώρες της Ευρώπης όπου τα μέτρα αυτά, (πχ Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία), λαμβάνονται μέσα από συζήτηση η οποία γίνεται στο Κοινοβούλιο. Συνεπώς, η διαδικασία η οποία ακολουθήθηκε στην Κύπρο δεν είναι η ενδεδειγμένη, κατά τη προσωπική μου άποψη.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι μόνο ηθικές αρχές αλλά προστατεύονται και ως νόμιμα δικαιώματα κατά το εθνικό και διεθνές δίκαιο. Στο μυαλό αρκετού κόσμου, με ή χωρίς νομικές γνώσεις, αυτά τα δικαιώματα έχουν καταπατηθεί. Θα σας ρωτήσω ευθέως και αν θέλετε απαντάτε. Το να απαγορεύεται από ένα Υπουργικό Συμβούλιο ο ανεμβολίαστος να πάει να φάει σε ένα εστιατόριο, να πάει σε μια καφετέρια, σε ένα γάμο, κτλ, είναι ή όχι καταπάτηση ατομικών ελευθεριών; Την στιγμή που αυτός ο ανεμβολίαστος με Rapid Test μπορούσε μέχρι χθες να πάει, άρα δεν είναι μια επιστημονική άποψη που ώθησε το Υπουργικό Συμβούλιο να πάρει αυτή την απόφαση αλλά νομίζω –είναι κοινό μυστικό– ότι τα μέτρα είναι για να επηρεάσουν, να ωθήσουν, τον κόσμο να πάει να εμβολιαστεί για να μπορεί να κυκλοφορήσει. Άρα αυτό από μόνο του, Δρ Κληρίδη, εσείς ως νομικός, πως το βλέπετε;

Έχω εκφράσει ήδη δημόσια την προσωπική μου άποψη σαν νομικός, θεωρώ ότι το μέτρο αυτό έχει λιγότερο να κάνει με θέματα δημόσιας υγείας και περισσότερο με την προσπάθεια να υποχρεωθούν αυτοί οι οποίοι για τον οποιοδήποτε λόγο επέλεξαν –και είναι δικαίωμα τους συνταγματικό και ατομικό – να μην εμβολιαστούν, να υποχρεώσει αυτά τα άτομα, δημιουργώντας δυσκολίες στην καθημερινότητα τους και στην κοινωνική και ιδιωτική ζωή τους, να εμβολιαστούν. Εξάλλου, και Προεδρικές δηλώσεις, αλλά και του Υπουργού, ήταν προς αυτή την κατεύθυνση. Δηλαδή ότι τα μέτρα λαμβάνονται για να υποχρεωθούν οι ανεμβολίαστοι να εμβολιαστούν. Αυτή η απόφαση κατά τη γνώμη μου αντιβαίνει ψηφίσματα τόσο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, όσο και της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης τα οποία 1. Καθιερώνουν την αρχή της μη διάκρισης μεταξύ εμβολιασμένων και ανεμβολίαστων και ότι αυτή πρέπει να φυλάσσεται σαν κόρη οφθαλμού και 2. Ότι το Κράτος, τα κράτη, δεν δικαιούνται να υποχρεώνουν τους πολίτες τους σε εμβολιασμό, είτε άμεσα, είτε έμμεσα.

Θεωρώ επίσης ότι τέτοιου είδους σοβαρά μέτρα, όπως έχω αναφέρει, δεν θα

μπορούσαν παρά να ληφθούν μόνο με απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων και σχετική νομοθεσία, ή έγκριση του σχετικού διατάγματος από τη Βουλή των Αντιπροσώπων και ή εν πάση περιπτώσει θεωρώ επίσης ότι το Κυπριακό Σύνταγμα έχει συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες, σύμφωνα δε με το άρθρο 7 αυτού δεν επιτρέπεται η οποιαδήποτε επέμβαση στην σωματική ακεραιότητα του οποιοδήποτε προσώπου. Δεν υπάρχουν οποιεσδήποτε εξαιρέσεις σε αυτή την απόλυτη προστασία του Συντάγματος και συνεπώς η επιβολή του μέτρου του εμβολιασμού απαγορεύεται με το Κυπριακό Σύνταγμα δεν επιτρέπεται ο υποχρεωτικός εμβολιασμός και θεωρώ ότι και η έμμεση προσπάθεια επιβολής του μέτρου αυτού είναι εξίσου παράνομη. Επιπρόσθετα θεωρώ ότι το μέτρο υπερβαίνει και το όριο της αναλογικότητας. Δεδομένου ότι ελήφθη σε μια περίοδο που δεν υπήρχε οποιαδήποτε μελέτη –εξ όσων γνωρίζω– ότι οι ανεμβολίαστοι με rapid test εις τους χώρους εστίασης είχαν δημιουργήσει οποιοδήποτε πρόβλημα, και επιπρόσθετα δεν έχει πεισθεί αν θέλετε ο οποιοσδήποτε, από επιστημονικής άποψης, ότι οι ανεμβολίαστοι με rapid test δημιουργούν οποιοδήποτε πρόβλημα στην συμμετοχή τους στους χώρους εστίασης. Συνεπώς πρόκειται για ένα πολύ δυσανάλογο μέτρο το οποίο δημιουργεί και δυσμενή διάκριση η οποία δεν είναι επιτρεπτή υπό τις περιστάσεις και πιθανότατα να είναι και αντίθετη με το άρθρο 28 του Συντάγματος. το οποίο κατοχυρώνει την ίση μεταχείριση εκ μέρους της πολιτείας όλων των πολιτών.

Μας μιλάτε για άρθρα... Να πούμε ότι κάποιои συμπολίτες μας έχουν προχωρήσει σε αγωγές, όμως είναι πολύ χρονοβόρες οι διαδικασίες. Θα σας ρωτήσω να μας απαντήσετε ως Πρόεδρος του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου. Λόγω της ιδιαιτερότητας της κατάστασης, δεν θα μπορούσε να δοθεί μια προτεραιότητα σε αυτές τις αγωγές; Διότι αντιλαμβανόμαστε όλοι ότι η κατάληξη των υποθέσεων θα σημαίνει κάτι, θα σημαίνει πολλά μάλλον, η κατάληξη αυτών των αγωγών. Άρα, δεν θα μπορούσε να δοθεί μια προτεραιότητα; Διότι από ότι μου έχουν πει άτομα τα οποία έχουν κινήσει αγωγές είναι πάρα πολύ χρονοβόρες.

Όντος, οι διαδικασίες είναι πολύ χρονοβόρες υπήρχε μια απόφαση πέρσι του Διοικητικού Δικαστηρίου ότι τα μέτρα μέσω διαταγμάτων δεν ελέγχονται από το Διοικητικό Δικαστήριο, διότι θεωρούνται σαν πράξεις κυβέρνησης, (*actes de gouvernement*) και εν πάσει περιπτώσεις δεν είναι διοικητικές πράξεις. Σαν αποτέλεσμα, η μόνη θεραπεία την οποία έχουν

οι πολίτες είναι δια της προσφυγής στα επαρχιακά δικαστήρια, εκτός και αν το Ανώτερο Δικαστήριο αποφασίσει διαφορετικά, ότι δηλαδή θα μπορούσε και μπορούν να εφεσιβληθούν οι αποφάσεις αυτές, τα διατάγματα, στα διοικητικά δικαστήρια. Μέχρι στιγμής όμως όπως έχουν τα πράγματα υποχρεούται κάποιος να προσφύγει στο δικαστήριο για να επιλύσει την διαφορά στο επαρχιακό δικαστήριο, ή αν κατηγορηθεί για παραβίαση των μέτρων να προσβάλει σαν μέρος της υπεράσπισης του την Αντισυνταγματικότητα και ή εκνομη διαχείριση του όλου θέματος.

Όμως, όντως, οι διαδικασίες αυτές είναι πολύ χρονοβόρες, είτε πρόκειται για αστικής φύσεως υπόθεση, είτε για υπεράσπιση σε ποινική υπόθεση, και τελικά καταλήγουν μετά από έφεση στο Ανώτατο Δικαστήριο. Οι εφέσεις στο Ανώτατο Δικαστήριο παίρνουν πάρα πολλά χρόνια δυστυχώς να εκδικαστούν λόγω του απαρχαιωμένου συστήματος που έχουμε, η μεταρρύθμιση δυστυχώς δεν έχει ακόμη περάσει και αν περνούσε υπάρχει πρόνοια στη μεταρρύθμιση, για αμεσότερη επίλυση αυτού του είδους των θεμάτων, με άμεση παραπομπή στο Ανώτερο Δικαστήριο, είτε από το ποινικό δικαστήριο, είτε από το Διοικητικό Δικαστήριο, είτε από το δικαστήριο που εκδικάζει την αστική διαφορά.

Όπως έχουν τα πράγματα, όμως, θα πάρει πολύ χρόνο. Το μόνο το οποίο θα συνιστούσα είναι σε περίπτωση που εκδίδεται μια απόφαση από το πρωτόδικο δικαστήριο, δηλαδή αν πρόκειται για αίτηση σε προσωρινό διάταγμα, εκεί η διαδικασία εκδικάζεται με ταχείς ρυθμούς θα έλεγα, είτε πρόκειται για έφεση σε ποινική υπόθεση που και εκεί η διαδικασία δεν αργεί πάρα πολύ να ζητήσουν από το Ανώτερο δικαστήριο τις εφέσεις να τις ακούσει κατά προτεραιότητα. Η δυνατότητα αυτή υπάρχει και είμαι σίγουρος ότι λόγω της φύσεως των θεμάτων το Ανώτερο Δικαστήριο πολύ πιθανόν να ορίσει τις εφέσεις για να τις ακούσει το συντομότερο δυνατό.

Ερχόμαστε στο θέμα των εξώδικων, για άτομα που δεν φορούσαν μάσκα, που δεν ακολουθούσαν τα διατάγματα. Αυτοί οι άνθρωποι αν θεωρούν ότι νομικά δεν θα έπρεπε να συμβαίνει αυτό και δεν πληρώσουν το όποιο πρόστιμο, τι θα γίνει; Θα βρεθούν στην φυλακή;

Όχι, φυλακή δεν νομίζω να βρεθούν. Εκείνο το οποίο θα γίνει είναι ότι θα παραπεμφθεί η υπόθεση στο αρμόδιο επαρχιακό δικαστήριο και θα εκδικαστεί. Εκεί στο πλαίσιο της εκδίκασης μπορεί να θέσει την υπεράσπιση

του για όλα τα θέματα, ανθρωπίνων δικαιωμάτων κτλ και όπως είπα, ο τελικός κριτής θα είναι το Ανώτατο Δικαστήριο. Ενδεχομένως, ανάλογα με το πιο διάταγμα είναι που προσβάλλεται, κάποιες αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου να ενεργήσουν πιλοτικά. Να είναι πιλοτικής φύσεως, υπό την έννοια ότι θα καθοδηγήσουν την κρίση τόσο των διωκτικών αρχών, όσο και των δικαστηρίων, για την τελική απόφαση αλλά και των εμπλεκόμενων. Δηλαδή, να είμαι πιο συγκεκριμένος, αν πχ αποφασιστεί από το Ανώτατο Δικαστήριο ότι συγκεκριμένο διάταγμα είναι παράνομο για οποιοδήποτε λόγο, τότε αυτό στέλνει ένα μήνυμα και στις διωκτικές αρχές, αλλά και στους εμπλεκόμενους για τον περαιτέρω χειρισμό των υποθέσεων, της συγκεκριμένης, αλλά και των υπόλοιπων υποθέσεων.

Αν αντίθετα, η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου θα είναι υπέρ της νομιμότητας του σχετικού διατάγματος, αυτό θα είναι καθοριστικό και για τις διωκτικές αρχές για τα υπόλοιπα δικαστήρια, αλλά και για τους εμπλεκόμενους.

Πάμε σε ένα πολύ ευαίσθητο θέμα. Τα παιδιά πρέπει να πηγαίνουν στο σχολείο με Rapid Test. Κάποιοι γονείς, έχουμε δει την ομάδα «Ενωμένοι Γονείς», έχουν φέρει αντιστάσεις ως προς αυτό το μέτρο. Εδώ τίθεται ένα θέμα Δρ Κληρίδη, αν ένας γονέας αποφασίσει ότι δεν θα πηγαίνει το παιδί του σχολείο, επειδή δεν θέλει το παιδί του να κάνει rapid test, ή να φορεί μάσκα, αν το σχολείο αρνείται σε ένα παιδάκι που δεν κάνει το rapid test, να πάει σχολείο, δεν τίθεται θέμα του δικαιώματος στη μάθηση;

Κοιτάζετε, είναι ένα πολύ πρωτότυπο θέμα. Μέχρι πρόσφατα, πχ για το θέμα των εξετάσεων, όπου θα έπρεπε να γίνει ζωντανή εξέταση και έπρεπε να προσκομιστεί rapid test, υπήρχαν περιπτώσεις όπου οι γονείς αρνήθηκαν, διότι πολλές φορές και το ίδιο το παιδί, ανάλογα με την ηλικία του, αρνείται να δεχθεί το rapid test ή ακόμη και να φορέσει μάσκα. Σε αυτές τις περιπτώσεις είχε γίνει πρόνοια για επαναληπτική εξέταση εκ μέρους του Υπουργείου Παιδείας, είχα συγκεκριμένη περίπτωση, και μιλώ εκ πείρας αν θέλετε, και έτσι το πρόβλημα λύθηκε. Δεδομένου ότι υπάρχει το ενδεχόμενο και για την εξ αποστάσεως μάθηση ίσως το Υπουργείο, οι αρμόδιοι φορείς να εξέταζαν το θέμα, (οι ίδιοι λένε ότι πρόκειται για ένα πολύ μικρό ποσοστό), για αυτό το μικρό ποσοστό να παρέχεται η παράλληλη αναμετάδοση του μαθήματος όπως διδάσκεται στους υπόλοι-

πους ζωντανά στη τάξη, διαδικτυακά και εξ αποστάσεως. Επαναλαμβάνω ότι το ίδιο το Υπουργείο έχει δώσει στατιστικές ότι πρόκειται για ένα ελάχιστο και πολύ μικρό ποσοστό μαθητών οι οποίοι για οποιοδήποτε λόγο αρνούνται είτε να φορέσουν τη μάσκα, είτε να υποβληθούν στο rapid test. Πιστεύω ότι υπάρχουν λύσεις φτάνει να υπάρχει διάλογος και αλληλοκατανόηση. Η επιβολή με μέτρα του αποφασίζω και διατάσσω, διότι εγώ ο πατερούλης του Κράτους ξέρω τι είναι καλύτερο για σένα και για την υγεία σου, νομίζω δεν βοηθά. Και είναι εδώ νομίζω που σαν πολιτεία θα έπρεπε να ήμασταν πιο προσεκτικοί στην αντιμετώπιση αυτών των θεμάτων και πιο ευαίσθητοι.

Το εμβόλιο είναι υπό δοκιμή. Αυτό δεν το λέμε εμείς, αλλά τα επίσημα έγγραφα του vaccelerate και άλλα επίσημα έγγραφα, όπως επίσης η Κύπρος θα πάρει κάποια εκατομμύρια επειδή συμμετέχει σε αυτές τις δοκιμές, αυτά τα έγγραφα δεν είναι μυστικά, ήταν δημοσιευμένα στο ΡΙΟ. Το να αναγκάζεται έμμεσα ή άμεσα (όπως πχ στην Αυστρία) ο κόσμος να εμβολιαστεί με ένα υπό δοκιμή εμβόλιο ακόμη και αν αύριο αποδειχθεί ότι είναι το καλύτερο εμβόλιο που έχει ανακαλύψει η ανθρωπότητα, όμως το να αναγκάζεται ο κόσμος έμμεσα ή άμεσα να εμβολιαστεί με ένα υπό δοκιμή εμβόλιο θυμίζει ή όχι τους κανόνες της Νυρεμβέργης;

Δεν ξέρω αν υπάρχει ο συσχετισμός αυτός, δεν θα ήθελα να το σχολιάσω. Διότι στην Νυρεμβέργη είχαμε δίκες Ναζιστών οι οποίοι έκαναν πειράματα πάνω στον Εβραϊκό λαό, υπό μορφή... μπορεί να μην είναι ακριβώς ανάλογη περίπτωση δεν θα ήθελα να συγκρίνω τα δύο.

Όμως, όπως έχω πει ο υποχρεωτικός εμβολιασμός στην Κύπρο θεωρώ ότι είναι αδύνατο να περάσει ενόψει των προνοιών του Συντάγματος και του Άρθρου 7, το οποίο διαφοροποιεί αν θέλετε και την Κυπριακή Έννομη Τάξη από άλλες χώρες, όπως είναι η Ελλάδα πχ, ή η Αυστρία, ή η Γαλλία, που έχει επιβληθεί ο υποχρεωτικός εμβολιασμός σε ορισμένες κατηγορίες πολιτών. Άρα, δεν θεωρώ ότι ο υποχρεωτικός εμβολιασμός μπορεί αν είναι στις σκέψεις του Υπουργείου ή της Κυβέρνησης. Αλλά, όντως ο έμμεσος εμβολιασμός με τον τρόπο ο οποίος επιχειρείται είναι άγαρμος.

Αν κάποιος άτομο έχει σοβαρές παρενέργειες από το εμβόλιο, υπάρ-

χει κάποιο νομοθετικό πλαίσιο για τη κάλυψη τέτοιων περιστατικών; Τη στιγμή που οι ίδιες οι εταιρείες αποποιούνται της όποιας ευθύνης διότι λένε ξεκάθαρα ότι είναι υπό δοκιμή και ότι σε δύο χρόνια θα μπορούμε να εξάγουμε τα οποιαδήποτε συμπεράσματα. Υπάρχει κάποιο νομοθετικό πλαίσιο απ' ό,τι γνωρίζεται, για άτομα με πιθανές σοβαρές παρενέργειες;

Υπάρχει η Χάρτα των Δικαιωμάτων των Ασθενών η οποία έχει θεσμοθετηθεί από τη βουλή των Αντιπροσώπων. Υπάρχουν Διεθνείς Συμβάσεις όπως είναι η Διεθνής Σύμβαση του Οβιέδο για την απαγόρευση του υποχρεωτικού εμβολιασμού και υπάρχει και το αστικό δίκαιο όπου και σε όποια περίπτωση ήθελε καταδειχθεί ότι ο εμβολιασμός δεν θα έπρεπε να είχε προηγηθεί ή και αποδειχθεί στο δικαστήριο ότι χορηγήθηκε κάτω από συνθήκες που συνιστούν αμέλεια των εμπλεκόμενων τότε μπορεί να επέχει ευθύνη το κράτος. Αλλά, αντιλαμβάνεστε ότι είναι πολύ δύσκολες αυτές οι υποθέσεις ακόμη και για συνήθη ιατρική αμέλεια πολύ δύσκολα αποδεικνύεται στο δικαστήριο. Χρειάζεται πολλή επιστημονική μαρτυρία για να πεισθεί ένα δικαστήριο ότι όντως υπήρχε ιατρική αμέλεια και συνεπώς δεν θεωρώ ότι αυτό απάντηση στα θέματα του υποχρεωτικού εμβολιασμού. Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός, όπως έχω πει, στην Κύπρο δεν μπορεί να γίνει λόγω του Άρθρου 7 του Συντάγματος και λόγω των Διεθνών Συμβάσεων όπως είναι του Οβιέτο που απαγορεύει τον υποχρεωτικό εμβολιασμό.

Τελευταία ερώτηση, κ. Κληρίδη σε λίγους μήνες θα ξεκινήσει η προεκλογική περίοδος για τις προεδρικές εκλογές, το πώς χειρίστηκε ο κάθε υποψήφιος το ζήτημα της πανδημίας πιστεύουμε ότι θα παίζει πάρα πολύ μεγάλο ρόλο στην κρίση και στην απόφαση του κόσμου, ένας ΠτΔ ο οποίος θεωρεί ότι μπορούμε να εξαναγκάσουμε τον κόσμο να βάλει ένα υπό δοκιμή εμβόλιο, ακόμη και αν καταπατούνται κάποια ανθρώπινα δικαιώματα..... δεν θα έπρεπε να επιλέξουμε ένα πρόεδρο ο οποίος θα πρέπει πρώτα από όλα να σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα;

Βεβαίως αυτό είναι πολύ υποκειμενικό. Αν ρωτήσετε τον Πρόεδρο θα πει ότι σέβομαι τα ανθρώπινα δικαιώματα, προστατεύοντας την υγεία προστατεύω και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Είναι θέματα τα οποία έχουν πάντοτε απάντηση και αντίλογο. Από εκεί και πέρα, ο καθένας θα κά-

νει τις δικές του επιλογές βεβαίως και ενδεχομένως και η όλη διαχείριση του θέματος να έχει το δικό της αντίκτυπο στο εκλογικό σώμα. Όμως, παρατηρώ ότι και τα κόμματα στη Κύπρο δεν θα έλεγα ότι ήταν άκρως αρνητικά για τις αποφάσεις οι οποίες έχουν ληφθεί. Μπορεί να ακούστηκε κάποια ήπια κριτική αλλά σε τελική ανάλυση δεν βλέπω τη βουλή ή και τα κόμματα να αναλαμβάνουν οποιοδήποτε πρωταρχικό ρόλο στον τομέα αυτό. Νομίζω έχουν σηκώσει τα χέρια ψηλά και έχουν αφήσει το θέμα στα χέρια κατά αποκλειστικότητα της εκτελεστικής εξουσίας, του Υπουργού και του Υπουργικού Συμβουλίου. Αυτό θα το κρίνει βεβαίως ο καθένας από εμάς στον κατάλληλο χρόνο.

Μα νομίζω είναι ηλίου φαεινότερον ότι τα κόμματα όλα, ανεξαιρέτως, έχουν σηκώσει τα χέρια ψηλά και δεν υπήρξε ούτε αντιπολίτευση, ούτε κάποια αντίθεση σε κανένα απολύτως μέτρο.

Αυτή είναι μία διαπίστωση αν θέλετε που κάνουν πάρα πολλοί και αυτό βεβαίως στην Δημοκρατία θα κριθεί στον κατάλληλο χρόνο.

Κλείνω με αυτό, κάποιοι, δεν ξέρω αν είναι εις γνώση σας ή όχι, συζητούν το όνομα του Δρ Χρίστου Κληρίδη για τις προεδρικές εκλογές του 2023. Θέλετε να σχολιάσετε;

Εγώ έχω πει κατ'επανάληψη, γιατί μου έχει τεθεί αυτό το ερώτημα και από άλλους συναδέλφους σας, αυτή τη στιγμή είμαι αφοσιωμένος ψυχή τε και σώματι στην προώθηση των συμφερόντων της δικαιοσύνης και όλων των συναδέλφων, υπό την ιδιότητα μου σαν Πρόεδρος του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου. Εργάζομαι νυχθημερόν για το Σύλλογο, για τα μέλη μας, έχει γίνει πάρα πολύ δουλειά και θεωρώ ότι με την υπομονή και την επιμονή θα αναβαθμιστεί ο λειτουργός της δικαιοσύνης στο επίπεδο που έπρεπε να ήταν μέχρι σήμερα. Άρα, η σκέψη μου είναι σε αυτή τη κατεύθυνση.

Σας ευχαριστούμε για το χρόνο σας

Και εγώ σας ευχαριστώ, καλά Χριστούγεννα και ευτυχές το νέο έτος.

Ε. ΓΝΩΜΑΤΕΥΣΕΙΣ – ΜΕΛΕΤΕΣ – ΕΡΕΥΝΑ

ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ

Κύπρος 2022

Επεξεργασία, μελέτη και σύνταξη κειμένου

Αλέξανδρος Κληρίδης³⁴⁶,

Τελευταία Ενημέρωση - 23/01/22

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Εισαγωγή – Ποιος, Που, Πως, Πότε	213
Ερμηνείες	213
Ποιος δικαιούται να αποταθεί για ευθανασία	224
Που θα δικαιούται το άτομο να υποβληθεί σε τέτοια θεραπεία ..	230
Πως θα γίνεται η διαδικασία της Ευθανασίας	233
Κεφάλαιο (Α)	233
Κεφάλαιο (Β)	238
Νομικό πλαίσιο της Κύπρου	239
Άτομα που έχουν αισθήσεις/ικανότητα	245
Άτομα που δεν έχουν αισθήσεις/ικανότητα	254
Άλλα νομικά προβλήματα με την ευθανασία	255
Απόψεις / Ανησυχίες συνόλων στη Κύπρο	257
Εκκλησία	257
Γιατροί	257
Πολίτες της Κυπριακής Δημοκρατίας	259
Κεντρική Φυλακή	260
Ιατρικός Τουρισμός	260

³⁴⁶ Δικηγόρος, Συνεργάτης εκ μέρους του Συνδέσμου Προστασίας Δικαιωμάτων Φυλακισμένων και Αποφυλακισθέντων και Μέλος της Επιτροπής Ποινικού Δικαίου, Δικονομίας και Απόδειξης του Π.Δ.Σ.

Ευρώπη	262
Εκτός Ευρώπης	269
Νομολογία από Ευρωπαϊκό Δικαστήριο.....	275
Ιστορία και Θεωρία πίσω από την Ευθανασία	275
Εισηγήσεις	278
Σχεδιαγράμματα	279
Αυτούσια Παραδείγματα Νομοθεσίας	282

Εισαγωγή

Σκοπός του κειμένου είναι να ενημερώσει και εκπαιδεύσει τα άτομα που θα μουν στην διαδικασία να συντάξουν την πρόταση νόμου και τους κανονισμούς που θα ακολουθούν το νόμο αυτό αναφορικά και σε σχέση με την Ευθανασία στη Κύπρο.

Το παρόν κείμενο αποτελείται από παραδείγματα άλλων χωρών που έχουν νομοθετήσει ήδη για το εν λόγω ζήτημα όπως επίσης και ευρύτερη ανάλυση διάφορων πτυχών του θέματος τα οποία ασφαλώς θα πρέπει να ληφθούν υπόψη για να μπορεί να γίνει σωστά και εμπεριστατωμένα η εργασία της οποίας το αποτέλεσμα θα είναι να γίνει και αποδεχτεί από την Κυπριακή πολιτεία ως σύνολο.

Συγκεκριμένη μελέτη μπορεί να γίνει σε επι μέρους σημεία τα οποία θα θεωρηθεί ότι χρειάζονται περαιτέρω εμβάθυνση, επεξήγηση και ανάλυση.

Μια καλή προσέγγιση στο θέμα της ευθανασίας είναι η ίδια που υπάρχει στις θανατικές ανακρίσεις και ουσιαστικά θα πρέπει να απαντά τα 4 «Π».

«Ποιος; Που; Πότε; Πως»

Όταν απαντήσουμε το **Ποιος** δικαιούται να τύχει αυτής της θεραπείας, **Που** θα μπορεί να δικαιούται να εξασκήσει αυτό το δικαίωμα, **Πότε** θα δικαιούται να το εξασκήσει και **Πως**, τότε θα έχουμε ένα ολοκληρωμένο κείμενο το οποίο θα μπορεί να βοηθήσει όσο το περισσότερο τον κόσμο που χρειάζεται μια τέτοια θεραπεία αλλά και το κράτος να διασφαλίσει μια δίκαιη εφαρμογή του δικαιώματος αυτών των ανθρώπων.

Ερμηνείες / Ορισμός

«Ευθανασία»

Μια πρώτη γενική ερμηνεία εντοπίζεται στο **Short Encyclopedia of Medicine for Lawyers, 1966, by Walter Montague Levitt, σελ 151**

«Euthanasia – the **deliberate painless termination of life** in cases of incurable disease»

Στο Ελληνικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Γ. Μπαμπινιώτης σελ. 1998, η λέξη ευθανασία αναλύεται στη σελίδα 691 ως

«ευθανασία – 1. Ο όσον το δυνατό καλύτερος, ευκολότερος και πιο ανώδυνος θάνατος, 2 (ειδικот.) η πρόκληση ανώδυνου θανάτου ή η επίσπευση αυτού, προκειμένου να συντομευθεί η αγωνία ετοιμοθάνατου ή πάσχοντος από ανίατη ασθένεια.»

Η καλύτερη και πιο αναλυτική ερμηνεία που αφορά και την νομική επεξεργασία της ερμηνείας της λέξης, εντοπίζεται στο *Blacks Law Dictionary 11th Edi. 2019 σελ. 696 – 697*

>> **euthanasia** (yoo-tha-nay-zha), n. (1869) The practice or an instance of causing or hastening the death of a pers who suffers from an incurable or terminal disease or condition. esp. a painful one, for reasons of mercy. ∅ Euthanasia is sometimes regarded by the law as second-degree murder, manslaughter, or criminally negligent homicide, In 2001, the Netherlands became the first country t legalize euthanasia. — Also termed mercy killing. See LIVING WILL; ADVANCE DIRECTIVE. Cf. assisted suicide under SUICIDE (1); DYATHANASIA. — euthanasic ‘: »tha-nay-zik), adj. “The translation of the Greek word euthanasia easy death’ — contains an ambiguity. It connotes that means responsible for death are painless, so that the death is an easy one, But it also suggests that the death sought would be a relief from a distressing or intolerable conditiont of living (or dying), so that death, and not merely the means through which it is achieved, is good or right in 1..∅lf Usually, both aspects are intended when the term e: ‘a: nasia is used; but when that is not the case, there can be consequences in legal analysis.” Alexander Morgan Capen,

“Euthanasia,” in 2 Encyclopedia of Crime and Justice 709, 709 (Sanford H. Kadish ed., 1983).

>> **active euthanasia.** (1954) Euthanasia performed by a facilitator (such as a healthcare practitioner) who not only provides the means of death but also carries out the final death-causing act; euthanasia committed through the use of techniques or instrumentalities for hastening death.

» **involuntary euthanasia.** (1950) Euthanasia of a competent,

nonconsenting person; euthanasia that occurs when the person is capable of requesting to be killed but has not done so.

> **nonvoluntary euthanasia.** (1975) Euthanasia of an incompetent, and therefore nonconsenting, person; euthanasia that occurs when the person killed is incapable of either making or refusing to make a request to be killed.

“The opinion of Judge Reinhardt for eight judges of the Ninth Circuit in *Compassion in Dying v Washington* uses the term ‘euthanasia’ in an almost uniquely eccentric way, as the unrequested putting to death of persons suffering from incurable and distressing disease. Almost all other Englishspeakers call that non-voluntary euthanasia, and so shall I. | shall assume Ronald Dworkin’s agreement, since he defines euthanasia simply as ‘deliberately killing a person out of kindness’ — not very serviceable as a legal definition, but compatible with common usage and not with the Ninth Circuit’s. The official Dutch definition of ‘euthanasia’ is precisely opposite to the Ninth Circuit’s, but equally eccentric: termination of life ‘by someone other than the person concerned upon the request of the latter.’ Almost everyone in the English-speaking world calls that ‘voluntary euthanasia,’ and so shall |.” John Finnis, *Human Rights and Common Good* 253 (2011) (citations omitted).

> **passive euthanasia.** (1968) The act of allowing a terminally ill person to die by either withholding or withdrawing life-sustaining support such as a respirator or feeding tube; euthanasia committed through omitting to supply sustenance or treatment that, but for the decision and intent to terminate life, would have been supplied.

> **voluntary euthanasia.** (1932) Euthanasia performed with the terminally ill person’s consent; euthanasia that occurs after the person killed has requested to be killed. euthanize (yoo-tha-niz), vb. (1873) To put to death by euthanasia. @ This term is used chiefly in reference to animals. — Also termed euthanatize.

Αυτόματα από τα πιο πάνω μπορούμε να δούμε ότι η «ευθανασία» διαρπάζεται σε περαιτέρω χαρακτηρισμούς ανάλογα με την περίπτωση και τα γεγονότα της κάθε περίπτωσης. Ουσιαστικής σημασίας ο διαχωρισμός αυτός όπως φαίνεται και από την διαφορά που έχει από την αυτοκτονία με σκοπό να γίνεται ένας σωστός εντοπισμός στα γεγονότα της κάθε περίπτωσης ακριβώς για τι περίπτωση μιλούμε και η περίπτωση υπό εξέταση θα εμπίπτει στο νομό περί ευθανασίας ή σε κάποιο άλλο νομοθέτημα.

Οι διαφορές μεταξύ της active και passive ευθανασίας έχουν αναλυθεί και επεξηγηθεί σε νομολογία ερχομένη από το Ανώτατο Δικαστήριο της Ινδίας και σχετικές αναφορές υπάρχουν πιο κάτω στο κείμενο υπό τον τίτλο Ινδία.

Περαιτέρω όπως αναφέρεται στο σύγγραμμά «Περιουσιακές Σχέσεις Συζύγων και Συμβίων & Ποικίλα Νομικά Θέματα, Επιμέλεια Δρ. Γιώργος Α Σεργίδης, έκθεση από Δρ. Θεοφανώ Παπαζήση με τίτλο Αυτοκαταστροφικότητα Στην Αρχή και Στο Τέλος Του Φυσικού Προσώπου: Από την Άμβλωση στην Ευθανασία», σελ 674

«Η ευθανασία, η δυνατότητα άρνησης συναίνεσης σε θεραπεία ή η δυνατότητα επιθυμίας για τη θεραπεία συνιστούν περίπτωση αυτοδιάθεσης. Ευθανασία παθητική μπορεί να υπάρχει στην άρνηση θεραπείας δηλαδή της τεχνητής παράτασης της ζωής. Η ευθανασία που αφορά πρόσωπα με σοβαρό πρόβλημα υγείας που είναι μη αναστρέψιμο και έχει επηρεάσει την ποιότητα της ζωής τους επιτρέπεται στις νομοθεσίες που την ρυθμίζουν ως επιλογή του προσώπου. Απαγόρευση της ευθανασίας σημαίνει απαγόρευση στον ανήμπορο να θέσει τέλος στη ζωή του, ενώ θα μπορούσε να το κάνει αν είχε δυνατότητα να αυτοκτονήσει όπως στην περίπτωση του Huber»

(εμφάσεις δικές μου)

Άλλες σχετικές ερμηνείες

«Αυτοκτονία»

Διαφορά από την αυτοκτονία και την υποβοηθούμενη αυτοκτονία

Όπως φαίνεται και από τα πιο πάνω, η ευθανασία έχει διαφορά ήδη και μορφές και σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να σχίζεται με την αυτοκτονία ή την υποβοηθούμενη αυτοκτονία.

Η «αυτοκτονία» είναι η πράξη την οποία επιβάλει το άτομο στον ίδιο του τον εαυτό χωρίς την βοήθεια άλλου με αποτέλεσμα και σκοπό να επιφέρει τον θάνατο του. *Blacks Law Dictionary 11th Edi. 2019 σελ 1734*

«Suicide – The act of taking one's own life – Also termed self killing; self-destruction; self-slaughter; self-murder; death by one's own hand.

Η «υποβοηθούμενη αυτοκτονία» είναι η πράξη την οποία άλλο άτομο παρέχει στο άτομο που θέλει να αυτοκτονήσει την μέθοδο, φαρμακευτική αγωγή ή ακόμα και το όπλο (για παράδειγμα) το οποίο το άτομο και πάλι θα χρησιμοποιήσει για να επιφέρει τον ίδιο του τον θάνατο. Σημαντική διαφορά στα γεγονότα είναι ότι το άτομο που βοηθά δεν προβαίνει το ίδιο σε κάποια ενέργεια για να επιφέρει το θάνατο του άλλου. Απλώς παρέχει την μέθοδο, τα φάρμακα, το όπλο. *Blacks Law Dictionary 11th Edi. 2019 σελ. 1734*

«Assisted Suicide (1976) – The intentional act of providing a person with the medical mean or the medical knowledge to commit suicide. Also termed assisted self-determination; (when a doctor provides the means), physician-assisted suicide».

Η διαφορά με την «ευθανασία» των δυο πιο πάνω είναι ότι στην ευθανασία, την μέθοδο, τα φάρμακα και το όπλο (για παράδειγμα) το χρησιμοποιεί τρίτο άτομο για να επιφέρει το θάνατο του ιδίου του ατόμου μετά από οδηγίες και επιθυμία του ατόμου που θέλει να πεθάνει.

Απόδειξη της διαφοράς υπάρχει και στην ιστοσελίδα κλινικής στην Ολλανδία η οποία παρέχει υπηρεσίες ευθανασίας και η οποία ξεκαθαρίζει για όλους την διαφορά ως πιο κάτω

«What is the difference between euthanasia and assisted suicide?

The Termination of Life on Request and Assisted Suicide Act (Wal) offers two options for completing a euthanasia request:

- Administering drugs by injection or by infusion (euthanasia);
- Handing over a glass with a drink to the person requesting assistance who takes it himself (assisted suicide).

Assisted suicide is often seen as the ultimate way to maintain control: after all, the patient drinks the glass of

deadly medicine himself. In a number of cases the oral method is not possible, for example because a patient cannot swallow. Sometimes the outpatient team prefers euthanasia because of the more predictable course of death.

Fewer and fewer patients are opting for the oral method. Five years ago, the assisted suicide rate was 17 percent; only five percent in 2019. A significant difference.» - <https://expertisecentrum euthanasie.nl/veelgestelde-vragen/>

Στο Ηνωμένο Βασίλειο υπάρχει και συγκεκριμένη νομοθεσία αναφορικά με τις αυτοκτονίες η οποία είναι η **Suicide Act 1961** και η οποία συμπεριλαμβάνει ξεχωριστές ερμηνείες όπως αυτές εντοπίζονται και στο κείμενο εδώ πιο πάνω. Το ίδιο τα άρθρα του συγκεκριμένου νομού ασχολούνται μόνο με την ποινικοποίηση της πράξης της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας ή της πράξης που προβαίνει κάποιος για να «ανάγκαση» άλλο άτομο να προβεί σε αυτοκτονία. Παρόμοιο με το δικό μας άρθρο που εντοπίζεται στο Ποινικό μας Κώδικα. Πιο κάτω το άρθρο από τον αγγλικό νόμο.

«Criminal liability for complicity in another's suicide.

[F1(1)A person ("D") commits an offence if—

(a)D does an act capable of encouraging or assisting the suicide or attempted suicide of another person, and

(b)D's act was intended to encourage or assist suicide or an attempt at suicide.

(1A)The person referred to in subsection (1)(a) need not be a specific person (or class of persons) known to, or identified by, D.

(1B)D may commit an offence under this section whether or not a suicide, or an attempt at suicide, occurs.

(1C)An offence under this section is triable on indictment and a person convicted of such an offence is liable to imprisonment for a term not exceeding 14 years.]

(2)If on the trial of an indictment for murder or manslaughter [F2of a person it is proved that the deceased person committed suicide, and the accused committed an

offence under subsection (1) in relation to that suicide, the jury may find the accused guilty of the offence under subsection (1).]

(3)The enactments mentioned in the first column of the First Schedule to this Act shall have effect subject to the amendments provided for in the second column (which preserve in relation to offences under this section the previous operation of those enactments in relation to murder or manslaughter).

(4). **F3**no proceedings shall be instituted for an offence under this section except by or with the consent of the Director of Public Prosecutions.»

Πολλές φορές τα πιο πάνω συγκρίνονται από τα ΜΜΕ και από τα άτομα που ασχολούνται με το θέμα με αποτέλεσμα να χρησιμοποιείται ο ορός «ευθανασία» ως χαλαρή ερμηνεία όλων των πιο πάνω διαφορετικών περιπτώσεων, όμως η αλήθεια είναι ότι είναι ξεχωριστά και στα γεγονότα της κάθε περίπτωσης θα πρέπει να γίνει προσεκτική ανάλυση των όσων είχαν συμβεί λίγο πριν τον θάνατο ενός ατόμου και την εμπλοκή τρίτων ατόμων και τον ρόλο που έπαιξε ο κάθε ένας τους και επήλθε ο θάνατος του ατόμου.

«Ασθενής»

Σύμφωνα με την νομοθεσία της Κύπρου, «Ασθενής» βάσει του άρθρου 2 (Ερμηνείες) που εντοπίζεται στο **περί της Κατοχύρωσης και της Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμο του 2004 (1(I)/2005)**

«σημαίνει φυσικό πρόσωπο το οποίο πάσχει από οποιαδήποτε ασθένεια ή πάθηση ή κάθε πρόσωπο το οποίο ζητά ή στο οποίο παρέχεται φροντίδα υγείας.»

Η πιο πάνω ερμηνεία είναι σύμφωνη και με την ερμηνεία που εντοπίζεται στο **Blacks Law Dictionary 11th Edi. 2019 σελ. 1360**

«patient – A person under medical or psychiatric care. »

«Θεραπεία»

Η συγκεκριμένη λέξη είναι άκρως σημαντική για το θέμα της ευθανασίας. Είναι σημαντικό η Κυπριακή Δημοκρατία να αποφασίσει κατά πόσο η ευθανασία θα μπορεί να θεωρείται ως «θεραπεία» η οποία θα παρέχεται σε άτομα (ασθενής). Σε περίπτωση που αυτό ισχύσει τότε αυτόματα θεωρώ ότι οποιοσδήποτε ασθενής έχει δικαίωμα σε θεραπεία τότε θα δικαιούται αυτόματα και την θεραπεία της ευθανασίας. Σχετικά είναι τα άρθρα που εντοπίζονται στο *περί της Κατοχύρωσης και της Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμο του 2004 (1(I)/200)* όπως επίσης και των υπολοίπων άρθρων και κανονισμών που εντοπίζουμε και αφορούν τις υποχρεώσεις των γιατρών έναντι των ασθενών.

Περαιτέρω σε περίπτωση που η διαδικασία θεωρηθεί ως θεραπεία, τότε αμέσως το άτομο που δέχεται την εν λόγω θεραπεία μπορεί να θεωρηθεί ασθενής και τότε αμέσως αυτή η θεραπεία μπορεί να παρασχεθεί εντός κάποιου νοσοκομείου ιδιωτικού ή κρατικού, αφού όπως φαίνεται και από τις πιο κάτω αναφορές εντός αυτού του κειμένου, η νομοθεσίες για τα ιατρικά κέντρα αναφέρονται σε τέτοια εργασία.

«Θάνατος»

Όσο αυτονόητο και να είναι ίσως να πρέπει να υπάρξει μια απολυτή και καθοριστική ερμηνεία του ορού θάνατος αφής στιγμής ιατρικά προκύπτουν και άλλες κατηγορίες θάνατο που κάτ. επέκταση μπορεί είτε να δικαιολογούν είτε όχι την ευθανασία.

Στον *περί Αρχείου Πληθυσμού Νομός του 2002 (141(I)/2002)* η ερμηνεία του

«αποβιώσας» σημαίνει πρόσωπο που γεννήθηκε ζωντανό και απεβίωσε και δεν περιλαμβάνει θνησιγονία.

Στο αγγλικό σύγγραμμά *Blacks Law Dictionary 11th Edi. 2019* σελ. 501

«*death – The ending of life; the cessation of all vital functions and signs – Also termed decease; demise*»

Περαιτέρω στο Ελληνικό σύγγραμμα «*Ιατροδικαστική, του Αντ. Σ. Κουτσελίνη, Ε' Έκδοση, 1994*» σελ. 17 αναφέρεται ότι:

«**Θάνατος** είναι το μοιραίο βιολογικό φαινόμενο κατά το οποίο αναστέλλονται διαδοχικά και οριστικά οι λειτουργίες του οργανισμού, με τελευταίες τις λειτουργίες της αναπνοής και της κυκλοφορίας.»

Ο θάνατος όμως δεν είναι θέμα μόνο ιατρικό αλλά επιφέρει και ευρύτερα αποτέλεσμα όπως πολύ σωστά συνοψίζονται στο σύγγραμμά «*Περιουσιακές Σχέσεις Συζύγων και Συμβίων & Ποικίλα Νομικά Θέματα, Επιμέλεια Δρ. Γιώργος Α Σεργίδης, έκθεση από Δρ. Θεοφανώ Παπαζήση με τίτλο Αυτοκαταστροφικότητα Στην Αρχή και Στο Τέλος Του Φυσικού Προσώπου: Από την Άμβλωση στην Ευθανασία*», σελ 684.

«Συνέπεια του τέλους του φυσικού προσώπου είναι η απώλεια όλων των δικαιωμάτων του, η λύση έννομων σχέσεων, όπως ο γάμος, η εταιρεία και η έναρξη δικαιωμάτων τρίτων, όπως η κληρονομική διαδοχή.»

Συνεπώς με το αμέσως πιο πάνω απόσπασμα βλέπουμε ότι η νομοθετική ρύθμιση της ευθανασίας δεν επηρεάζει μόνο το ίδιο το άτομο και τον ιατρικό θάνατο του αλλά και τα υπόλοιπα κεφάλαια όπως αυτά εντοπίζονται.

«Διαπίστωση Θανάτου»

Στο Ελληνικό σύγγραμμα «*Ιατροδικαστική, του Αντ. Σ. Κουτσελίνη, Ε' Έκδοση, 1994*» σελ. 19 πολύ σωστά αναφέρεται ότι:

«Το θάνατο ενός ατόμου πρέπει απαραίτητως να διαπιστώνει και να βεβαιώσει (αν υπάρξουν οι προϋποθέσεις) ο γιατρός που θα κληθεί. Μια τέτοια πρόσκληση πρέπει να εκληφθεί, από το γιατρό, ως άμεση και επιτακτική, σαν να πρόκειται να παράσχει βοήθεια καθοριστικής σημασίας σε κάποιον που πεθαίνει, μια πρόσκληση δηλαδή με κατεπείγοντα και προέχοντα χαρακτήρα. Κι αυτό γιατί η επέλευση του θανάτου δεν σημειώνεται πάντοτε με κάποια συγκεκριμένη και σαφή εκδήλωση ή χαρακτηριστικό σύμπτωμα, τα δε πρώιμα σημεία του θανάτου είναι αμφιλεγόμενης και συχνά διφορούμενης αξίας. Πέρα απ' αυτά σε κάθε θάνατο, υπάρχουν και νομικά παρεπόμενα, στις διαδικασίες των οποίων είναι δυνατή και συχνή η εμπλοκή του γιατρού. Εί-

ναι φανερό, ότι ο γιατρός θα πρέπει, για να ανταποκριθεί σωστά στις απαιτήσεις μιας συγκεκριμένης περίπτωσης να έχει άμεση και προσωπική επίγνωση και εμπειρία»

«Χρόνος Θανάτου»

Περαιτέρω όπως αναφέρεται στο σύγγραμμά «**Περιουσιακές Σχέσεις Συζύγων και Συμβίων & Ποικίλα Νομικά Θέματα, Επιμέλεια Δρ. Γιώργος Α Σεργίδης, έκθεση από Δρ. Θεοφανώ Παπαζήση με τίτλο Αυτοκαταστροφικότητα Στην Αρχή και Στο Τέλος Τον Φυσικού Προσώπου: Από την Άμβλωση στην Ευθανασία**», σελ. 685:

«Σημαντικό για το τέλος του φυσικού προσώπου είναι ο χρόνος, ως χρονική στιγμή. Δεδομένου ότι στο χρονικό αυτό σημείο συντελείται η απώλεια, μετάθεση ή κτήση δικαιωμάτων και μάλιστα περιουσιακής φύσης είναι απαραίτητος ο ακριβής προσδιορισμός του για την ασφάλεια των συναλλαγών.

«Ανίκανο Πρόσωπο»

Σχετική ερμηνεία ασφαλώς μπορεί να εντοπιστεί στον **περί Διαθηκών και Διάδοχης Νομός (Κεφ. 195) -**

«ανάπηρο πρόσωπο» σημαίνει οποιοδήποτε πρόσωπο που δεν τελεί υπό ανικανότητα αλλά το οποίο πιστοποιείται από δύο ιατρούς που έχουν τα κατάλληλα προσόντα ότι είναι ανίκανο, λόγω πνευματικής αναπηρίας που οφείλεται σε ασθένεια ή γήρας να διαχειρίζεται τις προσωπικές του υποθέσεις.

«Αίτημα Ευθανασίας»

Όπως φαίνεται από τις πλείστες νομοθεσίες σε άλλες χώρες πάντα η διαδικασία ξεκινά με ένα επίσημο αίτημα προς τις αρμόδιες αρχές με σκοπό ο αιτητής να υποβληθεί σε μια διαδικασία και σειρά εξετάσεων σωματικών και πνευματικών από τους γιατρούς που θα έχει ως αποτέλεσμα την τελική έγκριση και προγραμματισμό της ευθανασίας.

Το Αίτημα συμπληρώνεται από τον Αιτητή ή σε περίπτωση ανίκανου ατόμου από άτομο της οικογένειας του ή κηδεμόνα του.

Το Αίτημα θα πρέπει να βασίζεται αποκλειστικά και μόνο σε λογούς υγείας, σωματικής ή ψυχιατρικής. Το τελικό πόρισμα σε άλλες χώρες είναι ότι το άτομο / Αιτητής υποφέρει χωρίς πιθανότητα αυτό να αλλάξει.

Θα πρέπει να υπάρχουν χρονικά πλαίσια που θα πρέπει να ακολουθούνται. Χρονικά πλαίσια ως προς την πρώτη αρχική εξέταση της αίτησης (7 μέρες), χρονικά πλαίσια στην ολοκλήρωση των εξετάσεων που πρέπει να γίνουν (30 μέρες), και χρονικά πλαίσια από την τελική έγκριση μέχρι και την ενέργεια της ευθανασίας. Αυτά θα πρέπει να ακολουθούνται αυστηρά και θα πρέπει να αποφασιστεί τι θα γίνεται σε περίπτωση που αυτά δεν ακολουθούνται και τι θα σημερινέ για την όλη διαδικασία. Ίσως η όλη διαδικασία να ακυρώνεται και να πρέπει να ξαναγίνει από την αρχή. Αυτό ουσιαστικά θα δίνει την ευκαιρία στον Αιτητή να μην προχωρήσει με την διαδικασία χωρίς να είναι ανάγκη να επικοινωνήσει την επιθυμία του ότι πλέον δεν θέλει να υποβληθεί σε τέτοια θεραπεία.

«Επιβλέπων Γιατρός»

Ο επιβλέπων γιατρός είναι ο γιατρός που θα παρακολουθεί όλες τις διαδικασίες από την αρχή ως το τέλος δηλαδή θα είναι και το άτομο που θα καταγράψει την ώρα θανάτου και θα κηρύξει και τον θάνατο του αιτητή. Πρέπει να είναι γιατρός εγγεγραμμένος στη Κύπρο.

«Συμβούλιο»

Σε αρκετά από τα παραδείγματα πάντα υπάρχει ένα Συμβούλιο από γιατρούς το οποίο θα εξετάσει το αίτημα στην αρχή που υποβάλλεται και στο τέλος όταν έχουν μαζευτεί όλες οι γνωματεύσεις από όλους τους γιατρούς και τις υπηρεσίες πριν υπογράψουν και δώσουν τελική έγκριση στο άτομο να προχωρήσει με την διαδικασία.

«Τελική Ενέργεια»

Λογικό η τελική ενέργεια να ολοκληρώνεται με το θάνατο του Αιτητή. Σε περίπτωση που αυτή η τελική ενέργεια δεν επιφέρει το θάνατο του Αιτητή τότε δημιουργεί προβλήματα πιθανόν και υγείας. Ο Επιβλέπων Γιατρός θα φέρει την ευθύνη για το αποτέλεσμα της διαδικασίας αλλά και όλα όσα προκύπτουν και συνεπάγονται από αυτό το αποτέλεσμα.

Ποιος δικαιούται να αποταθεί για ευθανασία

Διάφορες χώρες έχουν εφαρμόσει διαφορετικά κριτήρια ως προς το ποια άτομα έχουν δικαίωμα να αποταθούν στα κέντρα τους για σκοπούς ευθανασίας. Κάποιες χώρες έχουν φτάσει ακόμα και στο σημείο να δέχονται άτομα τα οποία δεν πάσχουν από κάποια ασθένεια και συνεπώς δεν είναι ασθενής αλλά ακόμα και περιπτώσεις ανήλικων παιδιών με την συγκατάθεση της οικογένειάς τους. Είναι ξεκάθαρο ότι ένας νόμος που θα επιτρέψει την ευθανασία θα πρέπει να ξεκαθαρίζει από το αρχικό στάδιο στις ερμηνείες που παρέχει ποιοι θα εμπίπτουν στην κατηγορία ατόμων που θα δικαιούνται να αποταθούν για ευθανασία.

Ασθενής

Αδιαμφισβήτητη η πρώτη και κυριότερη κατηγορία που θα πρέπει να δικαιούται να προχωρήσει με διαδικασία ευθανασίας είναι ο ασθενής. Όπως αναφέρεται και πιο πάνω στις ερμηνείες, σύμφωνα με την νομοθεσία της Κύπρου, «Ασθενής» βάσει του άρθρου 2 (Ερμηνείες) που εντοπίζεται στο **περί της Κατοχύρωσης και της Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμο του 2004 (1(I)/2005)**

«σημαίνει φυσικό πρόσωπο το οποίο πάσχει από οποιαδήποτε ασθένεια ή πάθηση ή κάθε πρόσωπο το οποίο ζητά ή στο οποίο παρέχεται φροντίδα υγείας.»

Οικογένεια του Ασθενή για τον Ασθενή

Είναι λογικό ότι για να μπορέσει να βοηθήσει τα άτομα που πραγματικά έχουν ανάγκη αυτού τους είδους θεραπεία, θα πρέπει να επιτρέπεται σε άτομα της οικογένειας του ασθενή ή άτομα τα οποία βρίσκονται κοντά του να μπορούν να πάρουν την απόφαση για τον ίδιο σε στιγμές που δεν θα μπορεί το ίδιο το άτομο να πάρει αυτή την απόφαση.

Η πιο κοντινή ερμηνεία του ποιος μπορεί να θεωρηθεί οικογένεια εντοπίζεται στον **περί Ψυχιατρικής Νοσηλείας Νόμο του 1997 (77(I)/1997), άρθρο 2, 17 και 18** ως παραθέτονται αμέσως πιο κάτω.

«Προσωπικοί αντιπρόσωποι

17.—(1) Προσωπικός αντιπρόσωπος ασθενούς είναι ο κηδεμόνας του ή ο πλησιέστερος συγγενής του.

(2) Οτιδήποτε απαιτείται δυνάμει του παρόντος Νόμου να γίνει από τον ασθενή δύναται να γίνει από τον προσωπικό αντιπρόσωπο του ο οποίος τηρουμένων των διατάξεων του εδαφίου (3), έχει τις ακόλουθες υποχρεώσεις κατά αποκλειστικότητα έναντι άλλων προσώπων:

(α) Να μεριμνά για τη διαμονή και την ευημερία του ασθενούς γενικά·

(β) να απαιτεί από τον ασθενή να παρουσιάζεται σε ορισμένο τόπο και χρόνο για σκοπούς ιατρικής παρακολούθησης, απασχόλησης και εκπαίδευσης·

(γ) να ενημερώνει τη διεπαγγελματική ομάδα του κέντρου για την κατάσταση του ασθενούς γενικά·

(δ) να συμμορφώνεται με ανάκληση άδειας εξόδου·

(ε) να υποβάλλει εκ μέρους του ασθενούς οποιοσδήποτε αιτήσεις αφορούν κρατικές παροχές, ωφελήματα ή διευκολύνσεις.

(3) Οι διατάξεις που αναφέρονται στο εδάφιο (2) είναι οι πιο κάτω:

(α) Όπου ο ασθενής έχει κηδεμόνα δυνάμει του άρθρου 19 ο εν λόγω κηδεμόνας έχει αποκλειστικό δικαίωμα να ενεργεί εκ μέρους του ασθενούς·

(β) όπου ο ασθενής δεν έχει κηδεμόνα, κανένας δεν μπορεί να ενεργεί εκ μέρους του εκτός μόνο ο πλησιέστερος συγγενής του και μόνο σε περίπτωση όπου ο ασθενής λόγω της ψυχικής διαταραχής του δεν είναι σε θέση να ασκήσει ελεύθερα βούληση.

Συγγενείς και πλησιέστερος συγγενής

18.—(1) Στον παρόντα Νόμο και τηρουμένων των διατάξεων του άρθρου αυτού πλησιέστερος συγγενής σημαίνει το πρόσωπο που αναφέρεται πρώτο στην απαρίθμηση συγγενών που γίνεται στο εδάφιο (2) το οποίο ευρίσκεται εν ζωή, νοουμένου ότι αμφιθαλείς συγγενείς θα προτιμούνται από τους

ετεροθαλείς συγγενείς της ίδιας περιγραφής, και ο γηραιότερος ή οι γηραιότεροι από δύο ή περισσότερους συγγενείς σε οποιαδήποτε παράγραφο του εν λόγω εδαφίου θα προτιμούνται του άλλου ή των άλλων από τους συγγενείς αυτούς ακρίτως φύλου.

(2) Οι συγγενείς που αναφέρονται στο εδάφιο (1) είναι-

(α) Ο σύζυγος ή η σύζυγος·

(β) υιός ή θυγατέρα·

(γ) πατέρας ή μητέρα·

(δ) αδελφός ή αδελφή·

(ε) παππούς ή γιαγιά·

(στ) εγγονός ή εγγονή·

(ζ) θείος ή θεία·

(η) ανεψιός ή ανεψιά.

(3) Κατά την εξακρίβωση της συγγένειας, ετεροθαλής συγγενής εκλαμβάνεται ως αμφιθαλής συγγενής και νόθο τέκνο εκλαμβάνεται ως το νόμιμο τέκνο της μητέρας.

(4) Στις περιπτώσεις όπου ο ασθενής διαμένει συνήθως με έναν ή περισσότερους από τους συγγενείς του ή τυγχάνει συνήθους φροντίδας από έναν ή περισσότερους από τους συγγενείς (ή συνήθως διαμένει ή τυγχάνει φροντίδας από έναν ή περισσότερους από τους συγγενείς του πριν από την κράτησή του σε κέντρο), ο πλησιέστερος συγγενής του εξακριβώνεται-

(α) Με προτίμηση των πιο πάνω συγγενών έναντι των άλλων και

(β) μεταξύ δύο ή περισσότερων τέτοιων συγγενών, ακολουθούνται οι διατάξεις του εδαφίου (1).

(5) Στις περιπτώσεις όπου δυνάμει των διατάξεων των εδαφίων (1) και (4) πρόσωπο θα ήταν ο πλησιέστερος συγγενής

αλλά το πρόσωπο αυτό-

(α) Δε διαμένει στην Κύπρο·

(β) είναι ο σύζυγος ή η σύζυγος του ασθενούς και ζουν χωριστά είτε κατόπιν διατάγματος δικαστηρίου ή αμοιβαίας συμφωνίας ή για οποιοδήποτε άλλο λόγο·

(γ) είναι κάτω των 18 ετών (και δεν είναι σύζυγος, πατέρας ή μητέρα του ασθενούς)·

(δ) είναι πρόσωπο εναντίον του οποίου για οποιοδήποτε λόγο και δυνάμει οποιουδήποτε νόμου ισχύει διάταγμα που απαγορεύει σ' αυτό να συζεί με τον ασθενή,

η εξακρίβωση του πλησιέστερου συγγενή γίνεται ως αν το πιο πάνω πρόσωπο δε βρίσκεται στη ζωή.

(6) Για σκοπούς του άρθρου αυτού σύζυγος περιλαμβάνει και πρόσωπο το οποίο συζεί με τον ασθενή ως να ήταν συζευγμένοι (ή συζούσε με τον ασθενή πριν από την κράτηση του σε κέντρο για νοσηλεία) για περίοδο πέραν των έξι μηνών. Δεν εκλαμβάνεται όμως δυνάμει του παρόντος εδαφίου ως ο πλησιέστερος συγγενής νυμφευμένου ασθενούς εκτός αν ο σύζυγος ή η σύζυγος του ασθενούς αγνοηθεί δυνάμει της παραγράφου (β) του εδαφίου (5) πιο πάνω.

(7) Πρόσωπο που δεν είναι συγγενής και με το οποίο συνήθως ο ασθενής διαμένει (ή αν ο ασθενής κρατείται σε κέντρο με το οποίο συνήθως διέμενε αμέσως πριν από την εισδοχή του στο κέντρο) και με το οποίο διαμένει ή διέμενε για περισσότερο από πέντε έτη εκλαμβάνεται για σκοπούς του άρθρου αυτού ως να ήταν συγγενής πλην όμως-

(α) Εκλαμβάνεται για σκοπούς του εδαφίου (1) ως να αναφερόταν ο τελευταίος στην απαρίθμηση που γίνεται στο εδάφιο (2)· και

(β) δεν εκλαμβάνεται δυνάμει του εδαφίου αυτού ως ο πλησιέστερος συγγενής έγγαμου ασθενούς εκτός αν ο σύζυγος ή η σύζυγος του ασθενούς αγνοηθούν δυνάμει της παραγράφου

(β) του εδαφίου (5).

(8) Για την εφαρμογή του άρθρου αυτού το δικαστήριο δύναται να εκδώσει σχετικές οδηγίες, όπου αυτό κρίνεται αναγκαίο.»

Πολίτες της Κυπριακής Δημοκρατίας Άνω των 18

Ελάχιστες είναι οι χώρες που επιτρέπουν την ευθανασία σε όλα τα άτομα άνω των 18 ετών χωρίς αυτά να είναι ασθενής κάποιας παθήσεως. Μοναδικό παράδειγμα χώρας που επιτρέπει τέτοια μεταχείριση, δηλαδή να έγκρινε ευθανασία σε άτομο το οποίο δεν πάσχει από κάποια ασθένεια είναι αυτό που αναφέρεται και στο κείμενο πιο κάτω, η Κολομβία.

«Colombian Victor Escobar became the first person in the Andean country with a non-terminal illness to die by legally regulated euthanasia late on Friday, his lawyer Luis Giraldo confirmed.» - <https://edition.cnn.com/2022/01/09/americas/colombia-euthanasia-intl/index.html>

Στις πλείστες αν όχι σε όλες τις άλλες δικαιοδοσίες, το άτομο που επιθυμεί να υποβληθεί σε τέτοια θεραπεία θα πρέπει να είναι πάνω από 18 χρονών και να έχει εγκριθεί από 1 μέχρι και 3 διαφορετικούς γιατρούς που συμφωνούν με το συγκεκριμένο άτομο όπως προβεί σε ευθανασία.

Πολίτες της Κυπριακής Δημοκρατίας Κάτω των 18

Στη Κυπριακή Δημοκρατία στο παρών στάδιο, άτομο κάτω των 18 ετών θεωρείται παιδί σύμφωνα με τον **περί Παιδιών Νόμος (Κεφ.352)**.

“child” means a person under the age of eighteen years;

Όπως επίσης και στο **περί Σχέσεων Γονέων και Τέκνων Νόμο του 1990 (216/1990)**

“τέκνο” σημαίνει πρόσωπο το οποίο δεν έχει συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του αλλά δεν περιλαμβάνει έγγαμο

πρόσωπο που δεν έχει συμπληρώσει την εν λόγω ηλικία.

Μέσα από τον ίδιο νόμο εντοπίζεται και η υποχρέωση αλλά και το δικαίωμα ενός γονέα να αποφασίζει για το τέκνο του αλλά την ίδια και ποια είναι η εμπλοκή της πολιτείας σε αυτές τις αποφάσεις και σχέση όταν φαίνεται ότι ο γονέας δεν μπορεί να αποφασίσει ή όταν αποφασίζει λανθασμένα ή όταν καταχράζεται αυτά τα δικαιώματα που του δίνει η νομοθεσία να αποφασίζει για το τέκνο του.

Μοναδικό παράδειγμα που υπάρχει για ευθανασία σε ανήλικα άτομα εντοπίζεται στο Βέλγιο όπου το οποίο όμως όπως φαίνεται είχε υποβληθεί στις ιδίες εξετάσεις όπως όλα τα άτομα. <https://www.bbc.com/news/world-europe-37395286>

Πολίτες από ξένες χώρες που έχουν ταξιδέψει στη Κύπρο για αυτό το σκοπό (άνω και κάτω των 18), εντός της Ευρώπης και εκτός της Ευρώπης

Όπως εντοπίζεται από τα παραδείγματα των πλείστων χωρών, δεν επιτρέπουν σε άτομα από ξένες χώρες να εκμεταλλευτούν την θεραπεία της ευθανασίας που παρέχει η χώρα εκτός και αν αυτά τα άτομα δεχτούν να εξεταστούν από γιατρούς της ίδιας της χώρας. Μια διαδικασία η οποία μπορεί να πάρει 4 – 6 μήνες. Συνεπώς θα πρέπει να δίνεται και το ανάλογο δικαίωμα σε άτομα είτε από την Ευρωπαϊκή Ένωση είτε εκτός να μπορούν να μείνουν εντός της χώρας, τα ίδια τα άτομα και οι συγγενείς τους ή δικά τους άτομα νόμιμα όλη την περίοδο που θα χρειαστεί για την έγκριση του αιτήματος τους και την υλοποίηση της θεραπείας.

Σε αυτό το πλαίσιο συζήτησης θα πρέπει να γίνουν ανάλογες τροποποιήσεις, σε νόμους που αφορούν την είσοδο και παραμονή αλλοδαπών αλλά ακόμα και του δικαιώματος να λάβουν την θεραπεία με πληρωμή ή αν θα μπορούν να λάβουν σχετικό βοήθημα από την Κυπριακή Δημοκρατία.

Σημαντικό να αναφερθεί ότι στην Κύπρο στο παρών στάδιο υπάρχει συγκεκριμένη διαδικασία αναφορικά με αποτέφρωση των νέκρων όπως αυτή εντοπίζεται στον **περί της Αποτέφρωσης Ανθρώπινης Σορού Νόμο του 2016 (53(I)/2016)** και θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η όλη διαδικασία και υποδομή της αποτέφρωσης, αλλιώς θα πρέπει να γίνονται διευθετήσεις για τη μεταφορά των

νέκρων πίσω στη χώρα τους ή για την ταφή τους στην Κύπρο.

Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να ληφθούν υπόψη επίσης οι περιπτώσεις όπου άτομα θα έρχονται από το εξωτερικό μόνα τους χωρίς αλλά άτομα που θα μπορούν να προβούν στις αναγκαίες διευθετήσεις, στην οποία περίπτωση το άτομο που θα υποβληθεί στην διαδικασία ευθανασίας θα πρέπει από πριν να έχει δώσει οδηγίες ως προς την οδηγίες της σωρού του και να έχει πληρώσει και το σχετικό χρηματικό αντίτιμο ούτως ώστε το κράτος να μην βρεθεί εκτεθειμένο με οποιοδήποτε τρόπο και να γνωρίζει τι να κάνει μετρά τον θάνατο του ατόμου.

Χώρες όπως τον Καναδά που δεν ήθελαν να έχουν τέτοια θέματα, δήλωσαν ξεκάθαρα εντός της δίκης τους νομοθεσίας, ότι δεν επιτρέπεται η θεραπεία της ευθανασίας σε οποιοδήποτε δεν μπορεί να γραφτεί στο Γενικό Σύστημα Υγείας της χώρας. Αυτό σημαίνει ότι κάποιος αλλοδαπός δεν μπορεί να έρθει στην χώρα μόνο για την διαδικασία της Ευθανασίας, και αναγκαστικά θα πρέπει να ενταχθεί πρώτα στο σύστημα υγείας ακόμα και ως αλλοδαπός με αριθμό αλλοδαπού και μετά να προβεί στη διαδικασία της θεραπείας της ευθανασίας.

Που θα δικαιούται το άτομο να υποβληθεί σε τέτοια θεραπεία

Προφανώς η απάντηση δεν μπορεί να είναι οπουδήποτε. Για να μπορέσει η πολιτεία να έχει έλεγχο ως ποιες ακριβώς ενέργειες θα επιφέρουν τον θάνατο του ατόμου και από ποια άτομα και υπό ποιο καθεστώς τότε θα πρέπει να προκαθοριστούν και συγκεκριμένα ιδρύματα τα οποία θα παρέχουν τέτοιου είδους θεραπείες. Σίγουρα θα υπάρχουν και εξαιρέσεις στο κανόνα υπό συγκεκριμένες συνθήκες και προϋποθέσεις αλλά ακολουθώντας το τι γίνεται στις χώρες όπου η ευθανασία έχει νομιμοποιηθεί, βλέπουμε ότι υπάρχουν ιδιωτικά και κρατικά ιδρύματα τα οποία εργοδοτούν γιατρούς διάφορων ειδικοτήτων και μπορούν να εξετάσουν την κάθε περίπτωση αποκλειστικά και μέτρα να προβούν στην εν λόγω θεραπεία.

Θεωρείται αυτονόητο ότι ο πρώτος και κυριότερος χώρος που θα μπορεί να δοθεί τέτοια θεραπεία είναι τα νοσοκομεία ιδιωτικά και κρατικά.

Σύμφωνα με τον **περί Ιδιωτικών Νοσοκομείων (Έλεγχος) Νόμος (Κεφ.255) -**

“ιδιωτικό νοσοκομείο” σημαίνει οποιοδήποτε νοσοκομείο, αναρρωτήριο, νοσηλευτικό ίδρυμα, σανατόριο ή οποιοδήποτε υποστατικό που χρησιμοποιείται για την εισδοχή ή που προορίζεται να χρησιμοποιείται για την εισδοχή προσώπων που πάσχουν από οποιαδήποτε ασθένεια, βλάβη ή σωματική ή πνευματική αναπηρία και την εισδοχή γυναικών κατά τον τοκετό ή αμέσως μετά τον τοκετό για το σκοπό παροχής στα πρόσωπα αυτά νοσηλευτικής, ιατρικής ή χειρουργικής περίθαλψης, είτε οποιαδήποτε πληρωμή ή αμοιβή διενεργείται ή παρέχεται από ή για λογαριασμό οποιουδήποτε προσώπου που εισήχθη με τον πιο πάνω τρόπο είτε όχι, αλλά δεν περιλαμβάνει οποιοδήποτε τέτοιο νοσοκομείο, αναρρωτήριο, νοσηλευτικό ίδρυμα, σανατόριο ή υποστατικό που συντηρείται ή ελέγχεται από την Κυβέρνηση ή από οποιοδήποτε τοπικό σώμα ή επιτροπή το οποίο λαμβάνει επιχορήγηση από τις δημόσιες προσόδους.

Φυσικά με μια μελέτη ως προς τα κέντρα που παρέχουν τέτοιες θεραπείες στο εξωτερικό, φαίνεται ότι αφού εγκριθεί ένα άτομο να λάβει τέτοια θεραπεία, αυτή ολοκληρώνεται στο σπίτι του ατόμου ή σε χώρο που το άτομο επιλέγει. Συγκεκριμένο παράδειγμα εντοπίζεται στο ίδρυμα Ολλανδίας, **Euthanasia Expertise Center**.

«Can I die at the Euthanasia Expertise Center?

The team of the Euthanasia Expertise Center will come to you for the investigation. If it turns out that you can have euthanasia, they will grant it to you in your own living environment. We know from experience that almost everyone prefers this.»

<https://expertisecentrum euthanasie.nl/veelgestelde-vragen/>

Άλλο παράδειγμα από σχετικό κέντρο στη Ελβετία επεξηγείτε από το brochure που αναφέρεται στην όλη διαδικασία και έχει ως πιο κάτω (σημαντικό να διευκρινιστεί ότι στη Ελβετία απαγορεύεται η ευθανασία και επιτρέπεται η υποβοηθούμενη αυτοκτονία, συνεπώς η διαφορά είναι ότι ο ασθενής θα καταναλώσει όταν θέλει ο ίδιος το φάρμακο, θα πατήσει ο

ίδιος το κουμπί κτλ) -

«For people who live in Switzerland, the accompanied suicide generally take place at their home. Members residing outside Switzerland travel to DIGNITAS only after having received the “provisional green light” and on a mutually agreed date. The accompanied suicide can take place at convenient premises provided by DIGNITAS, given that the consulting Swiss medical doctor has written the prescription for the lethal drug in the sense of a “definitive green light”. The member wishing to have an accompanied suicide determines the course of action to suit him- or herself. The escorts / helpers of the DIGNITAS team will ensure the correct technical procedure. After taking an anti-emetic, the member may ingest a fatal dose of Sodium Pentobarbital (NaP), usually 15 grams. This is normally administered in a glass of water, approximately one decilitre. Pentobarbital of Sodium – also called Sodium Pentobarbital or NatriumPentobarbital (NaP) – is an approved sleeping and narcosis drug. As it is alkaline and does not taste pleasant, something sugary may be drunk or eaten immediately afterwards. Members, who cannot swallow and who are fed via a gastric tube will administer the drug themselves via this tube. A member who can neither swallow nor handle the gastric tube may, by prearrangement, administer the Sodium Pentobarbital intravenously. For this it is advantageous that the patient arrives at DIGNITAS with a prepared and properly functioning intravenous access point. In every case, for legal reasons, the patient must be able to undertake the last act – that is to swallow, to administer via the gastric tube or to open the valve of the intravenous access tube – him- or herself. If this is not possible, DIGNITAS is unfortunately unable to help. After taking the drug, the member will fall asleep within two to five minutes before slipping into a deep coma. After some time, the Sodium Pentobarbital paralyses the respiratory centre which leads to death. This process is absolutely risk-free and painless. One member’s last words to his spouse were: “I feel fine; everything is so relieving”. Next of kin experience the proceedings as

dignified and peaceful which helps them to handle events afterwards very well. The empathetic accompaniment and support given by the DIGNITAS escort team contributes substantially to this.»

<http://www.dignitas.ch/images/stories/pdf/informations-broschuere-dignitas-e.pdf>

Πως θα γίνεται η διαδικασία της Ευθανασίας

Αυτή η κατηγορία υποχρεωτικά θα πρέπει να διαχωριστεί σε δυο κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο (Α) έχει να κάνει με την διαδικασία που θα πρέπει να ακολουθηθεί πριν να εγκριθεί ένα άτομο για να μπορέσει να δεχτεί την θεραπεία της ευθανασίας και το δεύτερο κεφάλαιο (Β) έχει να κάνει με την ίδια την πράξη και στιγμή που το άτομο θα δέχεται την θεραπεία της ευθανασίας.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ (Α)

Όπως φαίνεται από το παράδειγμα που υπάρχει στην Ολλανδία, και στην συγκεκριμένη νομοθεσία που υπάρχει στη συγκεκριμένη δικαιοδοσία πρέπει μετά από αίτημα ατόμου να γίνει έρευνα από γιατρούς και σε κάποιες περιπτώσεις όχι μόνο από ένα γιατρό, οι οποίοι γιατροί να καταληγούν στο συμπέρασμα ότι το άτομο μπορεί να τύχει της συγκεκριμένης θεραπείας.

Παράδειγμα της διαδικασίας που ακολουθείται από το ίδρυμα της Ολλανδίας:

«Anyone who suffers hopelessly and unbearably and has a wish for euthanasia should be able to have that wish assessed by a doctor. Your own (general) doctor should preferably do this. The Euthanasia Expertise Center forms a safety net for those seeking help who cannot go to their own practitioner. This is especially the case with more complex euthanasia requests.

At the Euthanasia Expertise Center, our doctors will provide euthanasia if they are convinced that they can meet all the statutory requirements in your situation. A doctor and a nurse from our expertise center conduct a thorough investigation for this. Only during this investigation will

it become clear whether your request for euthanasia can be granted. Submitting your application does not automatically mean that we can help you.

We have listed frequently asked questions. Is your question not listed? Please feel free to contact us. You will find more information about the Euthanasia Expertise Center in our brochure.

If you'd like to sign up with us, here's information on how best to do that.

YOUR EUTHANASIA WISH INVESTIGATED

If you have registered with the Euthanasia Expertise Center, we will assess your application carefully. If information is missing or if there are questions regarding your registration, we will contact you. When all the documents for your application are complete, we start with an initial investigation. We request information from your medical file from treating physicians in order to obtain a complete overview of your request for help.

This investigation makes it clear whether we can further process your application. If so, one of our outpatient teams, consisting of a doctor and a nurse, will contact you. They will further investigate your application. They will make an appointment with you for an introductory meeting. This is an extensive conversation, with you and (if possible) your loved ones. In this conversation, your wish to die is discussed and it is examined whether the Euthanasia Expertise Center can help you.

After the introductory meeting, the team will contact your treating physician to discuss your request and to request additional relevant medical information. After this, a few more conversations will take place, in which the team and you get to know each other well and your request is further investigated.

If the team is convinced that you can be helped, we will also ask an independent doctor (SCEN doctor) to look at your request. This doctor checks the examination of our team against the requirements set by law and gives advice to the

team. Engaging an independent doctor is required by law. If, after the SCEN doctor's advice, the team still believes that they can provide you with euthanasia, our doctor and nurse will discuss with you how your request can be granted and in what way.

It is good to realize that you can withdraw your request at any time. There may also be reasons why the Euthanasia Expertise Center cannot help you and we will discuss these reasons with you.» <https://expertisecentrum euthanasie.nl/u-zoekt-hulp/>

Requirements of the law

If a doctor complies with all six due diligence requirements set out by law, he may perform euthanasia or assisted suicide. These requirements are:

1. Voluntary and well-considered request. The physician must be convinced that the patient's request for euthanasia is voluntary and well-considered. This means that the request must come from the patient themselves and it is really their own choice. For example, there should be no pressure from outside, such as from family or others. Also, the request should not be made on a whim. Therefore, regularly discuss the request with the doctor.

2. Hopeless and unbearable suffering. The doctor must be convinced that the patient is suffering hopeless and unbearable. When assessing the hopelessness, the diagnosis of the patient and the outlook are central. There is hopelessness when there are no realistic treatment options that are reasonable for the patient.

The unbearability of suffering is mainly about the patient's experience. This is different for everyone and depends on, for example, life and illness history and personality. However, it must be comprehensible to the doctor that the patient's suffering is no longer bearable.

3. Informing the prognosis. The doctor must inform the patient about the medical situation and the prognosis. It is

important that the patient is aware of all relevant information about his situation. That way he can make a good choice. It is the task of the doctor to check whether the patient is sufficiently informed. And whether the patient has also understood this information.

4. No reasonable alternative solution. The physician must come to the patient's conviction that there is no reasonable alternative solution for the patient's situation. The doctor should always check that there are no other ways to reduce the suffering. This does not mean that the patient should try all possible treatment options. However, they must carefully weigh up the advantages and disadvantages of any options.

5. Consulting an independent physician. The performing physician must consult at least 1 independent physician (consultant). This consultant must see the patient and assess whether the due care criteria have been met. Independence means that the consultant is able to express his or her own opinion. Both about the doctor and the patient. The consultant may also not be involved in the treatment of the patient. Or have a (personal) relationship with the doctor or the patient.

6. Medically careful execution. Finally, the doctor must perform the euthanasia (or assisted suicide) in a medically careful manner. The professional groups (doctors and pharmacists) have drawn up a guideline for this, 'Performing euthanasia and assisted suicide'. This guideline advises doctors on how to perform euthanasia and assisted suicide in a proper and effective way.

<https://expertisecentrum euthanasie.nl/eisen-die-de-wet-stelt/>

Εξαιρετικά βοηθητικό σύγγραμμά το οποίο ασφαλώς θα πρέπει να μελετηθεί και να αντληθούν παραδείγματα ως προς τα διάφορα σημεία του θέματος αποτελεί το «*Euthanasia and law in Europe, J Griffiths & H Weyers nad M Adams, 2008*». Παρα του ότι από το 2008 έχουν προκύψει τεράστιες εξελίξεις σε όλη την Ευρώπη αναφορικά με το εν λόγω θέμα, εν τούτοις αποτελεί ένα πολύ αναλυτικό σύγγραμμά.

Προς τούτο αρχικά δανειζόμαστε την διαδικασία που έχει προκαθοριστεί για την διεξαγωγή της διαδικασίας της ευθανασίας με ασφάλεια ως προκύπτει από το νόμο της Ολλανδίας. *(σελ 81 του πιο πάνω συγγράμματος)*

1. Consultation

The patient's doctor must consult at least one other doctor with respect to the patient's condition and life-expectancy, the available alternatives, and the adequacy of the request (voluntary, well-considered, etc.). The following requirements applied to consultation: ϕ the consultant should be 'independent' (not a subordinate, a member of a joint practice, a colleague in a group practice of specialists, or a doctor involved in the treatment of the patient); * the consultation should be timely (not too long before, nor too close upon, the actual carrying out of euthanasia);⁹ ϕ in the case of a patient apparently suffering from a psychiatric disorder the consulted doctor should be a psychiatrist; ϕ if the patient's suffering is of non-somatic origin, the consultant must himself examine the patient, and in other cases he should do so; ϕ the consultant should make a written report, that becomes part of the medical dossier of the patient. (See further, section 4.2.3.3(E).);

2. Carrying Out Euthanasia or Assisted Suicide

The termination of life should be carried out in a professionally responsible way (including use of appropriate euthanatica) and the doctor should stay with the patient continuously!²⁷ (except possibly, for good reasons, in the case of assistance with suicide; in such a case, careful arrangements must be made, including the continuous availability of the doctor in case of need) (see further, section 4.2.3.3(F)).

3. Record-Keeping

The doctor should keep a full written record of the case (including information covering the above elements) (see

further, section 4.2.3.3.(F)).'28

4. Reporting

Death due to euthanasia may not be reported as a 'natural death' (see further, section 4.2.4.1).

Περαιτέρω των πιο πάνω στη **σελίδα 84** του ίδιου συγγράμματος παρέχεται πίνακας με τα θέματα τα οποία θα πρέπει να λάβει υπόψη ο γιατρός που εξετάζει την περίπτωση και ως λίστα να φαίνεται ότι έχει επενεργήσει τουλάχιστον τις πιο κάτω ενέργειες.

«- the patient's request was 'voluntary and carefully considered

- the 'patient's suffering was unbearable, and . . . there was no prospect of improvement'

- the doctor informed the patient concerning 'his situation and his prospects'

- the doctor and the patient were convinced that there was 'no reasonable alternative in light of the patient's situation'

- the doctor consulted 'at least one other, independent physician who must have seen the patient and given a written opinion on the due care criteria [ie the preceding four items]':

- the doctor 'terminated the patient's life or provided assistance with suicide with due medical care and attention'

- the doctor reported the case to the municipal pathologist»

Τα πιο πάνω σίγουρα θα πρέπει να συμπεριληφθούν σε σχετικούς Κανονισμούς που θα ακολουθούν την νομοθεσία

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ (B)

Εδώ είναι που θα πρέπει να συμβάλει η φαρμακευτική και ιατρική κοινότητα ακριβώς ποια είναι η ορθότερη μέθοδος της ευθανασίας. Ερευνώντας τα ιδρύματα στο εξωτερικό που παρέχουν τέτοιες υπηρεσίες φαίνεται ότι σε όλες τις περιπτώσεις, υπο ιατρική παρακολούθηση,

παρέχεται στο άτομο στο τελικό στάδιο μια φαρμακευτική αγωγή η οποία επιφέρει και το θάνατο του.

Μάρτυρες

Όλα τα στάδια που αναφέρονται πιο πάνω θα πρέπει να γίνονται μπροστά από τουλάχιστον δυο ανεξάρτητους μάρτυρες οι οποίοι θα υπογράφουν

ότι οι διαδικασίες έχουν τηρηθεί,

ότι δεν υπήρξε οποιαδήποτε αθέμιτη πίεση στην υπογραφή του αιτήματος

ότι δεν υπήρξε κάποιο άλλο συμφέρον κάποιου εμπλεκόμενου ατόμου

Νομικό πλαίσιο της Κύπρου

Σύνταγμα

Σχετικά με το θέμα της Ευθανασίας ασφαλώς είναι τα πιο κάτω άρθρα που εντοπίζονται στο ίδιο μας το Σύνταγμα και τα οποία με την νομιμοποίηση μιας νομοθεσίας που θα επιτρέπει την ευθανασία τότε θα ενισχύει ακόμα περισσότερο τα δικαιώματα όπως αυτά αναφέρονται στα πιο κάτω άρθρα.

(έμφαση σε σημεία των άρθρων δική μου)

ΑΡΘΡΟΝ 7

Έκαστος έχει το δικαίωμα ζωής και σωματικής ακεραιότητάς.

ΑΡΘΡΟΝ 8

Ουδείς υποβάλλεται εις βασανιστήρια ή εις απάνθρωπον ή ταπεινωτικήν τιμωρίαν ή μεταχείρισιν.

ΑΡΘΡΟΝ 9

Έκαστος έχει το δικαίωμα αξιοπρεπούς διαβίωσης και κοινωνικής ασφαλείας. Ο νόμος θα προβλέψει περί προστασίας των εργατών, αρωγής προς τους πτωχούς και συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων.

ΑΡΘΡΟΝ 15

1. Έκαστος έχει το δικαίωμα όπως η ιδιωτική και οικογενειακή αυτού ζωή τυγχάνει σεβασμού.

2. Δεν χωρεί επέμβασης κατά την άσκηση του δικαιώματος τούτου, ειμή τοιαύτη οία θα ήτο σύμφωνος προς τον νόμον και αναγκαία μόνον προς το συμφέρον της ασφαλείας της Δημοκρατίας ή της συνταγματικής τάξεως ή της δημοσίας ασφαλείας ή της δημοσίας τάξεως ή της δημοσίας υγιείας ή των δημοσίων ηθών ή της προστασίας των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των υπό του Συντάγματος ηγγυημένων εις παν πρόσωπον ή προς το συμφέρον της διαφάνειας στη δημόσια ζωή ή για σκοπούς λήψης μέτρων εναντίον της διαφθοράς στη δημόσια ζωή

ΑΡΘΡΟΝ 19

Έκαστος έχει το δικαίωμα ελευθερίας του λόγου και της καθ' οιονδήποτε τρόπον εκφράσεως.

ΑΡΘΡΟΝ 28

1. Πάντες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου, της διοικήσεως και της δικαιοσύνης και δικαιούνται να τύχωσι ίσης προστασίας και μεταχειρίσεως.

ΑΡΘΡΟΝ 35

Αι νομοθετικάί, εκτελεστικάί και δικαστικάί αρχαί της Δημοκρατίας υποχρεούνται να διασφαλίζουν την αποτελεσματικήν εφαρμογήν των διατάξεων του παρόντος μέρους, εκάστη εντός των ορίων της αρμοδιότητος αυτής.

Ανάλογα είναι και τα άρθρα της Συμβάσης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων τα οποία καθρεφτίζουν τα δικαιώματα του ατόμου όπως αυτά εντοπίζονται και πιο πάνω μέσα από τα άρθρα του Συντάγματος.

Ο περί Ποινικού Κώδικας Κεφ. 154

Τα αμέσως πιο κάτω άρθρα όπως αυτά αναφέρονται στο εν λόγω κείμενο θεωρούνται άμεσα σχετικά με την κάθε περίπτωση όπου ένα άτομο

προκαλεί τον θάνατο άλλου ατόμου. Ουσιαστικά στο παρών στάδιο στη Κυπριακή Δημοκρατία από την στιγμή που δεν υπάρχει σχετική πρόνοια ή ξεχωριστός νόμος ή ξεχωριστή υπεράσπιση που να αφορά το θέμα της «ευθανασίας» το γεγονός ότι ένα άτομο σκότωσε άλλο άτομο επειδή τέτοια ήταν η επιθυμία του άλλου ατόμου (με οποίο τρόπο και να του έχει επιφέρει το θάνατο) η ενέργεια αυτή κατά πάσα πιθανότητα χαρακτηρίζεται ως φόνος. Σχετικά είναι τα αμέσως πιο κάτω άρθρα από τον **περί Ποινικού Κώδικα Νόμο**

«Φόνος εκ προμελέτης

203.-(1) Κάθε πρόσωπο το οποίο εκ προμελέτης επιφέρει το θάνατο άλλου προσώπου με παράνομη πράξη ή παράλειψη, είναι ένοχο του κακούργηματος του φόνου εκ προμελέτης.

(2) Κάθε πρόσωπο που βρίσκεται ένοχο για φόνο εκ προμελέτης θα υπόκειται σε ποινή φυλάκισης διά βίου.

Ανθρωποκτονία

205.-(1) Κάθε πρόσωπο το οποίο επιφέρει το θάνατο άλλου προσώπου με παράνομη πράξη ή παράλειψη, είναι ένοχο του κακούργηματος της ανθρωποκτονίας.

(2) Παράνομη παράλειψη είναι εκείνη που συνιστά υπαίτια αμέλεια παράλειψης εκτέλεσης καθήκοντος αν και δεν υφίσταται πρόθεση πρόκλησης θανάτου.

(3) Κάθε πρόσωπο το οποίο διαπράττει το κακούργημα της ανθρωποκτονίας υπόκειται σε ποινή φυλάκισης διά βίου.

Ορισμός πρόκλησης θανάτου

211. Κάποιο πρόσωπο θεωρείται ότι επέφερε θάνατο άλλου, αν και η πράξη του δεν είναι η άμεση ή η μόνη αιτία από την οποία προήλθε ο θάνατος σε οποιοδήποτε από τις ακόλουθες περιπτώσεις:

(α) αν προξενήσει σε άλλον σωματική βλάβη η οποία προκαλεί χειρουργική ή άλλη ιατρική θεραπεία που επιφέρει

θάνατο. Σε αυτή την περίπτωση είναι αδιάφορο κατά πόσο η θεραπεία ήταν η κατάλληλη ή εσφαλμένη, αν αυτή εφαρμόστηκε καλή τη πίστει και με τη συνηθισμένη επιστημονική γνώση και δεξιότητα όχι λιγότερο όμως εκείνος που προξένησε τη σωματική βλάβη δεν θεωρείται ότι επέφερε το θάνατο, αν η θεραπεία, η οποία ήταν η άμεση αιτία του θανάτου, δεν εφαρμόστηκε καλή τη πίστει ή εφαρμόστηκε μεν καλή τη πίστει χωρίς όμως με τη συνηθισμένη επιστημονική γνώση ή δεξιότητα

(β) αν προξενήσει σε άλλο σωματική βλάβη, η οποία δεν θα επέφερε το θάνατο αν το πρόσωπο που έχει βλαφτεί υπέβαλλε τον εαυτό του στην κατάλληλη χειρουργική ή άλλη ιατρική θεραπεία ή αν ελάμβανε τις κατάλληλες προφυλάξεις ως προς τον τρόπο διαβίωσης του

(γ) αν με την άσκηση ή με την απειλή βίας αναγκάσει άλλο στη διενέργεια πράξης η οποία επιφέρει το δικό του θάνατο, εφόσον η πράξη ήταν τρόπος ο οποίος, κάτω από τις περιστάσεις, ηδύνατο να θεωρηθεί από τον παρόντα ως φυσικός, για την αποφυγή τέτοιας βίας ή απειλών

(δ) αν με πράξη ή παράλειψη επιτάχυνε το θάνατο προσώπου που πάσχει από ασθένεια ή βλάβη η οποία ανεξάρτητα από τέτοια πράξη ή παράλειψη θα επέφερε θάνατο

(ε) αν η τέτοια πράξη ή παράλειψη δεν θα επέφερε το θάνατο, εκτός αν συνακολουθείτο από πράξη ή παράλειψη αυτού που φονεύτηκε ή άλλων προσώπων.

Περιορισμός ως προς το χρόνο του θανάτου

213. Κανένας δεν θεωρείται ότι φόνευσε άλλο πρόσωπο, αν ο θάνατος τέτοιου προσώπου δεν επακολούθησε σε ένα χρόνο και μια ημέρα από την αιτία του θανάτου.

Στην πιο πάνω περίοδο συναπολογίζεται και η ημέρα κατά την οποία διαπράχτηκε η τελευταία παράνομη πράξη η οποία συνέβαλε στην αιτία του θανάτου. Στην περίπτωση που η αιτία του θανάτου είναι παράλειψη στην τήρηση ή στην εκτέλεση καθήκοντος σε αυτή την περίοδο συναπολογίζεται και η

ημέρα κατά την οποία έπαψε η παράλειψη αυτή.

Στην περίπτωση που η αιτία του θανάτου είναι μερικώς παράνομη πράξη και μερικώς όμως παράλειψη κατά την τήρηση ή εκτέλεση καθήκοντος σε αυτή την περίοδο συναπολογίζεται η ημέρα κατά την οποία διαπράχτηκε η τελευταία παράνομη πράξη ή η ημέρα κατά την οποία έπαψε η παράλειψη, οποιαδήποτε από αυτές είναι η μεταγενέστερη.

Απόπειρα για φόνο

214. Όποιος-

(α) αποπειράται παράνομα να επιφέρει το θάνατο άλλου ή

(β) με σκοπό να επιφέρει το θάνατο άλλου παράνομα, διενεργεί οποιαδήποτε πράξη ή παραλείπει πράξη την οποία έχει καθήκον να εκτελέσει, η οποία πράξη ή η παράλειψη είναι τέτοιας φύσης ώστε να ενδέχεται να θέσει σε κίνδυνο ανθρώπινη ζωή,

είναι ένοχος κακουργήματος και υπόκειται στην ποινή της φυλάκισης διά βίου.

Συνενοχή σε αυτοκτονία άλλου προσώπου

218. Αυτός, που εκ προθέσεως πείθει άλλο σε αυτοκτονία, αν αυτή διαπράχτηκε ή έγινε απόπειρα της, καθώς και εκείνος που βοηθά κατά τη διάρκεια της, είναι ένοχος κακουργήματος και υπόκειται σε φυλάκιση δέκα χρόνων.

Από όλα τα άρθρα που υπάρχουν στο Ποινικό Κώδικα, το τελευταίο που αναφέρεται (άρθρο 218) αναφέρεται σε συνενοχή αυτοκτονίας άλλου προσώπου. Ενώ στα αρχικά στάδια της συζήτησης αυτό θεωρείτο ότι συμπεριλαμβάνει και περιπτώσεις ευθανασίας, εν τούτοις μετά από την ανάλυση που γίνεται και στο παρών κείμενο πλέον δεν μπορεί να επικρατήσει αυτή η θέση.

Ο λόγος φυσικά είναι επειδή το συγκεκριμένο άρθρο μιλά για αυτοκτονία και όχι ευθανασία. Όπως είδαμε και στο παρών κείμενο είναι εντελώς διαφορετικά μεταξύ τους. Στο παρών στάδιο και απουσία κάποιας άλλης ερμηνείας σε κάποιο νόμο, σε περίπτωση που το άτομο κατηγορηθεί για

ένα τέτοιο αδίκημα θα πρέπει η υπόθεση να βρεθεί ενώπιον Δικαστηρίου και το Δικαστήριο να αποφασίσει κατά πόσο η φράση «αυτοκτονία» στο εν λόγω άρθρο μπορεί να συμπεριλάβει και την ευθανασία. Παρόλο που όπως επεξηγήθηκε και πιο πάνω είναι διαφορετικά.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η διάταξη αυτή δεν έχει εφαρμοστεί ποτέ στην πράξη για αυτό και δεν υπάρχει σχετική νομολογία και επίσης πως το άρθρο 218 του κυπριακού ΠΚ έχει παρθεί από το άρθρο 301 του Ελληνικού Ποινικού Δικαίου.

Συγκεκριμένα το άρθρο 300 του Ελληνικού Ποινικού Κώδικα αναφέρει -

«Όποιος αποφάσισε και εκτέλεσε ανθρωποκτονία ύστερα από σπουδαία και επίμονη απαίτηση του θύματος και από οίκτο γι' αυτόν που έπαυσε από ανίατη ασθένεια, τιμωρείται με Φυλάκιση»

Και το άρθρο 301 του Ελληνικού Ποινικού Κώδικα αναφέρει -

«Όποιος με πρόθεση κατέπεισε άλλον να αυτοκτονήσει, αν τελέστηκε η αυτοκτονία ή έγινε απόπειρά της, καθώς και όποιος έδωσε βοήθεια κατ' αυτήν, τιμωρείται με Φυλάκιση»

Όπως φαίνεται από τον Ποινικό Κώδικα της Κύπρου, τέτοιος θάνατος στο παρών στάδιο και απουσία κάποιου άλλου νομοθετήματος το πιο πιθανό θα χαρακτηριστεί ως φόνος εκτός και αν γίνει υπό τις συνθήκες που προνοούν οι νόμοι και κανονισμοί των ασθενών από γιατρούς σε ασθενείς που είναι κλινικά νεκροί και / ή δεν έχουν καμία πιθανότητα να βρουν ξανά τις αισθήσεις τους.

Στη Κύπρο ασφαλώς θα πρέπει να γίνει ξεκάθαρο ότι «ευθανασία» δεν αποτελεί υπεράσπιση σε κατηγορία «φόνου» και θα θεωρείτε ποινικό αδίκημα σε «μη εγγεγραμμένο γιατρό» να επιβλέπει την διαδικασία της ευθανασίας.

Την ίδια ώρα θα πρέπει να υπάρχουν ανάλογες προστασίες ατόμων που έχουν βοηθήσει στην διαδικασία που έφερε την ευθανασία. Συμπεριλαμβανομένου άτομα στην οικογένεια του αήτητη όπως και τους γιατρούς και το προσωπικό τους.

Άλλα γενικά και όχι ειδικά νομοθετήματα.

Όπως μπορεί να δει κάποιος στο περιεχόμενο του παρόντος κείμενου γίνονται και άλλες αναφορές σε άλλα νομοθετήματα τα οποία ακουμπούν με τον δικό τους τρόπο είτε κάποιες από τις ερμηνείες που είναι σημαντικές για το θέμα της ευθανασίας όπως για παράδειγμα ο «ασθενής» και τα δικαιώματα του ασθενή, αλλά και τις υποχρεώσεις που έχουν γιατροί, γονείς, κηδεμόνες και άλλοι ως προς την προστασίας της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας του ατόμου.

Ασφαλώς μια σωστή νομοτεχνική επεξεργασία θα πρέπει να γίνει με σκοπό να εντοπιστούν αν υπάρχουν άλλες αναφορές σε άλλα νομοθετήματα τα οποία δεν εντοπίζονται και δεν αναφέρονται στο παρών κείμενο.

Άτομα που έχουν αισθήσεις/ικανότητα - Άτομα που δεν έχουν αισθήσεις/ικανότητα

Άτομα που έχουν αισθήσεις/ικανότητα

Ελάχιστοι είναι οι προβληματισμοί πέραν των όσων αναφέρονται ήδη στο κείμενο όσο αφορά τα άτομα που είναι άνω των 18 ετών, είναι ασθενής και επιθυμούν να προβούν σε ευθανασία αφού περάσουν από εξετάσεις των γιατρών τους.

Προφανώς αυτές είναι οι λιγότερο προβληματικές περιπτώσεις όπου όπως φαίνεται πράγματι είναι θέμα επιλογής και θέμα έγκρισης και επιβεβαίωσης από τους γιατρούς που θα εξετάσουν την περίπτωση.

Τι γίνεται όμως για τις περιπτώσεις που στο παρών στάδιο έχουν αισθήσεις και ικανότητα, αλλά δεν έχουν ασθένεια, αλλά θέλουν σήμερα που έχουν την ικανότητα να δώσουν οδηγίες όπως σε περίπτωση που στο μέλλον δεν έχουν την ικανότητα να αποφασίσουν για τον εαυτό τους η κατάληξη τους να είναι αυτή της ευθανασίας;

Η απάντηση σε αυτή την ερώτηση ονομάζεται «Living Wills»

Ο περί της Κατοχύρωσης και της Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμος του 2004 (1(I)/2005) στο άρθρο 13 αναφέρει,

«Όταν ο ασθενής δεν είναι σε θέση, λόγω της πνευματικής ή φυσικής του κατάστασης, να εκφράσει τη βούλησή του και είναι

απαραίτητη άμεση παροχή φροντίδας υγείας, η συγκατάθεσή του θεωρείται δεδομένη, εκτός εάν είναι πρόδηλο από προηγούμενως εκφρασθείσες επιθυμίες ότι θα αρνείτο.»

Όπου, η έκφραση επιθυμιών από τον ασθενή εκ των προτέρων μπορεί να λάβει διάφορες μορφές. Για παράδειγμα, ο ασθενής μπορεί να έχει εμπιστευθεί τις προθέσεις του σε ένα μέλος της οικογένειας, σε έναν στενό φίλο ή σε ένα πρόσωπο εμπιστοσύνης το οποίο έχει οριστεί ως τέτοιο, έτσι ώστε αυτά να ενεργήσουν ως μάρτυρες και να εκφράσουν τις επιθυμίες του ασθενή όταν έρθει η ώρα.

Ο ασθενής μπορεί επίσης να έχει συντάξει προγενέστερες οδηγίες ή «διαθήκη ζωής» ή να έχει εξουσιοδοτήσει ένα τρίτο άτομο, καλύπτοντας ακριβώς την περίπτωση στην οποία πρέπει να ληφθεί απόφαση.

«An **advance healthcare directive**, also known as **living will**, **personal directive**, **advance directive**, **medical directive** or **advance decision**, is a legal document in which a person specifies what actions should be taken for their health if they are no longer able to make decisions for themselves because of illness or incapacity. In the U.S. it has a legal status in itself, whereas in some countries it is legally persuasive without being a legal document.

A living will is one form of advance directive, leaving instructions for treatment. Another form is a specific type of power of attorney or health care proxy, in which the person authorizes someone (an agent) to make decisions on their behalf when they are incapacitated. People are often encouraged to complete both documents to provide comprehensive guidance regarding their care, although they may be combined into a single form. An example of combination documents includes the Five Wishes in the United States. The term *living will* is also the commonly recognized vernacular in many countries, especially the U.K»

«Advance Directives» ή «Living Wills» έγιναν αμέσως πιο διάσημες σχετικά πρόσφατα όταν ο τότε πρόεδρος της Αμερικής Μπάρακ Ομπάμα ανέφερε δημόσια ότι ο ίδιος έχει ήδη διευθέτηση για το δικό του «Living Will» αναφέροντας συγκεκριμένα το

2009 «So I actually think it's a good idea to have a living will. I'd encourage everybody to get one. I have one; Michelle has one. And we hope we don't have to use it for a long time, but I think it's something that is sensible.»

Επίσης, υπάρχουν διάφορες νομικές διαδικασίες. Επίσημες δηλώσεις (ή «προγενέστερες οδηγίες- advance directives», οι οποίες αναφέρονται ορισμένες φορές ως διαθήκες ζωής (living will) είναι έγγραφα τα οποία συντάσσονται από πρόσωπο το οποίο έχει νομική ικανότητα , δηλαδή ενήλικο άτομο το οποίο μπορεί να δώσει ελεύθερη και πληροφορημένη συγκατάθεση και τα οποία περιέχουν όρους σχετικά με την ιατρική θεραπεία στην περίπτωση που το άτομο δεν είναι πλέον ικανό να συμμετάσχει στη διαδικασία απόφασης. Το άτομο που φυλάσσει αυτό το έγγραφο δεν εκπροσωπεί αυτόν που έκανε τη δήλωση. Αν και στην Κύπρο δεν υπάρχει ακόμα νόμος που να καλύπτει τέτοιες διαδικασίες, νοούμενου ότι ακολουθηθούν οι απαιτούμενες διαδικασίες δημιουργίας 'living will', όπως γίνεται σε Αγγλία ή και σε άλλα κράτη όπως φαίνεται πιο πάνω τότε δεν θα είναι εύκολο να αμφισβητηθεί η νομιμότητα του εγγράφου.

Σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες όπου ισχύει η «διαθήκη ζωής» αυτή τυγχάνει διαφορετικής αντιμετώπισης και έχει διαφορετική ισχύει αναλόγως του κράτους. Στην Αγγλία άτομα μπορούν να κάνουν ένα «Advance Directive» όπου μπορούν να ορίσουν άτομα να ενεργούν για τους ίδιους δυνάμει του νόμου Mental Capacity Act 2005. Ένα συμφωνητικό το οποίο εφαρμογή έχει μόνο μελλοντικά και μόνο σε περίπτωση που το υποκείμενο άτομο δεν έχει την νοητική ικανότητα να πάρει αποφάσεις για την υγεία του και κατ' επέκταση το υπόλοιπο της ζωής του.

Στην Γερμανία στις 18/06/09 το Bundestag πέρασε την σχετική νομοθεσία επίσης αναφορικά με τα «Advance Directives», νομοθεσία η οποία μπήκε σε εφαρμογή την 01/09/09 και η οποία επιτρέπει σε άτομα να αποφασίσουν γραπτώς για την μελλοντική τους αυτό-κατάληξη και για τα άτομα που θα την ενεργοποιήσουν/εφαρμόσουν.

Στην Ιταλία αν και ακόμα δεν υπάρχει νομοθεσία πάνω στο θέμα εν τούτοις υπάρχουν παραπλήσιοι νομοί οι οποίοι μπορούν να εφαρμοστούν για την σύνταξη και προσαγωγή τέτοιου είδους εγγράφου.

Στην Ολλανδία ασθενείς ή πιθανοί ασθενείς μπορούν να αποφασίσουν και προκαθορίσουν τις συνθήκες που θα ήθελαν να εφαρμοστεί η ευθανασία για τον εαυτό τους συντάσσοντας ένα «euthanasia directive». Διάφορες πρόνοιες πρέπει να τηρηθούν εκτός από του να είναι σε γραπτή μορφή, δυο γιατροί, εκ των οποίων ο ένας εντελώς ανεξάρτητος με τα γεγονότα, να συμφωνούν με την απόφαση του ατόμου.

Παρόμοιες πρόνοιες και διαδικασίες εφαρμόζονται και στην Σουηδία η οποία χώρα έχει πλέον τρομερές εξελίξεις στον συγκεκριμένο τομέα και έχει τυποποίηση ολόκληρη την διαδικασία για οποιονδήποτε θέλει να την εφαρμόσει.

Τα κράτη όπως έχει αναφερθεί πιο πάνω έχουν τη διακριτική ευχέρεια να αναγνωρίσουν στις προγενέστερες επιθυμίες δεσμευτική ή μη ισχύ. Ειδικότερα και σε άμεση σχέση με το τέλος της ζωής, το Άρθρο 9 της Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, προβλέπει τη δυνατότητα των ατόμων να εκφράσουν εκ των προτέρων τις επιθυμίες τους σχετικά με το τέλος της ζωής τους, στην περίπτωση που δεν είναι πλέον σε θέση να το κάνουν όταν πρέπει να ληφθεί μία απόφαση, και το καθήκον των ιατρών να λαμβάνουν υπόψη αυτές τις επιθυμίες κατά την εκτίμηση της κατάστασης.

‘The previously expressed wishes relating to a medical intervention by a patient who is not, at the time of the intervention, in a state to express his or her wishes shall be taken into account.’

Όπως είδαμε και πιο πάνω, η Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική επιβάλλει στους ιατρούς την υποχρέωση «να λαμβάνουν υπόψη» τις προηγούμενες εκφρασθείσες επιθυμίες (living will) του ασθενή.

Η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης αποδίδει πολύ μεγάλη σημασία σε παρόμοιες επιθυμίες και με τη Σύσταση (2009)¹¹ αναφορικά με τις αρχές που αφορούν διαρκή πληρεξούσια και προγενέστερες οδηγίες για την περίπτωση έλλειψης ικανότητας, συμβουλεύει τα κράτη-μέλη «να προωθήσουν τον αυτό-καθορισμό των ικανών ενηλίκων εν όψει πιθανής μελλοντικής τους ανικανότητας μέσω πληρεξουσίων και προγενέστερων οδηγιών».

Ορίζει επίσης ότι «τα κράτη πρέπει να αποφασίσουν σε ποιο βαθμό οι προγενέστερες οδηγίες θα είναι δεσμευτικές» και τονίζει ότι «οι προγενέστερες οδηγίες οι οποίες δεν έχουν δεσμευτική ισχύ πρέπει να θεωρούνται ως δήλωση επιθυμιών και να αντιμετωπίζονται με τον δέοντα σεβασμό».

Η διαδικασία λήψης απόφασης δείχνει ότι, εκτός από τον ασθενή και τον ιατρό του, υπάρχουν και άλλα μέρη τα οποία εμπλέκονται σε σημαντικά διαφορετικό βαθμό. Πρώτα είναι οι οικείοι του ασθενούς, άτομα τα οποία θα σταθούν στη θέση του ασθενούς και θα τον αντιπροσωπεύουν όταν εκείνος δεν είναι πλέον ικανός να λάβει μέρος στη διαδικασία λήψης απόφασης, αλλά και θα του προσφέρουν υποστήριξη, όπως η οικογένεια, οι στενοί φίλοι και άλλα πρόσωπα τα οποία παρέχουν βοήθεια.

Εάν ο ασθενής έχει την ικανότητα να λάβει μέρος στη διαδικασία λήψης απόφασης, μπορεί να συντάξει ένα σχέδιο φροντίδας με τον ιατρό και την ιατρική ομάδα βάσει των πληροφοριών και της καθοδήγησης που έχουν δοθεί από τον ιατρό στο πλαίσιο της σχέσης εμπιστοσύνης η οποία έχει αναπτυχθεί. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να γίνει κάποια παρέμβαση στον ασθενή χωρίς τη συγκατάθεση του εκτός από επείγουσες περιπτώσεις και εφόσον ο ασθενής δεν έχει προηγουμένως αρνηθεί την παρέμβαση. Ομοίως, οι ιατροί πρέπει να αποδέχονται την άρνηση της θεραπείας που εκφράζεται με σαφήνεια από τον ασθενή, αλλά μπορούν να προτείνουν, όποτε αυτό είναι δυνατόν, να έχει ο ασθενής χρόνο να σκεφτεί και να συμβουλευθεί άλλα άτομα. Σε όλες τις περιπτώσεις, είναι σωστό να παρέχεται στον ασθενή ο χρόνος που χρειάζεται να σκεφτεί την κατάσταση πριν καταλήξει σε απόφαση.

Σε μια κατάσταση «τέλους της ζωής», συχνά εγείρονται ερωτηματικά σχετικά με την ικανότητα του ασθενή να συμμετάσχει πλήρως και με έγκυρο τρόπο στη διαδικασία λήψης απόφασης. Σε τέτοιες περιπτώσεις, εάν υπάρχει κάποια αμφιβολία για την ικανότητα του ασθενή, αυτή πρέπει να αξιολογείται. Η αξιολόγηση πρέπει να ανατίθεται, όσο αυτό είναι δυνατόν, σε έναν αμερόληπτο αξιολογητή, ο οποίος δεν εμπλέκεται άμεσα στη διαδικασία ή την ιατρική φροντίδα του ασθενή. Για την εκτίμηση του βαθμού ικανότητας ενός ατόμου να αποφασίζει για τον εαυτό του, είναι χρήσιμο να λαμβάνονται υπόψη τα ακόλουθα στοιχεία:

– Ικανότητα κατανόησης: οι ασθενείς πρέπει να είναι σε θέση να κατανοήσουν βασικές πληροφορίες για τη διάγνωση και τη σχετιζόμενη θεραπεία και να μπορούν να δείξουν ότι καταλαβαίνουν,

– Ικανότητα εκτίμησης: οι ασθενείς πρέπει να είναι σε θέση να εκτιμήσουν την κατάσταση στην οποία βρίσκονται, να αναγνωρίσουν το πρόβλημα και να αξιολογήσουν τις συνέπειες της θεραπείας στην κατάστασή τους σε σχέση με τη δική τους κλίμακα αξιών ή απόψεων,

– Ικανότητα συλλογισμού: οι ασθενείς πρέπει να μπορούν να στοχάζονται, να συγκρίνουν τις εναλλακτικές λύσεις που προτείνονται και να ζυγίζουν το όφελος και τους κινδύνους. Η δεξιότητα αυτή εξαρτάται από την ικανότητα αφομοίωσης, ανάλυσης και λογικής διαχείρισης της πληροφορίας,

– Ικανότητα δήλωσης μιας επιλογής: οι ασθενείς πρέπει να μπορούν να προβαίνουν σε μια επιλογή, να την εκφράζουν και να την αιτιολογούν.

Ακόμα και σε περιπτώσεις που οι ασθενείς δεν μπορούν να συμμετάσχουν στη διαδικασία λήψης απόφασης, είτε λόγω κώματος ή εγκεφαλικής βλάβης, η απόφαση θα ληφθεί από ένα τρίτο πρόσωπο σύμφωνα με τις διαδικασίες που αναφέρονται στην αντίστοιχη εθνική νομοθεσία.

Σε τέτοιες περιπτώσεις, εκτός από τη διαθήκη ζωής (living will) που αναφέρουμε και πιο πάνω υπάρχουν και τα λεγόμενα Πληρεξούσια για ζητήματα υγείας τα οποία δίνουν τη δυνατότητα σε άτομα τα οποία είναι γνωστά ως εκχωρητές να ορίσουν πρόσωπα γνωστά ως πληρεξούσιους, τα οποία θα εκφράσουν για λογαριασμό τους τις επιθυμίες τους αναφορικά με την ιατρική θεραπεία που τους παρέχεται, όταν δεν είναι πλέον ικανά να συμμετάσχουν στη σχετική απόφαση.

Στη Γαλλία, η εξουσιοδότηση αυτή αναφέρεται μερικές φορές ως mandat de protection future (εξουσία μελλοντικής προστασίας). Οποιοδήποτε κατάλληλο πρόσωπο, το οποίο διαθέτει δικαιοπρακτική ικανότητα, μπορεί να οριστεί ως πληρεξούσιος, συμπεριλαμβανομένου του οικογενειακού ιατρού, ενός μέλους της οικογένει-

ας, ενός στενού φίλου ή ενός προσώπου εμπιστοσύνης, όπως για παράδειγμα ένας Δικηγόρος. Οι πληρεξούσιοι μπορούν επίσης να διευκρινίζουν αμφίσημους όρους επίσημων δηλώσεων ή να δίνουν εξηγήσεις σχετικά με καταστάσεις οι οποίες δεν αναφέρονται σε αυτές ή οι οποίες προκύπτουν στην πορεία της ασθένειας. Πάντως μπορούν να ενεργούν μόνον σύμφωνα με την εξουσία που τους παρέχεται και προς το συμφέρον του εκχωρούντος.

Λόγω της σημασίας που έχουν για τη διαδικασία λήψης απόφασης ως μέσον διασφάλισης των επιθυμιών του ασθενή, μεγάλη προσοχή πρέπει να αποδίδεται στο πλαίσιο της οργάνωσης του συστήματος υγείας στις διευθετήσεις για τις προηγουμένως εκφρασθείσες επιθυμίες του ασθενή, ανεξάρτητα από τη νομική τους ισχύ.

Αυτός είναι ένας τρόπος άσκησης των δικαιωμάτων των ασθενών. Ένα επίσημο γραπτό κείμενο φαίνεται ότι είναι ο πιο ασφαλής και έγκυρος τρόπος να γίνουν γνωστές οι επιθυμίες που έχει εκφράσει κάποιος εκ των προτέρων. Ομοίως, οι έγγραφες προγενέστερες οδηγίες είναι το μέσο που εκφράζει άμεσα τις επιθυμίες των ασθενών. Όταν αυτές υπάρχουν, θα πρέπει να υπερισχύουν από οποιαδήποτε άλλη μη ιατρική γνώμη που εκφράζεται κατά τη διαδικασία λήψης απόφασης, εφόσον βεβαίως τηρούνται κάποιες προϋποθέσεις που διασφαλίζουν την εγκυρότητά τους.

Χρόνος σύνταξης Κατά κανόνα οι προγενέστερες οδηγίες πρέπει να συντάσσονται από ενήλικο πρόσωπο το οποίο διαθέτει δικαιοπρακτική ικανότητα και ικανότητα να εκφράσει τις επιθυμίες του αναφορικά με την οργάνωση του τέλους της ζωής του. Μπορούν, παραδείγματος χάριν, να συνταχθούν ενόψει ενός πιθανού ατυχήματος με απρόβλεπτες συνέπειες ή στην περίπτωση μιας χρόνιας ασθένειας η οποία εκτιμάται σε κάθε στάδιο, στην περίπτωση νευροεκφυλιστικών παθήσεων που επηρεάζουν τις γνωστικές λειτουργίες με κυμαινόμενο στον χρόνο τρόπο, στην περίπτωση ψυχικών ασθενειών όπως η σοβαρή κατάθλιψη που επηρεάζει τη βούληση των ασθενών, κλπ. Μπορεί όμως να είναι δύσκολο για ένα άτομο το οποίο είναι σε καλή υγεία, να προβλέψει εκ των προτέρων την ασθένεια, την εξάρτηση και το τέλος της ζωής του. Αυτή η δυσκολία πρόβλεψης του μέλλοντος μπορεί να επηρεάσει την ακρίβεια των επιθυμιών που εκφράζονται. Ανεξάρτητα από το πεδίο νομικής εφαρμογής σε κάθε νομικό σύστημα, οι οδηγίες αυτές θα έχουν

μεγαλύτερο βάρος στη διαδικασία λήψης απόφασης εάν ανταποκρίνονται στην κατάσταση που αντιμετωπίζεται και εάν συνεπώς έχουν συνταχθεί ενόψει ενός συγκεκριμένου ιατρικού πλαισίου. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο όταν ο ασθενής είναι σε θέση να αντιληφθεί τις συνέπειες της ασθένειάς του.

Περίοδος ισχύος και περιοδική ανανέωση Οι απαντήσεις στο σημείο αυτό ενδέχεται να διαφέρουν ανάλογα με την κάθε παθολογία. Η περιοδική ανανέωση των προγενέστερων οδηγιών και τα όρια της ισχύος τους δίνουν τη δυνατότητα εναρμόνισης με την κατάσταση που αντιμετωπίζεται. Σε ασθένειες όμως, στις οποίες οι γνωστικές ικανότητες του ασθενή επιδεινώνονται προοδευτικά σε μια μακρά περίοδο, πρέπει να είναι δυνατόν να ανατρέξει κανείς σε οδηγίες που έχει διατυπώσει ο ασθενής αρκετό χρόνο πριν, προτού η γνωστική του κατάσταση επηρεαστεί σε τέτοιο βαθμό που η έγκυρη επαναδιατύπωση των επιθυμιών του καταστεί αδύνατη. Όταν τίθεται ο χρόνος ισχύος, οι κανόνες πρέπει να καθορίζουν τι θα γίνει όταν οι προγενέστερες οδηγίες λήξουν αλλά έχει σταθεί αδύνατον για τον ασθενή να επαναδιατυπώσει τις επιθυμίες του. Σε κάθε περίπτωση, είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι προγενέστερες οδηγίες πρέπει να μπορούν να ανακληθούν.

Αναγκαιότητα τυπικών διαδικασιών Η ανάγκη ύπαρξης γραπτού τύπου που καθιστά δυνατή την διαπίστωση της αυθεντικότητας ενός εγγράφου, είναι αδιαμφισβήτητη προϋπόθεση. Επιπλέον, όσο μεγαλύτερη δεσμευτική ισχύ απονέμει το νομοθετικό πλαίσιο στις προηγουμένως εκφρασθείσες επιθυμίες του ασθενή, τόσο πιο αυστηρός είναι ο τρόπος με τον οποίο πρέπει αυτές να διατυπώνονται: επικύρωση από τον ιατρό (εκτίμηση της διανοητικής κατάστασης του ασθενή και αξιοπιστία των οδηγιών) και υπογραφή από δύο μάρτυρες κλπ. Ένα άλλο ζήτημα αφορά τις διευθετήσεις φύλαξης του εγγράφου ανάλογα με τη νομική ισχύ των επιθυμιών: πρέπει να φυλάσσεται από τον ασθενή ή αυτός να το εμπιστεύεται στον θεράποντα ιατρό, στις αρχές του νοσοκομείου, σε έναν νομικό, π.χ. έναν δικηγόρο, ή στο πρόσωπο εμπιστοσύνης του και θα πρέπει να καταγράφεται σε ένα εθνικό μητρώο. Σε κάθε περίπτωση, όσον αφορά το τυπικό σκέλος, οι προγενέστερες οδηγίες πρέπει να θεωρούνται είτε ως ένα κλινικό εργαλείο το οποίο απορρέει από τη σχέση ιατρού και ασθενή και συμβάλλει σε μία διαδικασία λήψης απόφασης που δείχνει σεβασμό προς τους ασθενείς είτε ως

διοικητικό έγγραφο, το οποίο, υπό την προϋπόθεση ότι πληρούνται τα κριτήρια εγκυρότητας, είναι δεσμευτικό για τον ιατρό. Σε κάθε περίπτωση οι προγενέστερες οδηγίες πρέπει να θεωρούνται ως ένα εργαλείο το οποίο συμβάλλει στο διάλογο ανάμεσα στον ασθενή και τον ιατρό. Αυτό τις καθιστά σημαντικό παράγοντα στη διαμόρφωση της απόφασης σε ένα πλαίσιο συλλογικής διαδικασίας συζήτησης.

Ο ασθενής πρέπει να βρίσκεται στο επίκεντρο της διαδικασίας λήψης απόφασης.

Αυτό ισχύει οποιαδήποτε κι αν είναι η νομική ικανότητα του ασθενή ή η *de facto* ικανότητά του να λαμβάνει ή να συμμετέχει σε μια απόφαση. Κατά κανόνα, οι ασθενείς είναι εκείνοι που πρέπει να αποφασίσουν και να προβούν σε επιλογές σχετικά με το τέλος της ζωής τους. Η άμεση εμπλοκή τους ενδέχεται πάντως να διαφέρει, ανάλογα με την προσωπική τους κατάσταση η οποία μπορεί να επηρεάζεται σε διαφορετικό βαθμό από την κατάσταση της υγείας τους.

Στην περίπτωση αυτή η διαδικασία λήψης απόφασης πρέπει να προσαρμόζεται αναλόγως. Κατά κανόνα, η συλλογική διαδικασία λήψης απόφασης σε καταστάσεις του τέλους της ζωής, αποτελείται από τρία κύρια στάδια:

– **ένα ατομικό στάδιο**: κάθε μέρος στη διαδικασία λήψης απόφασης διαμορφώνει τα επιχειρήματά του σύμφωνα με τις πληροφορίες που αφορούν τον ασθενή και τη νόσο,

– **ένα συλλογικό στάδιο**: τα διάφορα μέρη – οικογένεια, στενοί φίλοι και προσωπικό υγείας – λαμβάνουν μέρος στην ανταλλαγή απόψεων και στη συζήτηση, παρέχοντας διαφορετικές προοπτικές και συμπληρωματικές προσεγγίσεις,

– **ένα συμπερασματικό στάδιο**: όταν λαμβάνεται η πραγματική απόφαση

Οι ασθενείς, και όπου αρμόζει, όλα τα ενδιαφερόμενα άτομα, νόμιμοι εκπρόσωποι, πληρεξούσιοι και πρόσωπα εμπιστοσύνης ή ακόμη μέλη της οικογένειας και στενοί φίλοι, πρέπει να έχουν πά-

να πρόσβαση στις πληροφορίες που αντιστοιχούν στο ρόλο τους στη διαδικασία λήψης απόφασης.

Άτομα που δεν έχουν αισθήσεις/ικανότητα

Ακόμα πιο προβληματικές είναι οι περιπτώσεις όπου το άτομο δεν έχει συμφωνήσει κατά την περίοδο που ήταν σε θέση να συμφωνήσει κατά πόσο θα ήθελε ή όχι να καταλήξει με ευθανασία και στο παρών στάδιο που βρίσκεται αυτή την στιγμή δεν είναι σε θέση να εκφράσει την επιθυμία του αυτή.

Τότε πως μπορούν να αποφασίσουν οι γιατροί, οι συγγενείς και τα πλησιέστερα άτομα για την τύχη αυτού του ατόμου και πιο συγκεκριμένα κατά πόσο θα μπορέσει να υποβληθεί στη θεραπεία της ευθανασίας;

Τι γίνεται σε διάφορες περιπτώσεις όπως είναι διαφορετική περίπτωση όταν ένα άτομο έχει νοητική ικανότητα αλλά όχι σωματική, ή έχει περιορισμένη νοητική και καθόλου σωματική, ή δεν έχει καθόλου την νοητική και έχει την σωματική άθικτη.

Όλες αυτές οι διασταθμίσεις θεωρώ ότι θα πρέπει να αναφέρονται ρητά στην νομοθεσία ως προς τον χειρισμό τους.

Κάποιες σχετικές και παραπλήσιες αναφορές εντοπίζονται στον **περί Διαχείρισης της Περιουσίας Ανίκανων Προσώπων Νόμο του 1996 (23(Ι)/1996)** όπου κοντινά άτομα του ανίκανου προσώπου μπορούν να απευθυνθούν στο Δικαστήριο και να εξασφαλίσουν δικαίωμα να διαχειρίζονται την περιουσία αυτού του ατόμου. Ίσως κάτι παρόμοιο θα πρέπει να γίνει και αναφορικά με τα ιατρικά θέματα του ατόμου.

«Γενικές εξουσίες του αρμόδιου δικαστηρίου σχετικά με την περιουσία και τις υποθέσεις ανίκανου προσώπου

5.-(1) Το αρμόδιο δικαστήριο έχει εξουσία, σχετικά με την περιουσία και τις υποθέσεις ανίκανου προσώπου, να λάβει ή να φροντίσει να ληφθούν όλα τα μέτρα, τα οποία κρίνει αναγκαία ή σκόπιμα-

.....

(β) για τη συντήρηση ή για άλλο όφελος του ανίκανου προσώπου. ή

.....

(2) Κατά την άσκηση των χορηγούμενων, δυνάμει του παρόντος άρθρου, εξουσιών το αρμόδιο δικαστήριο αποβλέπει στην ικανοποίηση κατά προτεραιότητα των αναγκών και στην ευημερία του ανίκανου προσώπου, χωρίς όμως να παραγνωρίζονται άλλες νόμιμες υποχρεώσεις του ανίκανου προς τρίτους.

Ειδικές εξουσίες του αρμόδιου δικαστηρίου αναφορικά με την περιουσία και υποθέσεις του ανίκανου προσώπου

6.-(1) Άνευ επηρεασμού της γενικότητας του άρθρου 5 το αρμόδιο δικαστήριο έχει εξουσία να εκδίδει, αναθεωρεί, τροποποιεί ή ακυρώνει διατάγματα και να δίδει τέτοιες οδηγίες, τις οποίες κρίνει αναγκαίες για τους σκοπούς του άρθρου αυτού και ειδικότερα για-

.....

(ι) την άσκηση οποιασδήποτε εξουσίας (περιλαμβανομένης της παροχής συγκατάθεσης) την οποία το ανίκανο πρόσωπο κατέχει.

Άλλα νομικά προβλήματα με την ευθανασία

Breach of causation

Το πιο κάτω εξαιρετικά βοηθητικό απόσπασμα εντοπίζεται στο Αγγλικό Νομικό σύγγραμμα *Criminal Practice, 2020, Blackstones, σελ 17, παρα. A.1.38* και το οποίο παρουσιάζει ζωντανό παράδειγμα του προβληματισμού που θα επικρατεί όταν ενδεχομένως η αλυσίδα γεγονότων που επέφεραν τον θάνατο του ατόμου έχει διακοπεί λόγω της διαδικασίας της ευθανασίας -

«In Wallace [2018] EWCA Crim 690, [2018] 2 Cr App R 22 (325), D threw acid over V's face and body, inflicting horrific injuries that left him permanently maimed, disfigured, paralysed and in terrible, incurable pain. Unable even to take his own life, V was moved to Belgium, where doctors agreed to his request for voluntary euthanasia in accordance with Belgian law. The issue on appeal was whether this medical

intervention broke the chain of causation, or whether a charge of murder could properly be left to the jury. The Court of Appeal held that it would be open to a jury to find that V's decision to ask for euthanasia, and the Belgian doctors' acts in carrying it out, were not only direct and foreseeable results of the injuries that the defendant had inflicted upon him, but decisions that were far from being truly free and voluntary, and thus clearly distinguishable from the scenario the House of Lords was concerned with in Kennedy (No. 2). Giving the judgment of the court, Sharp LJ said (at [61]):

[V's] request to the doctors, and the act "of euthanasia itself carried out in accordance with his 'wishes, were not discrete acts or events independent of the defendant's conduct, nor were they voluntary, if by this is meant they were the product of the sort of free and unfettered volition pre-supposed by the novus actus rule. Instead they were a direct response to the inflicted injuries and to the circumstances created by them for which the defendant was responsible.

he doctors who carried out the euthanasia procedure were not obliged under Belgian law to participate in it, so in that sense their actions were entirely voluntary, but the Court of Appeal did not consider this to be 'crucial distinction (at [85])> .

It would . . . seem an odd result, if a 'defendant who paralysed one victim but not another in identical circumstances (so the second could take their own life, but the first could only do so through the intervention of a third party) would be legally responsible for the death of the second victim but not the first. In the event we consider that the jury could conclude on the facts as they were here that the acts of V and the doctors were not sensibly divisible; that the doctors' (lawful) conduct in carrying out with their hands what he could not carry out with his own was but one link in the chain of events instigated by the defendant and . . . in the light of the decision in Dear the seeking of death . . . as a response to horrific injuries does not preclude the jury finding that the defendant's conduct made a significant contribution to [V's] death.

The jury subsequently convicted D of throwing a corrosive substance with intent to maim, etc., but acquitted her of murder.»

Μπορεί κάποιος να δεχτεί ψυχολογική βία / πίεση σε σημείο που να συμφωνήσει σε ευθανασία; Και τι είναι το αδίκημα για το άτομο που είχε υποβάλει αυτή την ψυχολογική βία / πίεση.

Απόψεις / Ανησυχίες συνόλων στη Κύπρο

- Εκκλησία

Πρόβλημα για την εκκλησία αποτελεί η ευθανασία για τον λόγο ότι θεωρεί ότι ο πόνος και η διαδικασία που περνά ένα άτομο μέσα από τον πόνο είναι η μοναδική στιγμή που έχει απευθείας επικοινωνία με τον θεό του. Όταν κάποιος αποστερεί του ατόμου αυτό το δικαίωμα στο πόνο τότε του αποστερεί την επικοινωνία με τον θεό και η ψυχή χάνεται.

Την ίδια ώρα υπάρχει ο κανόνας στην εκκλησία που υπό κανονικές και αυστηρές συνθήκες η εκκλησία απαγορεύει την ταφή σε οποιοδήποτε άτομο έχει επιφέρει τον θάνατο στον εαυτό του και ίσως και της ευθανασίας. Γι αυτό και πολλές φορές τα άτομα που αυτοκτονούν δεν δηλώνονται ως αυτοκτονίες αλλά ως ατυχήματα.

Συνεπώς θα πρέπει να γίνει η ανάλογη επεξεργασία ως προς το πως θα δηλώνονται οι θάνατοι από την ευθανασία και αν θα γίνεται κανονική ταφή αυτών των ατόμων. Ο τελικός τίτλος ως προς τον τρόπο που επήλθε ο θάνατος του ατόμου θα πρέπει να δημιουργηθεί με αυτές τις σημειώσεις υπόψη.

Στο τέλος της ημέρας, η ευθανασία και ο νόμος που θα την επιτρέψει δεν θα είναι υποχρεωτικός. Εννοείται ότι ένα θρήσκο άτομο το οποίο θέλει να παραμείνει πιστό στη θρησκεία του, θα ακολουθήσει τις οδηγίες της εκκλησίας και δεν θα θέλει να υποβληθεί στη θεραπεία της ευθανασίας.

- Γιατροί

Οι γιατροί στη Κύπρο πάντα θα πρέπει να λειτουργούν εντός του νομικού πλαισίου που υπάρχει στην Κύπρο. Αυτό το νομικό πλαίσιο συμπεριλαμβάνει το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας,

τον περί Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κυρωτικό νόμο της Συμβάσης, τον περί Ποινικού Κώδικα, και ο Περί Ιατρών Νόμος 1967 & 1970 και Κανονισμοί. Είναι λογικό ότι ο γιατρός ως πολίτης της Κυπριακής Δημοκρατίας αλλά και άτομο που βρίσκεται στην Κυπριακή Δημοκρατία και λειτουργεί σαν γιατρός θα πρέπει να ακολουθεί τις πιο πάνω νομοθεσίες και πλαίσια και σε κάθε περίπτωση δεν μπορεί να παραβεί οποιοδήποτε άρθρο υπάρχει εντός αυτών.

Στο παρών στάδιο το πιο σημαντικό άρθρο που έχει σχέση με το υπό συζήτηση θέμα είναι το *Άρθρο 51* όπως αυτό εντοπίζεται στους *Πειθαρχικούς Κανονισμούς των Ιατρών της Κύπρου* και το οποίο άρθρο αναφέρει ότι:

«Ο ρόλος του ιατρού κατά τα τελευταία στάδια της ζωής πριν τον επερχόμενο θάνατο μπορεί σήμερα να δημιουργήσει σοβαρά ηθικά και δεοντολογικά διλήμματα, ιδίως λόγω της ύπαρξης μηχανικών μέσων υψηλής τεχνολογίας που βοηθούν στην παράταση λειτουργιών της ζωής ακόμη και στις περιπτώσεις εγκεφαλικού θανάτου. Αποτελεί καθήκον του ιατρού να καταβάλλει κάθε προσπάθεια για τη διάσωση του αρρώστου ή αν αυτό δεν είναι κατορθωτό για την ανακούφιση του πόνου, σωματικού και ψυχικού. Η ενεργητική από μέρους του ιατρού επιτάχυνση του θανάτου δεν επιτρέπεται με κανένα μέσο. Σ' αυτή δεν περιλαμβάνονται οι περιπτώσεις εγκεφαλικού θανάτου που διαπιστώνεται με τα διάφορα επιστημονικά κριτήρια και στις οποίες επιτρέπεται η διακοπή της λειτουργίας μηχανικών μέσων παράτασης λειτουργιών της ζωής μέσα στα πλαίσια της υφιστάμενης νομοθεσίας. Επιτάχυνση του θανάτου δε συμβαίνει στις περιπτώσεις εγκεφαλικού θανάτου κατά τις οποίες ο ιατρός διακόπτει τη λειτουργία μηχανικών μέσων τα οποία ήταν αναγκαία για τη διατήρηση ορισμένων άλλων λειτουργιών ζωής. Η διακοπή καθώς και η μη έναρξη χορήγησης φαρμάκων ή άλλων μέσων που μπορούν να παρατείνουν τη ζωή, σε περιπτώσεις ανίατης ασθένειας μετά από παράκληση του ίδιου του ασθενή ή των στενών συγγενών σε περίπτωση μη αναστρέψιμου κόματος είναι κάτι για το οποίο γίνεται μεγάλη συζήτηση διεθνώς.

Ο ιατρός θα πρέπει να ενεργεί πάντοτε για τα καλώς νοούμενα συμφέροντα του αρρώστου προσπαθώντας να του τονώσει το ηθικό και να του ανακουφίσει όσο είναι δυνατό το σωματικό και ψυχικό πόνο, διατηρώντας συνεχή επικοινωνία τόσο με τον ασθενή όσο και με την οικογένειά του. Ο αξιοπρεπής και ανώδυνος θάνατος θα πρέπει να επιδιώκεται στις περιπτώσεις αυτές.»

Περαιτέρω και επιπρόσθετα των πιο πάνω ένας γιατρός διέπεται και από σχετική νομοθεσία η οποία έχει να κάνει με τα δικαιώματα του ασθενή και τις υποχρεώσεις του γιατρού έναντι του ασθενή. Εντός της νομοθεσίας *περί της Κατοχύρωσης και της Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμο του 2004 (1(I)/2005)* υπάρχουν ουσιαστικές και ξεκάθαρες πρόνοιες που αναφέρονται στις περιπτώσεις όπου ασθενείς μπορούν και πρέπει να δώσουν συγκατάθεση για μια θεραπεία και στις περιπτώσεις όπου δεν μπορούν να δώσουν συγκατάθεση λόγω της κατάστασης τους στην οποία περίπτωση ο γιατρός βάσει της πιο πάνω νομοθεσίας είναι υποχρεωμένος να κάνει ότι καλύτερο μπορεί για να σώσει την ζωή.

Συνεπώς βλέπουμε ότι ο γιατρός στην παρούσα φάση βρίσκεται εκτεθειμένος στο κίνδυνο να κατηγορηθεί ότι έχει παραβεί τους κανονισμούς και τους νόμους που τον υποχρεώνουν να ασκήσει το επάγγελμα του με ένα συγκεκριμένο τρόπο.

- Πολίτες της Κυπριακής Δημοκρατίας

Πάντα στη συζήτηση η πολίτες της Κυπριακής Δημοκρατίας ανησυχούν για τα άτομα που θα θέλουν να εξασκήσουν αυτό το δικαίωμα πάνω σε δικά τους άτομα ή άτομα τα οποία απέχτησαν κηδεμονία ή συγγένεια αθέμιτα και κακόβουλα με σκοπό να εξασφαλίσουν κάποια περιουσία του αποθανόντα ή κάποιο άλλο δικαίωμα.

Θεωρώ ότι ένα σωστό κείμενο νομοθεσίας το οποίο θα απαιτεί ιατρικές γνωματεύσεις ως προς την σωματική και ψυχική υγεία του ατόμου, αλλά και άλλοι έλεγχοι μπορούν να εξασφαλίσουν την αναγκαία προστασία.

Τέλος της ημέρας υπάρχουν και τα Δικαστήρια τα οποία σε περί-

πτωση που κάποιος θεωρήσει ότι ένα άτομο λειτουργεί παράνομα / αθέμιτα, ίσως να μπορεί με διαδικασία ενώπιον Δικαστηρίου να εκδώσει σχετικά διατάγματα που να σταματούν την διαδικασία.

- Κεντρικές Φυλακές – Κρατούμενοι

Ασφαλώς η οποιαδήποτε νομοθέτηση σε σχέση με άτομο το οποίο θα θεωρηθεί ασθενής, δεν εξαιρεί τον οποιοδήποτε βρίσκεται εντός της Κεντρικής Φυλακής και εκτίει ποινή φυλάκισης.

Θα πρέπει όμως να γίνεται ρητή αναφορά ότι αυτά τα άτομα δεν εξαιρούνται για τον λόγο ότι κατά την διάρκεια έκτισης της ποινής τους ακόμα και στις περιπτώσεις ισόβιας φυλάκισης έχουν ένα ξεχωριστό σύστημα υγείας και δικαιωμάτων αναφορικά με ποιον γιατροί μπορούν να τους παρακολουθούν και ποια άτομα είναι αρμόδια για την είσοδο και έξοδο τους από τις Κεντρικές Φυλακές. Σχετικές αναφορές γίνονται στον περί Φυλάκων Νομός του 1996 και τους κανονισμούς.

Ίσως να πρέπει να γίνεται ρητή αναφορά στην διαδικασία της Ευθανασίας και πως αυτή θα επηρεάσει την διαδικασία ενώπιον του Συμβουλίου Αποφυλάκισης.

Την ίδια ώρα αν θα μπορεί η Κεντρική Φυλακή να προβεί σε ευθανασία εντός των Κεντρικών Φυλακών ή αν θα είναι κάτι που θα πρέπει το άτομο να μεταφερθεί εκτός των Φυλάκων.

- Ιατρικός Τουρισμός

Ακόμα ένα ουσιαστικό προτέρημα και επιχείρημα για την έγκριση και προώθηση της νομοθεσίας που θα επιτρέπει την ευθανασία για Κύπριους πολίτες αλλά και για οποιοδήποτε θέλει να έρθει στη Κύπρο να υποβληθεί σε τέτοια θεραπεία ασφαλώς είναι άτομα τα οποία εμπίπτουν στον ιατρικό τουρισμό. Άτομα τα οποία θα ταξιδέψουν στην Κύπρο με μοναδικό σκοπό να τύχουν αυτής της θεραπείας και τα οποία άτομα φυσικά θα ταξιδέψουν με όλα τα μέλη της οικογένειάς τους, με φίλους αλλά και άλλα άτομα, θα διαμείνουν στην Κύπρο ένα χρονικό διάστημα μέχρι την ολοκλήρωση των εξετάσεων και της διαδικασίας και ασφαλώς αποτελούν μέρος του ιατρικού τουρισμού. Με το να θεωρούμαστε από τις λίγες χώρες σε αυτό το αρχικό στάδιο που επιτρέπει νόμιμα την

ευθανασία άμεσα μπαίνουμε σε μια κατηγορία χωρών που όσοι ενδιαφέρονται να τύχουν τέτοιας θεραπείας ανά το παγκόσμιο, θα θέλουν και ίσως προτιμούν να έρθουν στη Κύπρο για να έχουν αυτή την θεραπεία.

«Euthanasia Tourism: Is the E.U. Encouraging Its Growth?

The second case is the uproar in Europe around what has been described as “the ruling by the European Union to encourage euthanasia tourism,” which has propelled fears that Belgium is becoming a popular destination for the practice.

There’s a notable increase in the number of patients travelling to Belgium, where “mercy killings” have been legal since 2002, mostly from the other 27 European Union member nations as well as from other continents where euthanasia is barred.»

<https://www.forbes.com/sites/ceciliarodriguez/2019/03/17/euthanasia-tourism-is-the-e-u-encouraging-its-growth/?sh=fae35b4229b9>

«“Death tourism” in Europe: a potential problem in Croatia -

The legal solution similar to Switzerland, though not identical, can provide an opportunity and a risk for development of death tourism, which is already known in comparative law. The deficiencies in law may create a negative phenomenon of death tourism unless there is strict laws in Croatia. National culture will in some way prevent the development of death tourism, but at the same time, in this country do not exist, at least for now, the specialized agencies that would engage in assisting in the execution of suicide. Though this practice is already well developed in Western Europe, it will not be easily accepted in Central Europe and Southeast Europe. This is significantly contributed by the fact that the general public is still not aware of the existence of such a solution.

<https://medcraveonline.com/FRCIJ/FRCIJ-08-00302.pdf>

«Tourism to Switzerland for assisted suicide is growing, often for nonfatal diseases -

«An ongoing study of assisted suicide in the Zurich area has found that the number of foreign people coming to the country for the purpose is rising.

For example, 123 people came in 2008 and 172 in 2012. In total, 611 people came over that period from 31 countries, mostly from Germany and Britain: 44 percent and 21 percent of the total, respectively.

Twenty-one people came from the United States. The study found that the median age for what it termed “suicide tourism” was 69 years, and just under 60 percent were women.

https://www.washingtonpost.com/national/health-science/tourism-to-switzerland-for-assisted-suicide-is-growing-often-for-nonfatal-diseases/2014/09/22/3b9de644-2a14-11e4-958c-268a320a60ce_story.html

Ευρώπη

Portugal

LISBON — Portugal’s parliament voted Friday to legalize euthanasia for the second time this year, approving a revised bill that aims to fix objections raised by the Constitutional Court.

Lawmakers voted 138 to 84 with five abstentions to back the amended proposal, which clarifies circumstances under which doctors can assist patients with “grave, incurable and irreversible” conditions who want to end their lives.

Τροποποίησης του νόμου για να μπορεί να θεωρηθεί νόμιμη η ευθανασία υπάρχουν στο λινκ - <https://www.parlamento.pt/ActividadeParlamentar/Paginas/DetalheDiplomaAprovado.aspx?BID=22631>

Netherlands / Ολλανδία (2002)

Euthanasia and assisted suicide are legal only if the criteria laid down in the Dutch Termination of Life on Request and Assisted Suicide (Review Procedures) Act are fully observed. Only then is the physician concerned immune from criminal prosecution. Requests for euthanasia often come from patients experiencing unbearable suffering with no prospect of improvement. Their request must be made earnestly and with full conviction. They see euthanasia as the only escape from the situation. However, patients have no absolute right to euthanasia and doctors no absolute duty to perform it.

<https://www.government.nl/topics/euthanasia>

Βέλγιο (2002) – (2014 η πρώτη χώρα που επέτρεψε και σε ανήλικους να ζητήσουν την θεραπεία)

«The Belgian law on Euthanasia, in effect since 2002, includes the following preconditions: The patient has to be of sound mind and has to express his or her well-considered request voluntarily and under no duress. The patient’s medical situation has to be desperate and resulting in constant and unbearable physical or psychological suffering caused by an accident or a severe and incurable illness and which cannot be alleviated. Due to an amendment passed in 2014 the criteria concerning legal age and, in the event of an under-age patient, maturity (“mineur emancipé”) have ceased to exist. In principle the right to active euthanasia is now accessible to patients of all ages while, once a minor requests euthanasia, additional restrictions apply (see also the module “Euthanasia for minors”).

The killing on request performed by a physician is legal only if a certain procedure is adhered to: the physician has to inform the patient about his or her state of health, life expectancy and the available therapeutic and palliative options. The patient and the physician have to be convinced that there is no other “reasonable solution” for the patient. In a sequence of discussions with the patient over a suitable period of time the physician has to seek reaffirmation that the patient’s physical and psychological suffering is truly permanent and the patient’s death wish is persistent. Concerning the question whether the physical or psychological suffering is permanent,

unbearable and beyond palliation a second, independent specialist has to be consulted. The wish to die has to be put in writing and signed by the patient's own hand. If the patient is incapable of doing so the request to die may be written down by a person of the patient's choice in the presence of the physician. This third person must not have any material interest in the death of the patient. If the natural death of the patient is not pending, i.e. will not occur within the foreseeable future, at least one month has to elapse between the written request to die and the performance of the killing on request.

Adult patients or minors of a comparable legal status ("emancipated minors") may formulate a living will covering the case in which they may no longer be able to express their wish. This living will may call for a physician to "carry out euthanasia" if due to a severe and incurable impairment as a consequence of an accident or a disease, the patient is unconscious and this state is irreversible, according to current medical knowledge. The living will may contain a list of trusted third parties to be included in the decision on the assumed will of the patient. If the patient is permanently incapable of formulating such a request, he or she may appoint a third person who has no material interest in the death of the patient. A physician who performs a killing on request on the basis of a living will made by an incurable and irreversibly ill and unconscious patient acts legally, if he or she adheres to certain procedures. Among those are the obligation to consult a second physician in the assessment of the patient's medical situation and to include the third party laid down in the patient's living will in the process of establishing the patient's assumed wish.

Any mercy killing has to be registered with and assessed by the "Federal Control and Evaluation Commission". The Commission has to judge whether the conditions and the procedures laid down for a legal killing on request are fulfilled. If two thirds of the 16-member commission (8 physicians, 4 members of the legal professions and 4 other professionals dealing with problems concerning the terminally ill) come to the conclusion that the preconditions are not fulfilled, the case has to be referred to the state attorney.»

<https://www.drze.de/in-focus/euthanasia/modules/belgium-loi-relatif-a-leuthanasie>

<https://academic.oup.com/jmp/article-abstract/46/1/80/6118631?redirectedFrom=fulltext>

<http://eol.law.dal.ca/wp-content/uploads/2015/06/Belgian-Euthanasia-Act.pdf>

Λουξεμβούργο

«Luxembourg law on euthanasia and assisted suicide offers patients the option to die when their **suffering** is considered to be **unbearable**. Thus, patients in this situation are given the **freedom** to choose how their lives will end, and the doctors who agree to comply with their request for euthanasia or assisted suicide are protected from prosecution. Indeed, there are **strict** legal conditions for ensuring the transparency and control of medical procedures to end life voluntarily.

For the purposes of legal application, **euthanasia** is defined by law as a medical act whereby a **doctor** intentionally ends the life of another person, at that person's express and deliberate request. **Assisted suicide**, in the same conditions, consists of helping another person to end their own life, in particular by providing them with the means of doing so.

In all cases, before euthanasia or assisted suicide can be performed, the doctor must fulfil certain formal and procedural conditions (e.g., conduct several interviews with the patient, etc.). If they object for reasons of conscience, the doctor in question may refuse to perform euthanasia or assisted suicide. In that case, they are obliged to inform the patient and/or their appointed 'person of trust' within 24 hours, specifying the reasons for their refusal.»

<https://guichet.public.lu/en/citoyens/famille/euthanasie-soins-palliatifs/fin-de-vie/euthanasie-assistance-suicide.html>

<https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2008-03-02/luxembourg-right-to-die-with-dignity/>

Ισπανία

Euthanasia in Spain has been **legal since June 25, 2021**, when the Organic Law for the Regulation of Euthanasia came into force, three months after its publication in the Boletín Oficial del Estado (BOE; English: Official State Gazette), after being approved by the Cortes Generales on 18 March 2021.

Spain became on Thursday the fifth country in Europe to legalise assisted suicide and euthanasia for long-suffering patients of incurable diseases and people with unbearable permanent conditions.

The person -- a Spanish citizen or resident in the country -- must be “capable and conscious” when making the request, which has to be formulated “without external pressure” and renewed fifteen days later.

Doctors may reject the request if they deem the criteria are not met. They may also use a “conscientious objection” motive to refuse to perform the act.

In addition, the decision must be approved by another doctor and receive the green light from an evaluation committee.

<https://www.euronews.com/2021/03/18/spain-legalises-euthanasia-and-assisted-suicide-despite-conservative-opposition>

The bill would regulate “active euthanasia,” which it defines as the action by a medical professional to deliberately end the life of patients at their request when they are afflicted with a serious, chronic, and incapacitating condition or serious and incurable disease that causes intolerable suffering.

The bill also characterizes euthanasia as including medically assisted suicide, in which the physician prescribes the medicine and guides the procedure for ending the patient’s life, but it is the patient and not the doctor who carries out the procedure.

Only Spanish nationals, legal residents, or holders of a registration certificate that proves a stay in Spanish territory of more than 12 months would qualify for the procedure.

The bill would also require that the person be of legal age and have the capacity to understand the actions to be undertaken at the time of application. If the person were incapacitated at that time but had previously signed a living will, advance directive, or equivalent legally authentic acceptable document, the procedure could also proceed.

If the patient has appointed a representative in that document, the representative would be deemed the valid spokesperson of the patient in communicating with the intervening physician.

If the patient has made a living will without designating a legal representative, the intervening physician could submit the request for the euthanasia procedure.

Under the bill, minors would not be allowed to apply for the procedure.

To ascertain and ensure that the patient clearly and undoubtedly wished to proceed, the bill would require that the request for euthanasia be submitted twice in writing, with a 15-day interval between each request. The request would have to include a statement by the patient affirming that his or her decision is free from any external pressure.

Once the request has been submitted, the physician in charge of the procedure would be required to carry out a thorough process of verifying the diagnosis of the patient’s illness, the therapeutic possibilities and expected results, and the possibilities for palliative care, making sure that the patient fully understands the information provided. The patient would then have to confirm his or her intention to move forward with the procedure. A second round of consultations between the patient and physician would also be required following the patient’s second request.

The bill would thus require that the patient confirm his or her wishes four times, which would be documented in the patient’s medical history, and allow the patient to stop the process at any time.

Regarding the advice of health care professionals, the patient’s physician would be required to agree to the procedure, and another

physician with expertise and training in the pathologies suffered by the patient would also have to provide an opinion.

The bill would also create a Commission of Guarantee and Evaluation that would operate in each autonomous community and be in charge of the final evaluation of the patient's petition. The commission would include a minimum of seven members, including medical staff and lawyers.

Once the patient and his or her physician had concluded the consent process, the evaluation commission would appoint two experts—one a lawyer and the other a physician—to evaluate the matter. If both experts agreed, the process could go ahead. If both experts were not in agreement, the full commission would have to decide. Once the commission decided that the request was justified, the intervening physician could proceed with the euthanasia or facilitate the suicide. If at any stage the request were rejected, the applicant could appeal before the commission. If the commission rejected the appeal, the applicant could submit a petition for review before the court of contentious administrative jurisdiction.

The whole process, from the time the patient filed the first request until the time the doctor received the final approval, could take up to 40 days, to which would be added a few unspecified days for the act of euthanasia itself.

The act of euthanasia could be carried out in public, private, or subsidized healthcare centers, or at the patient's home.

<https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2021-02-09/spain-bill-on-euthanasia-and-assisted-suicide-approved-by-congress-of-deputies-moves-to-senate-for-consideration/>

Γαλλία

In 2016, a law came into force in France granting terminally ill patients the right to continuous deep sedation (CDS) until death. This right was proposed as an alternative to euthanasia and presented as the 'French response' to problems at the end of life. The law draws a distinction between CDS and euthanasia and other forms of symptom

control at the end of life. France is the first country in the world to legislate on CDS. This short report describes the particular context and underlying social values that led to this piece of legislation, and explores its meaning in the wider French context.

This is an Open Access article distributed in accordance with the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0) license, which permits others to distribute, remix, adapt and build upon this work, for commercial use, provided the original work is properly cited. See: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

<https://jme.bmj.com/content/44/3/204>

Εκτός Ευρώπης

Κολομβία

Η νομοθεσία στη Κολομβία εντοπίζεται στο πιο κάτω σύνδεσμο και επισυνάπτεται και αυτούσια στο εν λόγω κείμενο.

<https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/1997/c-239-97.htm>

<https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2014/t-970-14.htm>

Καναδά

<https://www.canada.ca/en/health-canada/services/medical-assistance-dying-annual-report-2019.html>

Νέα Ζηλανδία

Active euthanasia is illegal throughout the United States. Patients retain the rights to refuse medical treatment and to receive appropriate management of pain at their request (passive euthanasia), even if the patients' choices hasten their deaths. Additionally, futile or disproportionately burdensome treatments, such as life-support machines, may be withdrawn under specified circumstances and, under federal law and most state laws only with the informed consent of the patient or, in the event of the incompetence of the patient, with the informed consent of the legal surrogate. The Supreme Court of the United States has not dealt with "quality of life issues" or "futility issues" and appears to only

condone active or passive “euthanasia” (not legally defined) when there is clear and convincing evidence that informed consent to the euthanasia, passive or active, has been obtained from the competent patient or the legal surrogate of the incompetent patient.^[citation needed]

While active euthanasia is illegal throughout the U.S., assisted suicide is legal in Colorado, Oregon, Hawaii, Washington, Vermont, Maine,^[118] New Jersey,^[4] California,^[119] the District of Columbia,^[6] one county in New Mexico, and is *de facto* legal in Montana.^{[120][121]} Additionally, Louisiana specifically prohibits euthanasia in its Bill of Rights as cruel and unusual punishment.^[citation needed]

Ινδία

Τα πιο κάτω εντοπίζονται στο σύγγραμμα *The Indian Penal Code*, 34th Ed. Vol.2, 2018, pg 2145 τα οποία θεωρούνται εξαιρετικά σημαντικά επειδή αναπτύσσουν την νομική και ποινική πτυχή του θέματος, η οποία εξετάστηκε σε όλα τα επίπεδα εντός της δικαιοδοσίας και αποφασίστηκαν σχεδόν όλες οι πτυχές του θέματος από τα Δικαστήρια της χώρας άλλα ακόμα μέχρι σήμερα παραμένει παράνομο.

«Euthanasia or mercy killing and suicide—In India active euthanasia is illegal and a crime under section 302 or at least section 304 of the Indian Penal Code, 1860 Physician assisted suicide is a crime under section 306 IPC (abetment to suicide). The Constitution Bench in *Gian Kaur v State of Punjab*,⁵⁴⁷⁰ held that both euthanasia and assisted suicide are not lawful in India which overruled the two Judge Bench decision of the Supreme Court in *P. Rathinam v UOI*,⁵⁴⁷¹ The Court held that the right to life under Article 21 of the Constitution does not include the right to die. But in *Aruna ramchandra Shanbaug vy UOJ*[⁵⁴¹² the Supreme Court held that passive euthanasia can be allowed under exceptional circumstances under the strict monitoring of the Court. The difference between “active” and “passive” euthanasia is that in active euthanasia something is done to end the patient’s life while in passive euthanasia, something is not done that would have preserved the patient’s life. It is usually defined as withdrawing medical treatment with a deliberate intention to causing the patient’s death. Article 226 gives abundant power to the High Court to pass suitable orders on the application filed by the near relatives or next friend of the doctors/

hospital staff praying for permission to withdraw the life support to an incompetent person of the kind above mentioned. When such an application is filed the Chief Justice of the High Court should forthwith constitute a Bench of at least two Judges who should decide to grant approval or not. Before doing so the Bench should seek the opinion of a committee of three reputed doctors to be nominated by the Bench after consulting such medical authorities/ medical practitioners as it may deem fit. Preferably one of the three doctors should be a neurologist, one should be a psychiatrist, and the third a physician. For this purpose, a panel of doctors in every city may be prepared by the High Court in consultation with the State Government/Union Territory and their fees for this purpose may be fixed. The committee of three doctors nominated by the Bench should carefully examine the patient and also consult the record of the patient as well as taking the views of the hospital staff and submit its report to the High Court Bench. Simultaneously with appointing the committee of doctors, the High Court Bench shall also issue notice to the State and close relatives e.g. parents, spouse, brothers/sisters etc. of the patient, and in their absence his/her next friend, and supply a copy of the report of the doctor’s committee to them as soon as it is available. After hearing them, the High Court Bench should give its verdict. The above procedure should be followed all over India until Parliament makes legislation on this subject.⁵⁴⁷³ In *Aruna Shanbaug (supra)*, Supreme Court, after having referred to Para Nos. 24 and 25 of *Gian Kaur (supra)*, stated as follows; 21. We have carefully considered para 24 and 25 in *Gian Kaur’s* case (*supra*) and we are of the opinion that all that has been said therein is that the view in *Rathinam’s* case (*supra*) that the right to life includes the right to die is not correct. We cannot construe *Gian Kaur’s* case (*supra*) to mean anything beyond that. In fact, it has been specifically mentioned in para 25 of the aforesaid decision that “the debate even in such cases to permit physician assisted termination of life is inconclusive”. Thus it is obvious that no final view was expressed in the decision in *Gian Kaur’s* case beyond what we have mentioned above. It was further held that: 101, The Constitution Bench of the Indian Supreme Court in *Gian Kaur (supra)* held that both euthanasia and assisted suicide are not lawful in India. That decision overruled the earlier two Judge Bench decision of the Supreme Court in *P. Rathinam v UOI*.⁵⁴⁷⁴ The

Court held that the right to life under Article 2] of the Constitution does not include the right to die (vide para 33). In *Gian Kaur's* case (supra) the Supreme Court approved of the decision of the House of Lords in *Airedale's* case (supra) and observed that euthanasia could be made lawful only by legislation. Insofar as the above paragraphs are concerned, *Aruna Shanbaug* (supra) aptly interpreted the decision of the Constitution Bench in *Gian Kaur* (supra) and came to the conclusion that euthanasia can be allowed in India only through a valid legislation. However, it is factually wrong to observe that in *Gian Kaur* (supra), the Constitution Bench approved the decision of the House of Lords in *Airedale y Bland*, Para 40 of *Gian Kaur* (supra), clearly states that “even though it is not necessary to deal with Physician assisted suicide or euthanasia cases, a brief reference to this decision cited at the Bar may be made...” it was a mere reference in the verdict and it cannot be construed to mean that the Constitution Bench «*Gian Kaur* (supra) approved the opinion of the House of Lords rendered in *Airedale* (supra). To this extent the observation in Para 101 is incorrect. Nevertheless, a vivid reading of Para 104 of *Aruna Shanbaug* (supra) demonstrates that the reason; in Para 104 is directly inconsistent with its own observation in Para 101. Para 104 reads as under: 104. It may be noted that in *Gian Kaur's* case (supra) although the Supreme Court has quoted with approval the view of the House of Lords in *Airedale's* case (supra), it has not clarified who can decide whether life support should be discontinued in the case of an incompetent person e.g. a person in coma or PVS. This vexed question, has been arising often in India because there are a large number of cases where persons go into coma (due to an accident or some other reason) or for some other reason are unable to give consent, and then the question arises as to who should give consent for withdrawal of life support. This is an extremely important question in India, because of the unfortunate low level of ethical standards to which our society has descended, its raw and widespread commercialization, and the rampant corruption, and hence, the Court has to be very cautious that unscrupulous persons who wish to inherit the property of someone may not get him eliminated by some crooked method. In Paras 21 and 101, the Bench was of the view that in *Gian Kaur* (supra), the Constitution Bench held that euthanasia could be made lawful only by legislation. Whereas in Para 104, the Bench contradicts its own

interpretation of *Gian Kaur* (supra) in Para 101 and states that although this Court approved the view taken in *Airedale* (supra), it has not clarified who can decide whether life support should be discontinued in the case of an incompetent person e.g., a person in coma or PVS. When, at the outset, it is interpreted to hold that euthanasia could be made lawful only by legislation where is the question of deciding whether the life support should be discontinued in the case of an incompetent person e.g., a person in coma or PVS. In the light of the above discussion, it is clear that although the Constitution Bench in *Gian Kaur* (supra) upheld that the “right to live with dignity” under Article 21 will be inclusive of “right to die with dignity”, the decision does not arrive at a conclusion for validity of euthanasia be it active or passive. So the only judgment that holds the field in regard to euthanasia in India is *Aruna Shanbaug* (supra), which upholds the validity of passive euthanasia and lays down an elaborate procedure for executing the same. The wrong premise that the Constitution Bench in *Gian Kaur* (supra) had upheld the same. In view of the inconsistent opinions rendered in *Aruna Shanbaug* (supra) and also considering the important question of law involved which needs to be reflected in the light of social, legal, medical and constitutional law, it becomes extremely important to have a clear enunciation of law. Thus the question of law involved requires careful consideration by a Constitution Bench of the Court for the benefit of humanity. 3. whole. 5476 Euthanasia or mercy killing means and implies the intervention of other human agency to end the life. Mercy killing is not suicide and an attempt at mercy killing is not covered by section 309 of the Indian Penal Code, 1860, it is homicide. 5477 Though in English Law “mercy killings” are treated as manslaughter and this enables the Judge to reduce or extinguish the sentence, there is no such parallel provision in Indian law. Thus mercy killing due to impairment of mental faculty is no exception under the Indian Law, the accused mother kills her three-year-old ailing daughter and there is nothing to show that under what circumstances the accused had taken the life of her daughter, nor there is anything to show as to what the nature of illness, the daughter was suffering from and since when, the offence is murder. 5478 The appellant, who was suffering terminally from motor neuron disease and was unable to take her own life requested DPP to give an undertaking not to prosecute her husband under Suicide Act, were

he assist in her death as she wished to be spared the indignity and suffering associated with the disease. Os refusal of DPP she applied for judicial review of DPP's refusal on the ground that they have infringed be right under Human Rights Act, 1998. Refusing the application, it was held that DPP had no power to decide not to prosecute where the acts constituting the offence had yet to be committed. The undertaking not to enforce a statutory provision could only be made with the consent of Parliament. The right to life and preservation of dignity of life under Human Rights Act did not, it was observed, confer a right to die with dignity. The contention of applicant that she had suffered discrimination in the employment of her convention rights could not be sustained as provisions of Act were only applicable in cases where other rights conferred by 1998 Act were activated.⁵⁴⁷⁹ There is no statutory provision in India as to the legal procedure for withdrawing life support to a person in PVS (persistent vegetative state) or who is otherwise incompetent to take a decision in this connection. Passive euthanasia should be permitted in our country in certain situations. Hence, the Supreme Court laid down the law in this connection which will continue to be the law until Parliament makes a law on the subject; (i) A decision has to be taken to discontinue life support. either by parents of the spouse or other close relatives, of in absence of any of them, such a decision can be taken even by a person or a body of persons acting as a next friend. It can also be taken by the doctors attending the patient. (11) Hence, even if a decision is taken by the near relatives or doctors or next friend to withdraw, he support, such a decision requires approval from the High Court concerned. This is even more necessary in our country as possibility of mischief being done by relatives or others for inheriting the property of the patient, cannot be ruled out.⁵⁴⁸⁰ * * b A five Judges Bench of the Supreme Court In its land mark judgment delivered on 9 March 2018 has held that under specific circumstances, a person has the right to decide against artificial life support by creating a living will. The right to life and liberty, enshrined under Article 21 of the Indian Constitution, also includes the right to die peacefully and with dignity. The Court upheld a person's right to choose passive euthanasia by creating an Advance Medical Directive + commonly referred to as a living will - in the eventuality of a terminal illness with no hope of recovery, an irreversible coma or a permanent vegetative state. Active euthanasia

in which death is medically administered using a lethal myjecton, Continues to be illegal in India. The judgment was delivered on a public interest litigation filed by Delhi based non-governmental organization Common Cause in 2005, pleading for an individual's right to make a living will document for passive euthanasia.»

Νομολογία από Ευρωπαϊκό Δικαστήριο

https://www.echr.coe.int/documents/fs_euthanasia_eng.pdf

Όλη η σχετική νομολογία που έχει απασχολήσει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο εντοπίζεται στο πιο πάνω κείμενο που φέρει τίτλο -

End of life and the European Convention on Human Rights, (April 2021), European Court of Human Rights,

“There is no euthanasia in Europe in the sense as it is defined in Belgium and the Netherlands - deliberately ending someone's life at his explicit request. This is considered as a purely internal competence of each member state,” said Herman Nys of the University of Leuven and member of the European Group on Ethics

Όμως μέσα από νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, αναφορικά με αυτό το θέμα αποφασίστηκε ότι το κάθε κράτος έχει την διακριτική ευχέρεια να αποφασίσει δικές του παραμέτρους και κανονισμούς.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο σε κάποιες πολύ σημαντικές αποφάσεις που εξέτασε το θέμα ευθανασίας και πως αυτό ερμηνεύεται μέσα από τα άρθρα της Ευρωπαϊκής Συμβάσης Προστασίας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατέληξε να αποφασίζει ότι το δικαίωμα προστασίας της ζωής δεν μπορεί να ερμηνευθεί ότι παρέχει δικαίωμα στον θάνατο, και ότι το άρθρο 2 της Συμβάσης είναι πάνω από όλα τα υπόλοιπα άρθρα, εννοώντας ότι υπέρτερη της προστασίας εναντίον απάνθρωπης μεταχείρισης, ελευθερία στην έκφραση, ελευθερία να συμβάλλεσθε και διάφορα άλλα άρθρα τα οποία σε εκείνες τις υποθέσεις υπήρξε επιχειρηματολογία στο να δοθεί δικαίωμα σε ευθανασία. Αποφάσεις είναι η *Petty v UK*, *McCain v UK*,

Ιστορία και Θεωρία πίσω από την Ευθανασία

Στην ευθανασία αναφέρθηκε για πρώτη φορά ο Άγγλος φιλόσοφος Roger Bacon με τη έννοια του θανάτου ο οποίος προέρχεται εν ηρεμία, γαλήνη και άνευ αγωνίας, πόνων ή άλλων ενοχλήσεων του θνήσκοντα.

Διακρίνεται σε ενεργητική και παθητική. Η πρώτη υφίσταται όταν με συγκεκριμένες θετικές πράξεις ή μέτρα όπως για παράδειγμα τη χορήγηση κάποιας τοξικής ουσίας από τρίτο άτομο επέρχεται ο θάνατος του πάσχοντα. Η δεύτερη υφίσταται όταν δεν λαμβάνονται μέτρα για παρεμπόδιση του θανάτου, είτε με τη μη έναρξη είτε με τη διακοπή θεραπευτικής αγωγής που μπορεί να παρατείνει τη ζωή του θύματος. Επίσης, ως ενεργητική ευθανασία μπορεί να θεωρηθεί και η ιατρικά βοηθούμενη αυτοκτονία όπου ο ασθενής χορηγείται από ιατρό ένα τοξικό φάρμακο το οποίο εν συνέχεια χορηγεί στον εαυτό του μόνος του θέτοντας έτσι τέρμα στη ζωή του.

Για να απαντηθεί όμως το ερώτημα γιατί η ευθανασία θεωρείται ποινικό αδίκημα πρέπει να εξετάσουμε το θέμα ιστορικά και θρησκευτικά. Η αυτοκτονία αποδοκιμαζόταν στο αρχαίο ελληνικό δίκαιο όπου και εθεωρείτο πράξη που στρεφόταν εναντίον των συμφερόντων της πόλης. Ο φιλόσοφος Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια αναφέρει ότι ο νόμος απαγορεύει την αυτοκτονία και ότι ο αυτόχειρας βλάπτει και αδικεί την πόλη, ενώ στα Ηθικά Ευδημεία λέγει ότι με κανέναν τρόπο δεν θα ονομαστούν ανδρείοι αυτοί που αυτοκτονούν και δεν είναι καθόλου λίγοι. Ο όρκος του Ιπποκράτη επηρεασμένος από τη ηθικοπλαστική διδασκαλία των Πυθαγορείων θεωρούσε αθέμιτη την με οποιονδήποτε τρόπο αφαίρεση της ζωής. Από το Ιπποκράτειο ιατρικό όρκο καθίσταται άμεσα αντιληπτή η ρητή απαγόρευση αυτού που αποκαλούμε σήμερα 'υποβοηθούμενη αυτοκτονία.

Με την επικράτηση του Χριστιανισμού τα πράγματα αλλάζουν. Το άρθρο 13 του ισχύοντος ελληνικού Συντάγματος 2008 ρητά ορίζει ότι,

‘1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.

2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.

3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.

4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή

να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.

5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του..

Δεν είναι τυχαίο επίσης το γεγονός ότι σύμφωνα με το άρθρο 3 του ιδίου Συντάγματος,

«1. Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4ης Σεπτεμβρίου 1928.

2. Το εκκλησιαστικό καθεστώς που υπάρχει σε ορισμένες περιοχές του Κράτους δεν αντίκειται στις διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου.

3. Το κείμενο της Αγίας Γραφής τηρείται αναλλοίωτο. Η επίσημη μετάφρασή του σε άλλο γλωσσικό τύπο απαγορεύεται χωρίς την έγκριση της Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ελλάδας και της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη».

Ο Χριστιανισμός επηρέασε το δίκαιο ιδίως στο εξεταζόμενο θέμα. Η αυτοκτονία θεωρείται όχι μόνο ηθικά καταδικαστέα αλλά και μείζον αμάρτημα και ως αδίκημα που στρέφεται κατά του ιδίου του δημιουργού. Για τη χριστιανική θρησκεία ύψιστης σημασίας είναι η λύτρωση και η αθανασία της ψυχής για αυτό και δεν γίνεται δεκτή η ευθανασία στο επίγειο κόσμο.

Η ευθανασία αποτάσσεται από τη χριστιανική θρησκεία ακριβώς επειδή αποτελεί πράξη σκόπιμου τερματισμού της ζωής ανεξαρτήτως κίνητρου, όσο αγαθό και αν αυτό φαίνεται να είναι. Σύμφωνα με τη χριστιανική θρησκεία ουδείς σκοπός ή κίνητρο μπορεί να υπερνικήσει ηθικά τη δεδομένη και αδιαμφισβήτητη απόλυτη αξία του αγαθού της ζωής και τονίζεται πως η ζωή μας αποτελεί υπέρτατο Δώρο του Θεού, η αρχή και το τέλος του οποίου βρίσκονται στα χέρια Του και μόνο (Ιώβ ιβ' 10). Απο-

τελεί τον χώρο μέσα στον οποίο βρίσκει την έκφραση του το αυτεξούσιο, συναντάται η χάρις του Θεού με την ελεύθερη βούληση του ανθρώπου και επιτελείται η σωτηρία του.

Τέλος είναι χαρακτηριστική η στάση της Ορθόδοξης εκκλησίας στην Ελλάδα για το θέμα της ευθανασίας. Στο ανακοινωθέν που εκδόθηκε από την Ιερά Σύνοδο το Μάρτιο του 2002 με αφορμή το Νόμο της Ολλανδικής βουλής όπως νομιμοποιήσει την ευθανασία, τονίζεται πως, 'η αρχή και το τέλος της ζωής βρίσκονται στα χέρια του θεού και πως η ευθανασία στην πραγματικότητα αποτελεί υποβοηθούμενη αυτοκτονία, δηλαδή το συνδυασμό φόνου και αυτοχειρίας.

Εισηγήσεις

Θα πρέπει να γίνει τροποποίηση του περί της Κατοχύρωσης και της Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμο του 2004 (1(I)/2005) για να μπορέσει να γίνει ρητή αναφορά ότι η ευθανασία είναι «θεραπεία» και γιατρός μπορεί κατ' επιλογή του «ασθενή» να προχωρήσει σε τέτοια θεραπεία.

Τροποποίηση του Ποινικού Κώδικα

Δημιουργία νέου συγκεκριμένου Νόμου

Δημιουργία νέου συγκεκριμένου Κανονισμού

Προστασία γιατρών και άλλων ατόμων που εμπλέκονται στην διαδικασία

	Physician assisted (self-admin)	Voluntary euthanasia (other-admin)	Eligible age	Medical prerequisite	Can be requested via advance directive
New Zealand	Yes	Yes	18+	Terminal (6 months)	No
Netherlands	Yes	Yes	12-15 with parental consent, under 1 with parental consent, otherwise 16+	Unbearable suffering with no prospect of improvement	Yes
Belgium	Yes	Yes	Up to 17 with 'a capacity of discernment' and parental consent, otherwise 18+	Terminal illness for children, otherwise 'medically futile condition'	Yes
Canada	Yes	Yes	18+	Grievous and irremediable medical condition	No

Oregon, US	Yes	No	18+	Terminal (6 months)	No
Luxembourg	Yes	Yes	16+ with parental consent, otherwise 18+	Grave and incurable condition	Yes
Colombia	No	Yes	6-13 with parental consent, otherwise 14+	Terminal phase of disease	Yes if in audio or video recording
Western Australia	Yes	Yes	18+	Terminal (6 months, 12 months for neurodegenerative)	No
Victoria, Australia	Yes	Yes, only if unable to self-admin	18+	Terminal (6 month)	No
Switzerland	Yes	No	No limit	No limit	No

	For euthanasia	Against euthanasia
Role of doctors	Important facet of medical care for the terminally ill	Antithetical to "First, do no harm"
Legal	• Law protects freedoms • EoLCA has suitably restrictive eligibility criteria • Law reflects and adapts to societal shifts • Remedies situations where terminal patients are allowed to die but with unnecessary pain and suffering	• Law protects the vulnerable • Difficult to prevent expansion of eligibility criteria • Violates legal tradition and purpose of protecting life • Difficult to protect patients from coercion
Vulnerable people	Assists those with terminal conditions, intractable suffering, loss of dignity	Possibility of cases progressing to euthanasia without an explicit wish to die
Mental health	Awareness of euthanasia option reduces psychological distress	End of life depression and anxiety are often treatable
Criteria expansion ('slippery slope')	• Could reflect acceptance of better ways of dying • 'Right to die' should exist	• Signals poor legal safeguards • Could make coercion more likely
Moral	• Respect for autonomy • Utilitarian benefits from healthcare savings	• Sanctity of life • Perverse incentives for euthanasia • Unintended influences on funding or provision of healthcare
Cultural	Opportunity to constructively reflect and reshape societal attitudes toward death	'Life unworthy of life' becomes socially acceptable concept

Αυτούσια Παραδείγματα Νομοθεσίας

Canada - <https://www.parl.ca/LegisInfo/en/bill/42-1/C-14>

Κολομβία - <https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/1997/c-239-97.htm>

<https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2014/t-970-14.htm>

Luxemburg - <http://data.legilux.public.lu/file/eli-etat-leg-memorial-2009-46-fr-pdf.pdf>

Netherlands - <https://wetten.overheid.nl/BWBR0012410/2020-03-19>

New Zealand - <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2019/0067/latest/DLM7285905.html>

Ισπανία - https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2021-4628

Αυσταλία - <https://documents.parliament.qld.gov.au/tableOffice/TabledPapers/2021/5721T707.pdf>

<https://content.legislation.vic.gov.au/sites/default/files/2020-06/17-61aa004%20authorised.pdf>

